

MÜASİR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

CƏFƏR CABBARLI

İsənləri

CƏFƏR CABBARLI

ƏSƏRLƏRİ

DÖRD CİLDDƏ

III CİLD

“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKI-2005

*Bu kitab “Cəfər Cabbarlı. Əsərləri. Üç cildə. II cild”
(Bakı, Azərnaşr, 1968) nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Tərtib edəni, ön sözün,
və şərhlərin müəllifi:

Asif Rüstəmli

894.3613 - dc 21

AZE

Cəfər Cabbarlı. Əsərləri. Dörd cildə. III cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005,
368 səh.

Böyük Azərbaycan dramaturqu Cəfər Cabbarlının “Əsərləri”nin üçüncü cildinə daxil edilən pyesləri onun yaradıcılığının son mərhələsində qələmə aldığı dram əsərləridir. Bu pyeslər uzun onilliklər Azərbaycan teatrının pərdələrini enməyə qoymayan səhnə əsərləri kimi tanınıb və bir sıra xarici dillərə tərcümə ediləndir. Dövrünün bədii mənzərəsini təbii lövhələrlə canlı əks etdirən bu pyeslər bu gün obyektiv təhlil və dəyərləndirmə meyarına ehtiyac duymaqladadır.

ISBN 9952-418-89-X

© “ŞƏRQ-QƏRB”, 2005

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

**“Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında”**

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

Pyeslær

SEVİL

4 pərdəli pyes

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Sevil
Balas
Gülüş
Atakişi
Babakişi
Məmmədəlibəy
Əbdüləlibəy
Dilbər
Tafta
Gündüz

BİRİNCİ PƏRDƏ

Balasınevii. Köhnə qayda ilə döşənmiş bir ev. Sevil tək oturub oxuyur.

Sevil.

Ey bivəfa yar səni,
Necə salım yada mən?
Çərxi fələk qoymadı,
Kam alım dünyada mən.
Aman, ay aman, zalım yar! (2)

Sənə nə olub, zalım yar?
Qadan, balan alım yar.
Sən ki, belə deyildin,
Səni bir öyrədən var.
Aman, ay aman, zalım yar! (2)

G ü l ü ş (əлиндə lampa gəlir). Sevil, nə üçün belə solğunsan, yoxsa bir yerin ağrıyır?

S e v i l. Yox. Gülüşcan, heç bir yerim ağrımır.

G ü l ü ş. Necə yox, gözlərin qıpqırmızı qızarmışdır, yenə də ağlayırsan?

S e v i l. Ürəyim sıxılır. Gülüşcan. Balaş bu gün də bu vaxtacan gəlib çıxmamışdır.

G ü l ü ş. Sən də öz qaydası ilə dünəndən bəri ac oturub, onun yolunu gözləyirsən.

S e v i l. Nə edim, Gülüş, zəhrimara qalsın o çörək ki, biz yeyirik. Yazıq Balaş gecə-gündüz ac-susuz işləyir. Bir saat evdə çörək yeməyə əli çatmır. Budur, yenə də iki gündür evə gəlməmişdir.

G ü l ü ş. Nə olsun?

S e v i l. Nə olacaq, əvvəllər yoxsul idik, gündüzləri çalış-vuruş, əlimizə düşən bir parça çörəyi axşam şad ürəklə yeyib, dinc yaşayırdıq.

İndi Allah bizim üçün bir parça ruzu yetirmişdir, amma bir-birimizin üzünü də doyunca görə bilmirik: o, ac işləyir, mənim də boğazımdan çörək getmir.

G ü l ü ş. Ax, Sevil, sən yazıq adamsan. Axı sən nədən bilirsən ki, doğrudan da Balaş gecə-gündüz işləyir, özü də ac-susuz qalır?

S e v i l. Necə bilmirəm?

G ü l ü ş. Sən ki, onun yanında deyilsən.

S e v i l. Özü deyir də... İşləmirsə, bəs hara gedir? Evə gələn kimi alayarımcılıq bir stəkan çay içər-içməz tez durub işə gedir. Allah kəssin belə işi ki, nə gündüz vaxtı var, nə gecə... Hə... daş düşsün qızın olan gününə. Bu rus, erməni qızları yenə yaxşıdırlar. İvanın arvadı özündən çox məvacib alır. Biz hələ oturmuşuq, gözümüzü dikmişik kişinin əlinə: ağa gətirsin navala, xanım doldursun çuvala. Allahın altında əlimdən bir iş gələ idi, gör necə Balasha kömək edərdim.

G ü l ü ş. Yazıq Sevil! Sən nə qədər yazıqsan, sən bilsəydin dünyada nələr olur... (Kitabı açib kağızı görür) Bu kağız kimindir?

S e v i l. O, Balaşın kitablarının arasında idi, bu gün yerə düşmüşdü.

G ü l ü ş. Yenə də ondan?

S e v i l. Kimdən, Gülüş? (Gülüş kağızı əzir) Gülüş, yavaş, əzdin ki, içində amma yaxşı bir arvad şəkli vardır. Başında belə bir daraq, yaxasında belə bir gül, bir aç bax.

G ü l ü ş. Sevil, sən nə qədər yazıqsan! Sənin başında qorxunc bir oyun oynayırsən, sən isə günlərcə ac oturub, Balaşın yolunu gözləyirsən.

S e v i l. Nə edim, Gülüşcan, o işləyir, ac qalır, mənim də boğazımdan çörək getmir.

G ü l ü ş. Sən bu arvadı tanıyırsanmı?

S e v i l. Haradan? Hələ şəklini görmüşəm. Odur, bir şəkil də Balaş gətirib divara vurubdur, deyir bir yerdə işləyirik. Dedim gedək biz də bir yerdə şəklimizi çəkdirək, divara vuraq, razı olmadı. Görəsən, Gülüşcan, mənim də şəklim çıxar? Ay Allah, bir şəklim olsun görüm necə çıxıram.

G ü l ü ş. Gedək, Sevil! Mən sənin şəklini çəkdirim.

S e v i l. Yox, a qız, heç Balaş razı olar? Ondan soruşmamış hara gedə bilərəm. Kaş, Gülüş, mən də sənin kimi olaydım, oxuyardım, Balaşa kömək edərdim.

G ü l ü ş. Sən yazıqsan, Sevil, yazıq!

S e v i l. Gülüşcan, nə üçün axır vaxtlar sən tez-tez mənə yazıq deyirsən?

G ü l ü ş. Ax, Sevil, sən doğrudan da yazıqsan, hər şeyə Balaşın yoxsulluq gözü ilə baxırsan, sənə bütün dünya da onun səadəti üçün gərəkdir, özün üçün heç bir şey istəmirsən.

S e v i l. Əlbəttə, Allah onun kölgəsini mənim başımdan əskik eləməsin.

G ü l ü ş. Onun kölgəsi bu qara çadradır, o sənin başında durduqca, sən yazıq olacaqsan.

S e v i l. Bəs nə edim?

G ü l ü ş. Çıxart, cır tulla!

S e v i l. Bəs Balaş nə deyər? Heç razı olarmı? O heç sənin də baştaçıq gəzməyinə razı deyil.

G ü l ü ş. Mən ki, gəzirəm.

S e v i l. Daha sən dəliliyinə salmısan, çarəsizlikdən söz deyər bilmir, özü də, səni özünə bacı hesab etmir və həmişə deyir ki, Gülüş dəlidir, danışğını bilmir; amma mən onun arvadıyam, sözündən çıxma bilmərəm; ər ki var, Allahın kölgəsidir.

G ü l ü ş. Boş sözdür, nə Allah var, nə də kölgəsi.

S e v i l. Əstəğfürullah!.. Əstəğfürullah!.. Gülüşcan, sən allah, elə sözlər danışma.

G ü l ü ş. Sən yazıqsan, Sevil! Sən adamlara o qədər inanmışsanki, sənin gözlərini qara pərdə örtmüşdür; mən o pərdəni yırtmaq istə-

yirəm. Ancaq onun dalınca elə bir dəhşət durmuşdur ki, sənin o dəhşətə dayana biləcəyinə inanmıram.

S e v i l. Necə, necə? Təşti-tabağı sındıracaqsan?

G ü l ü ş. Təşt-tabaq nədir?

S e v i l. Bilmirəm, sən deyirsən ki, pərdə-mərdəni yırtacağam, təşti-tabağı sındıracağam. Gülüş, sən allah, bir məni yaxşı-yaxşı başa sal görüm, nə edirsən?

G ü l ü ş. Ah, Sevil, bu saat dünyanın çarxı köhnə oxundan çıxmış. Bütün həyat bir zəlzələ keçirməkdədir.

S e v i l. Nə olub, zəlzələ olacaq dedin? (*Gülüş gülür*). Sən allah,

Gülüşcan, gülmə. Bir yaxşı-yaxşı məni başa sal görüm, pərdə-mərdəni niyə yırtacaqsan?

G ü l ü ş. Ay Sevil, artıq oyun sona varmaqdadır, çox çəkməz ki, sən özün görərsən.

A t a k i ş i (*qucağında uşaq içəridən çıxır*).

Ay sənə qurban inəklər,
Bu balam haçan iməklər.
Ay sənə qurban ilanlar,
Bu balam haçan dil anlar.

G ü l ü ş. Ay ata, bunları haradan öyrənmişsən?

A t a k i ş i. Hey... Qızım, bunları bir zaman sənin anan oxuyardı.

S e v i l. Nə yaxşı da yadında qalmışdır, ay əmi!

A t a k i ş i. Çox bilirdim, ancaq hamısı yadımdan çıxıb.

Dağda darılar,
Sümbülü sarılar.
Köhnə qarılar
Bu balama qurban.

İlxıda atlar,
Çöldə göy otlar,
Ərsiz arvadlar
Bu balama qurban.

G ü l ü ş. Bu yaxşı, nə üçün bəs arvadlar, özü də təkcə ərsizlər, kişilər yox?

S e v i l. Çünki kişi evin sütunudur. Arvad nədir, oturub saman çuvalı kimi evin bir küncündə, nə ölüyə hay verir, nə diriyə pay. Ancaq, əmi uşaq üçün belə şeylər oxuyanda, Balaşın xoşuna gəlmir. Deyir ki, adam yanında oxuma, deyərlər kətti-küttü havasıdır, vayuşkadır, nədir, ondan oxuyun, deyir.

A t a k i ş i. Hə, kətti-küttü havası olanda nə olar? Vayuşka nədir? Onun, deyəsən, çox oxumaqdan huşu bulaşıbdır.

S e v i l. Hey yalvardım, öyrətsin, vaxtı olmadı.

G ü l ü ş. Olmaz, istəməyə vaxt tapar, öyrətməyə yox.

A t a k i ş i. Yaxşı, acığı gəlir, daha oxumaram. Axşam oldu, bu uşağı tut, mən gedim bir vedrə su gətirim.

S e v i l. Yox əmi! Sənin əlin şikəstdir, mən adam tapıb gətirdərəm.

A t a k i ş i. Yox, babam, su gətirmək nədir? İşsiz darıxıram. Mən ömrümdə bir gün də olsun işsiz qalmamışam. İndi nə edim, zalım oğlunun məşını əlimi şikəst elədi, atdı məni evin küncünə, yoxsa məni evdə tapmaq olardı?!

S e v i l. İndi, Allaha şükür, nə olmuşdur ki?

A t a k i ş i. Bilirsən, qızım, dünyanın işi belədir: adam evə qazanc gətirməyəndə, qədir-qiyəti olmur; ana da çox qazanan oğlu çox sevər. Mən belə deyildim. Yeniyetmə igid idik, sənin atan Babakişi ilə; yaxşı adamdır; haçandır o məlunu görməmişəm.

S e v i l. Mən də altı ildir görməmişəm.

A t a k i ş i. Babakişi onda lap sığa kimi idi. Hə, onunla meşəyə oduna gedərdik. Bu sağ əlimi görürsənmi, hansı ağaca atsaydım, bu yoğunluğunda ağacı kökündən qoparıb, böyrü üstə yıxardım. O vaxtlar dəyənək iş görərdi, çomağıma dağ dayanmazdı. Bir yol dildili Həsənin gündəyməzindən bir ağac zolladım ki, iki ay sümüklərinə yağlıxəmir saldılar. Ey... qızım, indi zalım oğlunun məşını yıxdı mənim evimi; oğul möhtacı olub qaldım. Hər çörək yeyəndə elə bil ki, zəhrimar yeyirəm.

S e v i l. Sən allah bəsdir, ay əmi, ürəyim birtəhər oldu. Balaş bu sözləri eşitsə, qiyamət qoparar. Adam öz oğlundan kömək görməsə, onda oğul nəyə gərəkdir?

A t a k i ş i. Doğrudur, qızım, yaxşı-yaman, yenə də oğuldur. Ancaq bilirsən nə var? Mən uşaqlıqdan harın yaşamışam, mən Allahıma bəndəlik eləməmişəm, dağlarda, düzlərdə, yamaclarda atımın indi də izi qalır. Bircə mənim bu əlim tuta idi. İndi, qızım, mənim təsəllim bir vedrə su, bir qucaq odundur, onu da mənim əlimdən almayın.

S e v i l. Sən Allah, bu da sözdür, bu yazıq Balaş gecə-gündüz çalır, kimin üçün qazanır?

G ü l ü ş. Ata! Sənin sözün doğrudur. Sənin bu qırıq əlin indiki həyatın girdablarından balıq tutmaz. Bu geyim ilə ölümdən başqa heç bir şeyə yaramazsan.

S e v i l. Necə, ölümdən?

G ü l ü ş. Bəli, ölümdən. Ancaq sən gənc və sağlamsan. Balaş səni anlamır; o səni həyatdan gizlədir, uydurur, o səni öz istədiyi kimi yağışdan çıxarıb yağmura salacaqdır. Ancaq, qorxma, ata, sən mən deyəni et, mən səni yaşadaram.

A t a k i ş i. Odur ki, qızım, mən də Allahdan ölüm istəyirəm; kim nə deyir desin, arvad mərhəmətinə güvənməkdənsə ölüm yaxşıdır.

G ü l ü ş. Yox, ata, mən sənə mərhəmət etməyəcəyəm. Mən səni doktora aparacaq, sağaldacaq, iş salacağam; mən sənə qarşı amansız olacağam: yayın isti günlərində dil-dodaq yanırkən, mən sənə su daşıdıracacağam; qışın soyuq gecələrində şaxtadan iliklər donurkən, mən sənə odun daşıdıracacağam, ocaq qaladıracacağam, səninlə bir yerdə qızınacağam. Sənin geniş qəlbinə mərhəmət nankorluqdur.

S e v i l. Bircə, ay əmi, sən onun sözlərinə qulaq asma; indi, Allaha şükür, nə var, evimiz-əşiyimiz, pulumuz, dolanacağımız; bir dur, ay əmi, vedrələri boşaldım.

G ü l ü ş. Ata! Mən səni dəmir yolunda maşınçılıq kurslarına yazdıracacağam, gedərsənmi?

A t a k i ş i. Yox, yox! Maşına yoxam, qızım, şeytan işidir, qorxuram.

G ü l ü ş. Yox, ata, əsr maşın əsridir, ondan qaçmaq olmaz. Bir gün mədəniyyət zəlzələsi bu evi, bu taxçaları, bu boğçaları uçuracaqdır, sən çılpaq çölə düşəcək, dəhşətli maşınlar içində qalacaqsan; unutma ki... maşın “metralyoz”¹ kimi bir şeydir, ardında olsan – qulundur, qabağında olsan – ölümüdür. Hələlik sağ olun! (*Getmək istəyir*).

S e v i l. Dayan, dayan! Sən deyirsən ki, zəlzələ olacaq, özün də bu taxçaları-boğçaları uçuracaqsan. Ay qız, bir məni başa sal görüm, zəlzələ nə vaxt olacaq?

G ü l ü ş. Hər halda, Sevil, sənin üçün tez-tez olacaq.

S e v i l. Sən bir tez qayıt, məni başa sal, yoxsa bağrım çatlar, ay qız. Sırağagün Balaş deyirdi ki, bu gün qonağım olacaq, bəlkə gəldi çıxdı, təkəm, tez qayıt ha...

¹ Pulemyot

G ü l ü ş . Yaxşı, yaxşı (*Gedir*).

A t a k i ş i . Yaxşı, qızım, di gəl vedrələri ver, mən də gedim. Gedir. Səs gəlir.

S e v i l . Ay kimdir? (*Qarıya gedir*). İçəri gəl, ay ata, altı ildir səni görməmişəm, səndən nə əcəb?

B a b a k i ş i gəlir.

B a b a k i ş i . Bu il, qızım, türkün sözü, nəmişlik olmadı, havalar türkün sözü, quru keçdi, mən də borca düşmüşəm. Bir az kömür gətirdim ki, satım, o da türkün sözü, pula getmədi, gəldim, bəlkə, türkün sözü, şəhərdə bir iş tapım, bir təhər ilə dolanaq, Allah kərimdir.

S e v i l . Çox da yaxşı oldu gəldin; mən hələ Atakişi əmiyə kömək etmək üçün bir adam tutacaqdım.

B a b a k i ş i . Yox, qızım, türkün sözü, mən burada qalsam, sənin də günün qara olar.

S e v i l . Yox, ata, indi, Allaha şükür, işimiz çox yaxşıdır. Doğrudur, altı ildən bəri çox korluq çəkirdik, amma yaxınlarda ki, padşahı yıxdılar, onda Balaş o böyüklərdən oldu, sonra lap böyük oldu, indi lap böyük olmuşdur. Tağıyevin bacısı oğlu onu qonaq çağırır. Silisçinin dilmancı ona salam verir, köhnə pristavın qohumu onun üçün ayağa durur. Belə qiyamətdir! Sən demə bütün işlərimizi korlayan bu yerə batmış köhnə padşah imiş.

B a b a k i ş i . Demək, türkün sözü, o, böyüklərdən olubdur?

S e v i l . Hə... Lap böyüklərdən; o ki, köhnə padşahın xəzinəsi yox idi, paya-payda hamısı ona çatıbdır.

B a b a k i ş i . Yəni, türkün sözü, lap özünə?

S e v i l . Həri, lap özünə; adamlara borc verir, sonra yığır. O gün qarının deşiyindən baxdım, bir xozeyin gəldi, qarını lap böyük, özü də lap kök, qızıl saat qolunda, barmağında qızıl üzük, Balaşa deyirdi: Mən ölüm, gəlsənə bu işi düzəldəsən! Balaş da kağızına qol çəkdi, baş vura-vura getdi (*Şkafdan pulları çıxarır, göstərir*). Bax, görürsən, bu pulların hamısı bizimdir. Bu da çoxlu-çoxlu puldur, hələ, deyir, o padşahın yerində olan nədir? Lap ondan olacağam.

B a b a k i ş i . İstəməz, qoy hələ pulları, türkün sözü, bərk tutsun.

S e v i l . Pullar bizimdir; yox, sən qorxma, işimiz Allaha şükür çox yaxşıdır, mən hələ onsuz da bir adam tutacaqdım.

B a b a k i ş i. Allaha şükür olsun, qızım, deməli, sən məni sevindirdin, türkün sözü.

S e v i l. Çörəyimizi o-bu yeyir; yox, daha səni buradan buraxmaram.

B a b a k i ş i. Yaxşı, qızım, qoy sən deyən olsun, onda mən daha, türkün sözü, oturmayım, mənə bir parça çörək ver, gedim görüm kəndə gedən varsa, türkün sözü, bu çuvalları göndərim.

S e v i l. Otur, çörək ye, sonra gedərsən.

B a b a k i ş i. Yox, yox, hələ, türkün sözü, yeyə-yeyə gedərəm.

S e v i l. Çox yaxşı, ala, get, ancaq tez qayıt, mən də sən gəlincə xörək hazırlaram.

Gedir. S e v i l də uşağı götürüb o biri otağa keçir və oxuyur.

S e v i l.

Sənə nə olub, zalım yar?

Qadan-balan alım yar.

Sən ki, belə deyildin,

Səni bir öyrədən var.

Aman, ay aman, zalım yar...

B a l a ş (*gəlir*). Sevil, ay qız, Sevil!

S e v i l (*gəlir*). Balaş, sənsən, bəs haçan keçdin ki, mən səni görmədim? Böynüm sinsin, hələ səhərdən gözüm pəncərədədir ki, birdən keçərsən, görmərəm. Tez ol, soyun, acından öldün, dünəndən yəqin ki, bir şey yeməmişsən, tez ol görüm, çıxar bunu.

B a l a ş. Bircə dayan, dəymə, soyunmağa vaxtım yoxdur; sənə demişdim qonağım gələcək.

S e v i l. Sən bircə otur, bir az çörək ye, acından ürəyin getdi. Mən də acam, bir yerdə yeyirik. Qonaq da gəlsə, hər şey hazırdır: ətdir aldırılmışam, hər şey evdə, nə deyərsən elərəm.

B a l a ş. Odur də, deyirəm mənim həyatım zəhərlidir. Deyirlər belə. Dilimdə söz tapşırılmışam, gecə yarıdan keçmişdir, indi deyir nə desən elərəm.

S e v i l. Axı bilmirdim ki, yəqin qonaq gələcək.

B a l a ş. Yaxşı, yaxşı, bəsdir... Səndən ki, adam olmayacaqdır. Daha kimi gözləyirsən, tez ol da, tez evi yığışdır, ocağı qala! Heç bilmirəm şeyləri kim daşısın, qonaqların yanında kim otursun?

S e v i l. Mən bacarmaram? Balaş! Təzə örpəyim vardır, istəyirsən örtüm, xörəyi mən verim.

B a l a ş. Bircə, yox, sən ortadan qapını bağla, heç bir tərəfdə görünmə; kişi üçün də bu dal otaqda yer sal, tez yatsın, çul-çuxası ilə həyəət-zada çıxar, biabır olarıq.

S e v i l. Yaxşı, onda özün oturarsan qonaqların yanında.

B a l a ş. Olmaz da, olmaz; yenə təkcə kişilər gəlsə idi, dərd yarı idi, arvad olacaqdır, gərəkməz ki, bizim evdən bir arvad olsun, stolu döşəsin?

S e v i l. Balaş, bu şəkildəki arvad da gələcək?

B a l a ş. Əsli hələ o gələcəkdir; gələndə nə olar ki?

S e v i l. Heç bir şey, soruşuram da. O da kişilər ilə bir yerdə oturacaq?

B a l a ş. Kişilər ilə bir yerdə oturmayıb daha gəlib səninlə bir yerdə düşbərə bükməyəcək ki?

S e v i l. Balaş! Nə üçün sən məni həmişə adam arasına qoymursan, özünlə bir yerə aparmırsan? Mən başqa arvadlardan, hələ bu şəkildəki arvaddan çirkinəmmi?

B a l a ş. A qız, daha mənə “vəzzariyyat” oxuma, mən indi böyük cəmiyyət adamıyam, doktorlar, ədiblər, filosoflar ilə oturub-dururam.

S e v i l. Balaş! Yenə pristavın qohumu sənin üçün ayağa durur?

B a l a ş. Axı bu paltar ilə, bu başmaq, corab ilə səni hara çıxara bilərəm?

S e v i l. Nə üçün? Sən də mənim üçün yaxşı paltar al...

B a l a ş. Axı, sən özün adam arasına çıxarılmalı deyilsən; sən Allahın boş bir yerişini yeriyə bilmirsən; danışanda dilin dolaşır; bir süfrə düzəltməyi bilmirsən; danışanda dilin dolaşır; bir süfrə düzəltməyi bilmirsən; Allahın bir portağalını soya bilmirsən; bu sayaqla mən səni hara çıxara bilərəm ki, dəvə zərgər dükanına düşən kimi, qab-qacağı qırasan?

S e v i l. Süfrə döşmək, portağal soymaq bir şey deyil ki; mən saatda yüz adamın xörəyini bişirərəm, süfrəsini döşəyərəm, hələ qovun-qarpızını da soyaram.

B a l a ş. Ah, mən səni qiyamətə kimi başa sala bilməyəcəyəm. Doğrudur, sən bizim arvadlar üçün, kətti-küttülər üçün bacarırsan,ancaq, o cəmiyyətdə ki, indi mən dolaşıram, orada sən yaramazsan; orada bir portağal soymağın min cür şəkli vardır; bir dəsmalı min cür bü-

kürlər; axı bu hal ilə mən səni ortaya çıxara bilmərəm; mən də utanıram, deyərlər bu ayını meşədən kim ürküdüb çıxarmışdır? Hələ öz atamı, bu çuxa ilə hara çıxara bilərəm? Deməzlər ki, özünə bax, atasına bax?

S e v i l. Balaş, on üç yaşında mən bu evə gəlmişəm, altı ilə yarıac, yarıtox quru çörək ilə keçirmişik: bir gün, bir düyün görməmişəm; indi Allah bizim üzümüzə baxıb bir parça çörək yetirmişdir; amma indi də sən məni bir yerə çıxarmırsan. Hərgah sən məni özünlə aparsan, adam arasına çıxarmış olsan, bir yol bilmərəm, iki yol bilmərəm, sonra mən də başqalarına baxıb öyrənərəm. O biriləri, hələ bu şəkildəki arvad, bildiklərini anasının qarından gətirməmişlər ki!

B a l a ş. O arvad oxumuşdur, özü də böyük, zəngin bir ailədən, keçmişdə atası qubernator olmuşdur; yerin altını da bilir, üstünü də. Parisdə manikürçülük kursunu bitirmişdir. Ruscanı rusdan, fransızcanı fransızdan yaxşı danışır, fəlsəfəni beş barmağı kimi bilir. Sən nə bilirsən, heç bilirsən ki, fəlsəfə nədir?

S e v i l. Fəlsəfət... Fəlsəfət...

B a l a ş. Sən hələ heç adını da düz deyə bilmirsən.

S e v i l. Nə üçün bilmirəm? Səflət bükməkdirsə, İvanın arvadından öyrənmişəm, lap altı barmağım kimi bilirəm.

B a l a ş. Heyhat, bu zəhərli həyat içində yaşamaq, bu cəhəlet bucağında can çürütmək – bir cəhənnəm əzabıdır, cəhənnəm!

S e v i l. Dayan, dayan, bəlkə sən hələ yer-yemiş üçün səbət toxumağı deyirsən.

B a l a ş. Yox, şit fətir bişirməyi deyirəm!

S e v i l. Balaş! Sən mənə də görüm fəlsəfət deyirsən, şalpit deyirsən? Yeməlidir, içməlidir, geyməlidir, bir yol görüm fəlsəfəti necə eləyirlər, sonra o arvadın yaxşı bacarmasam, əllərimi kəsərəm.

B a l a ş. Nə isə, keçmiş ola, daha mənim üçün hüquq məcəlləsini açma. Sənə deyirəm o biri evdə otur, ortadan qapını bağla, bu yana çıxma, vəssalam, qurtardı getdi.

S e v i l. Yaxşı, Balaş, deyirsən çıxmaram (*Ağlayır*).

B a l a ş. Di indi də yaxxana açma! Stəkanımız varmı?

S e v i l. Stəkanımıza nə gəlib, əlli adama çatar.

B a l a ş. Onlardan yox, xırda araç stəkanı.

S e v i l. Araç da içəcəklər?

B a l a ş. Yox, daha gəlib sizin üçün bikəyallah namazı qılmayacaqlar ki!

S e v i l. Balaş! O arvad da araq içir? Qapı döyülür.

B a l a ş. Gəldilər, tez, tez, sən o biri evə keç, ortadan qapını bağla, bu yanlara çıxma!

S e v i l. Yaxşı, Balaş, deyirsən mən onların gözlərinə görünməyəm, birdən arvad özü o biri evə keçdi...

B a l a ş. Keçməz, keçməz. Kişinin yerini sal, həyəət-zada çıxmasın. Birdən Gülüş gəlsə, məbada bu evə keçsin ha, yoxsa, o dəlidir, birdən bu evə keçib bir söz deyər, mənim üçün ölümdən bətdədir. Eşitdinmi?

S e v i l. Balaş, vallah, mən Gülüşə bir söz deyə bilmərəm. Qorxuram. Onsuz da bayaq deyirdi ki, təşti-tabağı sındıracağam.

B a l a ş. Necə yəni, təşti-tabağı sındıracağam?

S e v i l. Mən nə bilim, deyirdi ki, bütün pərdə-mərdəni yırtacağam; özü də, deyir zəlzələ olacaq, ev də uçulacaq.

B a l a ş. Necə yəni, pərdə-mərdəni yırtacağam?

S e v i l. Mən nə bilim, özü deyirdi.

B a l a ş. Yaxşı, yaxşı, sən keç, mən özüm gəlib deyərəm. Qırılmışın hərəsi bir cür dəlidir; bilmirəm Allah məni haçan bu dəlixanadan qurtaracaqdır.

Balaşı çağırırlar.

B a l a ş. Gəldim, gəldim.

A t a k i ş i (*o biri otaqdan çıxır*). Ay gədə, qapını döyən, kimsən hey...

S e v i l. Ay əmi, ay əmi, getmə, bəri gəl, bu biri evə keçmə, tez, tez, Balaşın qonağı var, dedi, həyəət-zada çıxmasın.

A t a k i ş i. Həyəət-zada çıxmasın? Hansı evə keçim?

S e v i l. Bu evə, bu evə, tez bu evə keç!

A t a k i ş i. Yaxşı, deyirsən, keçim də.

Sevil ilə Atakişi gedir. B a l a ş q o n a q l a r l a gəlir.

B a l a ş. Buyurun, buyurun, rica edirəm, xoş gəlibsiniz! Edilya, gəlişinizdən nə qədər məmnun olduğumu bilsəydiniz, məsud olardım.

D i l b ə r. Ancaq mən bir az da heyrət edirəm, evinizdə adam qarşılayacaq başqa bir kimsə yoxdurmu?

B a l a ş. Doğrusu, Edilya, sizin qulluğunuzda bulunmaq şərəfini bir kimsə ilə bölüşdürmək istəməzdim.

D i l b ər. O öz yerində; ancaq onsuz da sizi hər gün evimizdə görürəm; siz gelişimin səbəbini çox gözəl bilirsiniz; mən bütün ailənizi görmək istəyirəm.

B a l a ş. Dilbər!

D i l b ər. Həm də bu, tərbiyəli bir külfətdə qonağa qarşı ən azı, bir hörmətsizlikdir.

B a l a ş. Mən layiq bilmədim ki...

D i l b ər. Sizin arvadınızda araya çıxacaq bir ləyaqət yoxsa, deyirlər bacınız vardır. Dayım da demişdir gələcəyəm. Hər halda atanız buraya gəlməlidir, yoxsa, bu nədir?

B a l a ş. Edilya! Mənim bacım bir cürdür, atam da ki, belə...

D i l b ər. Mən qəti deyirəm, yoxsa bu saat geyinib gedəcəyəm. Olmaz ki, dayım gəlsin, atanı burada görməsin. Eviniz çox gözəldir, ancaq fu... Kak bezvkusno ubrano! Po moyemu, bu stolu buraya, bu şeyləri də buraya yığsaydınız, daha gözəl olardı. Deyilmi, Əbdüləli bəy?

Ə b d ü l ə l i b ə y. Doğrudur, elədir ki var, mən də onu düşünürdüm.

M ə m m ə d ə l i. Nədir? O nədir?

Ə b d ü l ə l i b ə y. Elə mühüm bir hadisə yoxdur, biz ancaq orasını fərz edirik ki, piyano, qarderob kimi alat və əsbabi-qərbiyyə ilə taxça və kasa kimi alati-şərqiyyə bir-birinə taraz gəlmir, ərz olsun, üslubu xələldar edir.

M ə m m ə d ə l i. Kim deyir onu?

Ə b d ü l ə l i b ə y. Dilbər xanım buyurdular, biz də onu düşünürdük.

M ə m m ə d ə l i. Heç yox, biz elə düşünmürdük. Beləcə çox gözəldir, belə də lazımdır. Bu üslubsuzluq özü də bir üslubdur.

Ə b d ü l ə l i b ə y. O da doğrudur, indicə mən də onu düşünürdüm...

D i l b ər. Siz ki, bəhsə başladınız, iş bitdi.

M ə m m ə d ə l i. Yaxşı, mən sizə sübut edə bilərəm.

D i l b ər. İstəmz, istəmz, bu o qədər də mühüm məsələ deyildir, deyişməsinə dəymz.

Ə b d ü l ə l i b ə y. Doğrudur, elədir ki var, elə mən də bu saat onu düşünürdüm.

M ə m m ə d ə l i. Doğru deyil, bu əsas bir məsələdir. Bu bizim gələcək mədəni gedişimizin ən canlı, döyüşkən bir məsələsidir. Bununla biz, Şərqi Avropa mədəniyyətinə qarşı münasibətini aydınlaşdırmalıyıq.

Ə b d ü l ə l i b ə y. O da doğrudur, mən də bu saat onu düşünürdüm. Xaricilər də hələ mədəniyyəti bizdən əxz eləmişlər. Biz islam mədəniyyətini işlətməmişik. Ərz olsun, pas atıb qalmışdır. Biz onu yaxşılaşdırmalıyıq. Mən demirəm, xaricilərdən mədəniyyət almayaq. Nə eybi var: namazdır, bu vaxta qədər yerdə qılırdıq, indi stol üstə qılarıq, bu vaxtadək xalcanı yerə salırdıq, indi divara vurarıq.

M ə m m ə d ə l i. Heç yox: bu vaxtadək arağı gizlin içirdik, indi aşkar içirik, bu vaxta qədər rumka ilə içirdik, indi kasa ilə içirik.

B a l a ş. Müsəidəniz ilə bir neçə kəlmə mən də ərz edim.

D i l b ə r. Burada deyişməkdən isə, o biri otaqları gəzib baxsaq, yaxşı olmadımı?

Ə b d ü l ə l i b ə y. Doğrudur, mən də onu düşünürdüm.

B a l a ş. Rica edirəm, buyurun!

M ə m m ə d ə l i. Heç doğru deyil.

Ə b d ü l ə l i b ə y. Nə doğru deyil?

M ə m m ə d ə l i. Hə... Bilmirəm, sən nəyi deyirdin?

Ə b d ü l ə l i b ə y. Mən heç nəyi.

M ə m m ə d ə l i. Mən də heç nəyi.

Ə b d ü l ə l i b ə y. Edilya! Dayınızın kağızını unutmayın ha...

D i l b ə r. Aha, yaxşı yadıma düşdü. Balaş, bir az toxtayın (*Axtarır*). Nə oldu, o kağız nə oldu? Alın, buna qol çəkin.

B a l a ş. Dilbər! Mən bu işlə tanışam, bu çoxdankı bir işdir, on iki min manatlıq bir məsələdir.

D i l b ə r. Qol çək.

B a l a ş. Edilya!..

D i l b ə r. Bu işə mənim dayım da qarışıbdır, ponimayes?

B a l a ş. Edilya!..

D i l b ə r. Nu, dovolno! Mən söz vermişəm, bitdi, getdi. Gərək düzəlsin, vəssalam.

B a l a ş. Yaxşı, Edilya, mən sizin sözlünüzdən çıxıb bilmərəm, qol çəkirəm; ancaq bu iş ortalığa çıxsa, oğurluq kimi bir şeydir.

D i l b ə r. Niçəqo podobnoqo; özləri min iş görürlər, karvanı malı ilə yeyirlər, sarvanı şalı ilə. Çəkdiniz? Di yaxşı, indi gəl!

B a l a ş. Ancaq, Edilya! Doğrusu, mən layiq bilməzdim ki, belə bir məclisə, mən rica edirəm mümkün isə...

D i l b ə r. Yenə külfətinizimi deyirsən?

B a l a ş. Əvət, çünki heç yeri deyildi, çünki xəstədir, bir də...

D i l b ə r. Qoy bacın gəlsin, arvadın istəməz; amma atan mütləq gəlməlidir; olmaz ki, dayım gəlsin, onu görməsin.

B a l a ş. Dilbər!..

D i l b ə r. Mənim sözüüm dəyişməzdir. İstəyirsiniz, etməyə də bilərsiniz, ancaq mən burada dayanmamam və bir də səninlə görüşmərik (*Keçir o biri otağa*).

B a l a ş. Sevil!.. Sevil!..

S e v i l. Nə istəyirsən, Balas?

B a l a ş. Kişi haraya getdi?

S e v i l. Yerini salmışam, çoxdan yatıbdır, vallah. Heç həyəətəzadə çıxmamışdır.

B a l a ş. Heç bilmirəm nə edim! Qonaqlar da onu görmək istəyirlər, mən də qalmışam belə.

S e v i l. Bilmirəm, özün bil, deyirsən gedim çağırım.

B a l a ş. Vallah, heç özüm də bilmirəm nə edim. Di yaxşı, çağır görək nə olar.

S e v i l gedir, A t a k i ş i n i çağırır.

B a l a ş. Indi nə edim, qonaqlar da səni görmək istəyir, özüm də qalmışam belə.

A t a k i ş i. Görsünlər də.

B a l a ş. Axı belə olmaz, bu paltarda yaramaz, gərək belə olsun ki, bir az abırlı olsun.

A t a k i ş i. Indi olanı budur də, özün bir bax gör.

B a l a ş. Sən bir dayan, bir baxım görüm bəlkə nimdaş bir şey tapa bildim.

Balas gedir. Bu aralıq D i l b ə r o biri otaqdan,

S e v i l isə o biri otaqdan çıxıb üz-üzə gəlir və qışqıraraq qayıdırlar.

D i l b ə r. Balas, bəs nə oldu?

S e v i l. Ay əmi, bəs nə oldu?

B a l a ş (*əлиндə paltar qayıdır*). Hə, bircə o çuxanı çıxar.

A t a k i ş i. Nə edirsən, Balas?

B a l a ş. Sən bircə bu çul-çuxanı çıxar.

A t a k i ş i. Balas, oğlum, sən olasan öz Allahın, qoy mən gedim, bir yana çəkirim, öz dərdimi çəkim, mən iş adamıyam, onlar mənim əynimdə davam etməz.

B a l a ş. A kişi, bu bir şey deyildir, bir saatlıq gey, sonra yenə də çıxar; axı bu paltarlar ilə adam arasına çıxmaq olmaz.

A t a k i ş i. Oğlum, başına dolanım, onda məni öldür, bir söz demərəm, bu ki ölü paltarıdır, kişi dünən ölüb, meyiti heç soyumamışdır.

B a l a ş. İndi mən yazıq başıma nə kül töküm! Öz ailəmdə belə kimsə məni anlamır, kimsə mənim mövqeyimi belə düşünmür. Siz məni bu evdə adam bilirsinizsə, necə mən deyirəm, elə də olmalıdır.

A t a k i ş i. Yaxşı, oğlum, acıqlanma, necə deyirsən, hələ edim də.

B a l a ş. Acıqlanmıram, ancaq yaxşı deyil, tez bu çuxanı çıxar.

A t a k i ş i. Bu mənim əynimə gəlməz.

B a l a ş. Bir saatlıq eybi yoxdur, sonra çıxar, tulla. Dayan, hə, belə... Özün də yaxşı-yaxşı nəzakətli, danışanda bir az incə-incə, zərif danışarsan. Əfəndilər, gəlişinizdən pək məmnunum, deyərsən, hə... Məmnunəm yox, osmanlı sayağı – axırda num. Məsələn, aparmaram yox, aparmarım. Burasını özüm də yaxşı bilmirəm ki, “marım” deyirlər, ya “mazım”. Məsələn, aparardıq yox, aparıyorduz. Zəhrimar nə çox dızıldadı. Nə isə, yaxşısı budur ki, sən dinməz-söyləməz otur, heç ağzını açıb danışma. Deyərəm laldır.

A t a k i ş i. Laldır?

B a l a ş. Hə... hə... Laldır, o yaxşıdır.

D i l b ə r (*səsi gəlir*). Balaş, nə oldu?

B a l a ş. Gəldim; sən dur, bu saat gəlirəm (*Sevil gəlir, Atakışını bu paltarda görüb qışqırır, qaydır*). Yavaş, yavaş, niyə bağırırsan?

S e v i l. Ölü gəlib, ölü...

P ə r d ə

İKİNCİ PƏRDƏ

Yenə də həmin ev.

B a l a ş. Edilya! Bağışlayın, mən sizi bu qədər tək buraxdım.

D i l b ə r. Bizim gələcək həyatımız bu gecədən asılıdır. Balaş, gərək bunların yanında öz məhəbbət və iltifatınızı mənə göstərəsiniz.

B a l a ş (*Dilbərin əllərini tutur*). Mən sizin ayaqlarınızdayam. Mən heç bir vaxt sənin əmrindən çıxmamışam və çıxmayaçağıma and içirəm.

D i l b ə r. Atanız buraya gələcəkdir?

B a l a ş. Əmr etsəniz, bütün ailəmiz o gözəl əllərinizdən öpər. Ancaq, Dilbər, mənim atam laldır, onun buraya gəlməsi...

D i l b ə r. T e m i l u ç ş e , l i ş b ı g ö z ə g ö r ü n s ü n .

Ə b d ü l ə l i b ə y . D o ğ r u d u r , h ə l ə m ə n d ə o n u d ü ş ü n ü r d ü m .

M ə m m ə d ə l i . H e ç d o ğ r u d e y i l , n ə d o ğ r u d u r ? M ə n n ə d e s ə m , s ə n h ə l ə d e y ə c ə k s ə n d o ğ r u d u r ?

B a l a ş . Ə f ə n d i l ə r ! A r k a d a ş l a r ! K i m n ə i s t ə y i r s ə , b u y u r s u n , m ə n d ə ç a l a n l a r a d e y i m , b a ş l a s ı n l a r .

D i l b ə r . O t u r u n . B u g e c ə ə y l ə n m ə k , b ü t ü n d ü n y a n ı ə y l ə n d i r m ə k i s t ə y i r ə m (P u d r a ç ı x a r ı r) . Q o s p o d a ! T o v a r i ş i ! Ü z ü n ü z ü o y a n a ç e v i r i n , b i r ... i k i ... ü ç ... (M ə m m ə d ə l i y ə) . S ə n h a r a b a x ı r s a n ?

M ə m m ə d ə l i . H a r a l a z ı m d ı r , o r a y a , d a h a m ə n d ə o n l a r t ə r ə f ə b a x a b i l m ə r ə m k i .

D i l b ə r . Ç e v i r i n ü z ü n ü z ü .

Ə b d ü l ə l i b ə y . D o ğ r u d u r , p a l a z a b ü r ü n , e l i l ə s ü r ü n .

M ə m m ə d ə l i . H e ç y o x , m ə n e l i l ə k ə f ə n ə b ü r ü n ə r ə m , p a l a z a y o x .

D i l b ə r . B a l a ş , s i z d ö n ə b i l ə r s i n i z , b i z s i z i n a t a n ı z ı g ö z l ə y i r i k .

B a l a ş . B u s a a t g ə l ə c ə k d i r . S i z o t u r u n , a t a m d a b u s a a t g ə l ə r (O r t a q a p ı n ı a ç a r a q) . A t a c a n , b u y u r u n , q o n a q l a r s i z i g ö z l ə y i r ... B u s a a t (K e ç i r o b i r i o t a ğ a) .

D i l b ə r . B u s a a t s i z d ə n a y r ı l ı b b u o t a ğ a g e t d i m , b i r d ə g ö r d ü m l a p o t a ğ ı n i ç i n d ə k a k o y - t o ç o b a n d a y a n m ı ş d ı r , h ə m d ə ç ı l p a q , p o n i m a y e t e ?

M ə m m ə d ə l i . Y ə q ı n , B a l a ş ı n q o h u m l a r ı n d a n d ı r .

Ə b d ü l ə l i b ə y . D o ğ r u d u r , m ə n d ə h ə l ə o n u d ü ş ü n ü r d ü m .

D i l b ə r . Y o x , c a n ı m , s i z ə ç o b a n d e y i r ə m , x a l ı s ç o b a n .

Ə b d ü l ə l i b ə y . D o ğ r u d u r , e l ə d i r k i , v a r .

M ə m m ə d ə l i . Ç o x g ü m a n k i , o h e ç g ə l m ə s i n .

D i l b ə r . M ə n i m ə m r i m ə q a r ş ı d u r u l m a z , m ə n ə m r e t d i m , g ə l ə c ə k d i r .

B a l a ş A t a k i ş i i l ə g ə l i r .

B u a r a l ı q G ü l ü ş d ə o b i r i q a p ı d a n i ç ə r i g i r i b , a t a s ı n a t ə ə c c ü b l ə b a x ı r .

G ü l ü ş . A t a ! A t a ! S ə n i b e l ə g ü l ü n c h a l a k i m s a l d ı ? S ə n ə n ə o l m u ş d u r ?

A t a k i ş i . Q ı z ı m , m ə n h e ç b i l m i r ə m b a ş ı m a n ə g ə t i r i r l ə r .

D i l b ə r . N ə o l m u ş d u r ?

G ü l ü ş . Y a x ş ı , a t a , d o d a q l a r ı n ı b ü z m ə , m ə n i m a n a m d a b e l ə i d i : g ö z y a ş l a r ı o v c u n d a i d i , h a y d e m ə d ə n a ğ l a r d ı (D i l b ə r ə) . X a n ı m , b a ğ ı ş l a y ı n , m ə n s i z i g ö r m ə d i m , g ö r ü ş ü m ü z d ə n ç o x s e v i n i r ə m . A t a , p a p a ğ ı -

nızı çıxarın, əziz qonaqların yanında papaq ilə oturmaq nəzakətsizlikdir; onsu da bu papaq başınızda dayanmayacaqdır; sənə yaxşı papaq lazımdır, bax, bundan (*Başındakı furajkanı göstərir*). Özünü də mıxlamaq lazımdır.

A t a k i ş i. Necə, mıxlamaq?

G ü l ü ş. Mıxlamaq, bəli, mıxlamaq, yoxsa dayanmaz. Ancaq bunu yox, bu çox köhnədir, həm də yaramazdır. Sən qorxma, həyat özü mıxlayacaqdır, sən özün bilməyəcəksən. Hələlik çıxar.

B a l a ş. Gülüş!

G ü l ü ş. Balaş! Siz durun, mən onu qonaqlar ilə tanış edim. Ata! Qonaqlar ilə tanış olun! (*Balaşı göstərir*). Bunu ki, tanıyırsınız. Öz oğlunuzdur, özü də yaxşı boyaqçıdır. Ancaq bir az rəngi üzdən çəkir, bilmir ki, astarsız boyaq tutmaz (*Dilbəri göstərir*). Bu, cəmiyyətimizin ziyalı qadınlarından biridir. Parisdə manikürlük kursunu bitirmişdir, burada maldarlıq ilə məşğul olmaq istəyir. Adı Dilbərdir, incə düşmək üçün Edilya deyirlər. Xanım, siz ki, yüksək cəmiyyətin qaydalarını bilirsiniz, atama elə əl verin ki, öpə bilsin (*Atasına*). Dul qadınlara əl verəndə, öpərlər... Öp...

A t a k i ş i. Necə, öpüm?

G ü l ü ş. Öp... öp... deyirəm sənə, qorxma, öp... Yox, yox, üzündən yox, əlindən, yoxsa Balaş acıqlanar (*Əbdüləlini göstərir*). Bu əfəndinin də qabaq qızıl satan dükanı var idi, sonra dəllallıq edirdi, indi də qəzet çıxarmaq istəyir; adına özü olanda – Əbdüləli bəy, olmayanda – Əbdülbəli bəy deyirlər. Tanış olun... Kişiləri öpmək olmaz.

Ə b d ü l ə l i b ə y. Doğrudur, mən də hələ onu düşünürdüm. İnşallah, yövmi bir cəridə nəşrinə iqdam edəcəyəm.

G ü l ü ş. Yox, yox, onun üzündən öpmə (*Məmmədəlini göstərir*). Bu isə qəzetçi şair olub, şairlikdən filosof, sonra da nə olacaq, bilmirəm. Özü də, orijinal görünmək üçün, nə desələr, zidd gedir. Adını deməyə özüm də qorxuram, birdən boynuna düşsə, öz adını da danar. Əsl adı Məmmədəlidir.

M ə m m ə d ə l i. Heç yox, ad məşrut bir şeydir, sözləşəndə Məmmədəli əvəzinə Tabaq bəy də deyilə bilər, ona görə də əsl ad təbiri doğru deyildir.

G ü l ü ş. Çox gözəl, Tabaq bəy olsun. İndi, ata, siz oturun, mən qonaqlar ilə məşğul olum. Mən bu gün parlaq imtahan vermişəm,

özüm də sportdan gəlirəm, çox sevincəm, bu gün sizə özüm qulluq edəcəyəm. Bu saat (*Keçir otağa*).

D i l b ə r. Balas! Siz parlaq sportdan sonra bacınıza bir qədər brom, ya valerian versəniz, yaxşı olmazmı?

B a l a ş. Edilya! Yalvarıram, məni bağışla. O heç bir zaman danışdığını bilmir.

D i l b ə r. Evinizdə bizim əlaqəmizi bilirlərmə?

B a l a ş. And içirəm, heç kəs.

D i l b ə r. Bəs siz deyirsiniz ki, atanız laldır?

B a l a ş. Ayda, ildə ağızdan bir kəlmə çıxır.

D i l b ə r. Aha, deyirəm axı!

G ü l ü ş qab-qasıq gətirir.

B a l a ş. Gülüş!

G ü l ü ş. Balas! Yoldan keç, əl-ayağa dolaşma, qabları dağıtmışdın ki. Evimizi bəyəndinizmi? Yəqin ki, bir qədər üslubsuz görürsünüz.

Ə b d ü l ə l i b ə y. Doğrudur, Dilbər xanım da onu deyirdi, biz də hələ onu düşünürdük.

D i l b ə r. Mən heç bir şey demirdim.

M ə m m ə d ə l i. Biz də heç bir şey düşünürdük.

G ü l ü ş. Ev cansız bir şeydir, onu mən bir saatda istədiyim kimi döşəyə bilərəm; onu hər kəs öz səliqəsi ilə döşəyə bilər; bu gün belə döşənmişdir, sabah Edilya xanım gələrsə, başqa bir cür səliqəyə salar, bir özgəsi başqa bir səliqəyə salar; mənə qalırsa, lap evi dibindən söküb yerə qoymaq və təzədən tikmək lazımdır; burada adamlar başlıgözlü adamları öz səliqələrilə döşəyirlər, daha evə nə söz!

Ə b d ü l ə l i b ə y. Doğrudur, mən də hələ onu düşünürdüm.

D i l b ə r. Gülüşcan, diliniz çox iti deyilmi?

G ü l ü ş. Bağışlayın, təzəcə itilətdirmişəm, çarxdan indi gəlmişdir.

D i l b ə r. Deyirəm axı... Ancaq gözləyin, daşa toxundurmayasınız.

G ü l ü ş. Qorxusu yoxdur... Sınamışam, daşdan keçir; ancaq birçə dana götünə işləmir, hey sancıram, batmır ki, batmır; ancaq mən ondan da qorxmuram, yəni mən heç kökündən qorxaq deyiləm. Deyirlər ki, həyat qoçaqlarıdır! Buyurun, hələlik başlayın! Balas! Siz Edilyanı unutmayın, bunlar ilə mən başararam.

B a l a ş. Mən... Mən Edilyanı? İnsan nəfəs almağı unudarmı?

D i l b ə r. Hani mənim stəkanım? Mən bu gün qəsdən içəcəyəm. Balas məni tək buraxmaz, deyilmi?

G ü l ü ş. Heç şübhəsiz, Balaş adamları tək buraxmağa alışmamışdır.

D i l b ə r. Sizi isə, Gülüş, indi mən çox gözəl anlayıram. Mən də qorxaq deyiləm, yaman da döyüşgənəm: kəlləm bərk, buynuzlarım itidir; ancaq sizə, Gülüş, çox tezdir. Gülüşsüz qalmaq da yaxşı deyildir, söz isə ən son gülünündir.

G ü l ü ş. Sağlığınıza içirəm, Edilya xanım. Mən indilik Gülüşəm, böyüyəndə isə qəhqəhə olacağam. Sağlıq olsun! (İçir).

Ə b d ü l ə l i b ə y. Doğrudur, mən də onu düşünürdüm. Sağ olun Edilya xanım!

B a l a ş. Müsəidənizlə mən bir neçə kəlmə ərz edəcəyəm. Artıq bu həqiqətdir ki, qadın məclis yaraşığıdır, qadinsız cəmiyyət çürük bir ağac kimidir. Doğrudur, çadranın özündə də bir gözəllik vardır, baxıyorsun, uzaqdan gecə qara bir ipəyə bürünmüş bir qadın kölgəsi bir xəyal kimi uçuyor, bəşərin məchul varlığı kimi bilinməz nərədən gəlir, nərəyə gedir. Ancaq burası var ki, başqa millətlər teatrlara, müsəmirələrə gedəndə, öz arvadları ilə gedirlər, bizlər isə gedib tək qalırıq və darıxırıq. Halbuki qadın gözəl bir kukla kimi öz ərini əyləndirməli, onun dərdlərini dağıtmalıdır. Çadrasız gəzmək o demək deyil ki, arvad kimin ilə istəsə, gəzə bilər. Əlbəttə, əri nə desə, onu edəcəkdir. Ona görə də, içəlim belə azad qadınlardan olan Edilyanın sağlığına!

G ü l ü ş. Ura... Çalğıcılar!

Ə b d ü l ə l i b ə y. Doğrudur, hələ mən də onu düşünürdüm.

M ə m m ə d ə l i. Mənə elə gəlir ki, siz də qadın azadlığını astar tərəfdən bəxiyələyirsiniz.

G ü l ü ş. Bir də, əfəndilər, cəmiyyət qadinsız çürüdüyü kimi, qadın da cəmiyyətsiz çürüyür; ancaq nədənsə qardaşımın öz arvadı burada yoxdur?

B a l a ş. Gülüş!

G ü l ü ş. Ehtimal ki, Edilya xanım, siz Balaşın arvadı olduğunu bilməmiş deyilsiniz. Güman ki, onun da bura gəlməsi heç yaman olmaz və buna etiraz edən yoxdur.

B a l a ş. Əfəndilər, mən rica edərdim...

G ü l ü ş. Bu saat mən onu çağıraram.

M ə m m ə d ə l i. Etiraz edən bir nəfər var.

G ü l ü ş. Kimdir?

M ə m m ə d ə l i. Mən.

G ü l ü ş . Siz nə sayaq deyirsiniz?

M ə m m ə d ə l i . Mən deyirəm gəlməsə, xahiş edək gəlsin.

B a l a ş (*Gülüşi kənarə çəkərək*). Gülüş, dilini kəs! Mən sənin dilini burub, boynuvun sapından çıxararam.

G ü l ü ş . Gücsüz bir qadını dustaqda saxlayıb, qapıları onun üzünə qapamaq, onun günüsünü evə gətirib, ona güldürmək, mənim atama yaramaz ölü paltarı geyindirib heyvan kimi ağzını qapamaq və dilini bağlamaq, sərsəm bir meymun kimi, cansız bir marionetka kimi barmaq ucunda oynatmaq! Yox, artıq mən sənin üçün dəli Gülüş deyiləm, mən indi bayquş qəhqəhəsiyəm ki, bütün həyat uzununu sənin qulaqlarında partlayacağam (*Gedir*).

Ə b d ü l ə l i b ə y . Ağalar, mən də bir neçə kəlmə ərz etmək istəyirəm. O ki qaldı mədəniyyət, biz, əlbəttə, mədəniyyətdən qaça bilmərik. Xaricilər də elmi bizdən əxz etmişlər. Qadın da oxusun. Çarşab ki, onun başını əlindən almır. Quran oxusun: Quranda yerin altı da yazılıb, üstü də. Biz əgər Quranda yazılanlara düzgün əməl etsək, bir zaman islam ordusu Əndəlisə getdiyi kimi, bütün əcnəbilərə qalib gələr. O ki qaldı qadına, daşyonan deyil ki, dağa getsin, bağban deyil ki, bağa getsin, ona görə içək, ərz olsun...

M ə m m ə d ə l i . Hə... de Allahın sağlığına.

Ə b d ü l ə l i b ə y . O ki qaldı qadına, evdə otururdu, indi həyətdə də çıxsın; ancaq arvad lap göz qabağında olsa, öz bəkarətini itirər. Onun əsl gözəlliyi örtüsündədir; yoxsa arvad kişiyyə qarışsa, ya arvadlar kişiləşər, yaxud kişilər arvadlaşar. Doğru deyilmi?

M ə m m ə d ə l i . Heç doğru deyil, heç bir şey doğru deyildir. Deyirlər gün var, doğru deyildir. Deyirlər ay var, doğru deyildir. İslamın iki şeyi var: bir namazı, bir də canamazı. Deyirlər Avropanın mədəniyyəti var, doğru deyildir. Avropanın iki şeyi vardır: bir topu, bir də pulu. Hamısı işlək maldır, sağmal qoyundur. Sən də malsan, mən də malam, o da maldır. Sən də qoyunsan, mən də, o da. Biz də qoyunuq, siz də qoyunsunuz, onlar da qoyundurlar. Ancaq mən deyirəm ki, dünyada mədəniyyət adına bircə şey vardır: “araq”, budur mədəniyyət! Başın ağrıyır – araq iç, gözün ağrıyır – araq iç. Avropalılar rumka ilə içirlər, biz şərqililər kasa ilə içək. Yerdə qalan heç bir şey doğru deyil. Dünyada heç bir şey yoxdur: mən də yoxam, sən də yoxsan, o da yoxdur. Heç bir şey yoxdur; ancaq bir araq vardır. Sağ olun!

Musiqi.

G ü l ü ş (*Sevili gətirir*). Budur, Balaşın xanımı, heç bir rejissor əli görməmişdir.

B a l a ş. Gülüş!

G ü l ü ş. Keç yoldan, Balaş, əl-ayağa dolaşma! Bu çadranı da al, at o çaxçaya, çaxçanı da biryolluq qapa. Gəl, Sevil, gəl. Cəmiyyət adamın başını hərləndirir. Qorxma, ayaqlarını yerə bərk bas, tanış ol. Bu, Edilya xanımdır. Öpüşün. Böyük cəmiyyətlərdə qonaqlarla öpüşərlər. Elə! Bu da Əbdüləli bəydir. Yavaş, onu öpmə, arvadı dalaşar. Ancaq dul kişilərlə öpüşmək olar, o da gizlində. Bu da öz dediyindən, ya Tabaq bəydir, ya Çanaq bəydir, kim nə deyirsə-desin, onun üçün fərqi yoxdur.

M ə m m ə d ə l i. Heç yox, doğru deyil, mənim adım Kasa bəydir.

G ü l ü ş. Çox gözəl. Bir sözlə, Qab-qacaq bəy. Bu da mənim atamdır, əynindəki işə ölü paltarındır; qorxmayasan, ancaq bir saatlıqdır.

B a l a ş. Gülüş!

G ü l ü ş. İndi gəl yanımda otur.

D i l b ə r. Ancaq Sevilin stəkani boşdur.

G ü l ü ş. Sevil onsuz da sərxoşdur.

M ə m m ə d ə l i. Kasa ver, kasa!

D i l b ə r. Şah və mat, Gülüşcan, Sevilin stəkani boşdur.

B a l a ş. Yox, yox, o içə bilməz.

S e v i l. Axı mən heç içməmişəm.

G ü l ü ş. Sən dayan, mən sənənin çocuğunu da gətirim.

A t a k i ş i. Ay qız, Sevil, o stəkandakı nədir?

S e v i l. Vallah, əmi, heç mən özüm də bilmirəm.

M ə m m ə d ə l i. Araqdır, araq. Başın ağrısı – araq iç, gözün ağrısı – araq iç, özü də kasa ilə; kasa lazımdır, kasa...

Ə b d ü l ə l i b ə y. Doğrudur, hələ mən də onu düşünürdüm.

Dilbər o biri otaqdan qucağında uşaq olaraq çıxan Gülüşü qarşılıyır.

G ü l ü ş. Sizə istimi oldu, xanım? Yaxşı sərin suyumuz var, özü də Həştərxan buzundan.

D i l b ə r. Gülüş, sancmağı burax. Söylə, məndən nə istəyirsən.

G ü l ü ş. Bu çocuğa mərhəmət!

D i l b ə r. Mən sənə anlamıram.

G ü l ü ş. Bu məktub kimdəndir?

D i l b ə r. Mən onu sevirəm.

G ü l ü ş. Siz onun mövqeyini sevirsiniz.
D i l b ə r. Orasını mən bilirəm. Siz bilirsiniz ki, həyat döyüşdür.
G ü l ü ş. Görürsünüz ki, rəqibiniz nə qədər gücsüzdür.
D i l b ə r. O mənim təqsirim və sizin borcunuz deyil.
G ü l ü ş. Sizin təqsiriniz deyildir, ancaq mənim borcumdur. Onu yüksəltmək, ayaq üstə qaldırmaq və sizin ilə çarpışa biləcək bir hala vaxtlandırmaq mənim borcumdur.
D i l b ə r. Siz onu bacarmazsınız, siz hələ çocuksunuz.
G ü l ü ş. Orasını gələcək göstərir.
B a l a ş (*onlara yanaşır*). Zənn edirsəm, sözünüz çox xüsusidir.
G ü l ü ş. Biz bitirdik.
D i l b ə r. Balaş! Mən belə düşünmürdüm.
B a l a ş. Yalvarıram, Edilya, məni bağışlayın!
D i l b ə r. Sən bu gün mənim dediklərimi etməsən, bizimki həmişəlik bitmiş olur.
B a l a ş. Edilya, yalnız əmr edin, bütün həyatım sizindir.
D i l b ə r (*qonaqlara*). Siz, əfəndilər, deyəsən, bu gün danışıqdan oruc tutmuşsunuz.
Ə b d ü l ə l i b ə y. Doğrudur, biz də hələ onu düşünürdük.
M ə m m ə d ə l i. Heç yox, biz onu düşünmürdük. Mən iftarımı kasa ilə açmışam, özüm də firqəmiz üçün iqtisadi proqram düzəldirəm.
G ü l ü ş. Hansıdır o firqəniz?
M ə m m ə d ə l i. Intizariyyuni-Mehdiyyun firqəsi.
A t a k i ş i. Yaxşı, görəsən Mehdi sahibəzzaman bu tezliklə gələcək?
M ə m m ə d ə l i. Heç yox, mən özüm onun yanına gedib, o dünyada görüşəcəyəm.
D i l b ə r. İçəlim!
G ü l ü ş. Mən də hazırım.
D i l b ə r. Sevilin stəkanı boşdur, ata da içmir.
A t a k i ş i. Necə, mən də ara q içim?
G ü l ü ş. Sevilin stəkanı doludur.
S e v i l. Axı mən heç içməmişəm?
B a l a ş. Edilya, siz onu adam yerinə qoymayın, o bacarmaz.
G ü l ü ş. O, çox şeyi çoxlarından yaxşı bacarır.
M ə m m ə d ə l i. Kasa lazımdır, kasa!
G ü l ü ş. Ura... Çalğıcılar!

D i l b ə r. Vals!

B a b a k i ş i g ə l i r.

B a l a ş. Hələ bu kimdir?

B a b a k i ş i. Mənəm də, Balaş, hə... hə, türkün sözü, bir az kömtür gətirmişəm.

S e v i l. Ata!

A t a k i ş i. Babakışı, sənsən? Adə, vay sənə nə deyim, sən hara, bura hara? A kişi, xoş gördük! Dayan bir səni qucaqlayım! A kişi, haçandır yoxsan!

D i l b ə r. Bu nədir?

B a l a ş. Bu gün dünyanın yolçuları və dilənçiləri mənim başıma yığılacaqdır.

B a b a k i ş i. Gədə, Atakışı! Türkün sözü, bu nə sir-sifətdir, haçandan belə, türkün sözü, əfəndi olubsan? He... he... he... əkdiyim noxud, biçdiyim noxud, bazara girib, ləbləbi olub? Türkün sözü, bu paltarla dalına yükləyəsən səkkiz putluq kisəni, nə cırhacıman cırıldarsan!

B a l a ş. Nağıl açma, kişi, çıx o biri evə!

B a b a k i ş i. Necə?

A t a k i ş i. Oğlum!

B a l a ş. Uzun danışmaq istəmərə, çıx!

A t a k i ş i. Dayan dəymə! Nankor övlad! Mən boğazımdan çörəyi kəsib sənin boğazına dürtmüşəm, səni oxutdurmuşam; mənim qapım saldat üzünə də açıq olmuşdur, indi sən mənim qonağı mı evdən qovursan? Daha bəsdir! (Paltarını çıxarıb atır). Al... al... al... al... istəmirəm, verin mənim kürk-çuxamı!

G ü l ü ş. Ha... ha... ha... Al! (*Paltarları ocağa atır*). Bu sənin kürkün, bu da çuxan... Bu da bu, bu da bu, getdi. Həyat yolu uçurum üstündə çəkilməmiş dar bir körpüdən keçir. Geriyə yol yoxdur, qayıtmaq olmaz, yol ancaq irəliyədir!

A t a k i ş i. Gülüş, qışın bu soyuğunda, çılpaq...

G ü l ü ş. Çılpaq, bəli, çılpaq. Sən indi həyata qarşı çılpaqsan. Yazı yatdın, qış çatdı. Səni o soyundurمامışdır, səni həyat soyundurmuşdur, o özü də geyindirəcəkdir. Ancaq bu ölü paltarı sənə yaraşmır. Sənə yaxşı bir paltar lazımdır.

A t a k i ş i. Nankor övlad, nankor övlad!

Babakişi ilə bərabər çıxır.

B a l a ş. Bu gün bütün dünya mənə qarşı ayaqlanmışdır.

G ü l ü ş. Ha... ha... ha... Dedim ki, dərindən mıxlamaq lazımdır, mıxlamaq!
(*Gedir*).

M ə m m ə d ə l i. Deyirlər gün var – doğru deyil, ay var – doğru deyil; deyirlər dünya var – doğru deyil, vəssalam.

Ə b d ü l ə l i b ə y. Adə, bəs nə var?

M ə m m ə d ə l i. Heç nə, heç nə!

Gedirlər.

D i l b ə r. Mən gedirəm.

B a l a ş. Dilbər, məni bağışla. Sən görürsən ki, mən bir cəhənnəm əzabı içindəyəm, öz ailəmizdə məni anlayan yoxdur.

D i l b ə r. Görürəm, Balaş, sən lal atan mükəmməl orator imiş!

B a l a ş. Dilbər.

D i l b ə r. Balaş, son sözümdür: bu evdə səndən və məndən başqa kimsə olmamalıdır!

B a l a ş. Dilbər, qoy Sevil bir çuval kimi bir küncdə otursun, qalsın. O, qiyamətədək səsini çıxarda bilməz, mən isə daima sənənlə olaram.

D i l b ə r. Olmaz. Mən qəti deyirəm: istəməzsən, həmişəlik ayrılıq, istəyirsən bu əlim, bu dodaqlarım; intixab et!

B a l a ş. Mən hər əmrinizə hazırım... (*Öpür*).

S e v i l (*əлиндə su stəkani içəri girir*). Balaş...

B a l a ş. Səni kim çağırdı, buraya gəldin?

S e v i l. Vallah, Balaş, mən buraya gəlmirdim, məni Gülüş göndərdi ki, su istəyirsiniz.

G ü l ü ş (*gəlir*). Onu mən göndərdim. Bu evdə yaşayanlar bir-birinə yabançıdır, bu çaxçalar, bu ləmələr, bunlar, bu ər-arvad – hamısı bir-birinə yabançıdırlar. Budur, zavallı, sənə dediyim zəlzələ. Dedim ki, gec-tez bu ev dağılacaqdır, qoy biryolluq bitsin.

D i l b ə r. Çto ona, s uma soşla çto li?

G ü l ü ş. Xanım, siz deyəsən, valsın gerisini oynamaq istəyirsiniz. Bu saat. Çalğıcılar, vals! (Sevilə) Zavallı, donub qalma, gəl, həyat döyüşdür, qoç döyüşünə qoç dayanar, gəl!

S e v i l. Burax, başım hərlənir!

G ü l ü ş. Hərlən. Həyatın acı oyunlarında başın hərlənirkən, kimsə sənin üçün valsı saxlamaz. Sən, ayaq üstə dura bilmək üçün çox yıxılacaqsan.

S e v i l. Burax, dayana bilmirəm.

G ü l ü ş. Mən səni həyatın baş gicəldən oyunlarına atıram: dayana bilməzsənsə – yıxıl, yaşamaq istəyirsənsə – qalx, yoxsa tapdanacaqsan.

S e v i l D i l b ər l ə B a l a ş ı n ayağı altına yığılır.

D i l b ər. Ha... ha... ha... Gülüş, axır ki, tək qaldın!

G ü l ü ş (*Sevilin uşağını qucağına alıb oynayır*). Mən tək deyiləm, həm də söz son güləndir.

P ə r d ə

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

D i l b ər i n o t a ğ ı. B a l a ş ı n e v i n d ə A v r o p a s ə l i q ə s i l ə b ə z ə n m i ş b i r o t a ğ .

B a l a ş .

Bülbül güldən ayrı düşər, nitqi lal olur.

Cəh-cəh vurur o vəslinə bais məlal olur.

Əl dəymə, bağban, gülə, qaldırma naləsin.

Nazikdi bərgü şaxəsi, tez payımal olur...

Vermərəm könlümü bir dilbərə bundan sonra,

Olmaram mail o siminbərə bundan sonra.

Aldı imanımı əldən, məni bidin elədi,

Baxmaram bir də mən ol kafərə bundan sonra.

Ay qız, Tafta, Tafta!

T a f t a. Nə deyirsən, ağa!

B a l a ş. Gündüz haradadır?

T a f t a. O biri otaqdadır.

B a l a ş. Gətir onu bura.

T a f t a. Yox, ağa, Dilbər xanım buyurmuşdur ki, Gündüzü onun otağına gətirməyim, açıqlanar.

B a l a ş. Necə açıqlanar?

T a f t a. Bilmirəm, hələ-belə, acıqlanar.

B a l a ş. İndi özü haradadır?

T a f t a. Kim bilir, səhərdən axşamacan, axşamdan səhərəcən gedir, gəlir, ağzını dirəyir divara, bir düdkeşi də alır əlinə mırtamırt, vurtavurt. Səhər bilmirəm ki, kim ilə danışır, dedi polutmaxtra gedəcəyəm.

B a l a ş. Bəs, bayaq harada idi?

T a f t a. Kim bilir, bayaqdan dırnaqlarını tutdurmağa getmişdi. Can kimi qayçımız var, meşəyə sal, odun qır. Bir saat evdə otursun, yoxdur. Səhərdən axşamacan bir arvad suvaqlayır-malalayır, suvaqlayırmalalayır.

B a l a ş. Bu gün mən beş yol evə zəng çalmışam.

T a f t a. Tatar qızı getdi, dedi ona, işi var idi, gəlmədi.

B a l a ş. Bəs, o şeytan qızı deyirdi ki, evdə yoxdur.

T a f t a. Özü dedi, yazıq tatar qızında təqsir yoxdur. Özü dedi: get, de evdə heç kəs yoxdur.

B a l a ş. Elə niyə?

T a f t a. Mən nə bilim, bir kişi ilə oturmuşdu, kartdır, qumardır, nədir, ondan oynayırdı. Mən dolçanı gətirirdim, səsi gəlirdi ki, getsəm, kağızlarıma baxarsan.

B a l a ş. Bəs sənə haçan dedi Gündüzü bu evə gətirmə?

T a f t a. Gələr kartı-martı qarışdırar; yəni axtarsan, o tatar qızından başqa heç birimizi bu evə qoymur.

B a l a ş. Yaxşı, yaxşı, sən get Gündüzü buraya gətir (*Tafta gedir*).

Vermərəm könlümü bir dilbərə bundan sonra,

Olmaram mülk o siminbərə bundan sonra.

Aldı imanımı əldən, məni bidin elədi,

Baxmaram bir də mən ol kafərə bundan sonra.

Gəl, gəl, yanıma, Gündüz, harada idin?

T a f t a. Deyinən, o biri otaqda.

B a l a ş. Gündüz, sənın anan haradadır? Tafta, sən bilmirsən Sevil haradadır?

T a f t a. İndi bilmirəm, ağa. Harada olacaq, Allah kafər balasını onun gününə salmasın. Qabaqlar gördüm, göz gərək ruzigarına ağlasın.

B a l a ş. Haçan gördün?

T a f t a. Neçə ay olar. Burdan gedəndən sonra Hacı Səmədgildə qulluqçuluq edirdi. Sonra Gülüş ona dərs deyirdi. Gör necə həyalı arvaddır ki, qabaqlar özüm gördüm, Gülüş ona dil çıxartdı ki, daha bu çadranı at, bəsdir, hələ yox dedi ki, yox. Bu yaxın vaxtlar məni küçədə gördü, əllərini boynuma saldı, üzümdən öpdü, necə yalvarırdı; sən allah, uşağıma yaxşı bax. Sonra səni soruşdu, gözlərindən yaş damcıdamcı tökülürdü.

B a l a ş. Yazıq, indi kim bilir, nə haldadır?

T a f t a. Bir haldadır ki, Allah göstərməsin, elə bil taxta üstündən qaçmışdır. Gözləri çuxura düşmüşdür. Baxışları adama yapışır. O al yanaqlar necə olub, sapsarı.

B a l a ş. Yaxşı, Tafta, al bu uşağı apar. Get xalanın yanına. Gedib bir Gülüşü buraya çağırırsan.

T a f t a. Gəlmir, deyir: mənim sizin evinizdə işim yoxdur. Sevil gedəndən bəri ayağımı bu evə basmayıb. O da başıaçıq, baldırı açıq yığıb 24 uşağı, cərgə ilə düzüb, təlim verir. Uşaq bağçası olub. Bu uşaqlar necə oxuyur, necə atdanır, gəl görəsən! Gündüzü də istəyəndə, mən aparmadım.

B a l a ş. Yaxşı, Tafta, mən bir az yatırım. Dilbər gələndə mənə deyərsən (*Gedirlər*).

D i l b ər, Ə b d ü l ə l i b ə y və M ə m m ə d ə l i gəlirlər.

D i l b ər. Ay yoruldu, ayaq üstə dura bilmirəm.

Ə b d ü l ə l i b ə y. Doğrudur, hələ mən də onu düşünürdüm, Amma da piyada gəlmişik ha!

M ə m m ə d ə l i. Heç yox, görün də desin ki, nə qədər piyada gəlmişik, aşağı tindən yuxarı tinə vur-tut beş addım, bir çərək.

D i l b ər. Mən həmişə oradan evə fayton ilə gəlirdim. Ancaq bu gün yox idi. Əvvəlləri Balaş bankda olanda, bankın faytonu səhərdən axşamacan məni gəzdirirdi, indi bankdan çıxmışdır, daha hələ-belə faytonlarda gəzirəm. Odur ki, piyada bir addım belə gedə bilmirəm.

Ə b d ü l ə l i b ə y. Doğrudur, bu qədər incə ayaqlar piyada gedə bilməz. Qadın vücudu zərif yaranmışdır, odur ki, qədəmlərdə qadınlar kəcavə ilə gəzirdilər. Qadınını odur ki, hara getsə, tez dəyib qayıtsın, yoxsa, piyada gəzmək qadınlara yaramaz...

M ə m m ə d ə l i. Heç yox. Küçədə bir arvad gördüm, bir uşağı çarşab ilə dalına sarımış, birini də qucağına almış, başında bir taya paltar, həsir, dənizdə yumuşdu, gətirirdi bu soyuqda, özü də ayaqyalın.

D i l b ə r. No, eto prosto ne çelovek!

M ə m m ə d ə l i. Heç yox. Xalis çelovek, s serdsem i duşoy – yupyumru üzü, qapqara qaşları, xırdaca burnu, nazikə dodaqları.

D i l b ə r. Bəsdir siz allah. Sizin üçün paltar yuyan arvadla qubernator arvadında heç bir fərq yoxdur.

Ə b d ü l ə l i b ə y. Doğrudur, hələ mən də bu saat onu düşünürdüm.

M ə m m ə d ə l i. Nə, nə düşünürdün? De də!

Ə b d ü l ə l i b ə y. Mən, ərz olsun, onu deyəcəkdim ki, “Hər cayı süxən, hər nüktə məqami darəd”, yəni “hər şeyin öz qiyməti var, hər yerin öz adamı!”. Paltaryuyan arvad, işçi arvad bir başqa. Dilbər xanım bir başqa. Bir gün, ərz olsun, Şah Abbas cənnət məkan bir meşənin qırağından keçəndə görür ki, bir kəndli arvadı köçdən düşdü, doğdu, uşağı bələdi, aldı qucağına.

M ə m m ə d ə l i. Bilirsən, Əbdüləli bəy, nə var, mən dünəndən bir az bayat kefliyəm, sən bir saxla, mən bu qonşudakı aptekə gedim, beş-altı kasa vurum, başımı düzəldim, sonra, sən burda, mən burda, səhərdən axşamacan de Şah Abbasdan, görək işi hara çıxacaq.

D i l b ə r. Yaxşı, bəsdir, sən allah, siz prosto inad edirsiniz.

M ə m m ə d ə l i. Yaxşı, gedək görək başımıza nə gəlir: ya mən Şah Abbasın atasını yandıracağam, ya da Şah Abbas mənim atamı (*Gedir*).

Ə b d ü l ə l i b ə y. Yaxşı, bu Balaşı neyçin bankdan çıxartdılar?

D i l b ə r. Bilmirəm. Mən onun işinə qarışmıram. Nə işimə? Heç bilmək də istəmirəm. Dayımın bir kağızı var idi, verdim qol çəkdi. Siz ki, bilirsiniz. Deyir guya onun üstündə. Nə məsələ isə çıxmışdır, o gün deyirdi, mən heç qulaq da asmadım.

Ə b d ü l ə l i b ə y. O gün Əli bəy də deyirdi ki, ərz olsun, sizə bir işi düşmüşdür.

D i l b ə r. Bilirəm, mənə dedi. İş Balaşlıq deyil, ancaq mən söz vermişəm işini düzəldəcəyəm. Qoy hələ bir-iki dənə yaxşı tanış tapım, o qədər iş düzəldərəm ki!

Ə b d ü l ə l i b ə y. Əlbəttə, sahib mənsəbdən adamın, ərz olsun, tanış olması hər zaman lazımdır.

D i l b ə r. Alik isə mənim çox xoşuma gəlir: tərbiyəli və zərifdir. Dünən gecə sizdən ayrıldıqdan sonra, onunla bir yerdə gəldik. Nə qədər dadlı, gözəl dili vardır! Deyir: Dilbər mən sizə pərəstiş edirəm.

Siz mənim olsaydınız, gecə-gündüz sizi atıb-tutar, bir kukla kimi oynadardım. Mənə deyir: mən Rafael olsaydım, Madonna əvəzinə sizing gözlərinizi çəkərdim. Gözlərimi bərk xoşlayır. Üzünə ki, baxıram, dildodağı dolaşır, yalvarır ki, baxma. Mənə deyir: saçlarınız boynuma dolaşarsa, min il yerimdən tərpenməyəm.

Ə b d ü l ə l i b ə y. Doğrudur, qadın saçını zəncirdən möhkəmdir.

D i l b ə r. Bu gün parikmaxer də mənə deyir ki, xanım, bu vaxta qədər bu cür yumşaq saç görməmişəm, darağa ipək kimi gəlir. Gözlərinizi yumun, corablarımı dəyişirəm, baxmayın ha!

Ə b d ü l ə l i b ə y. Ərz olsun, baxanda qiyamət olmaz ki. O gözəl qədəmlərə baxmaq, böyük səadətdir. Siz mənə o səadətə-əzimdən məhrum edirsiniz.

D i l b ə r. Yaxşı, açın gözlərinizi, doğrusunu deyin, baxmadınız ki?

Ə b d ü l ə l i b ə y. Siz, ərz olsun, deyəndən sonra mən gözlərimi necə açma bilərəm.

D i l b ə r. Sizdə cəsarət və həssaslıq yoxsa, öz bəxtinizdən küsün. Mən ki, sizin gözlərinizi əlimlə tutmamışdım. Halbuki Alik olsaydı, o belə səadətə göz yummazdı. Qadınlar, hər şeydən artıq, gözəlliklərinə göz yumanları sevməzlər.

Ə b d ü l ə l i b ə y. Doğrudur, mən də hələ onu düşündürdüm. Bir də desəniz, gözlərimi yummayacağam, huşuyar olmaq lazımdır.

D i l b ə r. Necə yummayacağam? Siz özünüz xalqı müsəlmanlığa çağırırsınız, bəs şəriətdə özgə arvadlara baxmaq olarmı?

Ə b d ü l ə l i b ə y. Doğrudur, şəriət ancaq avam adamlar üçündür. qara camaat üçündür, anlamaz və qanmazlar üçündür, zövq əhlinə, ariflərə nə şəriət! Bir də, Dilbər xanım, sənə, mənə nə şəriət!

D i l b ə r. Nu, nu, yaxşı dizinizi qoyun, nə qədər dilbilməzsəniz. Bax, belə, çəkmələrimi düymələyəcəyəm, anladınız mı?

Ə b d ü l ə l i b ə y. Ərz olsun, belə buyurdunuz, anladım, ancaq, ərz olsun, daha gözlərimi yummayacağam (*Dilbərin çəkməsini düymələyir*). Rəbbəna atına fiddünya həsənə və fil-axirəti-həsənə, vəqinə əzabənnar, birəhmətikə ya ərhəmərrahimin (*Oxuya-oxuya Dilbərin ayağını qucaqlayır. Dilbər çıxır*).

B a l a ş (*gəlir*). Müsaidənizlə...

D i l b ə r. Hələ bu nədir? Bax, bunu mən heç sevmirəm. Min yol demişəm: qapını döymək lazımdır.

B a l a ş. Bağışlayın, Edilya, mənə yadımdan çıxdı.

D i l b ə r. Bəlkə, biri otaqda soyuncaqdır.

B a l a ş. Necə, soyuncaqdır? Mən eşitdim ki, buradan kişi səsi gəlir, ona görə də bildim ki, soyunmaq olmazsınız.

D i l b ə r. Doğru demişlər: qozbeli qəbir də düzəldə bilməz. Nə haqq ilə sən qapı dalında durub, bizim sözlərimizə qulaq asırdın?

B a l a ş. Necə yəni qulaq asırdım? Mən heç qulaq asmırdım, sözlər özü mənim qulaqlarıma gəlirdi.

D i l b ə r. Nəhayət, bu tərbiyəsizlikdir. Tərbiyə görmüş mədəni bir cəmiyyətdə buna dayanmaq olmaz.

B a l a ş. Lənət sənə, kor şeytan! İşə düşmədik! Dilbər, and içirəm ki, mən qulaq asmırdım. Kişi səsi eşitdim, bildim ki, soyunmuş ola bilməzsiniz.

D i l b ə r. Nədən bildiniz? Mən bəlkə də soyunmuş olaydım?

B a l a ş. Onda elə bilin: mən də özgə kişilərdən biri.

D i l b ə r. Balaş, rica edirəm, sözlərinizə diqqət edin. Yüksək cəmiyyətdə belə rəftar barbarlıqdır. Özgə, özgə, belə sözlər demək tərbiyəsizlikdir.

Ə b d ü l ə l i b ə y. Doğrudur, hələ mən də bu saat onu düşünürdüm.

D i l b ə r. Mən belə barbarlığa dözmərəm.

B a l a ş. Allahü əkbər! Dilbər, mən onu demədim, mən sözgəlişi deyirəm.

Ə b d ü l ə l i b ə y. Balaş, sizin təməssükün vaxtı dünən qurtarmışdır. Çünki mən zəmanət vermişəm.

D i l b ə r. Elə sözlər sizin kömürçülər arasında deyilə bilər, yüksək bir cəmiyyətdə yox.

B a l a ş. Axı, Dilbər, Allahü əkbər, mən, mən onu demirdim. Deyirsən, gedim üzr istəyim. Əfəndim, üzr istəyirəm və mənim arvadımı əyləndirdiyiniz üçün təşəkkür edirəm.

D i l b ə r. Arvadım, arvadım! Sən bir qədər incə sözlər öyrənsəydin, heç zərər görməzdin.

B a l a ş. Dilbər, axı sən məni şaşırırsan. Yaxşı, qadın olsun, xanım olsun. Lənət kor şeytana, işə düşmədik! Mən neçə dəfə Əli bəyi görmüşəm ki, qapını döyməmiş sizin yanınıza girmişdir. Halbuki siz deyirsiniz ki: o tərbiyəlidir, nəzakətlidir.

D i l b ə r. Ona mən özüm müsaidə etmişəm.

B a l a ş. Necə mən özüm müsaidə etmişəm? Doğrusu, Dilbər, mən anlaya bilmirəm. Bizlərdə belə şey yoxdur. Bu olsa, sənini dediyin

cəmiyyətin işi ola bilər. Özgəsi qapını döyməmiş içəri girəmiş, amma mən, sizin öz əriniz...

D i l b ə r. Yenə də özgəsi? Balas, məni əsəbiləşdirirsiniz. Gedin, öz otağımıza, sınırlərim bir az dincəlsin, sonra gələrsiniz.

B a l a ş. Yaxşı, Dilbər, mən gedirəm, ancaq sizə söz deyəcəyəm.

D i l b ə r. Sonra, sonra. Belə sınırlı bir halda sənə ilə danışa bilmərəm.

B a l a ş. Çünki bu gecə səhərə kimi işləyəcəyəm. Deyirəm, birdən bu kağızları qurtara bilmərəm, sabah yəqin lazımdır.

D i l b ə r. Daha ona mən nə edə bilərəm?

B a l a ş. Dedim, bəlkə, iki saat sən də mənə kömək etdin.

D i l b ə r. Hələ o qalmışdı! Yox, yox, pojaluysta, mən bacara bilmərəm. Hələ o qalmışdı!

B a l a ş. Yaxşı, yaxşı, sınırlənməyin, mən gedirəm (*Gedir*).

D i l b ə r. Getdi? O qədər kobuddur ki, qiyamətə kimi əl çəkməyəcəkdir. Onunla adam arasına çıxmağa utanıram. Gördüyünüz kömürçülər arasında nə tərbiyə ala bilər?

Ə b d ü l ə l i b ə y. Doğrudur, mən də onu düşünürdüm. Yüz olsa, gədə gədədir, bəy bəydir, rəiyyət də rəiyyətdir. İnsanın nəzakəti əsilzətində olmalıdır.

D i l b ə r. Ayda iki cüt çəkmə, iki dəst paltar alanda, yəni, gündüz 3-4 manat faytona verəndə, özünü itirir. Elə bil mən də onun üçün çit-alaca geyəcəkdəm; çünki özü bu şeyləri görməmişdir.

Ə b d ü l ə l i b ə y. Doğrudur, mən də hələ bu saat onu düşünürdüm. Xalqın təməssükü qalib, əgər sizin xatiriniz olmasa idi.

D i l b ə r. Yaxşı, Əbdüləli bəy, deməli, biz gedək sizə, o da oraya gələcəkdir!

Ə b d ü l ə l i b ə y. Doğrudur, hələ mən də onu düşünürdüm.

D i l b ə r. Gəlin! Aha, vinovat, Alikin kağızı qaldı. O qədər məni sınırləndirir ki, az qalmışdı yadımdan çıxsın. Balas, Balas!

B a l a ş. Nə var, Dilbər?

D i l b ə r. Balas, mən istəyirəm ki, sən məni sabah öz naziriniz ilə tanış edəsən. Ponimayeş, birinin bir kağızı var, istəyirəm ona düzəltirəm.

B a l a ş. Necə yəni? Xalq öz işində, gücündə, gedim tutum ki, gəl mənim arvadım ilə tanış ol?

D i l b ə r. Niyə, sən onunla tanış deyilsən?

B a l a ş. Tanışam, ancaq qulluqda. Aparıram kağızlara qol çəkir, çıxıram, vəssalam.

D i l b ə r. Yaxşı, al, onda özün bunu düzəlt. Qatışdır hələ verəcəyin kağızlara. Axır ki, özün bil də...

B a l a ş. Dilbər, sən bilirsən ki, o biri kağız üçün iş hələ də məhkəmədədir. Kim bilir ki, nə olacaq. İndi də bunun məsuliyyəti!

D i l b ə r. Yenə də məsuliyyət, yenə köhnə nəğmələr. Düzəlt! Sağ ol! Deməli, biz getdik teatra. Əbdüləli bəy, gəlin!

Gedirlər.

B a l a ş. Tafta, Tafta, ay qız, Tafta! Sən bir də get Gülüşü çağır. Deyinən vacib işin vardır.

T a f t a. Sən deyəndən sonra mən yenə qaça-qaça getdim dedim, gəlmək istəmir.

B a l a ş. Onda gedək evlərini mənə göstər. Mən özüm onun yanına gedəcəyəm.

T a f t a. Evləri bu küçənin o biri başındadır.

Gülüş gəlir.

G ü l ü ş. Siz məni çağırmışdınız mı?

B a l a ş. Gülüşcan, bacıcan, bir ildir səni görməmişəm. Nə üçün məndən uzaq gəzirsən?

G ü l ü ş. Çünki, Balaş, biz artıq yabançılıq.

B a l a ş. Gülüşcan, mən böyük ağırlıq içindəyəm. Hər günüm bir cəhənnəm əzabıdır. Mən sənə şikayət etmək istəyirəm.

G ü l ü ş. Balaş! Mən bura gələrkən qapınızın yaxınlığında bir qadın yıxılmışdı. Kişilər başına toplaşmışdı. Get, onu içəri gətir. Tafta, sən də get. Deyəsən, bayılmışdır, ya da bəlkə ölmüşdür?

B a l a ş. Bu saat, Gülüş (*Gedir gətirir*). Sağdır, sağdır, ürəyi döyünür, ancaq bayılmışdır.

G ü l ü ş. Kimdir?

B a l a ş. Bilmirəm, bir qadındır. Lampanı yaxına gətirir. Odur, odur!

G ü l ü ş. Kimdir?

B a l a ş. Odur, Sevil, Sevil. Altı illik yoxsul həyatımın əmək yoldaşı.

G ü l ü ş. Sevil, Sevil. Odur. Bir az su verin! Yastıq verin!

B a l a ş. Dayan, budur! Yazıq nə hala düşmüş, necə də saralmış, solmuş! O yazıq ömründə bir gün görməmiş.

G ü l ü ş. Çəkil! O zamanlar ki, sən yoxsul idin, hətta dilənçi kimi idin, o yazıq günlərlə ac qalır, öz payını gizlədir və sənə yedirirdi.

Balaş qoy doysun, deyirdi. Sevil, Sevil, qorxma, qalx. Yavaş, yavaş! Bu yana çəkilin! O bu evdə zəncirli bir it kimi çırpınır, çalışırdı, lakin heyhat kimin üçün, nə üçün?

B a l a ş. Gülüş! Sənə bir söz demək istəyirəm, ancaq qorxuram, çünki sən çox mərhəmətsizsən. O yazıq belə bir halda, bu qapılarda...

G ü l ü ş. Sevil, qalx, qalx!

S e v i l. Nə var, nə üçün mənim başıma toplaşmışsınız? Mən haradayam? Balaş, sənsən? Gülüşcan, sənsən? Məni bura kim gətirdi?

G ü l ü ş. Sevil, bəsdir, ağlama!

S e v i l. Mən buraya gəlmək istəmirdim, mənə acıqlanmayın!

G ü l ü ş. Sənə kimsə acıqlanmaz, Sevil!

S e v i l. Mən elə bildim ki, mənə acıqlanacaqsınız. Mən buraya gəlib sənin evində, sənin dincliyini pozmaq istəmirdim. Qulluq etdiyim yerdə şirni paylayırdılar: mənə bir az alma, şirni pay vermişlər. Mən uzaqda gəzirdim, oğlumu gözləyirdim ki, bəlkə bayıra çıxar. Dayandım, axır yoruldu, oturdum. Sonra bilmirəm nə oldu. Budur, ancaq mən oğlum üçün gəlmişəm. Mənə acıqlanmayın.

B a l a ş. Sevil, sən heç qorxma. Mən çalışaram bəlkə, səni bu evdə bir yerə düzəlttik.

G ü n d ü z gəlir.

S e v i l. Oğlum, oğlum!

Gündüzü qücaqlayır və çarşabının ətəyindəki almaları ona verir.

D i l b ə r gəlir.

D i l b ə r. Eto çto yeşyo! Bu nədir, nə olmuşdur! Bu arvad kimdir, bunu buraya kim gətirdi?

S e v i l. Mən, mən gedirəm, indicə gedirəm. Mən oğlumu görmək istəyirdim, indicə gedirəm.

D i l b ə r. Balaş! Mən səndən soruşuram: bunu mənim yataq otağıma kim gətirdi? Şəhərdə “zaraza” azmış, bir də...

B a l a ş. Dilbər, o öz oğlunu görməyə gəlmişdir. Yazıq bayırda donub qalmışdı.

D i l b ə r. Sən... sən... ağlayırsan? Yaman olmaz, hər yoldan ötəni mənim yataq otağıma soxmaq!

B a l a ş. Edilya... O başqa evdə qulluqçuluq edir. Öz oğlunu görməyə gəlmişdir. Yazıqdır, gör necə baxır. Mən deyirəm, mümkün isə, sən razı olsan, bizə onsuz da bir qulluqçu lazımdır.

D i l b ə r. Seyčas je ubrat, seyčas, mən sənə deyirəm. Balaş, mən sənini iki gözünü bir deşikdən çıxardaram. Məni oynatmaq düşündüyünüz qədər asan deyil.

S e v i l. Xanım! Onda bir təqsir yoxdur, ona acıqlanmayın. Mən özüm gəlmişəm, bağışlayın. Mən indicə gedirəm, ancaq başım gicəlidir, ona görə bir az...

D i l b ə r. Balaş! Eşidirsən, səndən soruşuram: bunu bura kim gətirdi?

B a l a ş. Gülüş gətirdi.

D i l b ə r. Gülüş öz evində ağalığ edə bilər.

S e v i l. Yaxşı, xanım, acıqlanmayın, mən özüm gedirəm.

D i l b ə r. Balaş, sən sərxoşsan? Mən sənə deyirəm: bu saat qolundan tut, bayıra at!

B a l a ş. Dilbər, onsuz da gedir.

D i l b ə r. Sənə deyirəm qolundan tut, bayıra at! Çünki mən belə istəyirəm.

B a l a ş. Sevil!

D i l b ə r. Balaş, eşidirsənmi? Mən sənə deyirəm: bu saat qolundan tut, at bayıra!

B a l a ş. Sevil, sən... get...

G ü l ü ş. Balaş!

S e v i l. Burax! Mən sənini dincliyini, xoş gününü pozmamalı üçün onsuz da gedəcəyəm. Məni bağışla! Gülüş, bu neçə vaxtda sən nə qədər dedin, mən şübhə edirdim. Bu gün səndən gizlin bu küçəyə gəlmişdim. Ancaq yazıq mən, bütün ömrümdə onu bütün dağlar qədər enməz bilirdim. Buradan gedəndən sonra mən daima sənini mənəvi hökmləraltılığında, hər bir hərəkəti sənini xoşuna, acığına gələcəyi ilə ölçürdüm, ruhum daima bu evdə səninilə yaşayırdı. Ancaq heyhat, keçmiş ola!

B a l a ş. Sevil!

S e v i l. Artıq uzaq! Mən bu gün buraya, uzaqdan da olsa, uşağımı görmək üçün gəldim.

D i l b ə r. Çocuğunuzu apara bilərsiniz. Mən dayəliyə alıxmamışam.

G ü l ü ş. Onu mən aparacağam!

S e v i l. Mən indi heç bir şey istəmirəm. Mən gedirəm, bir gün yenə qayıdaram, onda danışıraq.

D i l b ə r. Siz dəlimi olmuşsunuz?

S e v i l. Mən əvvəldən dəli idim. Bir il bundan əvvəl Gülüş mənini çadramı açıb, məni ortalığa çıxartdı, qoç döyüşünə qoç dayanar

dedi. Mən onda anlamadım. Ondan sonra mənə çox dedi, mən yenə də anlamadım. Yazıq, yeddiillik ömrümü onun heçliyinə qapanaraq, bu qara dustaq içində sürünmüşəm. Artıq, al! (*Çarşabı atır*). Daha bu mənə görə deyil, sənə görədir, mən isə gedirəm.

G ü l ü ş. Elə, elə, Sevil, qoç döyüşünə qoç dayanar.

B a l a ş. Sevil, dayan, getmə, hara gedirsən?

S e v i l. Eşidirsənmi? Gülüş deyir: qoç döyüşünə qoç dayanar. Kəlləmi bərkitməyə gedirəm.

B a l a ş. Sevil, getmə! Sən bu halda hara gedə bilərsən?

S e v i l. Haramı? Fahişəliyə gedəcəyəm. Mən hər gün ürəyimi satacaq, beynimə yedirəcəyəm. Sağlıq olsun!

P ə r d ə

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ

G ü l ü ş ü n o t a ğ ı. Şüşəbənd bir evin həyətidə bir hovuz.

G ü n d ü z həyətdə oynayır.

G ü l ü ş (*gəlir*). Nə edirsən, Gündüz?

G ü n d ü z. Bax, bibi, biz dünən məktəbdə uşaqlar ilə dünya səyahətinə çıxmışdıq. Hər bir hədəfimiz bir dilək adası idi. Bax, Avropanın sahilinə kimi gəlmişəm. İndi əsil hədəfə qısa bir yol axtarıram.

G ü l ü ş. Dünən getdiyiniz yollar yaramazmı, Gündüz?

G ü n d ü z. O yollar, yox! Ancaq mən tapmasam, sən mənə göstərməlisən, yoxsa mən geridə qalaram.

G ü l ü ş. Yox, gülüm, mən bildiyim yollar köhnədir, onları özgələri də bilə bilər. Sən, geridə qalmamaq üçün çalış, yeni bir yol tap.

G ü n d ü z. Gecə səhərə kimi düşünəcəyəm, nə olursa-olsun, yeni bir yol tapacağam.

G ü l ü ş. Düşün, Gündüz, artıq düşünmək və yeni yollar tapmaq sənin borcundur.

G ü n d ü z. O nə kitabdır, bibican? Yəqin, içində yaxşı-yaxşı şəkillər vardır.

G ü l ü ş. Bu, yeni çıxmış bir kitabdır.

G ü n d ü z. Üstündə yazılan nədir? Sevil... Sevil... Dayan, dayan, bibican, sən deyirdin mənim anamın adı Sevilidir.

G ü l ü ş. Sevildir, gülüm.

G ü n d ü z. Deməli, bu kitabı o düzəldibdir. Bircə dayan, adını yaxşı-yaxşı oxuyum (*Oxuyur*). “Azərbaycan qadınlığının azadlıq yolu”. Bu kitabı mənim anamı düzəltmişdir?

G ü l ü ş. Bilmirəm, gülüm, Moskvaya gedəni ondan kağız almamışam.

G ü n d ü z. Bibican! Bəs sən demişdin ki, on yaşım olanda məni anamın yanına aparacaqsan?

G ü l ü ş. Demişdim.

G ü n d ü z. Bəs deyirsən bu gün mənim on yaşım tamamdır. Qonaqlıq da mənim yaşımaya görə deyilmi?

G ü l ü ş. Elədir, gülüm. Ananı görmək istəyirsənmi, Gündüz?

G ü n d ü z. Çox istəyirəm, bibican. Anam gözdürmü?

G ü l ü ş. Çox gözəldir, gülüm.

G ü n d ü z. Bəs, bu gecə bura gəlməyəcəkmi?

G ü l ü ş. Kim bilir, gülüm.

G ü n d ü z. Bibican, sən həmişə məni aldadırsan, gah deyirsən anan bilmirəm haradadır, indi də deyirsən Moskvadadır. Mən Moskvanın yolunu çox gözəl bilirəm. Ox, bibican, bircə anamı görsəm!..

G ü l ü ş. Nə edərsən, Gündüz?

G ü n d ü z. Boynuna sarılacağam, üzündən, gözündən, dodaqlarından öpəcəyəm, bax, belə! (*Gülüşün boynuna sarılır*).

G ü l ü ş. Yaxşı, gülüm, sən şeylərini yığışdır, mən görüm qonaqlar necə oldu? (*Gedir*).

Ə b d ü l ə l i b ə y (*Məmmədali ilə gəlir*). Bəlkə bu Sevil, hələ o Sevildir?

M ə m m ə d ə l i. Heç yox. Sənə deyirəm, Sevil fransız sözüdür. Türklərdə belə ad yoxdur.

Ə b d ü l ə l i b ə y. O da doğrudur, ancaq kitabın üzərində yazılıb, “Azərbaycan qadınlığının azadlıq yolu”. Fransızla nə düşmüşdür ki, Azərbaycan qadınının gününə yansın.

M ə m m ə d ə l i. Heç yox. Fransızlar Quranı tərcümə etmişlər, türklər haqqında, türklərin özlərindən çox yazmışlar.

Ə b d ü l ə l i b ə y. Ola bilər, ancaq yenə də bir Gülüş xanımdan soruşaq.

G ü l ü ş gəlir.

M ə m m ə d ə l i. Gün aydın, Gülüş xanım!

G ü l ü ş. Gün aydın, köhnə dostlar! Buyurun, siz hələ də sağsınızmı?

M ə m m ə d ə l i. Heç yox. Mən bu gecəlik Əbdüləli bəyi anatomiçeskiy pakoydan prokata götürmüşəm.

Ə b d ü l ə l i b ə y. Gülüş xanım, biz eşitdik ki, bu gün uşağınızın onilliyidir, ona görə də sizi təbrik etməyə gəldik. Bu kiçik hədiyyəni qəbul etməyinizi rica edirik (*Verir*).

G ü n d ü z. Bibi, o nədir, lap gəmiyə oxşayır.

G ü l ü ş. Yox, bu qədim şeydir, gülüm.

G ü n d ü z. Sən onu ver, bibican, suya salım, görüm yeriyirmi?

G ü l ü ş. Gülüm, qızıl sudan ağır olduğu üçün su üstündə durmaz.

Ə b d ü l ə l i b ə y. Elədir, elədir, bala, gedər suyun təkinə.

M ə m m ə d ə l i. Heç yox. Su buraxmasa, dayanar.

G ü n d ü z. Baxım, bəlkə yeridi. Aha, batdı, batdı, yaramadı, yaramadı, batdı.

G ü l ü ş. Yaxşı, gülüm, şeylərini apar bir yerə yığ; gör yoldaşların bağçaya gəlmişlərini? Siz də buyurun, bağçada qonaqlarımız vardır.

Ə b d ü l ə l i b ə y. Gülüş xanım, qabaqca sizdən bir şey soruşmaq istəyirik, bəlkə orada danışmaq olmadı. Qəzetlər bir aydan bəridir ki, bir kitab haqqında yazırlar, kitabın adı nə oldu...

M ə m m ə d ə l i. “Azərbaycan qadınlığının azadlıq yolu”.

Ə b d ü l ə l i b ə y. Hə, budur, bu Sevil kimdir? Kitabı yaxşıdır, ancaq bir şey anlamaq olmur.

G ü l ü ş. Ola bilər. Kitabda dərin bir analiz və bir çox da fəlsəfi fikirlər vardır ki, oxucu birdən-birə qavraya bilməz.

M ə m m ə d ə l i. Heç yox. Bir türk qadını qiyamətə kimi, belə bir kitab yazma bilməz. O ya fransızdır, ya da, hər halda fransızdır.

Ə b d ü l ə l i b ə y. Doğrudur, mən də hələ onu düşünürdüm ki, türk arvadında belə baş, belə qabiliyyət ola bilməz. Ancaq, Gülüş xanım, sizin yadınızdadırmı 7–8 il bundan qabaq MİRZƏ Balaşın bir zövcəsi var idi, o nə oldu?

G ü l ü ş. Mən ona bir neçə vaxt dərs verdim, sonra işçi fakültəsinə girdi, sonra son illərdə Maarif Komissarlığından stipendiya alaraq, Moskvada darülfünunda oxuyurdu.

Ə b d ü l ə l i b ə y. Gördünüzümü, gərək ki, onun da adı Sevil idi.

B a l a ş və D i l b ə r gəlirlər.

M ə m m ə d ə l i. Heç yox. Göydə də oxusa, bu yerə çata bilməz.

D i l b ə r. Bonjur mademuzel, privet i pozdravleniye sizə və vospitannikinizə. Bəs özü haradadır?

G ü l ü ş. Indicə gələr. Bağçadadır, yoldaşları gəlmişlər, indi gələr. Gündüz, Gündüz, gəl, atan gəlmişdir.

G ü n d ü z. Kim? Atam, anam da gəldimi?

G ü l ü ş. Yox, ancaq atan gəlmişdir, görüşmək istəmirsən!

B a l a ş. Gündüz!

D i l b ə r. Mən elə körpəcikdən, belə gözəl bir çocuq çıxacağını heç düşünməzdim. Məni tanıyırsanmı, Gündüz? Səni bir il saxlamışam.

G ü n d ü z. Mən sizi heç tanımıram.

B a l a ş. Gündüz, oğlum, gəl yanıma!

G ü l ü ş. Xoş gəlibsiniz!

D i l b ə r. Bu çiçəkləri alın, al, bu çiçəklər sənin üçündür.

G ü n d ü z. Bibican, belə solğun nə üçün?

G ü l ü ş. Gündüz, adam hər bildiyini danışmaz. Çiçəklər yaxşıdır, ancaq çoxdan dərildiyindən bir qədər solmuşdur.

B a l a ş. Təzə çiçək heç yerdə yoxdur.

Ə b d ü l ə l i b ə y. Hə... Biz də tapa bilmədik.

M ə m m ə d ə l i. Heç yox. O yanlarda var, ancaq uzaqdır, getmək olmadı.

D i l b ə r. Allah bu bolşeviklərin bəlasını versin, bizdə nə qoydular. Maşınımızı almasaydılar, yerdən çıxardardıq.

G ü n d ü z. Onda bunları aparıb, suya salacağam, bəlkə açıldı.

G ü l ü ş. Yaxşı, gülüm, istəyirsən apar. Siz də buyurun bağçaya!

Ə b d ü l ə l i b ə y. Bağışlayın, Gülüş xanım, sözüümüz yarımçıq qaldı. Biz o kitab məsələsini danışırıdık.

D i l b ə r. Siz yenə o kitabdanmı bəhs edirsiniz?

M ə m m ə d ə l i. Yox, biz o kitab yazanı bilmək istəyirik.

Ə b d ü l ə l i b ə y. Yoxsa, bəlkə, həmin biz tanış olduğumuz Sevil yazmışdır.

D i l b ə r. O ki, araya çıxanda əli-ayağı, dili-dodağı titrəyirdi və mənim ilə öpüşdükdən sonra, Gülüş olmasa idi, gərək ki, Məmmədəlini öpəcəkdə.

M ə m m ə d ə l i. Məni yox, Əbdüləli bəyi öpmək istəyirdi.

D i l b ə r. Və bir ildən sonra gərək ki, Əbdüləli bəy gördü, üstübaşı cırımcındır, mənim ayaqlarıma qapanmışdı.

Ə b d ü l ə l i b ə y. Doğrudur, hələ mən də bu saat onu düşünürdüm.

D i l b ə r. Siz deyirsiniz o Sevil, o baş-göz ilə belə bir kitab yazdı? Gülüş, yadınızda varmı, siz olmasaydınız, Məmmədəli ni öpəcəkdiniz.

M ə m m ə d ə l i. Məni yox, canım, Əbdüləli bəyi. Yazar, yazmaz, ay yazdı ha!..

G ü l ü ş. Mənə qalırsa, Əbdüləli bəyi öpmək belə böyük bir iş deyildir, onu bəziləri bilərək, bəziləri də bilməyərək, bəziləri açıqda, bəziləri də gizləndə öpə bilərlər və çox güman ki, Əbdüləli bəy bundan danılmaz. Artıq o Sevil olub-olmadığını bilmirəm.

D i l b ə r. Hər halda dünən ayaq altında sürünən miskin bir arvad, belə bir kitab yazı bilməz.

G ü l ü ş. Kim bilir. Deyirlər Hindistanda böyük fillər vardır ki, illər uzunluğunda gücsüz insanları boyunlarında daşıyır və onların bizlərinə dözürlər. Bir gün isə incəlməmiş gönlərinə biz çox dərindən sancıldıqda, xortumlarını uzadıb boyunlarındakı adamın boynundan yapışıq, ayaqları altına salıb, köksünə çıxırlar. Deyirlər ki, su meymunun boğazına çıxanda, öz balasını tapdayıb başına çıxır. Kim bilir?

Ə b d ü l ə l i b ə y. Doğrudur, hələ mən də bu saat onu düşünürdüm.

M ə m m ə d ə l i. Heç yox, ola bilməz.

D i l b ə r. Nəhayət, deyirlər ki, o kitab bizim üçün yaramaz. Əbdüləli bəy deyir ki, o kitab qadınlarımızı əxlaqsızlığa alışıdır bilər.

M ə m m ə d ə l i. Kitab burada vardır.

D i l b ə r. Görən nə yazır?

M ə m m ə d ə l i (*oxuyur*). “Azərbaycan qadınlarının və bütün qadınların ən böyük düşmənlərindən biri də namus keşikçisi olmalarıdır. Kişi istədiyini və bir neçəsini birdən əldə edə bilər. qadın isə ikincisinə göz ucuyla belə baxa bilməz. Bu, kişi üçün bir nadinclik, qadın üçün isə bir namussuzluq sayıla bilər. Halbuki hər ikisinin təşəbbüsünü doğuran eyni fizioloji hadisədir”.

D i l b ə r. Bu, əxlaqsızlıq deyilmi?

M ə m m ə d ə l i (*oxumaqda davam edir*). “Qadının qəti azadlığı üçün, yalnız çadrasını açması bəs deyildir. Halbuki Avropa qadınları çadrasız ikən, azad deyildirlər. Qadına, ən başlıca, iqtisadi azadlıq lazımdır”.

D i l b ə r. Bu, əxlaqsızlıq deyilmi?

M ə m m ə d ə l i. Bu, heç yox!

G ü l ü ş. Bəlkə də... Ancaq əxlaq da elastiki bir şeydir. Bunu hər kəs öz arşını ilə ölçə bilər. Nəhayət, sözdə bir, işdə başqa adamlar da az deyil. Düşündüklərini açıq yazanlarda, heç olmasa, bir səmimiyyət vardır ki, o da, mənəcə, dəyərsiz deyildir.

Ə b d ü l ə l i b ə y. Əlbəttə, bizi Şura hökumətimizin proqramında gərək bütün əvamünnas oxusun.

G ü n d ü z. Çiçəklər yaramadı, bibi, su dəyən kimi yarpaqları bürüdü, töküldü, ancaq kötükləri qaldı. Gör bir nə oldu?

G ü l ü ş. Vaxtı keçmiş çiçəklər belə olur, gülüm. Apar qoy bir yana. Siz də buyurun içəri, orası daha yaxşıdır.

İçəridə musiqi çalınır. Balasdan başqa hamı gedir.

B a l a ş.

Nə bu gün bağda bir gül, nə meyim var mənim,

Seyri-gülzardə bihüdə nəyim var mənim.

Sizi tanı, yetirin piri-xərabatə məni

Ki, bu gün saqi əlindən gileyim var mənim.

Can sənin, cisim sənin, əmr sənin, fel sənin,

Bilmirəm bu aralıqda nəyim var mənim.

G ü l ü ş (*gəlir*). Balas, nə üçün içəri girmirsən?

B a l a ş. Gülüş, Gülüş, ver mənim ailəmi! Sən mənim həyatımı pozdun. Bu gün mənim çocuğum məni tanımır. Ver mənim çocuğumu, ver mənim atamı! Göstər mənə, Sevil haradadır?

G ü l ü ş. Eləmi? Ha... ha... ha... Onları burax. Balas, bu, həyatın amansız qanunudur. Bu gün dünəni bəyənmiş, sabah bu günü bəyənmiş. Gəl, baharın gözəl günəşli bir günü yarpaqlar öpüşür, çiçəklər oynayırsa, hər bir şey, bütün aləm çalib oxuyur, eşidirsənmi?

M u s i q i

Mən bir güldüm, açılmadan budağımdan dərtilər,

Yaşıl ikən yarpaqlarım əldən-ələ verdilər.

Çox çəkmədən yazıq soldum, torpaqlara sərdilər,

Ağla, bülbül, yazıq bülbül, sənə xəzan yaraşır,

Ağla, könlüm, yazıq könlüm, sənə hicran yaraşır.

B a l a ş. Eşidirsənmi, Gülüş, nə oxuyurlar? Mən indi oraya nə üçün

gedim, orada mənim kimim vardır? Ah, Gülüş, sən məni məhv etdin.

G ü l ü ş. Mən... Mən?

B a l a ş. Sən... Sən! Buludlar üzləşirkən, sən onları çaxnaşdırdın. Göylərin qüvvələrini bir ildırım kimi başımda partlatdın. Mənim atamı qışın soyuq gecələrində çılpaq, sən bayıra atdın. Sən mənim ailəmi dağıtdın. Gülüş, bacıcan, məhv oluram. Söylə, Allah eşqinə, atam haradadır? Söylə, Sevil haradadır? O zavallılar indi haradadır? Sağdırlarmı? Ah... Müqəssir mən özüməm, bacıcan, mənə rəhmin gəlsin... Söylə, onlar sağdırlarmı?

G ü l ü ş. Mən heç bir şey bilmirəm, Balaş, sən pişik kimi qorxaqsan.

B a l a ş. İndi mən nə etməliyəm, Gülüş? Sən söylə!

G ü l ü ş. İçəri gəl, Balaş, çocuq olma. Nə edəcəksən, həyat özü göstərə, gəl.

O x u m a q s ə s i g ə l i r.

Ey bivəfa yar səni

Necə salım yada mən?

Çərxi-fələk qoymadı

Kam alım dünyada mən.

Aman, ay aman, zalım yar...

B a l a ş. Burax, Gülüş, gəlmərəm. Orada artıq mənim işim yoxdur. Burax, mən gedirəm.

G ü l ü ş. Çocuq olma, Balaş! Hara getmək istəyirsən?

B a l a ş. Mən gedib bir tərəfdə oturmaq, düşünmək, ağlamaq, ağlamaq istəyirəm.

G ü l ü ş (*gülür*). Ha... ha... ha... Ağlamaq istəyirsən? Ha... ha...ha... Get, get, düşün, ağla yorulanda yenə gələrsən.

B a l a ş. Mənə gülürsən, Gülüş. Mən gülüncəm. Gül, ancaq mən ağlamaq, ağlamaq istəyirəm, ağlayacağam... Ağlayacağam (*Çıxır*).

G ü n d ü z. Bibican, bayıra bir qız gəlmiş, deyəsən səni istəyir.

S e v i l gəlir.

G ü l ü ş. Kimi istəyirsiniz?

S e v i l. Ha... ha... ha... Gülüşcan! Gülüş!

G ü l ü ş. Sevil!.. Sən harada idin? Necə də gözəlləşmişsən! Sevil, harada idin?

S e v i l. Heç sorma, Gülüş! Moskvadan gəlirəm. Mən yeri, göyü, bütün dünyanı dolaşmışam, sonra anladaram, mən qatardan indicə düş-

müşəm. Bu gün nə cür olursa-olsun buraya çatmağa can atırdım, gecikərəm deyə qatardan düşüb, qaçıb gəlmək istəyirdim. Bu gün mənim oğlumun onilliyidir, deyilmi, Guluş? Oğlum sağdırımı? Söylə, sağdırımı?

G ü n d ü z. Bibican, bəlkə bu qız mənim anamdır?

G ü l ü ş. Budur, Gündüz, bu sənin anandır!

Qucaqlaşirlar.

G ü n d ü z. Ana! Sən mənə qoyub hara getmişdin?

S e v i l. Mən getmişdim, oğlum, həyatın amansız dalğaları mənə yelkənsiz bir gəmi kimi alıb aparmışdı. Dayan, mən sənə üçün yaxşı bir şey gətirmişəm (*Aeroplanı çıxarıb verir*).

G ü n d ü z. Bu nədir, anacan?

S e v i l. Bunun, bax, burasını burub buraxırlar, uçur.

G ü n d ü z. Necə uçur?

S e v i l. Uçur... Uçur, bax belə.

G ü n d ü z. Bax, bu yaxşı şeydir, bu yaxşıdır.

G ü l ü ş. Sevil, içəridə qonaqlar vardır.

S e v i l. Kimdir?

G ü l ü ş. Gənclər. Bir zaman gördüyün adamlar da vardır. Görsən, hamısını tanıyarsan.

S e v i l. Artıq fərq etmərəz, kim olur-olsun. İndi mən dünyanın istisoyuğuna alışmışam. Bu gün mənə üçün bayramdır. Mən çalmaq, oynamaq, əylənmək istəyirəm. Hələ bir dur, görüm kimlərdir (*Baxır*). Aha, hamısını tanıyıram. Gün aydın, köhnə dostlar! Gün aydın, köhnə dostlar! Gün aydın!

G ü n d ü z. Hara, ana, mən səni qoymaram.

S e v i l. Getmirəm, oğlum, getmirəm, paltarımı dəyişəcəyəm

(*Keçir o biri otağa*).

Ə b d ü l ə l i b ə y (*qonaq otağından çıxır*). O qız kimdir? Gözümə tanış görünürdü.

B a b a k i ş i (*bayırdan*). Keç yoldan, mən çox yaxşı tanıyıram.

G ü l ü ş. Kimdir?

B a b a k i ş i. Yoldan keç deyirəm, türkün sözü, vuraram dişlərin tökülər.

G ü l ü ş. Bunlar kimdir? Kimi istəyirsiniz?

A t a k i ş i. Gülüş, qızım! Mənəm də, tanıyırsan? Bu da Babakışidir.

Qucaqlaşirlar.

M ə m m ə d ə l i (çixır). Deyirlər gün çıxır – doğru deyil; deyirlər gün batır – doğru deyil; deyirlər dünya var – doğru deyil; heç bir şey doğru deyil.

D i l b ə r (çixır). Bunlar kimdir?

G ü l ü ş. Yaxşı, ata, bu nə işdir, bu nə görünüşdür, siz harada idiniz?

A t a k i ş i. Mən, qızım, gəmidə işləyirəm.

B a b a k i ş i. Deməli, Atakişi qazançıdır, mən də, türkün sözü, ocaqçı.

M ə m m ə d ə l i. Siz hara, gəmi hara, bu paltar hara?

A t a k i ş i. Məsələn çox uzundur. Bu, iş paltarıdır, yaxşı paltarımız da vardır.

B a b a k i ş i. Biz o gecə bayıra çıxdıq. Gecə qaranlıq və şaxta idi...

A t a k i ş i. Mən çılpaq idim...

G ü l ü ş. Bilirəm.

A t a k i ş i. Qaranlıqdan yol görünmürdü. Bütün gecəni birnəfəsə getdik.

B a b a k i ş i. Türkün sözü, kəndə getmək istəyirdik. Yol çalaçuxur idi.

A t a k i ş i. Bir yerdə xirtləyirdik tıxandıq mürdova.

B a b a k i ş i. Zığ çataldan yuxarı, soyuq, şaxta...

A t a k i ş i. Qarın da ac, tanrı, gəl borcunu apar...

B a b a k i ş i. Elə burada idik ki, gördük, türkün sözü, qabaqdan bir dəstə çıxdı.

Dan yeri qızarırdı...

A t a k i ş i. Adamın ucu-bucağı yox idi, izdiham sel kimi axırdı. Mən birini yanladım ki, hara? Fabrikə, dedi, çörək və yaşamaq dalınca...

B a b a k i ş i. Bizə də türkün sözü, hələ bu lazımdı...

A t a k i ş i. Ac qarın qılınca gələr, qoşulduq...

B a b a k i ş i. Türkün sözü, o qoşulmaqla qoşulduq...

A t a k i ş i. O fabrikdən bu fabriyə...

B a b a k i ş i. O zavoddan bu zavoda...

A t a k i ş i. O gəmidən bu gəmiyə, habelə. İndi mən qazançıyam...

B a b a k i ş i. Türkün sözü, mən də ocaqçı.

G ü l ü ş. Bəs əlin necədir?

A t a k i ş i. Sağaltdılar... Gəmi həkimi baxdı.

B a b a k i ş i. Türkün sözü, girəc qoydular, sarıdılar, bax belə.

A t a k i ş i. Sağaldı.

S e v i l v ə G ü n d ü z gəlir.

G ü l ü ş. Gündüz, dayan, Sevil qonaqlar ilə görüşsün.
S e v i l. Ata! (*Babakişilə qucaqlaşır*).
B a b a k i ş i. Qızım, bu nədir, dənizdə mayak kimi parlayırsan.
A t a k i ş i. Mayak deyil, dan ulduzudur.
S e v i l. Atakişi əmi, sənsən? (*Atakişilə də qucaqlaşır*).
D i l b ə r. Hələ bir bu çatmırdı.
G ü l ü ş. Gözlə, Sevil, bu dəfə də Əbdüləli bəyi öpməyəsən.
S e v i l. Öpmək... Hə... Yadımdadır... Ha... ha... Artıq mənim üçün qorxma,
Gülüş, indi ustalaşmışam: indi mən arvadlar ilə açıqda, kişilər ilə isə gizləndə
öpüşürəm.
D i l b ə r. Vot kak!
Ə b d ü l ə l i b ə y. Xoş gördük. Sevil xanım!
S e v i l. Gün aydın, dostlar!
B a l a ş (*gəlir*). Qaytar, qaytar mənim ailəmi. Məhv oluram. Bu çiçəklərin
öpüşməsi, bu ulduzların gülüşməsi, bu baharın ılıq nəfəsi, bütün bu qovuşan,
oynayan təbiət məni boğur, məhv oluram. Gülüş, ver mənim ailəmi!
G ü l ü ş. Balaş, yorulmadınımı?
D i l b ə r. Bu nə oyundur?
B a l a ş (*Sevili görür*). Sevil, Sevil!
S e v i l. Balaş! Özünü itirməyin! Gülüş, mənim üçün bayramdır, mən bu gün
çalmaq, oxumaq, oynamaq, əylənmək istəyirəm. Çalğı varmı?
G ü l ü ş. Var, Sevil, var! Gəlin bağçaya!
D i l b ə r. Yaxşı demişlər, qozbeli qəbir düzəldər.

Hamı gedir. S e v i l getmək istərkən, B a l a ş onu saxlayır.

B a l a ş. Sevil, getmə, bir az dayan!
S e v i l. Nə istəyirsiniz?
B a l a ş. İki söz!
S e v i l. Söyləyin!
B a l a ş. Yadındadırmı, bir zaman məni sevdiyini, mənsiz yaşaya
bilməyəcəyini söyləyirdin?
S e v i l. Yadımdadır. Mən ki, sözümdən qaçmadım.
B a l a ş. İndi mənə qarşı bu soyuqluq nədir?
S e v i l. Lakin, siz qaçdınız.
B a l a ş. Mən müqəssirəm, Sevil.
S e v i l. Olsun!

B a l a ş. Sevil, məni bağışla.

S e v i l. Bağışlayıram!

B a l a ş. Sən məni öldürsən, Sevil. Mənə rəhmin gəlsin, mən səndən belə cavab gözləmirəm.

S e v i l. Məndən nə istəyirsən?

B a l a ş. Təqsirimə qarşı töhmət, təhqir. Bu mənim üçün bir toxtaqlıq olar.

S e v i l. Mən sizi müqəssir bilmirəm. Deyirlər ki, həyat mübarizədir. Mən mübarizəyə hazır deyildim, qoç döyüşünə qoç dayanarmış. Mən basıldım, səhnədən çıxdım. Həyatın istəyinə qarşı ancaq dahilər çıxıb bilər. Sən ki, onsuz da, qısa ömrünü mənim üçün çürütməzdin. Beşgünlük həyat, sədəqə veriləcək qədər ucuz bir şey deyildir. Sən elə də istədin, elə də etdin, elə də olmalı idi və olmalıdır.

B a l a ş. Yox, Sevil, yox. Mən elə istəmirdim. Mən səni sevirdim, fəqət, həyat, həyat məni şaşırı. Mühit bir məngənə kimi mənim varlığımı sıxırı, ayağımı istədiyim yana atmaq istərkən, görmədiyim qara bir qüvvə ayağımdan tutub, onunun bəyənəcəyi tərəfə atırdı. Mən də istər-istəməz gedirdim. Mən gücsüz qadını təkbaşına həyatın dəhşətləri üçün atdım.

S e v i l. Mən tək deyildim, mənim yoldaşlarım çox idi.

B a l a ş. Sevil, inan ki, bütün bu ayrılıq illərində, mən hər gün sənə taleyini düşünürdüm.

S e v i l. Eləmi? İnanmıram...

B a l a ş. O gücsüz halında sən nə edə bilərdin?

S e v i l. Ehtiyac həyatın müəllimidir. Mən tez öyrəşdim. Mən gündüzlər acı- acına oxuyur, gecələr isə sahilə çıxırdım. Göz altına aldığım bir kişinin yanından keçir, çiyinə toxunur, sonra da qarşı-qarşıya gəlib, sağ gözümü yavaşca qırırdım: bax, belə... O görürdü...

B a l a ş. Dəhşət... Dəhşət!

S e v i l. Mən hər gecə bir parça çörək üçün, bir doyumluq çörək üçün öz könlümü satır, istəyimi, öz mənliliyimi qurban verirdim. O kişi mənim ardınca düşürdü...

B a l a ş. Dəhşət... Bəsdir!

S e v i l. Qaranlıq bir küçədə biz qiymətləşirdik...

B a l a ş. Bəsdir! Bəsdir, Sevil, bəsdir daha, daha danışma!

G ü l ü ş (*otaqdan çıxıb, bir qədər onların söhbətinə qulaq asdıqdan sonra*).
Sevil, sən nəyin özünə böhtan deyirsən?

S e v i l. Sən, Gülüş, qatışma.

G ü l ü ş. Onsuz da səhərdən o mənim baş-beynimi aparırdı.

S e v i l. Dur, mən bu saat onun baş-beynini elə aparım ki, özü də afərin desin.
(*Balaşa*) Hə, acıyırsanmı?

Gülüş keçir içəri.

B a l a ş. And iç, Sevil! Söylə ki, bunlar hamısı yalandır. Sən belə namussuzluq etməmişən. Söylə ki, bunların heç biri olmamışdır. Söylə ki, hamısı yalandır.

S e v i l. Lakin, bunların hamısı doğrudursa?

B a l a ş. Axı, Sevil, bu əxlaqsızlıqdır, namussuzluqdur. Yox, ola bilməz. Yalvarıram, Sevil, söylə ki, bunların hamısı yalandır. Sən əvvəlki kimi əxlaqlı və namuslusan...

S e v i l. Namus! Ha... ha... Nədir namus?.. Yalnız qadınların daşıyacağı bir yüküdür. Sən hər gün bir dəqiqəlik zövqün üçün tuş gəldiyin hər bir qadına göz basırkən, kimsə sənə namussuz demirdi. Lakin biz, biz bir lampalıq neft, bir parçacıq çörək, bir doyumluq quru çörək üçün birinə yanaşdıqda, bütün bayquşlar səs-səsə verib, dörd bir yandan: “fahişə, fahişə”, – deyə ulaşırlar. Halbuki sən mənim gözümlə qabağında bir qadının belindən qucmuşdun, mən də əlimdə su, qarşında durub titrəyirdim, sən göz belə qırpmırdın. Bilmək istəyirdim ki, səninin adı nə olur? Ad birdir. O zaman mənim nə düşünməyə beynim, nə də deməyə dilim yox idi. İndi isə üzünə deyirəm: fahişə!

B a l a ş. Sevil! Sən indi nə etmək istəyirsən?

S e v i l. Mən öz işimə gedəcəyəm.

B a l a ş. Sən yenə də hər gecə sahiləmi çıxacaqsan?

S e v i l. Orasını mən özüm bilərəm.

B a l a ş. Yox, Sevil, mən artıq səni tək buraxmaram.

S e v i l. Heyhat!.. Keçmiş ola!

B a l a ş. Sevil... Mən sənə yaşaya bilmərəm, mən səni sevirəm.

S e v i l. Eləmi? Ha... Ona görə ki, indi mənim çəkmələrim lak, tumanım qısa və dabanlarım dikdir?

B a l a ş. Yox, Sevil, yox, inan ki, o gözlər, o baxışlar daima məni təqib edir.

M ə m m ə d ə l i. Hamısı yalandır: məhəbbət də yalandır, sevgi də yalandır. Əxlaq da boş şeydir. Namus təbiətin çirkinliyindədir. Məqsəd, türkən sözü, işlək mal törətməkdir.

İçəridən Gülüşün oxumaq səsi gəlir.

Gəlmə, gəlmə, get a gülüm,
Keçdi gün, dolandı hava.
Mən sənin kimi bivəfa
Yarı neylərəm, a gülüm.

B a l a ş. Sevil!

S e v i l. Eşidirsinizmi, deyəsən, Gülüş oxuyur.

O x u m a q s ə s i g ə l i r.

Mən dilərkən eşqə dəva,

Sən sürürdün onda səfa.

Mən sənin kimi bivəfa

Yarı neylərəm, a gülüm.

B a l a ş. Sevil, diz üstə çöküb bir çocuq kimi yalvarıram: məni öldür, rədd etmə! Mən səni bir çocuq kimi oxşar, bir kukla kimi atıbtutaram. Sevil, yalvarıram sənə, mənə rəhmin gəlsin, mən sənsiz yaşaya bilmərəm.

S e v i l. Mən sənə doğrudan da acıyıram. Qalx, Balaş! Mən elə bilirdim ki, sən bu illər içində dəyişmişsən, yazıq ki, sən əvvəlki kimi ayaqlara qapanacaq bir meşşan, özgəsindən səadət sədəqəsi istəyən bir dilənçisən. Mən isə artıq əvvəlki Sevil deyiləm. Mən atılıb tutulacaq bir kukla deyiləm. Mən indi boynumu kişilərin qolları arasına, bu mərhəmət boyunduruğuna, bu dəmir obruqlara, bu çəlik məngənələrinə keçirə bilmərəm. İndi mən həyata qarşı aciz deyiləm. İndi məndə qoç döyüşünə qarşı aslan pəncəsi vardır.

D i l b ə r (*içəri girir*). Balaş, bu nədir, nə edirsən? Gülüş, siz görürsünüzmü? Bu nədir, sən nə edirsən?

G ü l ü ş. Kim bilir, bəlkə əriniz yeni bir vals düzəltmişdir.

D i l b ə r. Eşidirsənmi, Balaş! Bu nədir? Bu tərbiyəsizlikdir. Yüksək cəmiyyətlərdə bu, nəzakətsizlikdir, əxlaqsızlıqdır.

Ə b d ü l ə l i b ə y. Doğrudur, hələ mən də onu düşünürdüm.

B a l a ş. Tərbiyə, nəzakət, əxlaq – hamısı şablondur. İstəmirəm, apar. Mən onu istəyirəm, mən onu sevirəm.

D i l b ə r. Gülüş, buna siz nə deyirsiniz? Bunun başına havamı gəldi, bu rəzalət deyilmi?

G ü l ü ş. Mən bilmirəm, Edilya. Siz deyirdiniz ki, həyat mübarizədir, qoç döyüşünə qoç dayanar.

S e v i l. Ha... ha. Yox, Gülüşcan, qoç döyüşünə qoç dayanmaz, qoç döyüşünə aslan pəncəsi dayanar. Vals! Çalğıçılar, vals, mən oynamaq istəyirəm.

G ü l ü ş. Edilya, sizdəmi vals oynayacaqsınız?

D i l b ə r. Yox, mənim başım hərlənir, verin, mənim papağımı, mən gedirəm.

S e v i l. Mənim isə artıq başım hərlənmiş. Mən həyata sərxoş girib, ayıq çıxmışam. Vals!

M ə m m ə d ə l i. Nə ay var, nə gün, nə dünya var, nə axirət, heç nə yoxdur.

B a b a k i ş i. Adə, Atakişi, türkün sözü, gəmidə oynadığımız oyundandır ha!..

A t a k i ş i. Di onda, başla, Babakişi.

B a b a k i ş i. Dayan bir, türkün sözü, çəkmələrimin bağını sarıyım.

G ü l ü ş (*Dilbərə*). Xanım, siz deyəsən, tək qaldınız?

D i l b ə r. Mənim burada işim yoxdur, mən gedirəm.

G ü n d ü z. Tapdım, tapdım, tapdım!

G ü l ü ş. Nəyi tapdın, gülüm!

G ü n d ü z. Mən sabah dünya səyahətində də yol başına bütün çocuqlardan tez çatacağam. Mən daha gəmilə getməyəcəyəm, bununla gedəcəyəm, bununla!

G ü l ü ş. Sonra?

G ü n d ü z. Sonra.

G ü l ü ş. Hansı yol ilə qayıdacaqsan?

G ü n d ü z. Qayıtmağı mən heç düşünməmişəm.

S e v i l. Yox, balam, sən qayıtmayacaqsan.

G ü n d ü z. Mən qayıtmayacağam, mən daima irəliyə doğru gedəcəyəm – Marsa, Yupiterə, sonsuz fəzalara doğru gedəcəyəm.

S e v i l. Gəl, oğlum, gəl!

B a l a ş. Sevil, sən hara gedirsən?

S e v i l. Sosializmə, fabrikeyə! Mən oradan gəlmişəm, oraya da gedirəm. Qadınların azadlıq yolu ancaq oradadır!

P ə r d ə

ALMAZ

5 pərdəli 7 şəkilli pyes

İŞTİRAK EDƏNLƏR

A l m a z – müəllimə, 18 yaşında
X a n ı m n a z – onun anası, 42 yaşında
F u a d – Almazın nişanlısı, 23 yaşında
T e m u r t a ş – doktor, 32 yaşında
C a m a l – müəllim, Fuadın dostu, 22 yaşında
M i r z ə S ə m ə n d ə r – məktəb müdiri, 43 yaşında
B a r a t
G ü l v e r d i komsomolçular
A l l a h v e r d i – qoca kəndli, Baratın atası
S ü r m ə – məktəbli qız, 10 yaşında
A f t i l – yoxsul kəndli, 40 yaşında
Y a x ş ı – kəndli, 22 yaşında
B a l o ğ l a n – kənd şurası sədri, 30 yaşında
Ş ə r i f – onun katibi
H a c ı Ə h m ə d – maskalı qolçomaq, 50 yaşında
İ b a d – qolçomaq quyruğu, Yaxşının qayını, 30 yaşında
B a l a r z a – varlı kəndli, 43 yaşında
G ü l x a n ı m – onun arvadı, 26 yaşında
O c a q q u l u – kəndli, 65 yaşında
K ə r b ə l a y ı F a t m a n s a – mamaça, 65 yaşında
P r o k u r o r

Komissiya üzvləri, kəndlilər, kəndli qadınlar, gənclər, uşaqlar.

BİRİNCİ PƏRDƏ

BİRİNCİ GÖRÜŞ

Azərbaycanın uzaq bir kəndində, məktəb qabağında bir meydança. K ə n d m o l l a s ı, o n u n m ü r i d l ə r i, a ğ s a q q a l l a r və sairə çiyinlərində bir tabut aparır və oxuyurlar. Bu aralıq on səkkiz yaşlarında gənc bir qız – A l m a z b i r q a d ı n ı n əlindən tutub sürüyərək, qocaların baxışı altında keçib gedir.

İKİNCİ GÖRÜŞ

M ü ə l l i m i n m ə n z i l i . S ə h n ə k o r i d o r k i m i d i r . A r x a d i v a r ş ü ş ə s i z b i r ş ə b ə k ə d i r k i , a r d ı n d a n k ü ç ə , m e y d a n ç a , o y a n d a x ı r d a e v l ə r , m ə s c i d v ə s a i r ə g ö r ü n ü r . S ə h n ə y ə ü ç t ə r ə f d ə n ü ç q a p ı a ç ı l ı r . S ə h n ə d ə k ö h n ə b i r s t o l , ü z ə r i n d ə k a ğ ı z , b i r k a s a , b i r s ə b ə t v ə s a i r ə ... Ş ə b ə k ə q a b a ğ ı n d a i r i l i - x ı r d a l ı u ş a q l a r o t u r m u ş l a r . A l m a z q a d ı n ı n ə l i n d ə n t u t a r a q , i ç ə r i g i r i r .

A l m a z . U ş a q l a r , x o ş g ö r d ü k .
U ş a q l a r . X o ş g ö r d ü k , m ü ə l l i m ə !
S ü r m ə . B i z d a ğ ı l ı ş m a q ü ç ü n s i z i g ö z l ə y i r d i k .

Hamı Almazın yanına qaçıb onu qucaqlayır.

A l m a z . S ı r a y a d ü z ü l ! (H a m ı d ü z ü l ü r) . K ə n d i n b ü t ü n k ü ç ə l ə r i n i o x u y a r a q k e ç ə c ə k s i n i z , s ə s i n i z i e ş i t m ə m i ş b i r e v q a l m a s ı n . B u ö l ü d ə s t ə s i n i n k e ç d i y i k ü ç ə l ə r d ə ü z - ü z ə g ə l i b , s ə s l ə r i n i ö r t ə c ə k s i n i z . E ş i t d i n i z m i ? T e z b a ş l a y ı n !

U ş a q l a r .

Hey sən, əski dünya, təslim ol,
Əski dünya, təslim ol!
Sənə qarşı yürüş var.
Maşınlara od buraxın,
Vuruş var ha, vuruş var,
Vuruş var ha, vuruş var,
Sıralara duraq biz,
İrəliyə, irəliyə,
Yeni dünya quraq biz.

Uşaqlar gedir və bütün pərdə boyu qarışıq olaraq gah ölçülərin,
gah da uşaqların səsləri eşidilir.

Y a x ş ı . B u r a x , d a h a g e d i m .

A l m a z (*gülərək*) . Q o y m a r a m , d e d i m , q o y m a r a m . S ə n o s ö z l ə r i b i r d ə d e , o x u , y a z ı m , s o n r a g e t . S ə n b i r d a y a n . A y a n a , a y a n a , b i r c ə m ə n i m o z u r n a - b a l a b a n ı m ı b ə r i g ə t i r .

X a n ı m n a z . A y b a l a m , s ə h ə r d ə n h a r a d a s a n ? Ü r ə y i m i n i ç i n i y e m i ş ə m . B i l m i r ə m k i ...

A l m a z . H ə l ə b i r c ə o n u s a x l a , b u s a a t k e f i m b ə r k k ö k d ü r . D ü z b u l a q b a ş ı n d a n g ə l i r ə m . G ə l i b b i r g ö r ə y d i n , e l ə b i r m i t i n q d ü z ə l t m i ş d i m k i ... S ö z l ə r i m o n l a r a b ə r k t ə s i r e t d i . A l t ı a r v a d e l ə b i r d ə n ö z ü n ü “ Y e n i y o l ” a y a z d ı r d ı . A l t ı s ı d a e l ə b i r d ə n . U r r a !

X a n ı m n a z. Ərizələrini yiyələrinə verdim. O qədər dua edirdilər.

A l m a z. Bircə o skripkanı bəri ver. Ya istəyirsən qarmoşka çalım. Yaxşı, di başla o bayaqkını.

Y a x ş ı. Gərək günəş dağları aşıb sönməyəydi!

A l m a z. Yox, yox, oxu. Mən havasını da öyrənmək istəyirəm. Hə!

Y a x ş ı .

Gərək günəş dağları aşıb sönməyəydi!

Gərək mənim dönmüş taleyim dönməyəydi!

Gərək mənim istədiyim gidi fələk

Açılmadan qara torpağa gömməyəydi!

Göydəki aya dedim dərdimi, qoy yarə yetirsin,

Ürəyim dərdə düşüb, yar mənə bir çarə yetirsin.

Sanki hər tərəfdən yüzlərlə qadın səsi Yaxşının oxduğunu xor ilə təkrar edir.

Daha, sən allah bəsdir. Burax gedim. Eh... Vallah, qaş qaralıb. İnek gələr, qalar avara. Onsuz da, oxudum, dərdim təzələndi. Ağlamağım gəlir. Daha qiryətə boğulmuşam.

A l m a z. Olmaya, ay qız, öz ərinçin darıxırsan. Doğrudan, ay Yaxşı, o kimi öldürmüşdür?

Y a x ş ı . Öz qardaşı arvadını. Axtarsan, qardaşı özü öldürmüşdür, ancaq o, boynuna çəkmişdir.

A l m a z. Haçandan yatır?

Y a x ş ı . Bu səfər ayı çıxsın, il yarımdır.

A l m a z. İl yarım?... Odu ki, ay yeyib ayıya dönmüşsən də.

Y a x ş ı . Yox, mən öz ərimin qayıtmasını istəmirəm.

A l m a z. Necə istəmirsən? İndi ki, istəmirsən, bəs nə üçün onda dayanmışsan?

Y a x ş ı . Çarəm nədir?

A l m a z. Çıx!

Y a x ş ı . Elə də iş olar? Ər bir, Allah bir.

A l m a z. Neçin olmur? Çıxarsan, mən də səni yazaram kolxoza, “Yeni yol”a, maşında işlərsən. Əlində qazancın olar. Azad olarsan, adam olarsan, savadlanarsan. Bizim kəndimiz də irəli gedib mədəni olar. Başa düşdün? Sonda yenə də kimə istərsən, gedərsən.

Y a x ş ı . Yox, mən heç kəsi istəmirəm.

A l m a z. Yalan deyirsən. Mən sənənin gözlərindən görürəm ki, sən kimi isə istəyirsən.

Y a x ş ı. Mən papaq deyiləm ki, gündə birinin başına örtülüm. El yığılıb bir dama təpib, oradan da çıxarıb, qəbrə aparacaq.

A l m a z. Ay Yaxşı, doğrudan da sən dünyada nə götürsən? Evin damından, ocağın şamından başqa nə görə bilərsən?

Y a x ş ı. Sən allah, ay Almaz xanım, dərdlərimi təzələmə. Vallah, bu saat ağlaram.

A l m a z. Ay qız, Yaxşı, hənək-hənək, axırı dəyənək. Doğrudan da yaş boğazını boğur.

Y a x ş ı. Nə eləyim, deyir:

Sənə qurban olum, ay dədə Kərəm,

Gözlərim tor gətirir, ürəyim vərəm.

Dəryalar mürəkkəb olsa, meşələr qələm,

Mollalar yazdıqca dərdim var mənim.

A l m a z. Hələ bir dayan bunu da yazım (*Yazır*). Ürəyim vərəm, sonra?

Y a x ş ı. Hə... Meşələr mürəkkəb, mollalar qələm.

A l m a z. Necə yəni mollalar qələm?

Y a x ş ı. Kim deyir mollalar qələm?

A l m a z. Sən deyirsən də... Deyirsən meşələr mürəkkəb, mollalar qələm.

Y a x ş ı. Yox, meşələr yox, mollalar mürəkkəb, meşələr qələm.

A l m a z. Necə yəni mollalar mürəkkəb?

Y a x ş ı. Ey... Vallah ağlım başımda deyil, heç bilmirəm nə danışırım.

Dəryalar mürəkkəb olsa, meşələr qələm,

Mollalar yazdıqca dərdim var mənim.

Ancaq, başına dönüm, heç kəsə deməyəsən ki, mən buraya gəlmişəm.

Sonra öldürərlər məni, ətimi şişə çəkərlər.

A l m a z. Kim?

Y a x ş ı. Ərimin qardaşı, elə ərim özü.

A l m a z. Hanı ərin?

Y a x ş ı. Bu gün-sabah gələcək də. Qaynım dünən araba ilə şəhərə gedib. Yoxsa mən bura gələ bilərdim? Mənim gönümü soyardı. Eh... Almaz... mən öləcəyəm.

A l m a z. Necə yəni öləcəyəm. Böyük zəhmət çəkəcəksən. Kim ölməyəcək ki?

Y a x ş ı. Yox, mən tez öləcəyəm, lap tez, bu günlərdə. Özümü öldürəcəyəm.

A l m a z. Gicəlmişsən, qız, nədir? Bu gözəl çəmənlikləri, çiçəkləri, bu sərin suları, bu yeni qurulan aləmi qoyub ölmək olar? Bu ki, axmaqlıqdır. Bunlar hamısı, dünən toyda dediyin kimi, hüquqsuz yaşayışın nəticəsidir. Başa düşdün.

Y a x ş ı. Bilirsən Almaz xanım, görünür Allah belə istəyirmiş. Yazını pozmaq olmaz. Mənim atam ərimgilin yanında çoban idi. Onun yanında balaca bir oğlan olurdu. Çox gözəşirin idi. Biz onunla hər gün görüşürdük. Bir gün bir-birimizi görməsəydik, bağrımız çatlardı. Di gəl ki, zalımlar ayırdılar, saldılar məni oda. Deyir: sən saydığını say, bax gör fələk nə sayır. Vallah, Almaz xanım, qorxmasaydım, çoxdan gəlib o “Yeni yol”a yazıldım. Ancaq mümkün deyil. Öldürərlər.

A l m a z. Axı kim?

Y a x ş ı. Qaynım. Bu vaxta qədər iki adam öldürübüdür.

A l m a z. Demək, sənin həmişə bir yanın divar olacaq, bir yanın ağac?

Y a x ş ı. Neynim, çarəm nədir?

A l m a z. Get kənd şurasına şikayətə.

Y a x ş ı. Kənd şurası öz bibisi oğludur. Bir-iki ay bundan qabaq bulaq başında sənin danışdıqlarını eşitdim. Gəldim evdə oturdum, ağla ki, ağlayanın.

A l m a z. Yaxşı, eşitmişsənmi, deyərlər: qaçanın dizi ağrayar, ağlayanın gözü?

Y a x ş ı. Bəs nə edim? Bu da gündür, otur dörd divarın arasında, dünyanın bütün dərdi tökülsün ağılsız başına, çək ki, çəkəsən.

A l m a z. Sən bir başa düş ki, ağlamaqla zəncir qırılmaz. Gəmirmək, çeynəmək, qırmaq lazımdır.

Y a x ş ı. Eh... İnək gəldi, qaldı bayırda, mən oturub nağıl açmışam. Sağ ol, xanım qız...

A l m a z. Dayan, dayan... Hələ de görək, o, çoban oğlan sonra nə oldu?

Y a x ş ı. Sonra nə oldu? Heç nə. Məni verdilər ərə, qurtardı getdi.

A l m a z. Bəs nə üçün ona getmədin?

Y a x ş ı. Məni ağa istəyən yerdə, nökrərə kim verərdi?

A l m a z. Əvvəldən getməyəydin!

Y a x ş ı. Atam verəndən sonra mən nə deyə bilərdim? Ərimin övladı olmurdu. Bir arvadı kəbin altında qoyub məni aldı. İki-üç il

mənim də övladım olmurdu. İndi də il yarımındır ki, qazamatdadır. Bu gün-sabah çıxacaqdır. Eh, deyirəm, mən öləcəyəm.

A l m a z. Yaxşı... Sən dəli olma. Adam dünyada qoçaq olar.

Y a x ş ı. Almaz, sən də mənim bacım, al bu Qurani, dayan üzü qibləyə, and iç bir olan Allaha ki, mənim sirrimi heç kəs bilməz, mən sənə deyim.

A l m a z. Ay qız, Quran nədir, Allah nədir. Uşaq deyilsən ki.

Y a x ş ı. Sən ki, oxumaq bilirsən, al bax (*Cibindən bir kağız çıxardıb ona verir, özü çadrasının ucu ilə gözlərini silir*).

A l m a z (*kağıza baxır, getdikcə onu bir həyəcan alır və birdən, ilan sancan kimi, yerində fırlanır*). Yaxşı... Sən deyirsən... Bu nədir?

Y a x ş ı. Buraya bir həkim gəlmişdi, mən qaynımdan gizlin onun yanına getmişdim. Bu kağızı o verdi. Allah xatirinə, Almaz, bir sən bil, bir Allah!

A l m a z. Yaxşı... Sən nə danışırsan? Sənin ərin il yarımındır getmişdir. Sən... sən ikicanlısan?

Bu aralıq bayırda bir gurultu qopur.

B a y ı r d a n. A başına dönüm, yubandırma. Heyvanlar yük altında əzildi...

C a m a l. Bu saat, bu saat.

X a n ı m n a z (*içəri qaçaraq*). Ay aman, ay qız, qaynın gəlib evlərdən səni axtarır.

Bu aralıq B a r a t, A f t ı l və C a m a l içəri girirlər. Birdən Yaxşı onları görüb dayanır, donmuş kimi divara söykənir və bir inilti ilə

Y a x ş ı. Barat...

Eyni zamanda Barat da özünü itirir və titrək bir səsə

B a r a t. Yaxşı...

Bir an həyəcanlı bir baxışla bir-birinə baxırlar. Birdən Yaxşı, ayılmış kimi özünü toplayır və cəld bir hərəkətlə bayıra qaçır.

C a m a l. Hə, Almaz xanım, evdəsiniz?

A l m a z. Camal, sizsiniz, hara belə?

C a m a l. Köçürəm.

A l m a z. Hara?

C a m a l. Şəhərə.

A l m a z (*özünü itirmiş kimi, həyəcanla*). Yaxşı, getdin? Yaxşı, Yaxşı, get, get. Siz şəhərə dediniz? Yaxşı, mənə bax! (*Birdən Yaxşının*

dalınca qaçaraq) Ay qız, Yaxşı... Yaxşı... Getdi, hə siz dediniz şəhərə gedirsiniz?

C a m a l. Çox pərişansınız, Almaz.

A l m a z. Yox, yox.

C a m a l. Nə var ki?

A l m a z. Bir şey yoxdur.

C a m a l. Yox, hər halda sizdə bir şey vardır. Mənə elə gəlir ki, siz mənim gəlişimdən darıxan kimi oldunuz.

A l m a z. Camal, nə danışırırsınız?

B a r a t. Mən gedirəm, müəllimə. Dəftər-qələm hazırdır. Tez gəlin. Uşaqlar yağışlırlar. Dərstdən sonra özəyimizin iclasını çağırmışam.

A l m a z. Çox gözəl (*Barat gədir. Aftil qəlyanını doldurur*). Şəhərə neçin gedirsiniz?

C a m a l. Darıxdım, Almaz. Sizə ki, yazmışdım. Siz də hazırlaşın, gedək.

A l m a z. Bəs bizim Maarif Komissarlığı ilə şərtimiz?

C a m a l. O bir şey deyil, düzəltmək olar. Ərizə verərik, düzələr gedər.

A l m a z. Mən sizi anlamıram, Camal. Bu, mənəcə, ictimai bir əxlaqsızlıqdır. Mən Şuralar ölkəsinin tam hüquqlu bir vətəndaşıyam. Söz verdim, vəzifə götürdüm, qurtardı. Bu bizim vətəndaşlıq borcumuzdur.

C a m a l. Vətəndaşlıq borcumuz, vətəndaşlıq borcumuz. Onu şəhərdə də görə bilərik. Sən yaman idealistsən, Almaz. Sənin nişanlın Fuad sənə yaxşı deyirdi ki, mən vətəndaş olmaqdan başqa, özüm üçün də bir adamam. Dünyada bir yol yaşayıram. Öləcəyəm, bir də dirilməyəcəyəm.

A l m a z. Fuad heç vaxt belə boş sözü danışmaz. Bu, mənəcə, ən azı bir idealsızlıqdır, bir irticadır.

C a m a l. Bu saat hər kəs öz papağını başında bərk tutub ki, başından alıb qaçmasınlar. Siz, bilmirəm, nə qoymuşsunuz, nə götürürsünüz? Bir də, kənd deyəndə, mən başqa cür düşünürdüm. Şəkillərdə görmüşsünüzmü?

A l m a z. Yaşıl bir meşə, əlvan divarlı evlər. O yanda da qırmızı tumanlı bir qız yekə bir çomaqla öz muncuqlu keçilərini suya aparır. Taya dibində də incəbelli bir qız darıxıq saçlı bir oğlanla öpüşür.

A f t i l. Yanlarında da bir ördək.

A l m a z. Barakallah, Aftil dayı, elədir ki, var. Yanlarında da bir ördək.

C a m a l. İndi, hər nə... Burada nə var?

A l m a z. Burada nə var? Uçuq-sökük daxmalar, pəncərəsiz, işıqsız komalar. Ocağın acı tüstüsündən göz çıxır, beyin çatlayır.

A f t i l. Kəblə Fatmansanın da çırt çubuğu elə fisıldayır ki, elə bil paroxod bacasıdır.

A l m a z. İndustrializasiya.

C a m a l. Tez, Almaz, hazırlaş, birbaş şəhərə. Mədəni adam belə yerlərdə yaşaya bilməz.

A f t i l. Həriya, bura hələ çoban-çoluc yeridir.

C a m a l. Adam, adam üzünə həsrət qalır. Mən sizə təklif edirəm. Sonra deməyin ki, sizi qoydum, qaçdım.

A l m a z. Gedin, Camal, mən getməyəcəyəm.

C a m a l. Necə getməyəcəksiniz? Fuad demədi ki, gələndə də elə bir yerdə gələrsiniz? Dostumdur, sonra məndən inciyər.

A l m a z. Bilirsiniz, bu saat bura bir vuruş meydanıdır. Siz indi meydandan qaçan bir fərarisiniz.

C a m a l. Siz burada qaldınız nə eləyəcəksiniz?

A l m a z. Şəkil çəkmək asandır, həyat yaratmaq çətin. Sizin şəkliniz də çox bayağıdır. Biz ondan daha gözəlini burada, həyatda bu qara torpaq üzərində yaradacağıq.

C a m a l. Siz, yəni kim? Görüm sən komissarsan, upolnomoçennisən, kimsən?

A l m a z. Yox, mən ancaq bir vətəndaşam. Bu da mənim vətəndaşlıq borcumdur.

C a m a l. Yenə də vətəndaş. Vətəndaşlıq borcu təkcə sizə qalmışdır?

A l m a z. Mən tək deyiləm ki! Burada kəndin bütün sağlam və yaradıcı qüvvəsi çalışır. Onları da biz işə çəkəcəyik.

M i r z ə S ə m ə n d ə r (*əлиндə bir kağız, acıqlı içəri girərək*). Qurban olum Məhəmmədin şəriətinə, qurban olum Məhəmmədin şəriətinə! (*Sözünü deyib gözləyir ki, Almaz hiddətinin səbəbini soruşsun, lakin Almazın dinməzliyini görüncə, daha acıqlı bir halda*). Canım, o kişi arvadları yaxşı tanıyırmış (*Yenə də Almaz dinmir*). Yaxşı deyiblər: Allah dəvəyə qanad versəydi, dünyada uçmamış dam qalmazdı (*Almaz yenə də dinmir. Mirzə Səməndər hiddətlənib o biri otağa keçir*).

C a m a l. Buna nə olmuşdur?

A l m a z. İşiniz olmasın.

C a m a l. Sonra deyirsiniz, sağlam qüvvə. Xarabalıqdan abadanlıq axtarırsınız. Sağlam qüvvənin kənddə nə işi var?

A l m a z. Tapılar. Sağlam qüvvəni kənd özü verər. Budur bax, elə bu gün altısı birdən yazılmışdır. Özü də qızlar.

C a m a l. Hara yazılmışdır?

A l m a z. “Yeni yol”a.

C a m a l. “Yeni yol” nədir?

A l m a z. “Yeni yol” kolxozdur. Budur, şəhərdən maşınlar gətirmişik. Görürsünüzmü? (*Qapıdan göstərir*).

C a m a l. Siz burada işinizi qoyub, başınıza cəncəl açmışsınız ki.

T e m u r t a ş (*içəri otaqdan açıq pəncərəyə yanaşaraq*). Almaz xanım, bu doklad harayadır?

A l m a z. O təkliflərin hamısını kənd yığıncığına verəcəyəm.

C a m a l. Almaz xanım, sizin otağınızda kişi kimdir?

A l m a z (*gülərək*). Çox qəliz soruşmadınız mı? Bu bir sekretirdir. Gedib Fuada söyləyərmiş ki, nişanlımızın yanında bir kişi vardı.

C a m a l. Sonra Fuad sizi şəhərə qoymaz.

A l m a z. Fuad mənə heç bir söz deməz. Dünyada heç bir şey onu mənə qarşı açıqlandıra bilməz.

T e m u r t a ş (*çıxaraq*). Yəni Fuad sizi bu qədər sevir?

A l m a z. Ondan da çox. Tanış olun (*Camalı göstərərək*) Bu, mənim nişanlımın ən yaxın bir dostudur. Qonşu kənddə müəllimdi, indi qaçır. Bu da mənim ən çox sevdiyim bir dostumdur.

B a y ı r d a n. Canım, hara getdi bu? Burada küllənib qalası deyilik ki? Vaqon yola düşər, sonra miniklər mənim atamı yandırarlar.

C a m a l. Bu saat, sağ olun! (*Bir az kinayə ilə*) Mən indi görürəm ki, siz kənddə nə üçün darıxmırsınız (*Yola düzəlir*).

A l m a z. Fuada salam deyin.

C a m a l. Baş üstə! (*Mənalı bir deyişlə*). Deyərəm (*Gedir*).

T e m u r t a ş. Bu adam mənə çox şübhəli baxmadımı? İndi kim bilir gedib Fuada nə deyəcəkdir?

A l m a z. Siz, dostum, Fuadı tanıyırsınız. O, ailə çərçisi deyil. Hər belə xırda şeylərə fikir verməz. Bizi dünya vuruşdura bilməz. O məni çox sevir.

T e m u r t a ş. Bəs siz?

A l m a z. Mən daha çox.

T e m u r t a ş. Xoşbəxtidir.

A l m a z. Siz də gedirmisiniz, doktor? Nə tez?

T e m u r t a ş. Sabah şəhərdə olmalıyam. Bu da mənim şəklim. Sizin üçün yazmışam (*Şəkli Almaz alıb stol üstünə qoyur*).

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Ah, qurban olum Məhəmmədin şəriətinə! Qurban olum Məhəmmədin şəriətinə! O kişi elə arvaddakını yaxşı bilirmiş. Allah heç kafiri arvad çənginə salmasın (*Bu sözlərin hamısını dedikdən sonra gözləyir ki, Almaz cavab versin, Almaz dinmir, nəhayət, üzünü Almaza tutaraq*) Heç deyəsən ona demirsən. Qulaq da asmır.

A l m a z. Mirzə Səməndər, siz kimə deyirsiniz?

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Necə yəni kimə deyirəm? Mən bir başa düşə bilmirəm ki, bura klubdur, zavoddur, agitpropdur, ya da ki, məktəbdir?! Sən müəlliməsən, dərslərini de. Bu maşınların məktəbdə nə işi var, hə?

A l m a z. Mirzə Səməndər!

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Bir mən bilmək istəyirəm ki, burada müdir kimdir? Sənsən, ya mən, hə?

A l m a z. Mirzə Səməndər!

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Bəs necə olur ki, piano haqqında Maarif Komissarlığından kağız gəlir, sənə adına yazılır, hə?

A l m a z. Çünki siz burada yox idiniz, piano üçün kağızı mən yazmışdım.

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Belə də iş olar? Müdir qalsın bir qıraqda, o-bu gəlsin öz adını yazsın, kağız da onun-bunun adına yazılsın?

A l m a z. Mirzə Səməndər, o da bir şey deyildir ki: mənə ondan nə isti olacaqdır, nə də soyuq.

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Ax, qurban olum Məhəmmədin şəriətinə! Yaxşı oturtmuşdu arvadları evin küncündə, olmadı. Bacım, anam, bura klubdur, nədir, hə? Sovprob gedir, kosmoloq gəlir, agitprop gedir, kolxozsentr gəlir. Bura zavoddur, nədir? Döndərmişsən buranı zənənə hamamına. Gündə bir dəstə arvadı yığırsan bura, de ki deyəsən...

A l m a z. Mirzə Səməndər, nə olar, siz özünüz kömək etməkdənsə, daha da deyirsiniz.

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Anam, bacım, darısqalıqdır. Elə bu gün çıxart bu maşınları buradan. Müdir mənəm, yox? Bu məktəbin ixtiyarı məndədir, yox? Çıxart bu saat bu maşınları buradan, qurtardı getdi!

A l m a z. Axı yer yoxdur. Budur, baxın, doklad yazmışam ki, məscidi də, Hacı Əhməd bağını da bizə versinlər. Kəndlilərin yığıncağında təklif edəcəyəm. Keçən kimi bütün otaqları boşaltdıraram.

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Yaxşı, bu uşaqlar nədir salmışsan kəndin küçələrinə, hə? Ax, qurban olum Məhəmmədin şəriətinə! Bir ağaca minib, min bir budaq gəzir. Mən gəlinə məktəb binasını boşalt, vəssalam! (*Gedir*).

T e m u r t a ş. Almaz, sizin bu təklifləriniz böyük bir inqilabdır. Bunları keçirtmək üçün sizə bir ordu gərəkdir.

A l m a z. Ordu vardır.

T e m u r t a ş. Məscid məsələsi, Hacı Əhmədin bağı məsələsi... qorxuram kəndlilər üstünə qalxalar. Bir gurultu düşər ki, daş dəyər, baş çatdar.

A l m a z. Heç bir şey olmaz. Inqilab cəsarət istər. Sizin kimi hər iki saatda bir çay qaşığı tökməklə inqilab olmaz. Bizim də tərəfdarımız çoxdur. Bax, Aftil, Gülverdi, Barat, kəndin kommunist və komsomolçuları və bütün yoxsulları. Sonra Şərif...

A f t i l. Bəh, bəh!

A l m a z. Şura sədri Baloğlan.

A f t i l. Bəh, bəh, kitab başlandı.

T e m u r t a ş. Bu qədər təklifi birdən etmək olmaz. Kəndlilər gurultu qopardar.

A l m a z. Kəndlilər neçin, biz ki, onların çalışırıq. Siz görəydiniz, kəndlilər hamısı bizim təkliflərimizi sevinərək necə qəbul edirdilər.

M i r z ə S ə m ə n d ə r (*bayırdan*). Ax, qurban olum Məhəmmədin şəriətinə!

A l m a z. Aftil dayı, sən Baratgilə de ki, hamı yığışanda, mənimçin xəbər göndərsinlər.

T e m u r t a ş. Ancaq, Almaz, mən yenə də sizin o nişanlılığınızın dostundan şübhəli qaldım.

Bir yerdə gedirlər. Bu aralıq C a m a l qayıdır, ardınca
M i r z ə S ə m ə n d ə r içəri girir. Acıqlı öz otağına keçirkən.

C a m a l. Almaz xanım, Almaz xanım! (*Birdən gözü Mirzə Səməndərə ilişir*). Mən Almaz xanıma görmək istəyirəm.

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Mən nə bilim hansı cəhənnəmdədir. Qulluq göstərir. Ərişmə doğrayır.

C a m a l. Siz bu adamı tanıyırsınız? (*Stol üstündəki şəkli göstərir*).

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Birdir, ikidir, hansını tanıyıram? Bircə onun nişanlılığının adresini bilsəydim, mən bilərdim ona nə yazardım (*İçəri girir*).

C a m a l (*stol üstündəki şəkli göstərərək*). Bu şəkil çoxdanmı buradadır?

Mirzə Səməndərə baxır və onun getmiş olduğunu görünəcə, şəkli cibinə qoyur, tez çıxır, bir azdan A l m a z və X a n ı m n a z içəri girirlər.

A l m a z. Ana, mənə elə gəlir ki, evin yanından sürüşən o kölgə bizim otağımızdan çıxdı.

X a n ı m n a z. Yox, a balam, yoldan keçən olar. Mən heç görmədim də. Bir də, ay balam, ola da bilər. Vallah, gecələr qorxudan gözümə yuxu getmir, kənd içində min cür sözlər danışrlar. Daha gəlib sənə demirəm ki, qorxarsan.

A l m a z. Necə yəni qorxarsan? Nədən qorxacağam?

X a n ı m n a z. Ay balam, kənd içində hansı evə girirsən, hansı tayanın yanına gedirsən, hamı sənin sözünü danışır, hərəsi bir söz deyir. Çənə-boğaz döyüşürlər. Biri deyir: arvadları yoldan çıxardır. Biri deyir: kişiləri yoldan çıxardır. Qorxuram, ayağının altını qazıyalar. Qulluqdan çıxardarlar səni, yenə qalırıq əvvəlki kimi elə-belə. O, cəhənnəmə, ay balam, gerisindən qorxuram. Keçən il, deyir, buraya bir aqronom gəlib çıxmışdı, bilmirəm nə deyir, nə demir, bir gecədə elə itirirlər ki, indiyə kimi meyiti də tapılmır.

A l m a z. Kim?

X a n ı m n a z. Kim bilir. Sən bu şərbəşaran işlərə qoşulma. Necə Mirzə Səməndər, sən də elə. Dərsini de, Allahına şükür elə. Onacığazə bir söz yoxdur. Başqa şeylər nəyinə lazım. Aşından ki, yeməyəcəksən, tüstüsündən niyə kor olasan?

A l m a z. Ay ana, axı bu şərbəşaran iş sən nəyə deyirsən?

X a n ı m n a z. Budur, elə bu gördüyün işlər! Bu gün yenə bulaq başında danışrdılar ki, bu günkü yığıncaqda Almaz Allahdan danışacaqdır ki, Allah olmasın.

A l m a z. Sən, ana, heç qorxma. Mənim təkliflərim kəndlilərin öz xeyri üçündür. Sən bəs bu gün bulaq başında görəydin, məni lap əldə gəzdirmək istəyirdilər.

X a n ı m n a z. Ay balam, axı Mirzə Səməndər ki, qatışmır, nə olur?

A l m a z. Ay ana, axı bu bizim kəndimizdir, elimizdir. Belə, geridə qalıbdır ey, geridə. Başa düşdün? Qoy bir mən onları başa salım, sən özün görərsən, əgər sevinməsələr, mənə hər nə deyirsən, de.

Ş ə r i f (bir uşaqla gəlir). Yeri, qardaşım, apar bu kağızı ver Baloğlana.

A l m a z. Şərif uşağı əldən saldı.

Ş ə r i f. Eybi yoxdur, canı bərkişər, təki Almaz xanım bizə buyruq buyursun. Hə, Almaz xanım, yığıncağı təyin etdik. Özünü hazırladırlar.

A l m a z. Mən hazırım.

X a n ı m n a z. Ay balam, qurbanın olum, qorxuram, birdən uşaqcığazıma bir zəfər toxundurmasınlar.

A l m a z. Ay ana, sən elə nahaq yerə belə təşvişə düşürsən.

Ş ə r i f. Siz, xala, savsim bespakoy's olmayın, mən özüm buradayam. Hər bir işi subutalni, dakumentalni düzəldərəm.

X a n ı m n a z. Allah atana rəhmət eləsin.

Ş ə r i f. Kəndlinin gərək çəmini biləsən. Çəmini ki, tapdın, vur qapazı başına, al çörəyi əlindən, qurtardı getdi.

Bu aralıq küçədən gurultu qopur, orta yaşlı b i r k ə n d l i b i r q a d ı n ı n əlindən tutub sürüyərək və bağıraraq gəlir!

B a l a r z a. Adə, Mirzə Səməndər, Mirzə Səməndər! Bəri gəl, köpək oğlunun qızı. Mirzə Səməndər!

Ş ə r i f. Nə var, Kərbəlayı Balarza?

B a l a r z a. Bəri gəl görüm. Bu hansı zakunda yazılıbdır?

M i r z ə S ə m ə n d ə r (*bayıra çıxır*). O, kimdir məni çağırırdı?

B a l a r z a. Mənəm çağırın, mən! Mən bir bilmək istəyirəm ki, sizi bu kəndə nə üçün göndəriblər, hə?

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Uşaqlara dərs demək üçün.

B a l a r z a. Rəhmət atova. Daha başqa bir işnən ki, rücumuz yoxdur?

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Xeyr, əstəğfürullah.

B a l a r z a. Yaxşı, bu hansı zakunda yazılıb ki, əri kolxoz olmasın, arvadı tovlayıb aparasan, hə? Zıqqıldama, köpək oğlunun qızı, sənin atovun kəllə pambığını eşib tumanbağı toxutdurmam, atam Hacı Turabdan xəbərim yoxdur.

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Kərbəlayı Balarza, vallah, billah, mənim bu işdən heç xəbərim yoxdur.

B a l a r z a. Xub, bəs bunu hansı haramzada eləyir? Kəndi çaxnaşdırır bir-birinə. De görüm, itin balası, səni kim yazdı?

G ü l x a n ı m. Odu, o yazdı. Dedilər çit verəcəklər.

B a l a r z a. Qələt elədi onu deyən atasıynan, anasıynan, cəddəqrəbasıynan!

Ş ə r i f. Kərbəlayı Balarza, nə olub? Axı yaxşı deyil, burada zənən xaylağı var. Sən bir spakoy's ol, mən sənə işin əslini subutalni, dakumentalni danışım.

B a l a r z a. Yox, yox, o mənə desin görüm, hansı zakun ilə arvadı ərindən ixtiyarsız kolxoz eləyir?

A l m a z. Balarza dayı, mən ki, sənın arvadını yaman bir yola aparmıram. Sən bir yaxşı-yaxşı fikirləş. Bu onun öz faydasıdır. Həm oxuyacaq, həm də qazanca çatacaqdır.

B a l a r z a. Sən apar qazancı öz rəhmətlik atovun, babovun və cəddi-əqrəbovun qarısına cala.

X a n ı m n a z. Kərbəlayı Balarza, qurban olum sənə, uşağıma acıqlanma.

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Uşağın canı çıxsın, dinc otursun. O gəlib ayran içməyə, gəlməyib ara açmağa. Hökumət üçün əriştə doğrayır.

B a l a r z a. Mənim arvadıma dil verənin dilini boynunu sapından çıxardaram!

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Neçə vaxtdır buradayam, görmüşsən məni belə işlərə qarışam? Mənim borcum böyüklü-küçüklü hamıya hörmət eləməkdir. Nəyimə gərək xalqın işinə qarışam. Müəllim babayam, dərşimi deyirəm, Allahıma şükür eləyirəm.

A l m a z. Siz öz vətəndaşlıq borcunuzu bilmirsiniz.

M i r z ə S ə m ə n d ə r. A kişi, sən də çox qozqurtma ha! Sənin kimiləri çox görmüşük. Vətəndaşlıq borcu. Meymun kimi atdanıb ortalığa, nə var ki, mən iş bilmişəm.

İ b a d (*gəlir*). Sən öləsən, bundan sonra gərək papağımızı basdıraq quma, özümüz də ləçək bağlayaq. Bir qarış boyu ilə şəhəri əldən salıb, indi də gəlib bura çıxıb. Dünyayı-aləmi salıb ləxləxəyə (*İçəri girərək*) Bura bax, burada kim vardır? O itin qızı buraya gəlmişdir?

A l m a z. Hansı itin qızı?

İ b a d. And olsun Allahın birliyinə, mənim havam gələndə atamı da tanımıram. Şəhəri əldən salmışsınız, indi də gəlib bizə əl uzadırsınız?

A l m a z. Siz məndən nə istəyirsiniz?

X a n ı m n a z. Ay balam, başına dönüm, danışma, gir evə. O birtəhərdir.

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Yox, deməyin, forsuna dəyər.

İ b a d. Mənim qardaşım arvadı bura gəlmişdi, ya yox? Doğrusunu deyın. Həzrət Abbas haqqı, qan beynimə vuranda, it kimi doğraram onu.

A l m a z. Siz gedin, onun hara getmiş olduğunu onun özündən soruşun. Bir də, bura gələndə nə olar?

İ b a d. Qoy buraya sənin kimi qısa tumanlar gəlsinlər. Mən sizdən soruşuram: o buraya gəlmişdi, ya yox?

A l m a z. Mən bilmirəm.

Ş ə r i f. İbad dadaş, sən bir spakoys ol, mən işi subutalni, dokumentalni soruşum, sən də bil.

B a l a r z a. Sən öləsən, arvadların əlinə düşməmişik! Poz, bu saat poz, sənə deyirəm!

A l m a z. Sizin onu zorla pozdurmağa haqqınız yoxdur.

B a l a r z a. Məni qana salma, poz, sənə deyirəm!

X a n ı m n a z. Pozar, bu saat pozar.

İ b a d. Həzrət Abbas haqqı, bu üzü qiblə haqqı, əgər biləm o buraya gəlibdir, onun böyük tikəsini qulağına döndərməsəm, bu papaq olmasın, lap arvad ləçəyi olsun. Onda sən də tamaşa edərsən! (*Acıqlı çıxıb gedir*).

Ş ə r i f. Bilmirəm, yığıncığı yenə çağırmaq ola...

S ü k u t.

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Deyəndə dinc otur, xalqın forsuna dəyir. Canım, biz də adamıq. Mənə nə düşüb xalqın işinə qarışım ki, axırda da yaman kişi olum?! Can onun, cəhənnəm tanrının. Onunku elə odur ki, bir ərizə yazasan, alasan bir motal pendirini, yeyəsən malını, çıxardasan canını, qurtardı getdi. Vətəndaş, vətəndaş. Bu xalq da sənün kimi vətəndaşdır də.

A l m a z (*diqqətlə Mirzə Səməndəri dinləyir və ona yanaşıb, acı bir istehza ilə*). Vətəndaş, tfu! (*Hiddətlə tüpürür*).

P ə r d ə

İKİNCİ PƏRDƏ

Kənd şurasının qabağı. B e ş - a l t ı nəfər baş-başa çatıb söhbət edir. Sonradan adamlar bir-bir, iki-iki gəlib onlara qoşulur.

H a c ı Ə h m ə d. Deyəsən bu qız doğrudan da gələnə oxşamır.

B a l a r z a. Ay kişi, ağzımda sizə nə deyirəm? Ona elə bir düdəmeyihindi gəlmişəm ki, daha papağını da atsalar, yığıncığa ayaq-mayaq basmaz.

H a c ı Ə h m ə d. Canın üçün elədir. Lap təcrübə eləmişəm. Yumruq çəkənin qabağına çomağnan çıxmasan, deyər qorxdu. Ancaq bu hələ təzə-təzə culus eləyir. Gərək bir görək sözünün əsli-məğzi nədir? Belədir, ya qeyri-belədir?

İ b a d. Sözünü də kəsirəm Hacı, oğlunun toyunda. Elə padlesdir, elə padlesdir, heç zamanədə tayı yoxdur. Sən öləsən, elə Allah-Allah eləyirdim ki, bir ağzını açıb bir söz desin. Amma padlesliyini gör ki, dodağını dodağından ayırmadı.

H a c ı Ə h m ə d. Heç tələsmə, canın üçün gec-tez başı dəyər əlhəd daşına. Ancaq hələ bir dişimizə vuraq. Bərkini-boşunu bilək. Bəlkə elə yola yaxındır. Olmasa, yenə də ağa durub, ağacan durub. Belədir, ya qeyri-belədir?

B a l a r z a. Yox, Hacı, mən o qızda gördüyümü görmüşəm.

İ b a d. Bəs Molla Sübhan gəlməyəcək?

H a c ı Ə h m ə d. Yox, Molla Sübhan qoy hələ gəlməsin, işi korlar. O öz məsələsinə arifdir. Eybi yoxdur, özü Ocaqqulunun dərşini verib göndərər.

İ b a d. A kişi, Ocaqqulu iki eşşəyin arpasını bölə bilmir.

B a l a r z a. Odur, Baloğlan gəlir.

İ b a d. Mən belə arvadmərəkə adam görməmişəm. Dünən, deyirlər, qız elə ki döyüb ayaqlarını onunçun yerə, özünü itirib. Az qalıb yıxılısın əl-ayağına. Deyib ona: necə ki, necə? Mən on arvad üçün ərizə yazmışam, sən birinin də işinə baxmamışsan. İndi ki, belədir, sovsim gərək şuradan çıxasan. İspolkom gərək arvadın olsun.

B a l a r z a. Arvad a... Vay atonnan səni! Əcəb dünya korlandı getdi.

H a c ı Ə h m ə d. Barakallah qız, barakallah qız!

İ b a d. Ondan hələ təzə-təzə qissələr çıxacaq.

H a c ı Ə h m ə d. Sözü dəyişin, Aftil gəlir.

B a l o ğ l a n və A f t i l gəlir.

B a l o ğ l a n. Salaməleyküm, Hacı dayı!

H a c ı Ə h m ə d. Balam, bəs bu iclası haçan başlayırsınız?

B a l o ğ l a n. Hələ durun gərək, bəlkə heç gəlmədi. Deyirlər naxoşdur.

B a l a r z a. A kişilər, deyirəm sizə o daha buralara gəlməz ey... O öz fitini başa düşübdür.

A f t i l. Necə? Heç elə şey yoxdur. Vallahı, deyir, kasıbla işim yoxdur, amma dövlətlilərin dərşinə lap saman tərəcəyəm.

H a c ı Ə h m ə d. Bizə nə var. Bizim də bir qarnımız var. Necə çalarlar, biz də elə oynarıq.

B a l o ğ l a n. Yox, canım, yox, yox. Lap elə də deyil. Yox, yox (*Bəzən "yox" sözünü dilini nırçıldadaraq söyləyir*).

H a c ı Ə h m ə d. Deyir: örkən nə qədər uzun olsa, axırda gəlib doğanaqdan keçəcəkdir.

İ b a d. Deyir, bəs dünən iki ayağını təpmişdi bir başmağa.

B a l o ğ l a n. Yox, canım, yox, yox. Əvvəl bir çımxırdı üstümə, mən də bir təpindim ona. Sonra gördüm həstədi. Lap mumdan da yumşaq olub. Özünüz görərsiniz də.

H a c ı Ə h m ə d. Yəni bir söz deyəndə, başa-maşa düşür?

B a l o ğ l a n. Bəli, ya... Bəli, bəli. Lap o elələrindən deyil, yox, yox.

O c a q q u l u gəlir.

O c a q q u l u. Bəs deyirlər, Xanımnazın qızı bu gün sübut eləyəcəkdir ki, Allah olmasın.

İ b a d. Belə, bilirsən, onun əsl dediyi nədir? Uzun sözün qıtası; nə Allah olsun, nə peyğəmbər. Arvadları da doldurun bir dama, kişiləri də bir dama. Olsun hopçılıq. Heç bir kişinin də ixtiyarı olmasın ki, öz arvadına bir ağac vursun. Hamısının elə atdığı da bir yerdə olsun, yatdığı da. Başa düşdün? Bu vaxta qədər, deyir, arvadlar kişilərə tabedi, indi gərək kişilər arvadlara tabe olsun. Bildin? Buğda əkənlər də gərək zəfəran əksinlər. Bildin?

O c a q q u l u. Yəni Allaha da inanmır də?

B a l o ğ l a n. Yox, canım yox, yox. Onun dediyi o deyil. Belə fikir verəndə o çıxır. Ancaq onu demir, yox, yox, yox.

O c a q q u l u. Yəni peyğəmbər səlavatüllaha da inanmır?

B a l o ğ l a n. Yox, canım, inanmağına inanır. Ancaq belə, elə deyir ki, olmasın da, belə. Yoxsa ki, açıq desin. Yox, yox, yox.

Ş ə r i f. Bura bax, siz hələ bir spakoys olun. O kişinin qızı hələ subutalni, dakumentalni öz sözünü deməyibdir. Bu saat hamı qaranlıq quyuya daş atır.

İ b a d. Bəs bu neçə vaxtda bu zalımın qızı zurna-balabandır çalır? Sizin papağınızı başınızdan aparmasalar, ayılmazsınız. Qurtardı getdi.

B a l a r z a. Sən öləsən, işi bir çilləyə mindirəcək ki, axırda bir arvad öz ərini tanımayacaq. Bir uşaq öz atasının sözünə baxmayacaq...

İ b a d. Qurtardı getdi!

Ş ə r i f. Siz bir spakoys olun. İbad dadaş, mən səni subutalni, dakumentalni başa salım. Dünən Kərbəlayı Balarzanın bir az hövsələsi təng oldu.

İ b a d. Kərbəlayı Balarza, yox ey! Belə, mən özüm qışqırdım. Mən söydüm. Yumruq çəkənin qabağına çomağnan çıxmasan, deyər qorxdu.

O c a q q u l u . Yəni Həzrət Abbasa da inanmır?

B a l o ğ l a n . Yox, canım, yox, yox. O, elə bir az Allah barəsində oyan-buyan eləyir. Yoxsa ki, o yerlərdə işi yoxdur.

B a l a r z a . Şərif deyir belə. Siz öləsiz, bir ay bundan qabaq bilmirəm nə oldu arvada... bir şillə vurdum ağzına ki, az danış. Görürəm mənə deyir ki, mənim hüququmu mənə nəylirsən. Zakunda arvadı vurmağa polaqays yoxdur. Bunu o haradan bilir? Gündə bu bulaq başıdır, bu arvadların canı. De ki, deyəsən. Hələ uzun deyir cəmdəklərinə. Sonra bizim arvadlar olsun, belə söz... Eh, sən öləsən, qan vurdu başıma, elə əlimi atdım arabanın çilləsi gəldi əlimə, elə ki, endirməmişəm bunun ombasından... On beş gündü ayağımı çəkə bilmirdi. Elə təzəcə ayağı yer tuturdu, dünən gəldi ki, mənə kolxoza yazdılar. Eh, sən öləsən, qan vurmadi beynimə. Ay sənin atovun... ki, qapdım, bir sınıq ağlob var idi, onu.

Ş ə r i f . Balarza dadaş, sən bir spakoys ol! Odur ki, dünən o da şuranı subutalni, dakumentalni təqsirləndirirdi ki, siz arvadları müdafiə etmirsiniz. İndi nə edəsən? Baxasan, axı, Balarza dadaşdır. Baxmayasan da olmur.

B a l o ğ l a n . Mənə dedi, mən də dedim mənə arvad şikayət eləməyib. Bir də, sözsüz ev olmaz. Mən özüm də acığım çıxır, arvada bir şillə vururam. Daha mən köhnə kəndə təzə dəb sala bilmərəm ki. Özü bilər öz arvadı ilə. Sonra gördüm həstədi.

O c a q q u l u . Yəni sahibin züthuruna da inanmır?

M i r z ə S ə m ə n d ə r gəlir.

H a c ı Ə h m ə d . Mirzə Səməndər, buyur-buyur, bu tərəfə, bu tərəfə, lap mənim yanına.

M i r z ə S ə m ə n d ə r . Zəhmət çəkməyin, Hacı, mən elə burada oturaram.

H a c ı Ə h m ə d . Canım üçün olmaz, lap bu tərəfə, hay barakallah! Necəsən, yaxşısan ki? Dünən uşaqlar yaxşı şit yağ gətirmişdilər. Canın üçün, elə ayranı axırdı. Dedim: adə, ondan beşaltı girvənkə Mirzə üçün göndərim. O belə şeylərin xiridarıdır.

M i r z ə S ə m ə n d ə r . Gətirmişdilər. Hacı, payınız artıq olsun. İnsafən yaxşı yağ idi. Lap, Hacı, xələt verirsiniz.

H a c ı Ə h m ə d . A kişi, işində ol, nə xələt, deyir, dünya belə gəlib, belə də gedəcəkdir. Qazanıblar, yemişəm; qazanıram, yeyəcək-

lər. Adamdır, insandır: bu gün mən sənə əl tutaram, sabah sən mənə. Dedi ki, mənim əlimdən bu gəlir, sənin əlindən bir başqa şey.

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Əlbəttə, əlbəttə, biz həmişə kiçikliyinizdə varıq.

H a c ı Ə h m ə d. Böyüyünüz varsınız. Əl əli yuyar, əl də üzü.

O c a q q u l u. Allah-taala hər kəs üçün bir ruzu qoyubdur, qismətdən artıq yemək olmaz.

M i r z ə S ə m ə n d ə r. İnsafən deyəndə, camaatın boynumda böyük haqqı var. O gündən ki, gəlmişəm, yağa, yumurtaya pul verməmişəm.

H a c ı Ə h m ə d. Elə olar da. Sən ki, camaatnan düz yola getdin, hər işə qatışmadın, aləmə ləxləxə salmadın, camaat da səni öz gözünün üstündə saxlar.

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Bilirsən, Hacı, mən öz vəzifəsini bilən adamam. Hökumətdən məvacib alıram. Borcum odur, gündə dörd saat dərs deyəm, qurtardı getdi. Qalan işlərlə işim yoxdur. Hər işin öz adamı vardır. Kolxozdur, bilmirəm nədir, onun da öz adamı vardır.

H a c ı Ə h m ə d. Belə, burada məsələ kolxozda deyil ey. Belə, onu deməsinlər ki, sən min zəhmətlə yer əkməmişən, ya da türkün misalı, zəhmət çəkib əkdirmişsən, ya heyvan saxlamışsan, ya bağ salmışsan, götür ver Curubbu Xudaverdiyə ki, nə var, yoxsuldur. Belədir, ay kişilər, ya qeyri-belədir?

B a l o ğ l a n. Yox, canım, onu demir, yox, yox, yox.

A f t i l. Bəs onda Curubbu Xudaverdi nə yesin?

İ b a d. Nə yesin? Canı çıxsın, işləsin.

A f t i l. Nəynən işləsin? Malı var, heyvanı var?

B a l a r z a. Yəni Hacı Əhmədi görən Allah Xudaverdini görmür?

Ş ə r i f. Bircə spakoys olun. Sizin pırğırardan xəbəriniz yoxdur. İngilis deyir ki, bu ingilis yox ey, firəng ingilisi.

O c a q q u l u. Yəni deyir Quran da olmasın?

H a c ı Ə h m ə d. Malı yoxdur, gəlsin, filani, mal ver, tum ver. Bir Allah bəndəsi versin də. Az vermişəm?

A f t i l. Elə verirsen də. Altı pud buğda verdin, axırda altımdan palazımı götürdün.

B a l a r z a. Bura bax, bayaq dedim ey. Yoxsuldur canı çıxsın, Allahın sizin kimi gözü yoxdur?

O c a q q u l u. Yəni bu Allah annamırdı? Necə oldu ki, Hacı Əhmədə yüz qoyun verdi, Curubbu Xudaverdiyə bir qoyun da vermədi?

A f t i l. Mən nə bilim necə oldu?

O c a q q u l u. Ona görə ki, o ona layıqdır, o ona. O, o yerin adamıdır, o, o yerin.

A f t i l. Xeyr a... O köhnə nağıldır, səninçin qalsın. O, oranın adamıdır. Elə nə üçün?

O c a q q u l u. Elə nə üçün, elə nə üçün? Hələ belə üçün. Bunlar hamısı hikmətdir. Hikmətə sorğu-sual yoxdur.

A f t i l. Odur gəlir. Görünür orada da yığıncaq varmış. Dəstəynən gəlirlər.

İ b a d. Odur ha, yenə də salıb oğul-uşağı dalınca... Tuman dizdən yuxarı, baldırları da ki, iltiriski kimi işıq salır. Sən öləsən, mən demişəm dünyanın axırındır. Həzrət Abbas haqqı, xələyiqə mən təəccüb qalmışam. Məxluq hamısı papağı isti-soyuqun örtübdür.

İşığ sönr.
Kənddə yığıncaq.

B a l o ğ l a n. Yoldaşlar, danışır sizin üçün kəndin müəlliməsi, hansı ki, bir necə-necə işlər barəsində.

B a r a t. Danışsın, danışsın (*Əl çalır, gənclər də əl çalırlar*).

H a c ı Ə h m ə d. Buyursun görək (*Əl çalır, Şərif də, Baloğlan da əl çalırlar*).

A l m a z. Yoldaşlar, mən bilirəm ki, bu kənddə mənim dilimdən və mənim haqqımda bir çox əsassız sözlər danışılmaqdadır. Kütləyə əsaslanmayan hər bir təşəbbüs ölümə məhkumdur. Ona görə də biz istəyirik ki, kütlə bizim fikrimizi aydın bilsin. Bizim fikrimiz kütlənin fikri olsun.

G ə n c l ə r. Doğrudur, doğrudur (*Əl çalırlar*).

A l m a z. Yoldaşlar, mən özüm bu kənddənəm. Getmişəm oxumuşam, yenə də qayıdıb bu kəndə, sizin aranızda gəlmişəm. İndi burada mən bir dərs deyənəm, bir də vətəndaş. Biz razı olmamalıyıq ki, başqa kəndlər tərəqqi edib varlandığı halda, bizim kəndimiz geridə qalsın. Bu gün ölkəmizin ümumi şüarı: hər bir cəhətdən bütün mədəni ölkələrə yetmək və ötməkdir. Bu şüarı həyata keçirənlərin arasında biz birinci olmalıyıq.

B a r a t. Yaşa, yaşa! (*Əl çalır*).

İ b a d. Dayan, adə, yaşa, yaşa! Zəhrimar, dərd, yaşa. Heç bilmir harada bişib, elə deyir bir çömçə tök.

X a n ı m n a z həyəcanla iclasın gedişini təqib edir.

O c a q q u l u səliqə ilə ayağa durub danışımağa başlayır.

O c a q q u l u. Yaxşı, sən hələ bir onu mənə de görüm ki, hər binanın bir ustası və hər məxlunun bir xalığı olur, ya olmur?

A l m a z. Nə buyurursunuz?

B a l o ğ l a n. Ocaqqulu əmi, sən bir az səbir elə, hələ bir görək Almaz xanım nə deyir.

O c a q q u l u. Yox, qoy o hələ indicə mənə desin görüm: hər binanın bir ustası var, ya yoxdur?

Ş ə r i f. Ocaqqulu dayı, sən bir spakoys ol, onları müzakirədə danışıraq.

H a c ı Ə h m ə d. A kişi, sən bir səsinə kəs, qoy görək kişinin qızı nə deyir də.

A l m a z. Yoldaşlar, bizim çalışdığımız, kəndin əməkçiləri üçündür. Hər işdə də dayanacağımız onlardır. Lakin məqsədimiz kəndliləri yoxsul görmək, hamını yoxsul etmək deyildir. Biz istəyirik ki, kəndimizdə yoxsul qalmasın, bütün yoxsullar varlansın, mədəniləşsin, bu günkü yürüşdə sağlam bir əsgər kimi yeriyə bilsin.

Hamı əl çalır.

H a c ı Ə h m ə d. Barakallah, kişi qızı, barakallah, kişi qızı, afərin, barakallah, fərəsət! Halal olsun sənə anadan əmdiyin süd. Əsl pişik qızım elə sən deyəndir (*Əl çalır*). Varlıları yoxsullaşdırmaq yox, yoxsulları varlandırmaq. Söz elə budur ki, var!

İ b a d. Baxma, tülküdür. Elə podlesdir, dabbaqıxanada gönlünü tanıyıram.

O c a q q u l u. Həzərat, mən ondan sual etmək istəyirəm ki, hər binanın bir ustası var, ya yoxdur?

B a r a t. Eh, yumsanız onun ağzını.

H a c ı Ə h m ə d. Sözlünü de, bacıqızı, əsl söz elə sən deyəndir. Sən ki, bu yol ilə, bu əda ilə bizə yaxın gəldin, biz kəndlilərin bütün malımız, canımız, hər bir şeyimiz sənə qurbandır. Bircə qulbeçəm var, gəl başını apar, kəs. Bir nəfər sənə yox deməz. Qaldı ki, mal cəhətinə, həmçinin, pul qoymaq, kömək etmək bizdən, bina qurmaq, tədbir tökmək səndən.

H a m ı. Yaşa! Yaşa! (*Əl çalırlar*).

B a l a r z a. Əsl piriğiramı elə bu kişi keçirdir. Yaşa, Hacı, yaşa! (Əl çalır).

B a l o ğ l a n. Yoldaşlar, sakit olun, Almaz xanım, hansı ki, neçəneçə şeyləri bizim üçün aydınlaşdırırsın.

A l m a z. Yoldaşlar, mədəni cəmiyyət bu gündə yaşaya bilməz. Yenə kəndə yeni yaşayış lazımdır. Bunun üçün də “Yeni yol” adında bir kolxoz düzəlmişdir. Yoldaş Lenin deyir ki, əsrlərdən bəri donub qalmış kənd, ancaq kollektivləşmə ilə yoxsulluqdan və dilənçilikdən qurtara bilər. Biz, qadınlarımızın hüquqsuzluğunu da bu yol ilə aradan qaldıra bilərik.

İ b a d. Odur ey, yavaş-yavaş gəldi mətləb üstünə.

A f t i l. Doğru deyir də, dünən Kərbəlayı Balarza guplayıb ağlobu arvadın miyantənginə, hələ bir ay, Ocaqqulunun qatırı kimi axsayacaqdır.

O c a q q u l u. Qatırı axsaq olanın atasına lənət, cədd-əqrəbasına lənət, sonra da yalan deyənə!

B a l o ğ l a n. Kərbəlayı Ocaqqulu dayı, Kərbəlayı Ocaqqulu dayı!

O c a q q u l u. Siz istəyirsiniz mənim qatırımı ayağa salıb alarsınız. Adə, Kərbəlayı Əlmərdan, sən olasan o qatırının balası, balovun qatırı... qatırının canı, balovun canı, mənim qatırım axsaqdır?

Ş ə r i f. Kərbəlayı Ocaqqulu, sən bir spakoys ol.

B a r a t. Yoldaş sədr, çıxardasınız bu qatırın məsələsini müzakirədən.

O c a q q u l u. Görmürsən, mənə deyir qatırın axsaqdır, hara gedirəm deyir qatır, elə deyir qatır, elə deyir qatır.

H a c ı Ə h m ə d. Canım, bir dayansana görə kişinin qızı nə buyurur.

O c a q q u l u. Eybi yoxdur, qalsın qırmızı qulluğunda. Əgər mən sənə o qatırın axsaqlığını sübut elədim, mən də oldum Molla Qulamhüseynin oğlu.

A l m a z. Yoldaşlar, bizim qadınlarımız Şura hökumətinin onlara verdiyi hüquqdan hələ də istifadə edə bilmirlər və cəmiyyətin irəliyə yürüşündə axsayırlar.

A f t i l. Ocaqqulunun qatırı kimi.

O c a q q u l u. Qatırı axsaq olanın atasına lənət.

A l m a z. Çarxın biri var, o biri yoxdur. Ox yerlə sürünür. Qadın əmək başına gəlməli və ikinci çarxı əvəz etməlidir.

İ b a d. Odur ey, vurdu kəlləçarxa. Pişim-pişimnən hara apardı çıxartdı.

A l m a z. Biz qadınlarımızı qəfəsdə saxlayan əlləri qırmalı, qadını azadlığa çıxarmalıyıq.

B a l a r z a (İbada). Bu sözü bizə atır a...

İ b a d. Sən öz dərdini çək. Bizim arvadlarımızın dərdini çəkmə.

H a c ı Ə h m ə d. İbad, İbad, sən heç danışma. Mən ölüm, heç dinmə, görək sözünün axırı hara çıxar.

B a r a t. Doğru söz acı olar. Qoymurlar danışsın.

A l m a z. Yoldaşlar, sizin arvadlarınızı yaman bir yola çıxartmırıq, doğru əməyə çağırırıq. Onları buraxsanız da gələcəklər, buraxmasanız da gələcəklər. Bu gün deyilsə, sabah gələcəklər, çünki həyat özü bunu tələb edir. Bunsuz həyat irəliləyə bilməz.

İ b a d. Nə üçün? Bu vaxta qədər xoruz yoxdu, sabah açılmırdı?

O c a q q u l u. Həzrət, mən bu yığılan camaatdan sual eləyirəm: hər binanın bir ustası var, ya yox?

Ş ə r i f. Yoldaşlar, siz bir spakoys olun, qoyun Almaz xanım öz sözünü danışsın, sonra siz öz sözünüzü subutalni, dakumentalni deyərsiniz.

A l m a z. Güc-xoş biz, qadınları evlərdən qoparmalıyıq.

İ b a d. Sən indi mənim arvadımı gücnən apararsan?

A l m a z. Aparmaram, özü gələr. Bu gün xoşla qoymasın, sabah qaçar gələr.

B a l a r z a. Əh, and olsun Həzrət Abbasa, ona bir toy tutaram ki... Daha bu xalq qiryətini çöldən tapıbdır.

H a c ı Ə h m ə d. Atam, qoyun kişi sözünü desin də, arvad oldu, nə oldu, söz danışır axı!

B a r a t. Yoldaşlar, bu nədir?

Ş ə r i f. Yoldaşlar, qulaq asın!

A l m a z. İkinci nöqsan əməkdəki plansızlıq, təkçilik və anarxiyadır.

A f t i l. Yəni işdə görək arxayınlıq olsun.

H a c ı Ə h m ə d. Dayan, dayan, ay Aftil. Burasını, deyəsən yaxşı başa düşə bilmədim.

A l m a z. Varlığın bir atını alıb bir yoxsula, iki qoyununu o biri yoxsula verməkdən bir şey çıxmaz. Bundan yoxsul varlana bilməz.

H a c ı Ə h m ə d. Barakallah, barakallah, fərasət! (*Xanımnaza*) Bacı, bacı, uzaqda dayanma, buyur, bu yaxında otur. Yol verin, bacı yaxına gəlsin. Yaxşı, de, gözünə dönüm, de!

A l m a z. Bizə tək-tək adamların varlanması lazım deyildir. Gərək ellik varlansın, cəmiyyət varlansın, kollektiv varlansın. Buna görə də əmək kollektivləşməli və istehsal vasitələri kollektivin əlində olmalıdır.

H a c ı Ə h m ə d. Yavaş, yavaş, deyəsən, burasını yaxşı başa düşə bilmədim. Zəhmət çək, burasını bir də de, bacıqızı.

A l m a z. Yoldaşlar, bunlar nəzəriyyədir. Sonradan bunu ətraflı danışmaq olar. İndilik əməli işə keçək. “Yeni yol” arvadlar üçün bir yunbirliyi düzəltmişdir.

İ b a d. Bizim arvadlarımızdan göz çək!

H a c ı Ə h m ə d. Dayan, dayan, ay İbad, yaxşı-yaxşı başa düşək.

A l m a z. İkinci, meyvəbirliyi düzəldirik. Burada kişilər də, arvadlar da işləyə bilər. Bunlar üçün kurslar da açılır. İstəyənlər yazıla bilər.

B a r a t. Hamı yazılar, hamı yazılar!

A f t i l. Budur, mən yazılmışam.

A l m a z. Bunların işləməsi üçün çox şey lazım deyildir. Bircə kəndin altındakı Hacı Əhməd bağı bu elliyə verilsə, hələlik bəsdir. Kəndli məşının mənfəətini görsə, sonra özü işə girişər.

H a c ı Ə h m ə d. Necə, necə, bacıqızı? Səhərdən elə yaxşı gəlirdin, ancaq, deyəsən, burada bir azca dolaşdırdın, ya mənim qulağım yaxşı eşitmədi?

A l m a z. Mən deyirəm: bağ meyvəçilik üçün alınsın.

H a c ı Ə h m ə d. Mənim bağım?

A l m a z. Bilmirəm, ona Hacı Əhməd bağı deyirlər.

H a c ı Ə h m ə d. O bağ mənimdir.

A l m a z. Mən bilmirəm. Biz kənddə olan hər bir şeyi cəmiyyətin bilirik. Qoy kəndlilər qərar çıxartsınlar, o bağ kollektiv üçün alsınlar.

H a c ı Ə h m ə d. Bəs o bağın gəliri kimə yetişəcək?

A l m a z. Biz oraya cürbəcür məşınlar qoyacağıq. Əlbəttə, gəliri orada çalışanlara yetişməlidir.

H a c ı Ə h m ə d. Bəs mən ölmüşəm ki, diri-diri mənim bağımı hərraca qoyasan? Mən özüm hökumətə vergi verirəm. Özüm invalid, bu da mənim kağızlarım.

A f t i l. A kişi, bəlkə elə pulunu verəcəklər.

A l m a z. Hacı, siz ki, oğlunuzun başından keçirdiniz.

H a c ı Ə h m ə d. Adə, zalımın qızı zalım, oğul nədir? Sən burada lap mənim özümü öldürürsən. Oğlumu get öldür də, danışan moltanı

oğludur. Sən burada mənim yekə bağımı keçirdirsən özündən o yana ki, nə var, iş bilmisəm, kəndi irəli aparıram. Cəhənnəm olsun sənin kəndin, tərövə dəysin! Səhərdən elə hıqqana-hıqqana bunu deyəcəkdin?

İ b a d. Yox bəs. Mən onun zatını tanımışam. Siz də deyirdiniz ki, bəs, yuxa arasında halva var?

K ə n d l i l ə r. Ay Hacı, dayan bir də, bəlkə sənə xeyri yoxdur, bizə var.

B a r a t. Yoldaşlar, bu fikir bizim fikrimizdir. Hamımız da bu yolda mübarizə edəcəyik.

A l m a z. Yoldaşlar, mənim sözüm yoxsul və ortabab kəndlilərədir. Sizin yaşayışınız çox ağırdır. Təbiət sizə çörəyi çox baha verir. Torpaq sizin ömrünüzü və əməyinizi udur. Bu ağır haldan siz ancaq fəhlə sinfinin və şəhərin köməyi ilə, dəmir atlarla, dəmir qanadlarla çıxıb bilərsiniz!

H a c ı Ə h m ə d. Lazım deyil, bizə şəhərin köməyi! Şəhər bizi soymaq istəyir. Lazım deyil bizə şəhərin mənim!

K ə n d l i l ə r. Neyçin lazım deyil?

H a c ı Ə h m ə d. Atamız, babamız belə yaşayıb, biz də belə yaşayırıq.

A f t i l. Ey... Sağ yaşamasın ata-babamız. Allah vurmuşlar elə heyvan kimi tövlədə yaşayıblar də.

H a c ı Ə h m ə d. Acından ölən ki olmayıb.

A f t i l. Elə, elə olmayıb də. Budur, sən hər gün xoruz-beçə yeyirsən, mənim uşaqlarım bir çuxur bulama da tapa bilmir.

H a c ı Ə h m ə d. Heç kəs heç kəs üçün havayı işləmir.

B a l o ğ l a n. Yoldaşlar, qulaq asın, deyirəm. Hacı Əhməd, axı qaydası belə deyil ki, siz belə eləyirsiniz.

H a c ı Ə h m ə d. Belə? Yaxşı. Neynək!..

B a l o ğ l a n. Qoy kişi sözünü desin, görək nə deyir də.

B a r a t. Hacı Əhməd söz verilməsin.

İ b a d. Sən səsini kəs. Axmaq. Boyuna bax, danışığına bax!

H a c ı Ə h m ə d. Ay gədə, İbad, heç danışma, qoy sözün desin. İş ki, bu çilləyə yetdi, qoy desin. De sözünü.

H a m ı. Qoyun danışsın, danışsın.

A l m a z. Bir də, yoldaşlar, şura sədri kənddə ictimai işlərin sükançısı olmalıdır. Yoldaş Baloğlan bəlkə də, özlüyündə yaxşı adamdır,

ancaq bu iş üçün zəifdir. Mənim yanımda beş-altı arvad ona şikayət vermişdir. Lakin o bir iş görməmişdir, ya da görmək istəməmişdir. Mən deyərdim ki, bir vətəndaş kimi, o öz nöqsanlarını bilib istefa versin. Ya da yığıncaq özü onu dəyişsin. Yerinə bu dəfə də qadın seçsin. Çünki bu saat qadın azadlığı yolunda apardığımız mübarizədə qadın sədr daha münasib olar.

B a l o ğ l a n. Necə, necə? Yoldaş müəllimə, mən sənə söz vermirəm!

B a l a r z a. Baloğlanın atası yandı.

İ b a d. Vurdu kəlləçarxa. Arvaddan sədr!?

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Allah şənbəni cuhuda qismət eləsin.

B a l o ğ l a n. Sən köhnə kəndə təzə dəb qoyursan? Kişi arvadını döyür, mən ona nə deyə bilərəm? Nə üçün arvad özü şikayətə gəlmir?

A f t i l. Arvad yeriyə bilir ki, şikayətə də gəlsin? Elə zollamayıb ərəbə çilləsini miyantənginə ki, bir də ayağa dura bilsin. O yıxılmışdı ki, yıxılıb. Bir də gələn il tumakeşdə ancaq ayılar.

B a l a r z a. Arvad mənimdir, mənim deyil, hə? Arvad mənimdir, döymüşəm, istəyir şəriətə getsin, istəyir zakuna. Dünyada bir kişi var ki, öz arvadını döyməsin? Ay camaat, atam, mənim öz arvadımı döyməyə haqqım var, yoxdur?

B a r a t. Yoxdur!

O c a q q u l u. Nə şəriətnən, nə də zakunnan heç kəsin ixtiyarı yoxdur ərnən arvadın işinə qatışsın. Öz arvadıdır: döyər nə yaxşı, döyməz nə yaxşı.

B a l a r z a. İstəyəndə yaxşıdır, döyəndə pis? Adə, Mirzə Səməndər, zakunnan var ixtiyarı, yoxdur?

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Vallah, mən bitərəfəm, belə işlərə qarışmıram.

Ş ə r i f. Yoldaşlar, siz bir spakoys olun.

B a r a t. Yoldaşlar, bunlar bilə-bilə şuluq salırlar ki, məclisi dağıtsınlar.

H a c ı Ə h m ə d. Heç kəsin sözü yoxdur. Deyir: Şura sədri yaramaz, neynək, yaramaz, ayırısını seçərik, arvad seçərik.

B a l o ğ l a n. Hacı dayı, siz də, demək mənimlə bu yolnan rəftar edirsiniz? Mən ki, Allaha şükür, sizə bir yamanlıq etməmişəm.

H a c ı Ə h m ə d. Daha nə yamanlıq, göz görə-görə bağımi istəyir salsın içəri, ağzuvi açmırsan.

B a l o ğ l a n. Nə bilirsən açmıram? Sən bir dayan, gör açırım, açmıram?

H a c ı Ə h m ə d. Yaxşı də. Sən məni tutmazsan, mən də yeri gələr tutmaram.
Tutarsan məni, tutaram səni.

B a l o ğ l a n. Sən dayan, mən onun ağzını elə yumum ki, özü də afərin desin.

H a c ı Ə h m ə d. Yumacaqsan ki... çox yaxşı: bu xətt, bu da nişan!

B a l o ğ l a n. Yoldaşlar, daha bəsdir, qulaq asın (*Nalı stola vurur*).

Ş ə r i f. Yoldaşlar, siz bir spakoys olun, qaydası bu deyil axı.

B a l o ğ l a n. Şərif, sən də bir qulaq as! Yoldaş, sözünü qurtar. Daha sənə söz verilmir. Çünki biz baxanda baxıb görürük ki, doğrudandoğruya bu kəndə məxsusluq salmaq istəyirsən. Hansı ki, istəyirsən kəndliləri bir-birinə salıqdırasan.

A f t i l. Sənə də toxundu, hə?

B a r a t. Doğru söz acı olar axı...

B a l o ğ l a n. Yoldaş, sən də çox danışma.

İ b a d. Sənə də komsomol-komsomol deyiblər, havalanmışsan.

Ş ə r i f. Yoldaşlar, siz Almaz xanıma mane olursunuz. Bircə spakoys olun.

A l m a z. Yoldaşlar, söz sizindir. Siz nə qərar çıxartsanız, o olacaqdır. İkiüzlü sözlərə aldanmayın.

B a l o ğ l a n. Yoldaş, qurtardın?

A l m a z. Hələlik bir təklifim də vardır. Məktəb darısqaldır, məşinlarımız üçün yer yoxdur. Kənddə böyük bina bircə məsciddir. Qərar çıxardın: məscidi qadın yurduna, həyətinə də uşaq bağçasına çevirək.

H a c ı Ə h m ə d. Necə? Məscidi bağlayaq? Məscidi oyunbazxanaya döndərək?

K ə n d l i l ə r. Ayə, məscid nə olsun dedi?

H a c ı Ə h m ə d. Ay camaat, nə o yan-bu yan salmışsınız? Bu, belə deyir ki, arvadları salın Hacı Əhməd bağına, olsun hamı hopçılığa, məscidi də bağlayın, olsun oyunbazxana, vəssalam, şüdtamam.

B a r a t. Yalan deyirsən, elə söz yoxdur!

H a c ı Ə h m ə d. Yalan deyənə atasına lənət!

O c a q q u l u. Vay, məscidlərə at bağlamaq istəyirlər. Kül başımıza. Ay camaat, ay müsəlmanlar, nə üçün dayanmışsınız? Daha Sahibin zühuruna az qalıbdır, cahaddır, cahad! Məscidlərə at bağlayırlar.

K ə n d l i l ə r. Qoy danışsın.

– Məscidlərə dolaşır.

– Sən qanmırsan!

– Sən özün qanmırsan!..

A l m a z. Yoldaşlar, qulaq asın!

B a l o ğ l a n. Yoldaş, sən kəndə məxsusluq salırsan. Mən sənə söz vermirəm.

İ b a d. Hökumət zakununda bağ aldı yoxdur. Bağ polaqays deyildir.

H a c ı Ə h m ə d. İbad, İbad, bağnan işin olmasın. Sən məscidi qışqır, məscidi. Qoy bəhanə məscid olsun.

O c a q q u l u. Belə də iş olar?

A l m a z. Yoldaşlar, kəndlilər, biz ki, sizin üçün çalışırıq.

İ b a d. Aşna-aşna, axırda çıxdı ocaq başına. Arvadımıza sataşdı, keçdik, malımıza sataşdı, keçdik. Camaat, axırda da məscidimizə, dinimizə əl atdı.

Ş ə r i f. Yoldaşlar, bircə spakoys olun, qoy sözün desin qurtarsın.

A l m a z. Yoldaşlar, inanın ki, burada danışan dillər deyil, fikirlər deyil, ciblərdir, ciblər.

İ b a d. Sən get tumanını qısalt. Bizim arvadlarımızı, bizim məscidimizə əl ata bilməzsən. Şura hökumətinə vergi də veririk, naloq da. Zakunda məscidə dolaşmaq olmaz.

C a m a t. Necə yəni məscid olmasın! Elə o qalmışdı!

H a c ı Ə h m ə d. Bunu çoxdan de, biz də bilək də!

X a n ı m n a z. Ay balam, bu camaat indi sənin üstünə tökülər, gəl tez qaçaq evə.

H a c ı Ə h m ə d. Ocaqqulu, nə üçün yummuşsan ağzunu, oturmuşsan? Səhərdən tamaşaqabaq kimi hey atılırsan ortaya. Dinsənən, başa salsanan xalqı!

O c a q q u l u. Həzərat, mən sual eləyirəm bu yoldaşdan, bütün bu icmanın qabağında sual eləyirəm: hər binanın bir ustası var, ya yoxdur, var, ya yoxdur?

A l m a z. Var.

O c a q q u l u. Atova rəhmət. Belə olanda yeri, göyü, küllü-hummövcudati və cəmadati bir xalq eləyən ki, olsun, olmasın?

A l m a z. Oldu mənə nə, olmadı mənə nə? Mənim Allahın varyoxluğunu aydınlaşdırmağa nə vaxtım var, nə də həvəsim.

O c a q q u l u. Neynək, sən elə de yoxdur, mən də sənə göstərim ki, vardır. Hələ binanı qoyarıq ona ki, yoxdur. Bəs peyğəmbər səlləllahü və səlləm də yoxdur?

Ş ə r i f. Kərbəlayı Ocaqqulu, sən bircə spakoys ol.

O c a q q u l u. Yox, yox, sən dayan. O da olmadı! Bəs Həzrət Abbasa sözün nədir ki, məğribdən məşriqədən bütün maxələqullah onun kəraməti ilə nəfəs alır-verir? Bəs ona nə deyə bilərsən ki, Əmirəlmöminin səlləllah əleyk zəmani ki, zülfüqarı əndirdi Mərhəbin təpəsinnən, dəbilqəni şəqq elədi, əyləşdi göbəyinə. Gördü gavi-mahinin belini böləcək, cənabi Cəbrayıl nazil oldu, şəhpərini verdi zülfüqarın qabağına, şəhpəri şəqq olundu, bölündü düşdü yerə. Mən sual eləyirəm bütün yığılan camaatdan: bölündü, bölünmədi? Əgər Allah yoxdur, nəşün bölündü?

A f t i l. A kişi, olmaya sənün qatırınun ombasına da elə onda dəyib ki, axsayır.

O c a q q u l u. Qatırı axsaq olanın atası itə dönsün. Genə də dedi qatır, genə də dedi qatır.

H a c ı Ə h m ə d. Ay camaat, daha neyçün dayanmışsınız? Ya aparın arvad uşağımızı doluşdurun o bağa, mən də elə o bağdan keçdim. Bir dənə qoca arvadım var, götürərəm, duraram qıraqda. Qalanını da doldurun məscidə. Çayxanasını da döndərin çaxırxanaya.

O c a q q u l u. Vay, kül olsun bizim başımıza, axırda məscidlərə at bağlayırlar.

A l m a z. Yoldaşlar, biz sizin üçün çalışırıq. Aldanmayın. Biz sizing dostunuzuq.

B a l a r z a. Gərək deyil, sən bizim məscidimizə toxunursan, qiryətimizə toxunursan.

A f t i l. Ay camaat, hara soxulursunuz?

Ş ə r i f. Yoldaşlar, bircə spakoys olun.

C a m a t. Bizim məscidimizə at bağlamaq istəyənin atasını yandırırıq.

B a l a r z a. Adə, məni tutursan?

İ b a d. Adə, ay camaat, daha papağı nə günə örtmüşsünüz? Sizdə ki, qiryət olmadı, qoy mən din yolunda, qiryət yolunda gedim Sibirə (*Hücum edir*).

B a r a t. Hey-hey, əlini özünə yığ, həddini bil! O tək deyil.

İ b a d. Adə, tula, məni tutursan?

Tutuşurlar.

O c a q q u l u. Camaat, kimi durub gözləyirsiniz? Kəssəniz bu fəsadın dilini.

Ş ə r i f. Yoldaşlar, sakit olun, belə olmaz. Ay gədə, Tarverdi, o qapını aç! Almaz xanım, sən gir içəri, bir dəqiqə, bir dəqiqə, Baloqlan, qoyma, bu nədir? Xalqın qızını gündüz günortaçağı öldürmək istəyirlər. Hamımız Sibirə gedərik. Siz beysabsınız.

H a c ı Ə h m ə d. O bizim kəndimizə məğlətə salır. Biz kəndlilər tələb edirik: bu saat o bu kənddən çıxsın! Ay gədə, Balarza, uşaqlara de, hamısı qışqırsın. Yoxsa, nacins oğrunun yadına daş salar.

B a l a r z a. Kəndimizdən çıxsın, çıxsın, çıxsın!

İ b a d. Ay camaat, qiryətiniz yoxdur? Gurrah verin içəri! Hamısı gurrah verir.

X a n ı m n a z. Vay, balamı öldürdülər. Ay məscid sahibi, sən yetiş harayına! Vay, balamı öldürdülər.

Ş ə r i f. Yoldaşlar, qulaq asın, gurultu lazım deyil. Təklifdir, qəbul etmədiniz, etmədiniz. Deyirsiniz kənddən çıxsın, çıxsın, sakit olun, çıxsın getsin.

H a m ı. Çıxsın, çıxsın, çıxsın, getsin!

Ş ə r i f. Almaz xanım, gəlin gedək.

Almaz sakit bir baxışla hamını süzür, gedir.

P ə r d ə

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

“Yeni yol”un açdığı yunbirliyi. Bir-birinin yanında bir neçə dəzgah qoyulmuşdur. Gün batmaq üzrədir. Uzaqdan oxumaq səsi gəlir. Ancaq bircə dəzgahın yanında bir arvad işləyir.

Y a x ş ı.

Gərək günəş dağları aşıb sönməyəydi!

Gərək mənim dönmüş taleyim dönməyəydi!

Gərək mənim istədiyim gidi fələk

Açılmadan qara torpağa gömməyəydi!

Göydəki aya deyim, dərdimi qoy yarə yetirsin,

Ürəyim dərdə düşüb, yar mənə bir çarə yetirsin.

X a n ı m n a z içəri girir, halı çox pozğundur, sanki öz qızına baxmaqdan utanır.

A l m a z. Nə var?

X a n ı m n a z. Heç nə.

A l m a z. Kimi gördün?

X a n ı m n a z. Heç kəsi. Günortadan bəridir durmuşam qapı ağzında, bu qədər arvadın birisini də görə bilmədim. Heç bu küçədən də keçmərlər.

Sükut.

A l m a z. Yəqin mənimlə üz-üzə gəlməkdən utanırlar.

X a n ı m n a z. Bütün kənd əhli də yığılıb elliklə ərizə veriblər ki, biz xahiş eləyirik. Şura hökumətindən ki, ya bu kənddə biz kənd camaatı sağ qalaq, ya da Almaz. Hamılıqnan qol qoyublar, möhür basıblar. Bircə, deyir, Şərif, aqibətixeyir, qol çəkməyibdir ki, bu heç kişilikdən deyil.

A l m a z. Şərif çox yaxşı adam imiş, ana. Mən heç gözləməzdim. İşlək, çalısqan, xeyirxah.

X a n ı m n a z. O gün o olmasaydı, Allah eləməmişkən, sənə hələ bir sədəmə toxundurardılar. Dedim sənə qatışma. İndi heç kəs bizə bir çöp də satmaq istəmir. Salaməleyk də etmək istəmərlər. Aftil üçün də belə bir tədbir töküblər ki, ölüsü ölsə, heç kəs basdırmağa getməsin. Deyir, nə üçün hamısı öz arvadını kolxozdan çıxarıb apardı, o çıxartmadı.

A l m a z. Amma yenə də aparmır ki... Görürsən, min cür söz deyirlər, amma arvadını aparmır ki, aparmır. Bu az iş deyildir ki. Kənddir, bir-bir göz açır.

X a n ı m n a z. Ay qızım, istəyirəm sənə bir söz deyəm. Mən deyirəm, gedim bir Hacı Əhmədin yanına. İstəyirsən elə bir yerdə gedək, deyək daha bir işdir düşübdür.

A f t i l (*gəlir*). Almaz xanım evdədir?

A l m a z. Evdəyəm, ay Aftil dayı, buyur, otur. Eşitdim səni yaman sızırlar?

A f t i l. Həri, balam. Deyir, arxalı köpək qurd basar.

A l m a z. Aftil dayı, hamıdan möhkəm yenə də axırda sən çıxdın.

A f t i l. Bu saat kənddə bir çaxnaşmadır ki, gəl görəsən. Bayaq selsovetin əliylə ərizə yazmışdılar ki, Almaz intriğandır. Kəndə vəlvələ salır. Onu kənddən çıxartmışlar. Savsım qulluqda qoymasınlar. Bir də o məscid məsələsi işi çox korladı. İki gündür salamımı da almırlar, deyirlər ki, Almaz ilə çaşqa-loşqa olmuşsan. Əvam adamıq da, neyləyək.

A l m a z. Nə var ki, Aftil dayı. Sən bilirsən ki, mən sənənin xatırını nə qədər istəyirəm.

A f t i l. Mən, bacıqızı, gəlmişəm arvadı aparım.

A l m a z. Eh, Aftil dayı, axırda sən də təslim oldun.

A f t i l. Yox, bacıqızı, iş orasıdır ki, bir anam var, səhərdən axşamacan əlində Quran yalvarır. Molla Sübhan da deyib ki, o qızla alver haramdır. Selsovet də deyir ki, müəllimə kəndə ləxləxə salır. Biz də elik, bir mən hamıdan ayrıldım, sabah ölümlü yerdən götürən olmaz. Bir də, məscid məsələsindən bir növ xoflanıram. Mən, hələ, ona da baxmazdım, ancaq, vallah, bacıqızı, arvadım ki, bura gəlir, elə baxırlar ki, guya, Allah eləməmişkən, bir yava yerə gəlir. Gərək bir növ bağışlayasan də.

A l m a z. Deyir:

Yaxşı gündə düşmən dönər, dost olar.

İgid odur yaman günə dayansın.

X a n ı m n a z (*gələrik*). Uşağı göndərmişəm nöyüt üçün; gedib, qabı boş qayıtarıb.

A f t i l. Bizim də, vallah, nöyütümüz qurtarıb.

A l m a z. İstəməz, Aftil dayı. Biz nöyütsüz də keçinə bilərik. Göyün ayı, gecənin aydınlığı bizə işıq verər.

X a n ı m n a z. Qızı göndərmişdim Yaxşıgilə süd üçün. Yolda İbad boğazı qurumuş rast gəlib ona, alıb qabı əlindən, elə ki, çırpıb divara, az qalıb qabın parçaları qızın gözünü çıxartsın.

A f t i l. Nə isə, arvad, axşamdır, daha gedək. Sağ olun, Almaz xanım! Daha nə edək? Deyir, biz ki, varıq, başımız icmaya bağlıdır. Sağ olun!

A l m a z. Sağ ol, Aftil dayı! Mən səni təqsirləndirmirəm, yenə də sən hamıdan hünərlisən.

A f t i l. Vallah, neyləyim? Aşağı tüpürürəm saqqaldır, yuxarı tüpürürəm bığ.

A l m a z. Aftil dayı, bəlkə mən sənənlə yenə danışmalı oldum. Evinizə gəlmək olarmı?

A f t i l. Evimizə deyəndə ki... gəlmək olar deyəndə ki... Neynək, gəlsən, gəl də. Sağ ol!

Çıxırlar. Sükut. Bir azdan A f t i l qayıdır.

A f t i l. Almaz xanım!

A l m a z. Buyurun.

A f t i l. Heç, heç (*Gedir*).

X a n ı m n a z. O da öz arvadını apardı?

A l m a z. Apardı (*Sükut*) Dəzgahların hamısı dayandı. Bir ana öz uşağının ayaq atmasına nə qədər sevinirsə, mən də bu çarxların hər dönüşünə o qədər sevinirdim. İndi isə hamısı susdu, dayandı.

X a n ı m n a z. Dedim, ay bala, qatışma, nəyinə gərəkdir, dərşini de, otur səninçin. Odur, Mirzə Səməndər. Bayaq mən gələndə Hacı Mürsəlqulunun nökrəri bir səbət yumurta gətirirdi. Bir yük də almaarmud. Amma sən, buyur, ac-acına oturmuşsan.

A l m a z. Ana, Mirzə Səməndər ancaq öz xoş gününü düşünür. Mən isə ümumi iş üçün çalışıram. O, satqın adamdır. Sən istərsən ki, mən də onun kimi hər şeyi bir qarın çörəyə satım. Hə? İstəyirsən?

X a n ı m n a z. İstəmərəm, ay balam, istəmirəm. Ancaq nə edim? Borcumuz da çoxdur. Bunları da hələ nisyə aldım ki, Almaz qulluq elər, verərik. Köynəyim də ki, o gün ilişib çırılıb, bu da sənin xeyrin. Mən də istəyirəm yaxşılıq eləyəsən. Ancaq heç kəs ki, anlamır. Qulluqdan da çıxartdılar, sonra nə olar?

A f t i l (*gəlir*). Almaz xanım, bağışlagilən, kor qız kimi gedib, gedib, qayıdıram.

A l m a z. Buyur, buyur Aftil dayı.

A f t i l. Almaz xanım, siz gecələr, bağışla ha, bir növ yöndəmsiz də çıxır, siz gecələr harada yatırsınız?

X a n ı m n a z. Nə olmuş ki?.. Nə var ki, başuva dönüm?

A l m a z. Nə üçün soruşursunuz, Aftil dayı?

A f t i l. Heç, bacıqızı, ürəyinə bir şey gəlməsin, nə var, Allaha şükür, ancaq mən onu demək istəyirəm ki, açıq yerdə yatmayasan. Bir də, ey ana, adamdır, işdir, gecə qarını döyən oldu, məbada açasınız.

X a n ı m n a z. Ay balam, nə xəbər var, nə eşitmişsən ki?

A f t i l. Elə bir şey yoxdur, ay ana! Ancaq elə ehtiyat üçün deyirəm də. Ehtiyat igidin bəzəyidir.

A l m a z. Aftil dayı, sən bir şey bilirsənsə açıq de.

A f t i l. Bilirsən, bacıqızı, bu adam var, bir cürdür. Hürkütdün, daha qabağımı saxlamaq olmaz. Nə ağına baxar, nə bozuna. Bir də, insane ki var, çiy süd əmibdir. Nə lazım. Mən deyərdim ki, lap, əgər mümkünsə, hələ bir neçə vaxt, lap köç şəhərə. Sonra, ara seyxaş olar, yenə də gələrsən.

A l m a z. Yaxşı, Aftil dayı, çox sağ ol! Fikirləşərik görək nə olur. Deməli, sən deyirsən qaçaq?

A f t i l. Almaz xanım, vallah, billah, bağışla ha, işdir də, nə lazım. Sağ ol!
A l m a z. Sağ ol, Aftil dayı! (*Almaz geyinib bayıra çıxmaq istəyir*).
X a n ı m n a z. Hara gedirsən?
A l m a z. Barata dəymək istəyirəm.
X a n ı m n a z. Bu tar vaxtı sən getmə. Qaranlıqdır, sən dayan, mən gedim.

Bu aralıq qapı açılır. Almaz geri çəkilir, qapıda
H a c ı Ə h m ə d i n saqqalı görünür.

A l m a z (*diksinərək*). Kimdir?
H a c ı Ə h m ə d. Qorxma, bizik (*İçəri girir*). Baloğlan, içəri gəl! (*O da gəlir*).
İbad gəlmədi?
B a l o ğ l a n. Yox.
X a n ı m n a z. Mən qorxuram...
A l m a z. Nə istəyirsiniz?
H a c ı Ə h m ə d. Heç, elə belə, gəldik, baş çəkək. Oturmaq olar?
A l m a z. Olar.
H a c ı Ə h m ə d. Biz eşitdik azuqə sarıdan korluq çəkirsiniz. İşləriniz necə
gedir?
A l m a z. Hər iş öz qaydası ilə gedir.
H a c ı Ə h m ə d. Şükür Allaha, şükür Allaha!
B a l o ğ l a n. Əlbəttə, yaxşı getsə yaxşıdır. Prizidumun qərarını, yəqin ki,
eşitmişsiniz.
A l m a z. Eşitmişəm.
B a l o ğ l a n. Qərar belədir ki, Almaz, hansı ki, məğlətə salır kəndə və camaat
arasına, hansı ki, bir neçə bidət işlərdə olub və kəndə dava salır, hökumət onu
müəllimlikdən çıxartсын və bir də, Mirzə Səməndərdən razılıq kağızı yazсын və onu
həmişəlik müdir eləsin. Nə üçün ki, o can yandırır. Nə edəsən, camaatdır da, başa
düşmür ki...
A l m a z. Yaxşı qərardır.
H a c ı Ə h m ə d. Yaxşı deyəndə ki, daha bunun yaxşı harası oldu?
A l m a z. Hər halda sizinçin ki, yaxşıdır.
H a c ı Ə h m ə d. Bilirsən, bacıqızı, sən oxumuşsan. Allah başacan eləsin. Biz
avamıq. Olmuyub da bizim vaxtımızda, olmuyub, oxumamışıq. Ancaq mən bu boş
başımnan başa düşürəm ki, indiki zəmanədə hər kəs oxumadı, nəüzənbillah,
heyvan kimi bir şeydir.
B a l o ğ l a n. Bəli, bəli ya.

H a c ı Ə h m ə d. Odur ki, sənin ayağın biləni bizim başımız da bilə bilməz. Belədir, Baloğlan, ya qeyri-belədir?

B a l o ğ l a n. Elə böyüklər də deyiblər: yüz dənə qanmaz dostun olunca, bir dənə qanacaqlı düşmənin olsun.

H a c ı Ə h m ə d. Belədir, bacıqızı, ya qeyri-belədir?

A l m a z. Bilmirəm.

H a c ı Ə h m ə d. Yox, bacıqızı, məsələdən boyun qaçırtma. Doğrudur, biz avamıq, amma bu xaraba dünyada əlli il ömür eləmişik. Ancaq, bacıqızı, uzun sözün qıyası: biz səndən incimişik. Çox bərk rəncidə olmuşuq. Dostluqdan ha! Elə mən də, Baloğlan da. Mən ölüm, Baloğlan, belədir, ya qeyri-belədir?

B a l o ğ l a n. Bəli, bəli ya, dostluqda, yoxsa başqa niyyətlə yox.

H a c ı Ə h m ə d. Biz dedik sən gələrsən, türk demişkən, bizim dalımıza dirək olarsan, amma sən gəldin, başladın bizimçin öküzü öləndən. Mənə, bacıqızı, Hacı Əhməd deyirlər. Mən bir adamam ki, iş düşməncilik məqamına gələndə, yamanlığa gələndə, gözümə patron sıxsalar, ayaq geri basmaram. Bir iynəmi kimi sataram, işi yeridərəm. Aşağı oynamaq üçün yığarlar. Amma indi baxıb görürəm, yamanlığı kimə eləyim. Elə sən də mənimkisen də. O bir balamın ölmüşünə ki, dünən camaat o qərarı çıxaranda mənim içim içimi kəsirdi. Canunçun, Baloğlan, yenə qoymazdım, amma baxırsan görürsən ki, iş bir növ yöndəmsiz düşübdür. Danışasan, nə danışasan? Yamanlıq eləyəsən, kimə eləyəsən. Yaramaz axı. Hər adamın öz yeri var. Mirzə Səməndər nədir ki, onun dərsi nə olsun? Amma di gəl ki, bu yandan da belin bağlı deyil. Qoy Almaz xanım bir kəlmə hə desin, elə vurum şillaxtanı o Mirzə Səməndərə ki, elə vurum ona lingi ki, min il də özünə gəlməsin.

Canunçun, Baloğlan, eləmək olar, olmaz?

B a l o ğ l a n. Bəli, bəli ya, göydə.

H a c ı Ə h m ə d. Ancaq iş görək yoluynan getsin, yoxsa Şərif haranın adamıdır ki, mən dura-dura, mənim adamıma əlaltı ling vursun. Özünü də ona tərəfdar göstərsin, o yandan da Mirzə Səməndəri irəli çəksin. Belədir, bacıqızı, ya qeyri-belədir? Vallahi, o Şərifə elə bir ling gəlləm ki, lap əlləzinəni əzbər oxuyar. O nə adamdır ki, mənim adamıma dolaşsın?

B a l o ğ l a n. Belə, bilirsən, Hacı, mən onun əsl ölümünü bilirəm.

H a c ı Ə h m ə d. Onun öldüyü odur ki, birdən Hacı Əhməd, ya Baloğlan dil elərlər, Almaz xanımı onun yerinə şuraya katib keçirərlər. Onun ölümü budur.

B a l o ğ l a n. Elə budur ki, var, vəssalam, şüdtamam.

H a c ı Ə h m ə d. Amma, Baloğlan, canunçun ki, eləyəcəyəm. Bu gündən sənə deyirəm: eləməsəm, atam Hacı Mürsəlqulu uşaqlarını görüm...

B a l o ğ l a n. O nəyə lazımdır? Şura sədri mən deyiləm? Mən elə sabah düzəldim, qurtarsın getsin də. Ancaq özü söz versin ki, razıyam.

A l m a z. Yaxşı, bunların hamısının əvəzində mən nə etməliyəm?

H a c ı Ə h m ə d. Necə ki, yəni nə etməliyəm! Hi-hi... O elə bilir ki, guya bizim ondan bu barədə bir təmənnamız var.

B a l o ğ l a n. Yox, canım, yox, yox, yox, yox.

H a c ı Ə h m ə d. Nə var, Allaha şükür. İntihası bir sözdür. Ya səhv olub, ya elə-belə demişsən, keçib gedib, canın sağ olsun. Heç dibindən o bağ olmasa, nə olar? Ya elə dedin, bəyəm nə oldu, ancaq biz deyirik ki, oğrunun yadına daş salmayasan. Eh, belə... Yoxsa canunçun, Baloğlan, yüz elə bağ ola, mülk ola, qulağıma girməz, ancaq biz deyirik ki, məxluq bizə gülməsin. Odur, bulaq altında mülküm var, elə dibindən bağışlayıram sənə. Qoy bir-iki ay keçsin, lap köç gəl, otur. İstəyirsən məktəb elə, istəyirsən artel elə.

A l m a z. O mülk nə məktəb üçün yarar, nə də artel üçün.

H a c ı Ə h m ə d. Yaramaz, yaramaz, özün otur. Mən onu sənin özünə bağışlayıram. İstəyirsən çölə tulla. Daha o mənim borcum deyil. Bu da onun kağızı. Bax, mülkdür, verirəm ki, ləzzət eləyir mənimçün. Nə üçün ki, öz rizaməndliyimlə verirəm. Özümünkünə verirəm. Lap onun qiyməti milyon da olsa, eyni nəzərimə gəlməz. Mənim xasiyyətim bir cürdür. Belədir, Baloğlan, ya qeyri-belədir?

B a l o ğ l a n. Belədir də, yoxsa başqa bir cəhətdən, yox, yox.

H a c ı Ə h m ə d. O ki qaldı məsciddir, canım sənə desin, o başqa işdir. Neynək, danışarıq, məsləhətləşərik, elə mən də sənənin bir bina qoyaram. Elə Molla Sübhana da deyirik ki, məscidi məktəb eləyirik, sən də orada dərs de. Qabaq molla deyildin, demirdin, indi də başqa bir cür ilə de. Gərək yoluynan da, hər şeyin bir yolu var axı. Molla Sübhan da elə öz məsələsinə arif adamdır.

B a l o ğ l a n. Bəli ya, tək məvacibi gəlsin, göydə razı olar.

H a c ı Ə h m ə d. Nə deyirsən, rındır köpək oğlu, hikmət oxuyub axı.

A l m a z. Vətəndaş Hacı Əhməd və vətəndaş şura sədri, mən sizing bütün sözlərinizi çox diqqətlə dinlədim. Deyə bilərəm ki, onların

hamısı boşdur. Mən orada özüm üçün böyük bir həqiqət tapdım; mən onu anladım ki, mən hələ doğrudan da uşaqmışam.

H a c ı Ə h m ə d. Barakallah, barakallah, fərasət! Canunçun, Baloğlan, mən neçə kərəm də demişəm: aşıqəm Almaz xanımın danışmağına. Maşallah, kəlamda duz var ey, duz...

X a n ı m n a z. O bir Allaha and olsun ki, elə bir az bundan qabaq istəyirdik bir yerdə gələk sizə. Elə özü də pəşman olubdur. Deyir: ana, daha bir işdir düşübdür, indi getməyə də utanıram.

A l m a z. Ana, sən get o biri evdə otur və bir kəlmə də danışma.

X a n ı m n a z. Mən ki, balam, bir söz demirəm.

A l m a z. Mən indi bilirəm ki, dünyada yüz doğrudansa, bir oğruya kömək etmək daha faydalı imiş. Bu gün sən ona yol açarsan, sabah o sənə.

B a l o ğ l a n. Bəli də, əl əli yuyar, əl də üzü.

X a n ı m n a z. Rəhmətlik atan deyərdi ki, eşşək eşşəyi borc qaşırar.

A l m a z. Qulaq asın, kəndimizin mötəbər adamları! İndi mən size çox gözəl anlayıram. Bu vaxtdək mən kənddə azadlığa, yeniliyə, mədəniyyətə düşmən adamlar olacağına bir o qədər də inanmırdım. Lakin, bax, bu sağ əlimdən dəyən ilk daş mənə böyük tarixi bir dərs verdi. Mən ilk dəfə olaraq qarşımda əsl düşməni, onun iti dırnaqlarını, bərəlməmiş gözlərini, qıcırdayan dişlərini gördüm.

H a c ı Ə h m ə d. Yaxşı, bağışla ha, yersiz sualdır. Yenə də olsun də. Düşmən, düşmən deyəndə, aya, o düşmən kim olmuş ola?

A l m a z. Kim? Siz.

X a n ı m n a z. Qızım!..

H a c ı Ə h m ə d. Biz?

A l m a z. Siz, işıqdan qaçan yarasalar! Kəndin qan damarlarını sorub gəmirən bütün parazitlər! Sən dayan, ana! Siz mədəniyyətə, yeniliyə, kəndli yüksəlişinə zidsiniz. Çünki mədəniyyət sizin cibinizə toxunur, mədəniyyət sizin üçün ölümdür, ölüm.

H a c ı Ə h m ə d. Sən mənə deyirsən bu sözləri? Neynək, çox sağ ol! Dur ayağa, Baloğlan! Qalsın qulluğunda. Mənə də Sərkər oğlu Hacı Əhməd deyərlər. Qoy elə bu yerdə qalsın, bir daş altıda, bir daş üstdə. Gedək, Baloğlan! Biz dedik ki, biz də rahat qalaq, sən də bu kənddən xeyir görəsən. İş ki, bu çilləyə mindi, gedək!

A l m a z. Dayan! Dedim ki, mən doğrudan da uşaqmışam. Dolu başdansa, dolu cib yaxşıdır. Siz mənə çox şeylər vəd etdiniz, ancaq nişyə yox, nağd nə verə bilərsiniz? Çıxardın!

H a c ı Ə h m ə d. Bir daş altıda, bir daş üstədə?
A l m a z. Bir daş altıda, bir daş üstədə.
H a c ı Ə h m ə d. Çox gözəl. Onda beş dəqiqə gözlə, gedək, sözgəlişi, evdən gələk.
A l m a z. Buyura bilərsiniz.

Çıxırlar.

X a n ı m n a z. Ay qızım, qurban olum sənə, ürəyim əsirdi.
A l m a z (*kağızı yazır*). Al bunu, Barata, ya Şərifə ver. Ancaq, ana, sən bir kəlmə də danışma və mənim işlərimə heç qarışma. Eşitdin?
X a n ı m n a z. Eşitdim (*Gedir*).

Bu aralıq Ş ə r i f kəməli-vüqar ilə içəri girir, əlindəki süd bardağını, kasanı və iki fətiri stol üstə qoyub, Almaz ilə çox səmimi görüşür.

Ş ə r i f. Əssəlam, ey adı Almaz, özü qönçə-dəhən, zülfü-səmən, gözləri ahuyi-xətən, yenilik toxumu səpən!.. Xoş gördük, Almaz xanım, inci xanım, zümrüd xanım...

A l m a z. Xoş gördük, Şərif. Haradasınız? Çoxdandır görünmürsünüz? Bu saat elə sizi görmək istəyirdim. Çox yaxşı vaxtında gəlmişsiniz. Tək evdə ürəyim elə döyünürdü ki. Bunlar nədir?

Ş ə r i f. Bu bir az qaymaqdır, bu da yağ. Bu da ki, yağlı fətir, kömbəsi çağ.

A l m a z. Belə sursat tədarükündən müharibəyə hazırlaşana oxşayırsınız.

Ş ə r i f. Elə bu saat özüm müharibədən gəlirəm. Zalım uşağını başa salmaq olmur ki! Hamısı qurbağa kimi verib ağız-ağıza. Mən olmasaydım, çox böyük işlər olardı. Elə ki, vurmadım əlimi yerə, çernilqabı cingim-cingim oldu.

A l m a z. Eşitmişəm, Şərif, eşitmişəm. Mətbuata verilməlidir.

Ş ə r i f. Hamısını, əlbəttə ki, subutalni, dakumentalni yazarıq. Yazarıq deyəndə ki, cikini həm bikini mən yazmışam, atalarını yandırmışam, işləri qafil etmişəm, ancaq təzə xəyalə düşmüşəm, qaşı-hilali görmüşəm, meyli cəmələ düşmüşəm. Nə qədər ki, mən şura katibiyəm, sənə zaval yoxdur. Almaz xanım, mənim sizdən bir xahişim vardır: bir az o zadı çalın.

A l m a z. Ürəyim çox rahatsızdır. Şərif, bəlkə çala bilmədim.

Ş ə r i f. Siz tərənnüm etdikcə, mənim ruhi-məcruhum cilalanır, üfüqlər mənə gülümsünür, göylər mənə ilham göndərir və deyir ki:

Eşqinlə bir atəş yaxılırsa,
Pərvanəsi məndən.
Aşiqlərə zülfün teli zəncirə dönürsə,
Divanəsi məndən.
Yox qorxu ürək yansa, kabab olmalı olsa,
Vay ol ki, əməl dönsə, sərab olmalı olsa,
Dünya kədəri eşqə kitab olmalı olsa,
Əfsanəsi məndən.
Gözlərdəki, gözlərdəki...
Əcəb ol gözlərinin can alıcı qarəsi var;
Heç bilirsənmi mənim tək neçə avarəsi var?
Düşməyəni eşqinə bilməz nə yaman dərdədir bu,
Nə təbibi, nə əlacı, nə də bir çarəsi var.
Hicrin ilə, hicrin ilə...

Zəhrimar yadımdan çıxdı (*Dəftərini çıxardır*).

A l m a z. Mən bu şəri harada isə oxumuşam.

Ş ə r i f. Mən bu şəri özüm inşa eləmişəm.

A l m a z. Yox, Şərif, mən bu şəri ya Füzulidə görmüşəm, ya da...

Ş ə r i f. Onda yəqin Füzuli məndən oğurlayıb. Bu aralıq yavaşca qapı açılır. Hər ikisi maraqla qapıya baxır. Kiçik bir uşaq dalında özündən yekə bir torba içəri girir. Ardınca daha b i r n e ç ə u ş a q dallarında bir bağlı soğan, bir banka yağ, pendir içəri doluşurlar. Bir balacanın kisəyə gücü çatmır, yıxılır, kisənin altında qalır, kisənin içindən kartoflar evin içinə diyirlənir. Almaz gülərək, onu ayağa qaldırır.

A l m a z. Bu nədir? Sürmə, hə, bu nədir? Bunları haradan gətirirsiniz?

S ü r m ə. Müəllimə, evimizdən gətirmişik.

A l m a z. Bunları kim verdi?

S ü r m ə. Biz özümüz gətirmişik.

A l m a z. Nə üçün? Sizə kim dedi?

S ü r m ə. Müəllimə, deyirlər müəlliməmizə çörək vermirlər. Biz də yığışdıq, hamı yatdı, götürdük, gəldik.

Ş ə r i f. Deməli, oğurlayıblar!

S ü r m ə. Yox a!

A l m a z. Sən mənim gülümsər Sürməm! Bəs necə oldu, danış görüm. Yox, uşaq oğurlamayıb. Elə hamı yatandan sonra gizləndən götürüb gəlib. Hə, Sürmə, elədir?

S ü r m ə (*başı ilə*). Elədir. Nehrəni qoydum ayağımın altına, çaxçadan götürdüm.

A l m a z. Bəs anan görmədi?

S ü r m ə (*başı ilə*). Yox, anam elə atamnan yatmışdılar.

A l m a z (*o birilərə*). Siz də gizlindən götürmüşdünüz?

U ş a q l a r. Biz də, müəllimə.

A l m a z. Uşaqlar, belə iş etmək olmaz. Bu saat aparın.

S ü r m ə. Müəllimə, mən daha yorulmuşam, apara bilmərəm.

Ş ə r i f. Eybi yoxdur, qoy qalsın, onların bu il kartofu çox gəlmişdir.

A l m a z. Yox, yox, Sürmə, mənəm gözəl qızım, mənəm yeməli qızım, apar.

U ş a q l a r. Müəllimə, biz aparmırıq.

A l m a z. Uşaqlar, mənəm gözəl uşaqlarım, mənəm göyərçin balalarım, qulaq asın! Adam ata-anadan gizlin bir iş görməz. Sıraya düzül! (*Hamı düzülür*). Hər kəs öz şeyini dalına alsın! (*Hamı alır*). Adam anasından gizlin çaxçaya əl vurmaz! Hamı bir yerdə. Bir...

U ş a q l a r (*bir yerdə*). Adam anasından gizlin çaxçaya əl vurmaz.

A l m a z. Sola dön! (*Hamısı dönür*). İrəli, marş! (*Hamı çıxıb gedir*).

Ş ə r i f. Sən nahaq qaytardın. Uşaqlar həvəs etmişdilər.

A l m a z. Yox, Şərif, belə iş etmək olmaz. Ancaq bu məni çox sevindirdi. Budur, onlar da öz səmimi, təmiz ürəkləri ilə bizim köməyimizə gəlirlər. Qoy bir-iki il də keçsin, onlar böyüsünlər, onda bütün kənd başqalaşacaq. Sağlam gülüş kəndin bütün həyatını yeni bir sevinclə güldürəcəkdir. Köhnəliyə elə bir divan tutulacaqdır ki, gəl görəsən. Bax, indi bu gücsüz görünən xırdaca əllər vaxtın gedişindən böyüyüb güc bulacaqdır, gənc qollarına qan dolacaqdır, tarix ona təslim olacaqdır. Eh, kim deyir ki, bizim köməyimiz yoxdur? Nə oldu mənəm tarım?

Neft yoxluğundan getdikcə lampanın işığı azalır,
bir azdan otaqda ancaq ay işığı qalır.

Ş ə r i f. Almaz xanım indi bizə bir tar çalacaqdır, bu çalan kimdi çalır, çaldıqca can alacaqdır, zülfünü bas yarama, qoyma, məni qan aparacaqdır. Almaz xanım, mən səninçin bir şeir demişəm.

A l m a z. Şərif, siz şeir demək də bilirsiniz?

Ş ə r i f. Mən çox abdar şeirlər yazmışam.

A l m a z. Çox gözəl, mən heç bilməmişəm.

Ş ə r i f. Müxbir olsun, mühərrir olsun, şeir yazma bilməsin!

A l m a z. Siz nə üsulla yazırsınız?

Ş ə r i f. Nə üsulla? Mən elə üsulsuz da yazıram. Sədi həngində də yazıram, Hafiz həngində də yazıram, yeni üsulda da. Budur, birini sizinçin yazmışam, qoyun oxuyum.

A l m a z. Yaxşı, oxuyun.

Ş ə r i f (*vəziyyəət alaraq*).

Şeyda bülbül oxuyur şerini avand,
İstəyirsən içim səninçin qurana and,
Yarımın əlində dəmirdən bir şand...

A l m a z. Şand nədir, Şərif? Azərbaycan dili leksikonunda mən heç belə söz görməmişəm.

Ş ə r i f. Bircə spakoys ol. Şand da elə bir növ, qafiyə üçündür. Yoxsa avanda, anda başqa qafiyə yoxdur.

A l m a z. Sapand.

Ş ə r i f. Aha, sapand. O, ağılıma gəlməyib, o daha yaxşıdır. Onda belə yazarıq.
Yarımın əlində kəndirdən sapand,

Atdı daşı gicgahıma dəgayı.

A l m a z. Dəgayı nədir?

Ş ə r i f. O, gərayi sayağıdır (*Almaz gülür*). Yarın qaşları kaman, kirpiyi patron kimi batdı ürəyə.

A l m a z. Şərif, kirpik patrona oxşamaz ki.

Ş ə r i f. Niyə oxşamır? Qədimlərdə kirpiyə ox deyirdilər, indi daha ox yoxdur, patron demək lazımdır. Bu, təzə obrazdır.

A l m a z. Aha, demək, siz sənayeləşdirmişsiniz. Onda bəs qaşları nəyə oxşayar? O da, yəqin, tapançaya oxşar da.

Ş ə r i f. Hə, neynək, tapança olsun. Düzəldərik.

A l m a z. Deməli, necə oldu: qaşların tapança, kirpiyin patron...

Ş ə r i f. Yox, yox, qafiyə düz gəlmək üçün axırı olmalıdır ki, keçdi ürəyə.

Oxarta dəydi, ürəyim döndü aşızənnən ələyə,

Yaman yerdə başım düşdü kələyə.

Hər patronu ürəkəgahimə dəgayı.

A l m a z. Ürəkəgahimə nədir?

Ş ə r i f. Yuxarıda gicgahdır, burada ürəkğah. Bu köhnə üsul ilədir. Bunu da, bax, təzə üsul ilə yazmışam:

Hey,
Hey,
Dalğalı dənizlərdən.
Geniş düzlərdən,
Dizlərdən
Aşan sevda ulduzu,
İşıqlandırdın bizi.
Bizi,
Bizi,
Yanımda oturan
Sevda tar çalan
Gözəl qızı ışıqlandırdın
Gecənin qaranlığı ilə.
Ey sevda ulduzlardan
Birər-birər uçub gələnlər
İşıqlar!

A l m a z. Dayan, dayan, necə yəni ışıqlandırdın gecənin qaranlığı ilə? Gecənin qaranlığı ilə adam işıqlanmaz ki?

Ş ə r i f. Yox də, bunun üsulu belədir.

A l m a z. Yəni gərəkmez ki, bir mənası da olsun?

Ş ə r i f. Nə qədər mənası olmasa, elə yaxşıdır. Deyərlər dərinidir. Qayda belədir.

A l m a z. Axı, Şərif, sən bir qulaq as.

Ş ə r i f. Yox a, sən dayan, mən sənə subutəlni, dokumentəlni göstərim. Budur, gecənin qaranlığı səni işıqlandırır, sən də mənim ürəyimi işıqlandırır, mənə ilham verirən.

A l m a z. Deməli, sən bu şəri mənimçün yazmışsan?

Ş ə r i f. Səninçin, Almaz xanım. Almaz xanım, mən sənə bir söz demək istəyirəm.

A l m a z. De, Şərif. Sən bilirsən ki, mən səni nə qədər sevirəm.

Ş ə r i f. İş odur ki, Almaz xanım, mən də səni sevirəm.

A l m a z. Şərif, siz nə danışırırsınız? Mən sizi bir yoldaş kimi sevirəm.

Ş ə r i f. Mən sizi şey kimi... Məcnun kimi, Fərhad kimi sevirəm. Ruhum kimi sevirəm.

A l m a z. Şərif, sənin ki, arvadın var.

Ş ə r i f. Əh, arvad, arvad. Cəhənnəmə olsun arvad! Arvadı boşamışam.

Mən səni sevirəm. Öldür məni. Bu ulduzlardan, bu aylardan, bu dünyadan səni çox sevirəm. Bütün həyatım sənindir.

A l m a z. Şərif, əzizim, sevgi hər kəsdə ola bilər. Mən səni təqsirləndirmirəm. Ancaq mən səni, sən deyən kimi sevə bilmərəm. Mənim nişanlığım vardır.

Ş ə r i f. Yox də. Almaz xanım, siz bir spakoys olun, axı mən size sevirəm. Çox sevirəm.

A l m a z. Şərif, əzizim, anla ki, mən də onu sevirəm. Onsuz bir gün belə yaşaya bilmərəm.

Ş ə r i f. Almaz, axı mən səni ölümdən qurtardım. İndi sən mənim yaxşılığımıza görə mənimlə belə rəftar edirsən. Almaz xanım, vallah ürəyim səni istəyir, sən mənim olmalısən (*Pəncərəyə yaxınlaşıb, birdən onun qolundan öpür*).

A l m a z (*çəkilərək*). Şərif!

Ş ə r i f. Yox, Almaz, mən sənə üstündə bütün kənd ilə üz-göz olmuşam. İnsafsız!

A l m a z. Şərif, bir utan! (*Almaz Şərifin əlindən çıxıb üz-üzə durub, diqqətlə üzünə baxır və bütün qüvvətilə ona bir şillə endirir. Lakin Şərif dişlərini bir-birinə sıxıb Almazı bərk qucaqlayır. Almaz onun qolları arasında çırpınaraq*).

Ş ə r i f. Sən bir dur, mən subutalni, dakumentalni göstərim ki, səni sevirəm.

A l m a z. Burax! (*Şərif qüvvətlə itələyir. Şərif kəlləsi üstə aşır. Tam bu sırada bayırdan*)

H a c ı Ə h m ə d. Baloğlan, olar elə qalsın.

Şərif durur. H a c ı Ə h m ə d. B a l o ğ l a n, B a r a t, X a n ı m n a z girirlər.

Şərif durub paltarını düzəldir. Almaz çox həyəcanlıdır.

Gələnlərdə şübhəli bir heyrət, hamı mənalı baxışlarla bir-birinin üzünə baxır.

H a c ı Ə h m ə d (*Baloğlana eyham ilə*). Hə?

B a l o ğ l a n. Hə!

Ş ə r i f (*Barata baxıb, onun da acıqlı baxışlarını tutaraq*). Yaxşı, görüşərik (*Qapını çox hiddətlə çırpıb gedir*).

X a n ı m n a z. Ay balam, nə olmuşdur?

A l m a z. Gətirdiniz?

H a c ı Ə h m ə d. Sonra.

A l m a z (*qəti və əsəbi bir səslə*). İndi lazımdır.

Hacı Əhməd əlilə B a r a t ı i şarə edir, yəni onun yanında vermək olmaz deyir.

A l m a z. Ondan eybi yoxdur (*Yerdən dəftəri götürür*). Barat, başına dönüm, onun bu dəftərini dalınca at.

B a r a t dəftəri alıb çıxır. Baloğlan tez dalınca çıxıb zənbildə bəzi şeylər gətirir.

H a c ı Ə h m ə d. Bu iki min, bir azını da Molla Sübhan məscid pulundan verib. Bərəkətli olar. Baloğlan, onları da gətirdin?

B a l o ğ l a n. Bəli ya... maşın kimi.

H a c ı Ə h m ə d. Bu da bir az xırda-mırdadır.

A l m a z. Ana, çıx Baratı da çağır.

X a n ı m n a z. Ay qızım, əvvəlcə əlindəkiləri qoy bir yana, bunları da qoy aparım, sonra gedib onu çağıraram.

A l m a z (*acıqlı*). Ana, get Baratı da çağır.

Xanımnaz çox darılmış bir halda çıxır, B a r a t ı a qayıdır.

Gəldiniz? Barat, sən necə bilirən? Bunlar kəndin möhtərəm ağsaqqalları və şura sədri mənə, dilimi kəsmək üçün iki min manat pul verirlər. Bədir, ya azdır? Yarısı da məscid pulundandır. Deyir bərəkətli olar.

B a r a t. Bilmirəm, sən özün bilən yaxşıdır.

A l m a z. Məsləhət gör.

B a r a t. Vallah, Almaz xanım, yenə də elə özün bilən yaxşıdır.

A l m a z. Mən bilən, mən bilən belə yaxşıdır: belə, belə, belə! (*Kəskin bir hərəkətlə pulları çırpır*). Və belə! İndi gedə bilərsiniz! Pilləkən uçubdur, gözləyin, yığılmayasınız.

H a c ı Ə h m ə d. Neynək, çox sağ ol, görüşərik.

Çox acıqlı halda çıxırlar.

B a r a t. Sağ ol, Almaz xanım, sən məni sevindirirdin.

A l m a z. Barat, onun şeylərini də dalınca at.

B a r a t. Dayan, adə, bunları da apar. Bu, bu, bu da bu, bu da bu! (*Zənbili və xırda-mırdanı da yığıb pəncərədən dallarınca atır. Bayırda şüşələrin qırıldığı eşidilir*).

P ə r d ə

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ BİRİNCİ ŞƏKİL

A l m a z qapı ağzında dayanmış, uşaqlar başına toplanmışlar.

S ü r m ə. Müəllimə, bəs siz bir-iki gündür heç əvvəlki kimi gülmürsünüz?

A l m a z. Yox, mənim nazlı qızım, ağıllı qızım! Mən əvvəlki kimi gülürəm.

S ü r m ə. Müəllimə, bəs neçin bir-iki gündür biz əvvəlki kimi oxuya-oxuya gəzmirik?

A l m a z. Çünki kəndin ağaları qoymurlar.

S ü r m ə. Müəllimə, bəs neçin o gün adamlar bizi daşnan vururdular?

A l m a z. Ona görə ki, onlar sizi də mənim əlimdən almaq, özləri üçün naxırçı, arabaçı eləmək istəyirlər. Amma biz sizi traktorçu, maşınçı, aeroplançı eləmək istəyirik. Onlar istəmirlər. Çünki bu onların cibinə zərərdir.

S ü r m ə. Müəllimə, gedək, oxuya-oxuya kəndi gəzək.

A l m a z. Yaxşı, uşaqlar! İndi ki, getmək istəyirsiniz, gedin. Tez qayıdın, işiniz vardır.

S ü r m ə. Müəllimə, hansını oxuyaq?

A l m a z. Hansını istəyirsiniz. Haydı! Sıraya düzül! İrəli, marş!..

Uşaqlar yüyürərək oxuyurlar.

Duman dumandan aşar,
İşıq dalından qoşar,
Yaman ölər, yaxşı yaşar,
Hey yeni dünya, hey!

Günəş doğar, işıq saçar,
Onu görüb duman qaçar.
Yaz yetişər, güllər açar,
Hey yeni dünya, hey!

Günəş buluddan ucadır,
Bu əski dünya qocadır.
Yüksəl, işıqlan, uca dur,
Hey yeni dünya, hey!

Uşaqlar oxuyaraq gedirlər. Almaz evə qayıdır.
Ş ə r i f qaçıb soldakı qapıdan başını içəri salır.

Ş ə r i f. Adə Baloğlan, Baloğlan, bəs hanı bu zalım oğlu, zalım?

Ş ə r i f tələsik getmək istərkən H a c ı Ə h m ə d ə rast gəlir.

H a c ı Ə h m ə d. Ay gədə, Şərif!

Ş ə r i f. Hacı, xoş gördük!

H a c ı Ə h m ə d. Bizə sən gəlmişdin?

Ş ə r i f. Mən gəlmişdim, mən gəlmişdim. Bunu görmüzsən? *(Əlindəki qəzeti göstərir).*

H a c ı Ə h m ə d. Yox, hardan görəcəyəm, nə var məgər?

Ş ə r i f. Atası yandı. Gür-gurunbaz getdi kəlləsi üstə. Hamısını subutalni, dakumentalni, yerli yerində...

H a c ı Ə h m ə d. Nə deyirsən, əşşi? Canunçun bir belə şey olsa, sabah əbrəş qoçu kəsirəm.

Ş ə r i f. Mən əjdahalarla çəngəlləşmişəm Tülkü-mülkü mənim qabağında nə dayana bilər?

H a c ı Ə h m ə d. Bir danış görək, nə olub?

Ş ə r i f. Budur, aşnanı yazıblar.

H a c ı Ə h m ə d. Sən allah, oxu bir görüm.

Ş ə r i f. Qoy hələ Baloğlanı da tapaq.

H a c ı Ə h m ə d. Sən elə bir-iki kəlmə əsli o maddəsini mənimçün oxu, indicə onlar da harada olsa gəlib çıxarlar.

Ş ə r i f. Dayan, hələ bu bir parçasını oxuyum. Başdan yazıb “Qudurğan müəllimə”, sonra dalınnan gəlir, burasında, bax, yazır: “Müəllimə kəndin cavanlarını başına yığıb məktəbdə kef çəkir və min cür nalayiq işlər görür. Özü bir yana, uşaqların da əxlaqını pozur. Onları soyundurub öz kef məclislərinə gətirir və öz dostlarının qabağında oynadır...”

H a c ı Ə h m ə d. Ay barakallah, ay barakallah! Bax, burada Barat-maratı da ilişdirmək olardı.

Ş ə r i f. “...Bundan başqa, xırda uşaqları qovlayıb öz kef məclisləri üçün gizləndən yağ, pendir və sairə gətirməyə göndərir...”

H a c ı Ə h m ə d. Ay barakallah, ay barakallah! Daha atası yandı. Canunçun, kəsdim əbrəş qoçu.

Ş ə r i f. Hələ yaçeykadan xəbərin yoxdur. Bu gün səhər bir vurhavurdu ki, gəl görəsən.

H a c ı Ə h m ə d. Deyir, bəs deyirmiş ki, yaçeykanın da katibi yaramaz.
 Ş ə r i f. Yaramaz? Yaramaz hansıdır? Deyir, yaçeykanın katibi Hacı Əhmədin kürəkənidir. Ona görə də ağzını yumub oturubdur.
 H a c ı Ə h m ə d. Böyük padlesdir. Böyük ustadır. Bəs axırı nə oldu?
 Ş ə r i f. Heç nə. Mən ley vuran görmüşdüm, belə tükü tükülən görməmişdim.
 H a c ı Ə h m ə d. Necə məgər?
 Ş ə r i f. Heç necə. İşi elə düzəltmişəm ki, hər kimə üz çevirir. Deyirlər ona ki, yoldaş, biz kəndə ləxləxə salan bir adamı müdafiə etmərik.
 H a c ı Ə h m ə d. Ay barakallah, ay gözüne dönüm!
 Ş ə r i f. Bir az Baratgil o yan-bu yan elədilər, ancaq bir qələt eləyə bilmədilər. Səməd bir yandan döşədi, Rəcəb o yandan döşədi, axır ki, yumdular.
 H a c ı Ə h m ə d. Ay barakallah! Ay gözüne dönüm! O indi mənimlə sikkəbərlilik eləyir. Yaxşı, deyilən elə!

B a l o ğ l a n, O c a q q u l u g ə l i r l ə r .

B a l o ğ l a n. Budur, hər ikisi buradadırlar. Mən səhərdən size axtarıram.
 O c a q q u l u. Möcüzə zahir olubdur.
 Ş ə r i f. Biz eşitmişik. Sən get camaata de.
 O c a q q u l u. Molla Sübhan bu gecə yuxu görüb... Yuxuda görüb ki, nurani bir kişi əlində ağ paltar, altında ağ at hazır-nazır olub. Deyib: ey Molla Sübhan, nə yatmışsan? Allah-taala bu kəndə bir bələyi-taun göndərəcək ki, kəndinizi zir-zəbər eləsin. Ərz eləyib, atam-anam fəda olsun, bəs səbəb nədir ki, bizim kəndimizə bəla gəlir? Deyəndə, deyib ki...
 H a c ı Ə h m ə d. Ay kişi, sən bunu get camaata danış ey, camaata. Bu yuxunu biz çoxdan eşitmişik.
 O c a q q u l u. Sən bir dayan, mən sözümlü qurtarım, gör nə deyirəm də...
 H a c ı Ə h m ə d. Ay kişi, biz elə yeməmiş bundan tox idik ey, başa düşdün! Sən get Fatmansa arvad üçün danış, o biri adamlar üçün danış.
 O c a q q u l u. Hələ odur ki, Allahın bələsi müsəlləh olub, tövqilənət kimi keçib xirtdəyinizə. Hələ elə eləmişsiniz ki, hələ elə də olubdur. Nə böyüyün yerini bilirsiniz, nə kiçiyin (*Gedir*).
 Ş ə r i f. Oxumuşsan, aşnovi?

B a l o ğ l a n. Bəli ya...

Ş ə r i f. Hə, necə görürsən lələşüvün qələmini? Döşüvə yatır?

B a l o ğ l a n. Bəli ya... Qiyamətdir.

Ş ə r i f. Daha dirilən yeri-zadı qalmayıb ki?

B a l o ğ l a n. Yox a, yox, yox! Daha bal da yesə, irəli gəlməz. Gur-gurunbaz getdi ki, getdi.

Ş ə r i f. O, yəqin deyib ki, nə var, kəndlidir də, başa düşmərlər, qoyun kimi hara istərəm, sürərəm. Daha demir, bu kənddə elə əjdahalar var ki, onu bir hortumda hop eləyib udarlar.

H a c ı Ə h m ə d. Canunçun, Şərif, sabah əbrəş qoçu kəsdim.

B a l o ğ l a n. Ancaq, o axırı bir az məni açmır.

H a c ı Ə h m ə d. Axırında nə var məgər?

B a l o ğ l a n. O qəmisyə məsələsi.

H a c ı Ə h m ə d. Nə qəmisyədir o? Oxu bir görüm.

Ş ə r i f. O bir şey deyil. Mənim əlimdə subutalni-dakumentalni dəlillər var. Bir burasına bax! Deyir: “Onun bu fəna hərəkətlərini tənqid etmək istəyənləri müəllimə ləkələməyə çalışır. Ümumiyyətlə, müəllimə kəndlilər arasında intriqa salıb. Ona görə bütün kəndlilər bu əxlaqsız müəllimənin bilatəxir çağırılmasını və cəzalanmasını tələb edirlər”.

H a c ı Ə h m ə d. A barakallah, a barakallah!.. Bunun harası xarabdır? Canunçun, Baloğlan, lap atası yandı. Daha qəmisyə hansıdır?

B a l o ğ l a n. Bəli ya, yanmasına yandı, ancaq o qəmisyə məsələsi məni açmır.

H a c ı Ə h m ə d. Hansı qəmisyədir o axı?

Ş ə r i f. Belə, o bir şey deyil ey... Onu idarədən yazıb ki, bu işi tədqiq etmək üçün xüsusi bir qəmisyə göndərilir.

H a c ı Ə h m ə d. Hə, qəmisyə gəlir? Bu bir az yaxşı olmadı deyəsən.

B a l o ğ l a n. Mən də onu deyirəm də.

Ş ə r i f. Bura bax, siz bir spakoys olun. Bunu mən yazmışam. Siz durun, hamısını mən bir-bir subutalni, dakumentalni göstərim. Uşaqların çörək-mörək gətirdiyini sən görmədin, yalandır yəni? Uşaqlar hər gün lüt ətcəbala oynamırlar? Baratgil gəlib baxmırlar? Neçə kərəm mən özüm gedib tamaşa eləməmişəm? Özü mənə deməyib ki, gəl qızlarıma tamaşa elə?

H a c ı Ə h m ə d. Yaxşı, bəs sənə deməzlər ki, sən əgər yaxşı adamsan, neçin getmişsən?

Ş ə r i f. Yox da, sən bir spakoys ol, mən özüm şura katibi, bax, bu da mənim kağızlarım. Bu da qəzetdə şəklim. Özüm də müxbir. Əlimdə subutalni, dakumentalni kağızım. İxtiyarım var, bu saat vurum onun gözünün altını qaraldım. Müxbirə söz yoxdur.

H a c ı Ə h m ə d. Qəmisyə haçan gələcək?

Ş ə r i f. Kim bilir, bəlkə hələ sabah gəldi, ya o biri gün gəldi.

H a c ı Ə h m ə d. Bura bax, bu işi boş tutmaq olmaz. Gərək bir məsləhətləşək. Bəlkə də tutub damlamaq yaxşıdır, hə? Çünki qız tutulsa, onda qəmisyə də ona dustaq kimi baxar. Sözlərinin bir elə ağırlığı olmaz, hə? Belədir, ya qeyri-belədir?

B a l o ğ l a n. İstəyirsiniz hələ bu saat tutum, salım tövləyə?

H a c ı Ə h m ə d. Yox, yox, gərək hər iş camaatın əli ilə olsun. Molla Sübhanın möcüzü də heç yaman deyil. Gedək İbadı da tapaq, o da öz adamlarını görsün.

Ş ə r i f. İbad şəhərdədir.

B a l o ğ l a n. Oduvey, İbad dağın böyrilə dördayaq sürür. Yanında da qardaşı.

H a c ı Ə h m ə d. Yəqin qazamatdan buraxıblar də.

B a l o ğ l a n. Bəli ya, özüdür ki, var.

Ş ə r i f. Canım, siz İbadı neyləyirsiniz? O Allah bəndəsi deyir: vuran əl məndə. Haçan deyirsiniz, mən bir gecədə işi elə bitirim ki, nə iyi tapılsın, nə piyi. Odur, aşnan da gəlir.

B a l o ğ l a n. Aşnam hansıdır?

Ş ə r i f. Xalaqızı da.

H a c ı Ə h m ə d. Hə, gəlin daha bu yana.

Ş ə r i f. Dayanın bir görək. O, yanındakı şumalay oğlan kimdir?

H a c ı Ə h m ə d. Yox, yox, daha dayanmayın, gedək bənd-bərəni bağlayaq. Sonra gəlib xəbər bilərsən.

Gedirlər. Doktor T e m u r t a ş və A l m a z içəri girirlər.

T e m u r t a ş. Deməli, siz sakit oturmaq fikrində deyilsiniz?

A l m a z. İndi mən burada bir dustaq kimiyəm. Dünən mənə bildirmişlər ki, şura sədrindən icazə almamış kənddən çıxıbilmərəm. Fuada da adsız bir kağız yazmışdılar ki, mənim otağında bir kişi yaşayırmış. Onlar, yəqin, sizi görmüşlər. Fuad da mənə yazmış...

T e m u r t a ş. Necə, mən? Bəs o nə deyir, açıqlanmır ki?

A l m a z. O, belə xırda şeylərə inanan və əhəmiyyət verən adam deyil. O da belə bir şeyə inansaydı, dünyada bütün ümidimi itirmiş

olardım. Ən ağır dəqiqələrimdə o gəlir gözümlün qabağında durur. Onda ruhum yüksəlir. Qollarım yenidən qüvvət alır.

T e m u r t a ş. Yaxşı, sən bu uşaqları küçələrdə nə üçün gəzdirirsən?

A l m a z. Mən istəyirəm ki, əsrlərdən bəri donub qalmış bu bataqlıq bir hərəkətə gəlsin. Gözlər günəş görsün, bu yeni yaranan aləmə alışsın. Oxunan mahnı bir vuruş çağırışıdır. O, hər gün bir səhər verilir, bir axşam.

T e m u r t a ş. Yaxşı, uşaqlar gələndə mən də uşağa dəyib qayıdaram. Axşam yola düşəcəyəm.

A l m a z. Çox gözəl! Uşaqlar da indicə qayıdalar. Odur, səsləri gəlir.

Doktor gedir. Almaz uşaqların səsini dinləyir.

M i r z ə S ə m ə n d ə r i n səsi gəlir.

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Bağırmayın, dağılışın, köpək uşağı...

Almaz diksindir, uşaqların səsi kəsilir.

Mirzə Səməndər gurultu ilə səhnəyə çıxır.

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Ax, qurban olum Məhəmmədin şəriətinə! Qurban olum Məhəmmədin şəriətinə! Dəvənin qanadı olsaydı, uçulmamış dam qalmazdı (*Almaza*) Mən bir bilmək istəyirəm ki, bu xarabada müdir kimdir? Sənsən, ya mən? (*Almaz susur*). Qəzet yazır məni, yazır ki, yaxşıdır, kənd əhli hamı görür ki, mən necə səy edirəm. Amma bu gəlib məktəbi döndərüb vayenni ştaba. Zənənə hamam kimi biri girir, biri çıxır. Ax, qurban olum Məhəmmədin şəriətinə! Canım, o kişi arvaddakımı bilirmiş də. Güc deyil ki, məxluq yasavul Ağabba kimi qulluq göstərir də.

A l m a z. Nə olmuşdur, Mirzə Səməndər?

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Bircə sənin əlindən qurtarsaydım, bir yeyib, bir Allah yoluna verərdim. Daha bəsdir mən dözdüm. Bu saat gedib Maarif Komissarlığına yazacağam. Əgər müdir sənsən, mən burada nə qələt eləyirəm, əgər müdir mənəm, bu nə hoqqadır bəzəyirsən? Gündə uşaqları yığıb göndərirsən o küçə sənin, bu küçə mənim. Kəndi ayaqdan salırlar. Mən bu saat gedib Maarif Komissarlığına ərzhal yazacağam. Bu məktəbdə ya mən müdir olum, ya sən. Ya mən qalım, ya sən.

A l m a z. Mirzə Səməndər, mənə müdirlik lazım deyil, əmin ola bilərsiniz.

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Hələ müdir deyilsən, kəndi vurmuşsan bir-birinə, müdir olsaydın, neylərdin? Ax, qurban olum Məhəmmədin şəriətinə! Yaxşı, nə üçün yığmışsan yenə də bu uşaqları?

A l m a z. Gəlin görün nə üçün yığmışam. Doktora göstərəcəyəm.

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Yaxşı, müdir sənsən, mən?

A l m a z. Siz.

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Mən qoymuram doktor mənim uşaqlarıma baxsın. Sənin nə haqqın var, mənsiz iş görəsən?

A l m a z. Vətəndaş müdir, siz ova getmişdiniz, doktor birdən gəldi. Daha sizdən icazə ala bilmədim. O ki qaldı sizin haqqınız, sizing razı olmağa ixtiyarınız yoxdur.

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Adə, ixtiyarım yoxdur? İxtiyarım yoxdur? Mən müdirəm, yox? Müdirəm, yox? Mən köpək oğlu müdirəm, yox?

A l m a z. Müdirsiniz.

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Mən sənə əmr edirəm!

A l m a z. Bu işdə mən sizin əmrinizə qulaq asmıram. Gedin, kimə istəyirsiniz yazın.

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Sonra da deyirlər belə. Qurban olum Məhəmmədin şəriətinə! Məhəmməd yaxşı bilirmiş ki, bu arvadlar necə nüsxədirlər. A kişilər, vallah, billah, tumunuzdan bir gilə dənizə düşsə bütün balıqlar diplomat olar, bayraq götürüb ingilisə ultimatum verərlər. Hələ utanmaz-utanmaz deyir ki, şura sədri də arvad olsun. Sonra da gəl belə bir kənddə yaşa. Mənim ixtiyarım yoxdur? Bu saat gedib yazıram. Məktəbi döndərmişsən vəçərnəbazara. Səhər arvad yığıncağı, günorta kişi yığıncağı, axşam tarxana, obaşdan qarmonxana. Daha bilmirəm nə xana, nə xana... Dərs qalıbdır bir yana, məktəb olub dava meydanı. Ləşkər ləşkərə söykəyib. Bu saat gedib hamısını yazıram.

A l m a z. Elə də lazımdır, vətəndaş müdir. Mən bütün işlərim üçün məsulam.

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Elədir ki!.. Elədir ki! Çox gözəl, tamaşa elərsən! Ya gərək burada sən qalasan, ya mən... Vəssalam!

A l m a z. Vətəndaş müdir, mən burada qalacağam. Siz istəməzsiniz, gedə bilərsiniz, yol açıqdır.

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Hələ onu görə bilməzsən. Mən neçə ildir can çürüdürəm, sən yumurtadan dünən çıxmışsan. Kəndlilər kimi istər, o qalar, kimi istəməz, gedər. Bu aydan mən səninçin məvacib də

yazmayacağam, vəssələm, şüdtamam! İndi özün bil. Ax... qurban olun Məhəmmədin şəriətində!

Acıqlı gedir. Almaz düşünür. U ş a q l a r gəlir.

A l m a z. Uşaqlar, siz hara qaçmışdınız?

S ü r m ə. Müəllimə, hələ biz gəlirdik, hələ Gülverdi oxuyurdu, birdən müdir çıxdı, acıqlandı, bizi qovdu. Dedi ki: dağılışım, köpək uşağı!

A l m a z. Yaxşı, uşaqlar, girin içəri, soyunun tez (*Özü də getmək istəyir. Bu aralıq üzü çadra ilə örtülü bir qadın onu tutub saxlayır*). Kimsiniz?

Y a x ş ı. Almaz xanım, sizə iki kəlmə sözüüm var.

A l m a z. Yaxşı, sənsən? Qorxmursan ki, bura gəlmişsən?

Y a x ş ı. İbad şəhərdədir, iki gündən sonra gələcəkdir. Daha səndən başqa bir adam tapmadım. Yenə də sənin yanına gəldim.

A l m a z. De görüm, nə olmuşdur?

Y a x ş ı. Yox, mən təklikdə demək istəyirəm.

A l m a z. Uşaqlar, qızlar, hamınız girin içəri! (*Uşaqlar girirlər*). Yaxşı, indi de görək.

Y a x ş ı. Almaz xanım, mən sənin yanında üzüqarayam.

A l m a z. Necə, Yaxşı?

Y a x ş ı. Mən sənin göndərdiyin qabı boş qayıtdım.

A l m a z. Onları yadından çıxart, Yaxşı.

Y a x ş ı. Mən Allahdan qorxuram, neyləyim? Mənim anlağım orayacandır.

A l m a z. Eybi yoxdur, Yaxşı. Kaş ki, bütün dərd sənin bilməmzliyinin olaydı.

Y a x ş ı. Almaz xanım, mənim bir dərdim var. Sən məscidə at bağlamaq istəyirsən, uçqulla eləmək istəyirsən, ancaq deyirlər sən yaxşı adamsan, bütün arvadlara kömək edirsən, mən də bircə sənə güman gətirirəm. Heç kəsım yoxdur. Dar gündəyəm. Mənə kömək elə.

A l m a z. Sənə nə kömək lazımdır, Yaxşı? Sən de, mən əlimdən gələn köməyi əsirgəmərəm.

Y a x ş ı. Yox, and iç, hər nəyə ki inamın var, ona.

A l m a z. Yaxşı, sən dəli deyilsən ki. Mənim sözüüm anddır. Əlimdən gələn iş olsa, kömək edərəm.

Y a x ş ı. Almaz xanım, səni deyib gəlmişəm – yuxarıda Allah, aşağıda sən. Sən mənim bu balama kömək elə.

Əlindəki uşağı çadrasının altından çıxarıb Almaza göstərir.
Almaz uşağı görüncə, birdən diksinib geri sıçrayaraq.

A l m a z. Yaxşı... bu uşaq kimindir?

Y a x ş ı. Mənimdir. Sabah, ya o biri gün ərim də gələcək, qaynım da. Hər ikimiz ölməliyik. Bir Allah şahiddir ki, mən neçə gündür çalışıram, onu tələf etmək istəyirəm. Ürəyimdən gəlmir. İndi də quyuya atmaq istəyirdim. Əlim varmadı. Almaz xanım, səni and verirəm bu vaxtın sahibinə, məni naümid qaytarma.

A l m a z. Mən sənə nə kömək edə bilərəm, Yaxşı?

Y a x ş ı. Bilmirəm. Mən öz balamı öz əlimlə öldürə bilmirəm. Üzünə baxıram, kiçik dodaqlarını əmir, süd istəyir. Əlim sustalır. Deyirəm, qoy ikimizi də öldürsünlər.

A l m a z. Yaxşı, axı mən bilmirəm ki, sənə nə kömək edə bilərəm. Bu saat mənim özümün də vəziyyətim çox ağırdır. Mənim də varlığım burada bir tükədən asılıdır. Mən sənə nə kömək edə bilərəm?

Y a x ş ı. Mənə bir məsləhət ver. Bir yol göstər. Mən bütün dünyada rüsvay olaram. Doqquz aydır günüm gün deyil. Gözə görünmürdüm, özümü gizlədirdim. Neçə il Allaha yalvardım, övlad istədim ki, bəlkə qara günümü işıqlandırsın. Axırda da öz əlimlə öldürməliyəm.

A l m a z. Yaxşı...

Y a x ş ı. Almaz xanım, dar gündəyəm. Ölüm qabağında yəm. Bu südəmər uşağımı sənə ayaqlarına qoyub səndən kömək istəyirəm, bizə kömək elə!

Bu vaxt İ b a d cəld səhnəyə çıxır. İti baxışını Almaz ilə Yaxşıya dikərək, qara bir fəlakət kimi addım-addım onlara yaxınlaşır... Hər iki qadın bir səslə "Ah" – deyər saralır və ölü kimi olduğu yerdə donub qalır. İbad ağır addımlarla onlara yanaşır, dayanır, diqqətlə gah birinə, gah da o birinə baxır.

İ b a d (*sakit və soyuq bir səslə*). Sən burada neyləyirsən, hə? (*Hər iki qadın susur*). Eşitmirsən? Sən burada neyləyirsən? (*Sükut*) Bu uşaq kimindir?

Y a x ş ı (*inləyərək*). Uşaq... uşaq... (*Hər iki qadın bir-birinin üzünə baxır*).

İ b a d. Hə-ə-ə? Mən sizə demirəm, bəs bu uşaq kimindir? (*Hiddətindən titrəyir*).

A l m a z (*Nəhayət, başını qaldırır, sakit bir tərzdə*). Uşaq mənimdir.

İ b a d. Sənə uşağın onda nə gəzir?

A l m a z. Mən... mən soruşmaq istəyirəm... Bəlkə uşağı saxlamağa razı oldu.

İ b a d. Soruşmaq ayıb olmasın, bu uşağın atası kimdir?

A l m a z. Atası... o sizin borcunuz deyildir.

İ b a d (*uşağı Yaxşının əlindən dartaraq, bütün qüvvəsilə Almazın üstünə atır*).

Al, özün saxla, o səninçin dayə deyil. Dur ayağa, köpək oğlunun qızı! (*Təpiklə Yaxşını vurur. Yaxşı üzüqoylu yıxılır*). Gör nə sərələnibirdir yerə. Ərin qarıda gözləsin, sən gəl burada xalqın atasız bicini oynat. Evə yeri, sənin divanını evdə elərəm.

A l m a z. Onda bir təqsir yoxdur, onu mən çağırırdımışam.

İ b a d. Heç eybi yoxdur, sənin də qulluğuna yetişərik. Bizim aramızda çox qalmayıbdır. Ay köpək oğlunun zəmanəsi! Dünyada kişizad qalmayıb. Zəmanə arvad zəmanəsidir, arvad zəmanəsi!

Gedirlər. Səhnə qaranlıqlaşır.

İKİNCİ ŞƏKİL

Səhnə işıqlanınca məktəb qabağında meydançada bir yığın q o c a, q a r ı, k ü ç ə
u ş a q l a r ı, O c a q q u l u, B a l a r z a v ə b a ş q a l a r ı toplaşib qarının,
hasarın dəliklərindən içəri boylanır.

Tez-tez bir-birinə baxıb qaş-gözlərini oynadır və gülüşürlər.

K ə r b ə l a y ı F a t m a n s a (*çubuğunu ağzından çıxardaraq*). Sındır-a, sındır!.. Atamoğlanın qızına bax, ay başıva dönüm, sındır-a, sındır... Zalımın qızı gör bir nə sındırır!

O c a q q u l u. Camaat, Molla Sübhanın yuxusunu eşidən var?

F a t m a n s a. Yuxu nədir?

O c a q q u l u. Möcüzə zahir olmuşdur. Şeyx Molla Sübhan yatıb, əsnayiyuxuda görmüşdür ki, bir pırani kişi əynində ağ geyim, altında ağ at, zahir-nümayan oldu, dedi: nə yatmışsan, ay Molla Sübhan! Xudavəndi-ələm bu kəndə bəlayi-taun göndərəcək. Kəndi zir-zəbər eləyəcəkdir. Ərz eləyib: atam-anam sənə fəda olsun, səbəb nədir ki, bizim kəndimizi dağıdırsan? Deyəndə, həzrət buyurur: səbəb odur ki, siz Allahın evini istəyirsiniz döndərəsiniz fəsad ocağına. Deyir: atamanam sənə qurban olsun, bəs biz istəmirik, onu bir zənən xaylağı istəyir. Deyəndə, deyir: bəs siz necə camaatsınız, necə kişisiniz ki, indiyəcən elə asi bir qız sizin kəndinizdə gəzir...

F a t m a n s a. Elədir, qardaş, heç kəs gözünü də pələmir. Özü də odur ey, içəridə sındırhasındır. Uy, zalımın qızı gör nə sındırır! Sındır-a!..

O c a q q u l u. Kərbəlayı Fatmansa, mənim gözlərim yaxşı seçmir, kim sındırır, nə sındırır.

F a t m a n s a. Aləm-aşkardır ki, korsan! Nə sındırır? Nə sındırır? Sənin qotur qatırının axsaq ayağını.

O c a q q u l u. Əh, bu da dedi qatır. Belə, qatırı axsaq olanın atası itə dönsün! Sonra da yalan deyən! Qatırımın axsaq ayağı girsin sənin... kör gözünə. Tünbətün qızı, ovçu kimi heyvanciyəzi elə atdın ki... Bu da mənimçin tuladan, qardaş tünbətün oğlundan, Baratdan, ondanbundan söz öyrənib.

F a t m a n s a. Qatırının dırnağı itidir, belə batsın əzizlərvün gözünə. Hələ o tay gözünü də çıxartsın töksün ovcuva.

A d a m l a r. Canım, bir durun görək, Molla Sübhanın yuxusu nə yerdə qaldı.

F a t m a n s a. Axmaq, ağılsız! Bu da o deyil ki, bildirdən dörd abbasımı salmışsan içəri. İstəyəndə də arvaduvun sınısığına deyir. Arvaduvu uşağa qoydum, doğanda uşağı da tutdum, sonra da pul əvəzinə on altı dənə məscid şamı verdiniz, onun da altısı yanıq...

O c a q q u l u. Arvadımı sən neyçin uşağa qoyursan. Görtüm sən, nəüzibillah, Allahsan, imamsan, nəsen?

F a t m a n s a. Kim ona məsləhət gördü ki, məscidə getsin, özünü minbərə bağlasın?

O c a q q u l u. Arvadıma uşağı o minbər sahibi veribdir. O şamları da sən nahaq yerə almışsan.

F a t m a n s a. Atovun şamı vardı? Məscid malı sənə çatdı, mənə çatmadı?

A d a m l a r. Ay balam, qoyun bir o möcüzədən xəbər bilək də.

O c a q q u l u. Əl çəksənə bizdən, hayasızın qızı, hayasız! Sən hələ çoxdanın tuman çıxardanısan.

F a t m a n s a. Tuman çıxardan olub, arvaduvun tumanını çıxartmamışam ki.

O c a q q u l u. Qələt eləmə ölü-dirinlə, arvadımın adını çəkmə. Bir budağa minib, min birini gözəmə. Elə eləmə ki, mən də ağzımdan çıxanı deyim...

F a t m a n s a. Deyirsən, mən də deyirəm. Bir deyərsən, beş deyərəm. Məni çox cin atına mindirmə. Allaha and olsun, bu saat bir-bir açaram sandığı, tökərəm pambığı.

A d a m l a r. Ay balam, bir dayanın görək bu yuxu məsələsi nə oldu?
O c a q q u l u. Tfu! Sonra həzrət buyurur ki, sizin bircə nicat yolunuz var...

Bu aralıq içəridə uşaqlar oxumağa başlayırlar.

F a t m a n s a. Uy zalım, başladılar yenə kos-nağaranı. Bircə dayanın görək nə deyirlər. Ay uşaq, siz də burda əl çalın. Gör bir Atamoğlanın qızı nə sındırır! Ay gözüne dönüm, sındır! Özü də lüt-ətcəbala.

O c a q q u l u. Yəni lap lüt, paltarsız?

F a t m a n s a. Lap lüt, anadangəlmə. Bir cunayı darbalağda. Lüt, madərzad.

O c a q q u l u. Çəkilsənən bir mən də baxım.

F a t m a n s a. Məmələr də ki, baş yarar. Ay gədə, Ağadayı, yeri bir o dəfi gətir. Biz də burada başlayaq (*Uşaq qaçır*). Ay zalım, gör bir nə sındır! Sındır a, sındır! (*Özü fırlanır, oxuyur*).

Şux məmədən beş tımənə

Gəl-gəl, ay öyü dağılmış!

MİN üstünə, sür çəmənə,

Gəl-gəl, ay öyü dağılmış!

Qurban olum qarış yarım

Zərzəri mil-mil tumana.

Gəl-gəl, ay öyü dağılmış!

MİN gəl, ay öyü dağılmış!

Adə, ay uşaq, Xanımnaz gəlir, qaçın.

X a n ı m n a z (*qarıya çıxıb yığışanları görüncə, qorxa-qorxa*). Nə var, ay başımıza dönüm? Nə üçün yığışmışsınız?

F a t m a n s a. Daha bilməmişdik: oturma, durma, kəndə darğa gəlibdir. Yaxşı işdir, daha bundan sonra kəndimizdə də qoymazlar dolanaq.

X a n ı m n a z. Yox, ay Fatmansa bacı, mənciyəz budur şəhərə gedirəm. Ancaq, vallah, uşaqciyəzimçin qorxuram. Salıblar onu dilağıza. Hələ iki adam yığışanda ürəyim düşür.

F a t m a n s a. Daha bilməmişdik: minməsin qoduq, verməsin cərimə. Canı çixsın dilini saxlasın. Yumurtadan dünən çıxıb, xalqın başına ağıl qoymaq istəyir. Doğru deyiblər: atasından artan qatır olar.

O c a q q u l u. Əh, genə də dedi qatır, genə də dedi qatır. Allahü əkbər...

F a t m a n s a. Mənə deyir: səni kol-kosa götürməyəm, mollasan, cadu-pitikçisən, mamaçasan, arvadların qarnını korlayırsan. Şiş batsın arvadların qarnına, mən onlara neyləyirəm?

X a n i m n a z. Vallah, ay Fatmansa, deyir pişgədamda yoxdu ki, cadu-pitikçi, dava-dərmançı arvadları götürmək. Mənə də, vallah, deyir, söz gələ.

F a t m a n s a. Nə üçün? Bəs özü hardan gəldi əziz girami? Görüm mənim atam onun atasından əskikdi, anam onun anasından əskikdi? Atası səhərdən axşamacan onun-bunun qapısında culfəliq eləyərdi. İndi qızı gəlib bizimçin güləbətini düzür. Dedi: atan soğan, anan sarımsaq, sən hardan oldun gülməşəkər? Hu, götürər özünü qoyar dağın başına. Doğru deyiblər: qatır atasını görməsəydi, özünü xanzadə bilərdi.

O c a q q u l u. Genə də dedi qatır, genə də dedi qatır. Allahü əkbər!

X a n i m n a z. Vallah, Kərbəlayı Fatmansa, sən incimə, mən yenə yalvararam ki, səni də yazsın.

F a t m a n s a. Götürmədi, götürmədi də. Allaha qurban olum, o da dağıldı, getdi kişi kolkosunun yanına. Hu, çox lazımdı. Məni nöşün götürür, mənə kim rəğbət eləyəcək. Getsin hələ Atamoğlanın qızını götürsün, oynatsın öz aşnalarının qabağında. Gözəl-göyçək, nazənin sənəm, firişte güftar, gəl məni gör, dərdimdən öl (*Çalır və oynayır*).

Döş üstünə alıb tarı,
Dəyməyin, çoxdur buxarı;
Yaxa göbəkədən aşağı.
Balaq göbəkədən yuxarı.
Gəl-gəl, ay öyü dağılmış,
Min gəl, ay öyü dağılmış!

Bu aralıq Ş ə r i f v ə b a ş q a l a r ı gəlir.

Ş ə r i f. Yenə də vurhavurdur, nə olub, ay Fatmansa xala?

F a t m a n s a. Süz öləsüz, içəridə bir qiyamət var ki, vur-çatlasın, tabaq oynasın. Ora bax, ora bax, sındır a-a!..

Ş ə r i f. Yenə də oynayırılar?

F a t m a n s a. Vallahı, zalımın qızı elə sındırır ki, elə sındırır ki, bütün sümükləri beşatılan kimi şaraq-şaraq şaqıldayır.

K ə n d l i l ə r (*baxırlar*). Doğrudan da bu nə qiyamətdir, adə? Hamısı da lütdür ki...

F a t m a n s a (öz-özünə oxuyur). “Şux məmədən...”.

Ş ə r i f (cibindən bir kağız çıxarır). Bircə bura qol çəkin!

A d a m l a r. Nədir o məgər?

Ş ə r i f. Daha belə iş olmaz ki. Abrımız getdi, hayamız getdi, Kərbəlayı Fatmansa xala, siz də, hamınız qol çəkin!

F a t m a n s a. Axı nədir o?

Ş ə r i f. Odur, hər nə ki, görürsünüz... Uşaqları soyundurub, onunbunun qabağında oynadır. Odur, ustul üstündə də dolu butulkalar.

F a t m a n s a. O butulkalarda nə var?

Ş ə r i f. Nə olacaq? Belə, yaxşıca arağ var, çaxır var, konyak var. Qol çəkin görək!

F a t m a n s a. Mən necə qol çəkim? Yazı-pozum var?

Ş ə r i f. Ala, əlini batır mürəkkəbə. Budur, belə, bax, bas bura... belə... Siz də, hamınız qol çəkin! Sən də, sən də, çox gözəl! Bunu qoyaq cibimizə, bu subutalni, dakumentalni dəlidir. Qəzətdə yazılanları hamı gördü və təsdiq elədi. Yerdən göyə kup düzələr, bir-birinə bənd etsələr, altındakını çəksələr, onda gəl bax guppultuya.

G ü l v e r d i, B a r a t v ə b a ş q a l a r ı g ə l i r l ə r.

B a r a t. Yoldaş Şərif, nə haqq ilə sən müəllimə Almaz xanımı biabır edirsən? Ləkələyirsən?

Ş ə r i f. Yavaş, yavaş, bir qışqırma! Necə yəni biabır edirsən?

G ü l v e r d i. Bu nədir kağızında yazmışsan? Yalançımın atası itə dönsün. Haçan kənddə belə şey olubdur?

Ş ə r i f. Yavaş, bircə, qışqırmaqla deyil ki.

B a r a t. Biz qərar çıxartmışıq, səni məsul eləyəcəyik. Sübut eləyin görək, haçan bu kənddə belə iş olubdur?

Ş ə r i f. Siz bir spakoys olun, mən hamısını subutalni, dakumentalni göstərim. Sübut budur, bütün camaat hələ bu saat subutalni, dakumentalni hamısını gördü. Ay camaat, siz özünüz hələ bu saat uşaqların lüt-ətcəbala oynadığını gördünüz, görmədiniz? Bu da, bax, hamısı qol çəkiblər.

B a r a t. Bu yalan-palan kağızlar mənim qulağıma girməz.

Ş ə r i f. Buyur, sən özün bax də.

G ü l v e r d i. O yan-bu yan yoxdur. Sabah qəmisyə gəlir. Siz gərək qəmisyə qabağında cavab verəsiniz.

Ş ə r i f. Qəmisyə? Gəlsin də. Bizim məgər dilimiz yoxdur? Get o üzə. Dana otarmaqdan gəlib mənə zakun öyrədəcək. Adə, mən kəl-

lərlə kəllələmişəm, kərtənkələlər mənə neyləyəcək? Yüz dənə idarədən kağızım var. Kağız içində basdıraram səni. Mən özüm elə Allahdan istəyirəm qəmisyə gəlsin, bizim komsomolları da, hələ bir para cavanları da görsün. Qəmisyə bu kağıza nə deyə bilər?

B a r a t. Sənə deyirəm, bizim üçün bu kağızların bir qəpik də qiyməti yoxdur.

Ş ə r i f. Əlbəttə, səninçin olmaz. Gecə səhərəcən Almaz xanımın yanında kef çəkəndən sonra mənimçin də qiyməti olmaz də.

B a r a t. Mən? Mən onun yanında kef çəkmişəm?

Ş ə r i f. Bəli, sən. Sən xalqın qızının qucağına bir uşaq verəndən sonra, əlbəttə, mən də qışqıraram də.

B a r a t. Uşaq nədir? Uşaq kimindir?

Ş ə r i f. Sizin, cənab Almaz xanımın. Atasız da uşaq olar? Sənin deyil, bəs kimindir? Qoy hələ bu camaat desin. Ay camaat, atasız da uşaq olar? Yoxsa bu da həzrət İsa kimi hələ pələməkdən doğulub?

B a r a t. Mənim uşağım olub? Mən uşaq harda görmüşəm? Vicdanın yoxdur?

Ş ə r i f. Daha sən vurmadin, mən yıxılmadım, bəs bu uşaq hardan gəldi? Nişanlısı da, Allaha şükür, ayağını buralara basmayıb. Hə, haçan oldu? Bu saat mən sənə sübut eləyim. Atam, üç ay sən mənə gələn, üç ay mən sənə gedən, pəcəb, şəban, ramazan, bu, doqquz ay, bu da uşaq. Hə, de də! Danışmırsan!

F a t m a n s a. Daha nə danışsın? Yeyib halvanı, minib eşşəyi.

G ü l v e r d i. Eybi yoxdur, qəmisyədə danışarıq.

Ş ə r i f. Çox əcəb, danışarıq.

B a l a r z a, A f t i l, H a c ı Ə h m ə d, İ b a d v ə b a ş q a l a r ı g ə l i r l ə r.

B a l a r z a. Bu nə vurhavurdur?

F a t m a n s a. Odur hey, gör nə vur-çatlasındır! Səhərdən uşaqlaruvuzu lüt-əcəbala oynadırlar.

İ b a d. Canım, bu xalq öz uşağının qıryətindən əl çəkib, hamı da ona pamağayıt eləyir. Sizə nə var düşmüşsünüz bu ortaya?

B a l a r z a. Mənim uşağımı oynadırlar?

Ş ə r i f. Bütün camaatın qızlarını onun-bunun qabağında.

B a l a r z a. Bu saat mən onun atasını yandıraram (*İçəri gedir*).

F a t m a n s a. Ay camaat, siz nə üçün dayanmışsınız? Uşaqlarınızdan əl çəkmişsiniz?

H a c ı Ə h m ə d. Sən o uşaq məsələsini Barata yaxşı tutuzdurdun.

Ancaq bərk dur üstündə.

B a l a r z a (*idman paltarını geymiş bir qızın əlindən tutub dartaraq*). Ay arvadlar, bir çarşab verin bəri!

F a t m a n s a (*bir örpək verir*). Ala... Daha elin abrı töküldü.

A f t i l. A kişi, hara sürüyürsən o uşağı?

B a l a r z a. Sənə nə var? Uşağı mən əkmişəm, sən? Sənə nə var?

A f t i l. Necə mənə nə var? Bu mənim oğlumun nişanlısıdır, ya yox?

B a l a r z a. Çox da nişanlısıdır. Nə olsun? Sən razı olarsan gəlinüvün abrısı tökülsün?

A f t i l. Gəlin mənimdir, mən istəyirəm oxusun.

B a l a r z a. Çox da gəlin sənindir, bu xalq məgər abrısından əl çəkib?

A f t i l. Gəlin mənimdir, mən deyirəm qoy oxusun.

B a l a r z a. Nə qədər mənim evimdədir, mənim ixtiyarımdadır. Onda ki, getdi evinə, onda əri bilər.

A f t i l. Mən razı olmaram ki, mənim gəlinimi avam saxlayasan.

Ş ə r i f. Kişinin uşağıdır, öldürər nə yaxşı, öldürməz nə yaxşı...

A f t i l. Bu gəlin mənimdir, yox?

B a l a r z a. İndi ki, elə oldu, heç vermirəm. Gəl sabah apar avadanlığını. İtə verərəm onu, daha sənə vermərəm.

A f t i l. Burax, sənə deyirəm, uşağı, getsin paltarını geyinsin.

B a l a r z a. Burax, deyirəm, uşağı, Həzrət Abbas haqqı, qan salaram.

Deyinərək gedir. B a r a t v ə a t a s ı içəridən çıxırlar.

B a r a t. Kişi, aqlını başına yığ, burax uşağı...

A l l a h v e r d i. Qızı mən əkmişəm, sən? Mən əkmişəm, sən? Sənə nə var?

B a r a t. Necə mənə nə var? Bu mənim bacımdır, ya yox?

A l l a h v e r d i. Cəhənnəm ol, burax uşağın əlini.

B a r a t. Bacı mənimdir, mən qoymaram sən onu onun-bunun sözü ilə bədbəxt eləyəsən.

A l l a h v e r d i. Buraxmırsan, buraxmırsan?

B a r a t. Yox.

A l l a h v e r d i. Yox? (*Ona bir şillə vurur*). Necədir? Burax!

B a r a t. Hörmətini bil, kişi! Atamsan, danışmıram. Uşağı burax. Bunlar hamısı elə adamların işidir ki, öz ciblərini güdürlər. Camaat, bu

bir iş deyil ki, siz görürsünüz: kişilər kolxozu düzəldilər – dağıtdınız, arvad kolxozu düzəldilər – dağıtdınız. İndi də məktəbə əl atmışsınız.

Ş ə r i f. A kişilər, bir arvad cin kimi məktəbi dağıtmadı!

B a r a t. Məktəbi siz dağıtdınız!

Ş ə r i f. Allaha şükür, camaat özü görür də.

İ b a d. Camaat, bir məktəbin ki, müəllimi bic doğa, o məktəbə uşaq vermək olar?

C a m a a t. Elə müəllimə bizə gərək deyil!

B a r a t. Siz yalan deyirsiniz!

İ b a d. Yalan deyənın atası itə dönsün, sonra da inanmayanın.

B a r a t. Mən sabah qəmisyə yanında səni məhşər ayağına çəkəcəyəm. Gərək sən sübut eləyəsən!

İ b a d. Sən haranın tulasısan məni məhşər ayağına çəkəsən?

B a r a t. Gərək sübut eləyəsən.

Ş ə r i f. Sübut məndə. Hamısı subutalni, dakumentalni öz yerində. Mən sabah sənın qırmızı qulluğunda sübut eləyim, özün də gör.

F a t m a n s a. Ay adamlar, bu işi çək-çevirə niyə salmışsınız? Bu kənddə mama mənəm, ya yox? Məndən soruşun da. Belə, uşağı mən özüm tutmuşam. Xanımnaz gecə gəldi, məni çağırdı ki, qızım doğur. Mən getdim uşağı tutdum. Daha örtüb-basdırmaq lazımdır?

Bu aralıq A l m a z saçları dağımış və
çox da pərişan bir halda camaat arasına çıxır.

A l m a z. Kəndlilər, yoldaşlar... Siz onlara inanmayın, qoyun mən sizə sözün olanını deyim...

F a t m a n s a. İstəmirik. Sözün olanını biz özümüz səndən yaxşı bilirik. Öz gözüümüz ilə görmüşük.

Ş ə r i f. Sözün olanı qəzetdə yazılmışdır, get oxu.

H a c ı Ə h m ə d. Sən Şura hökumətinin pirğramını poza bilməzsən.

A l m a z. Yoldaşlar, Şura hökuməti...

H a c ı Ə h m ə d. Necə? İndi də Şura hökumətini söyürsən? Şura hökumət ilə işin olmasın. Bizim canımız da, malımız da hökumətə qurbandır.

A l m a z. Yoldaşlar, hökumət...

H a c ı Ə h m ə d. Hökumətin adını çəkmə... Biz razı olmaıq ki, sən bizim hökumətimiz haqqında güldən ağır bir söz deyəsən.

A l m a z. Yoldaşlar, qoyun mən də sözümü deyim...

Ş ə r i f. İstəmirik. Biz razı olmaq ki, sən bizim yanımızda Şura hökumətini söyləsən. Camaat, hamınız şahid olun!

B a l o ğ l a n. Yoldaşlar, yoldaşlar, dağılışın! Səs salmayın! Şəhərdən qəmisyə gəlib.

H a c ı Ə h m ə d. Hə? Qəmisyə gəlib?

B a l o ğ l a n. Bəli, bəli ya, bir dəstə adamdır.

Ş ə r i f. Bəs haradadırlar?

B a l o ğ l a n. Getdilər bizə.

Ş ə r i f. Yaxşı oldu ki, hələ əsli vaxtında gəldilər. Qoy gəlsinlər, görsünlər ki, bizim üçün necə müəllimə göndəriblər. Hansı ki, can kimi məktəbi vurdu dağıtdı. Qoy gəlsinlər, öz gözlərilə görsünlər.

Almaz donmuş kimi, divara söykənir və quruyub qalır. Hamı tez dağılır.

P ə r d ə

BEŞİNCİ PƏRDƏ

BİRİNCİ ŞƏKİL

Almazın otağı. Axşamdır, otaqda lampa yanır. Ara-sıra göy guruldayır, ildırım çaxır və pəncərədən yağış yağdığı görünür. A l m a z stol üstündə kağız yazır.

Haradansa xəfif bir laylay səsi eşidilir.

Y a x ş ı.

Laylay dedim adına,

Allah çatsın dadına.

Məndən ayrı düşəndə,

Laylam düşsün yadına.

Laylay, bala, laylay!

A l m a z (*durub uşağa baxaraq*). Qız, şeytan, dodaqlarını büzmə. Bax, anan səninçin laylay çalır.

Y a x ş ı.

Laylay dedim, al məndən,

İpək məndən, şal məndən.

Dedim, Allah, balamı saxla,

Demədim ki, al məndən,

Laylay, balam, laylay!

A l m a z. Eşidirsən, Yaxşı səninçin nə oxuyur? Yox, yox ağlamaq olmaz! Mən sənin əlindən ağlamaqdansa, sən mənim əlimdən ağlayırsan. Acsan, ay yazıq? Qarnciyəzin acdır? İndi mən səninçin nə edim, hə? Şeytan, yox, yox, izinsiz ağlamaq olmaz! Dayan, dayan, bu saat mən sənin boğazına kələm dolması suyu tökəcəyəm. Uşağı yerindən oynadır, üstünü örtür və yanında oturur. Laylay səsi gəlir.

B a r a t (*yavaşca girərək*). Almaz xanım.

Almaz eşitmir. B a r a t laylay səsinə dinləyir.

Y a x ş ı.

Yerin, göyün sayı var,

Ulduzu var, ayı var,

Gün görməsin, kim mənə

Öz balamdan ayırar.

Laylay, balam, laylay!

B a r a t (*dərin bir hərəkətlə*). Bu odur?

Y a x ş ı.

Laylam səslər, bil səni,

Bağda gözlər gül səni.

Laylay, balam, laylay...

B a r a t. Özüdür, Almaz xanım...

A l m a z (*düksinərək*). Hə, Barat, sənsən?

B a r a t. Mənəm, Almaz xanım. Bu laylay deyən sizin qonşunuz deyilmi?

A l m a z. Qonşumuz hansıdır?

B a r a t. Yaxşı...

A l m a z. Gərək ki, odur.

B a r a t. Onun gərək uşağı olmasın. Əri hələ keçən həftə gəlibdir. İl yarımdır getmişdir.

A l m a z. Bilmirəm.

B a r a t. Mən bilirəm, mən uşaqlıqda onun atası ilə qoyuna gedirdim.

Nə isə... Qəmisyə kəndlilərin tələbini qəbul etdi.

A l m a z. Hansı tələbini? Onların birinci tələbi mənə qulluqdan çıxardı, dustağa salmaqdır.

B a r a t. Yox, o hələ qalır. Silistin açıq aparılması... Sabahdan iclas açıqda olacaqdır.

A l m a z. Səni dindirdilər?

B a r a t. Bizim hamımızı. Məndən elə şeylər soruşdular ki, mən lap özümü itirdim.

A l m a z. Qorxdun?

B a r a t. Qorxmağına qorxmadım, ancaq lap boğazım qurudu. Bu bir-iki gündə, Almaz, sən də çox dəyişmişsən. Rəngin sapsarı saralıbdır.

A l m a z. Mən neçə gecədir yatmıram, Barat. Dünən gecə ağlamışam.

B a r a t. Görünür qorxursan?

A l m a z. Yox, qorxmuram. Ancaq vəziyyətim çox ağırdır. Barat, neçə gecədir düşünürəm, çıxacaq bir yol tapmıram. Barat, qulaq as. Sənin bir kəlmə sözündən bir adamın ölümü, ya yaşaması asılı olursa, nə edərsən?

B a r a t. Bilmirəm, yəni necə adamın?

A l m a z. Belə... büsbütün günahsız bir adamın. Yazıq bir adamın...

B a r a t. Əlbəttə, mən elə edərəm ki, o yaşasın.

A l m a z. Ancaq onun yaşaması mənim özümü öldürür. Təkcə məni də yox, mənim işimi, mənim tutduğum yolu, əqidəmi, hamısını ləkələyir. Başa düşdünmü?

B a r a t. Deyəsən bir o qədər də başa düşə bilmədim.

A l m a z. Bu saat, Barat, mən iki yol arasındayam: ya mən iki günahsız adamı ölümə verməliyəm, ya da özümü, öz adımlı el içində həmişəlik ləkələməliyəm. Ləkəli adla yaşamaqdansa, ölüm yaxşıdır. Bilirsənmi, Barat, ya onlar ölməlidir, ya mən. Ya onlar yaşamalıdır, ya mən. Başa düşürsənmi? Mən fikrimi toplaşdırma bilmirəm. Sənin fikrində təbiətin saflığı var. Sən öz sağlam duyğunla mənə məsləhət ver. Başa düşürsənmi, Barat?

B a r a t. Yox, Almaz xanım, deyəsən yaxşı başa düşə bilmədim.

A l m a z. Yaxşı, qalsın, görək nə olur.

B a r a t. Biz, Almaz xanım, gərək çalışaq ki, onların bütün işləri açılsın.

A l m a z. Yox, açılmayacaqdır. Görünür, tale özü onların köməyidir. Nə etmək, əl-qolum bağlanıbdır. Vəziyyətim ağırdır, Barat, ağırdır!

B a r a t. Almaz xanım, nə etmək lazımdır, sən de, mən eləyim. İstəyirsən gedim Şərif, ya Hacı Əhməd çağırım bayıra, çəkim yumruğu qulağının dibinə, hə?

A l m a z. Bu yumruqdan nə çıxar?

Fənər gərək, həm də rentgen fənəri!

Görməzlərə göstərsin

Nələr çıxır əsrin bizə

Göndərdiyi ömürdən.

İndi artıq daş yaşayış,

Ağac gediş yaramaz.

Əsrin nervi poladdandır,

Düşüncəsi dəmirdən.

Fənər gərək, həm də rentgen fənəri!

B a r a t. Vallah, onun gözünün altına elə bir rəngi tünd fənər qoyardım ki, lap yüz prosent işıq verərdi. Hayıf ki, proqramda yoxdur. Vallahı, Almaz xanım, mən hələ durum soyunum, Rüstəmi-Zal kimi girim ortalığa, kənd boyu qışqırım, kim vuruşur, gəlsin!

A l m a z. Eh, Barat, Barat...

B a r a t. Sən, Almaz xanım, heç qorxma! Mən bayaqdan qorxurdum, indi qorxum lap keçdi. Biz onları təqsirləndirəcəyik.

A l m a z. Necə? Nədə?

B a r a t. Sən, axı bilmirsən! Onlar quru palçığı divara yapışdırırlar. Qıpqırmızı üzümə durub deyirlər ki, guya bizim aramızda bir şey var.

A l m a z (*qorxaraq*). Necə? Kimin arasında?

B a r a t. Guya bizim aramızda...

A l m a z. Deməli, onlar səni də dolaşdırmaq istəyirlər?

B a r a t. Özü də deyirlər ki, guya bizim bir uşağımız da olub.

A l m a z (*getdikcə artan bir həyəcanla*). Uşağımız olub?

B a r a t. Onlar belə deyirlər də... Odur ki, sabah biz hamımız tələb edəcəyik ki, sübut eləsinlər...

A l m a z (*getdikcə üzülərək*). Sübut eləsinlər?

B a r a t. Uşağı göstərsinlər. Onların ki, əlində bir sübut yoxdur.

A l m a z (*çox yorğun bir tərzdə*). Onların əlində sübut vardır.

B a r a t. Vardır? Nə vardır?

A l m a z. Axı nə vardır? Hanı vardır! Göstər də.

A l m a z (*uşağı göstərərək*). Budur onların sübutu!

B a r a t (*qorxub çəkilərək*). Necə, doğrudan da uşaq varmış?

A l m a z. Görürsən ki, vardır.

B a r a t. Hər iş batdı, getdi. Hamımız gedəcəyik padsud.

A l m a z. Sən neçin, Barat?

B a r a t. Deyirlər ki, uşaq mənimdir də. Sözün biri ki doğru çıxdı, deməli, hamısı doğrudur də. Daha bizim sözüməzə kim inanar? Kağız yazmışam, komissiya çağırmışam, gəlib Şərifgilə düşübdür.

A l m a z. Barat, sən də inanırsan ki, uşaq mənimdir?

B a r a t. Bəs kimindir? De də...

A l m a z. Yox, yox, onu deyə bilmərəm, deyə bilmərəm. Barat, deyə bilmərəm. Ləkə üstümdən qalxmaq üçün hamı bilməlidir. Hamının da bilməsi, iki günahsız adamın həyatıdır. Başa düşürsənmi?

B a r a t. Axı sənə deyərlər ki, uşaq kimindir? Deyərlər, ya deməzlər? Birinci, elə mən özüm deyirəm. Yox, daha hər şeyi boynumuza qoyub sübut edəcəklər.

Qapı açılır. Ş ə r i f çox ehtiyatlı bir hərəkətlə daxil olur.

Ş ə r i f. Hi-hi-hi... Gəlmək olarmı? (*Kimsə danışmur*). Mane olmadım ki?

A l m a z (*sinirli*). Siz mənə heç bir vaxt mane ola bilməzsiniz, vətəndaş Şərif!

Ş ə r i f (*gülərək*). Hi-hi-hi, elədir, elədir (*Sükut*). Yağış elə yağır ki, elə bil göyün qıranı açılıbdır.

A l m a z. Nə istəyirsiniz?

Ş ə r i f. Mən şura katibiyəm. Sizə şura sədrindən kağız gətirmişəm (*Sükut*)
Ayrı tapşırıgım da vardır.

A l m a z. Deyin.

Ş ə r i f. Mənə buyuruq belədir ki, təklikdə deyəm.

A l m a z. Mənim Baratdan gizli heç bir sözüüm yoxdur...

Ş ə r i f. Sən bir spakoys ol. Orası bizə də, kəndimizə gələn təhqiqat qəmisyəsinə də məlumdur. Ancaq bizim sözüümüz gizlidir.

B a r a t. Eybi yoxdur. Mən onsuz da gedəcəkdim.

A l m a z. Barat, getməyin!

B a r a t. Gedim, sonra gələm.

Ş ə r i f (*kinayə ilə*). Çox gözəl, sonra gələrsən.

A l m a z. İstədiyim adamlar hər bir vaxt mənim yanıma gələ bilərlər.

Ş ə r i f. Elədir, elədir (*Sükut*) Sabah qəmisyə sizi açıq məhkəmə iclasına çağırır.

A l m a z. Xəbər göndərmək üçün kənddə başqa bir adam yoxdurmu?

Ş ə r i f. Vardı. Ancaq qəmisyə bizim evimizə düşübdür. Ona görə mənə dedilər.

A l m a z. Sizin evinizə düşüblər?

Ş ə r i f. Bəli, bəli. Necə mægər? Mən özüm şura katibi, mərkəzi qəzetlərin ən fəal müxbiri, divar qəzetində çalışıram. Bu da mənim vəsiqələrim... Bu da istiqraz vərəqələrim. Almaz xanım, sabah qəmisyə sizi iclasa çağırır. Sizin vəziyyətiniz çox ağırdır, bilirsinizmi? Əxlaqsızlıq, qızları çılpaq oynatmaq, evlərdən şey daşıtdırmaq, şəxsi tənqidçiləri ləkələmək və nəhayət, atasız bir oğlan doğmaqla məktəbin dağılmasına səbəb olmaq. Budur, hamısı təqsirnamədə subutalni, dakumentalni göstərilmişdir. Hamısına da şahid vardır.

A l m a z. İndi siz nə istəyirsiniz?

Ş ə r i f. Mən bu dəfə də sizə kömək etmək istəyirəm. Yüz ki, olsa, sən yenə də bizimkisen. Biz də deyirik ki, belə olsun ki, sirmimiz bayıra çıxmasın: ev bizim, sirr bizim. Hər nə olub, öz aramızda qalsın: nə dil bilsin, nə dodaq. Yoldaşlarımı da razı etmişəm... Qəmisyə ilə də işi düzəltmək olar. Kəndlilər özləri xahiş edirlər ki, müəllimə bir neçə vaxt da qalsın, bəlkə arada darazumenni¹ var, düzəldi-getdi.

A l m a z. Yaxşı, bunların hamısının bahası nədir?

Ş ə r i f. Yox, Almaz xanım, elə deməyin. Vallah, billah, mən size dünyalar qədər istəyirəm. Bizim aramızda ayıbdır. Sən müəlliməsən, yenə də başla müəlliməliyə, daha o yan-bu yan məsələlər qalsın bir yana, hələ biz də hamımız sizə kömək eləyək. Neynək, kəndimiz tərəqqi eləsin də. İstəməyinin gözü çıxsın. Budur, bura dörd yüz kəndli qol çəkmiş.

A l m a z. Dörd yüz kəndli... Hamı mənə qarşı? Neçin? Mən onların zərərinə çalışmışam?.. Həyat, həyat, sənin dərsindən böyük dərs ola bilməz. Demək, mən razı olmasam, vuruş davam edir.

Ş ə r i f. Necə vuruş? Onda hələ-əlbət hər kəs öz təklifini biləcək də... Budur... bu da qəzetlər, bu da məqalələr, bu da kağızlar. Hamısını subutalni, dakumentalni göstərirəm. İndi sizin huşunuz yerində isə, yaxşı-yaxşı düşünün, sonra cavab verin.

A l m a z. Elə isə, al! (*Bütün kağızlarını onun üzünə çirpür*). Yoldaşlarımda deyinən ki, mənim boynum təslim ipinə alışıramışdır.

Ş ə r i f. Hi-hi-hi. Sirkə tünd olar, öz qabını çatdadar.

¹Rusca "Nedorozumenie" (anlaşılmazlıq) sözünün təhrifidir

Şərif çıxır. Bir azdan sonra Almaz pəncərənin qabağına keçir. Bayırda ildırım çaxır, göy guruldayır, külək bacaları taqqıldadır, yağış bütün şiddəti ilə pəncərəyə çırpır, bu aralıq yavaşca qapı döyülür.

A l m a z. Kimdir? (*Qapıdakı səs vermir. Ancaq qapı döyülür*). Kimdir? (*Qapıdakı yenə səs vermir. Ancaq yenə də qapı döyülür*). Cavab verməsən, qapını açmayacağam. Kimsən? Cavab ver.

Y a x ş ı (*yavaşca*). Mənəm.

A l m a z (*ehtiyatla qapını açır, baxır, sonra qapını geniş açaraq*). Yaxşı, sənsən?

Y a x ş ı. Mənəm.

A l m a z. Gəl, heç kəs yoxdur (*Yaxşı bir gecə paltarında yataqdan durmuş kimi içəri girir*). Sən çılpaq gəlmişsən. Bu yağışda, bu qiyamətdə ölərsən ki!..

Y a x ş ı. Ərim yatmışdı, yorğan-döşəkdən durmuşam. İbad hələ gəlməmişdi. Gərək ki, o şəhərdən gələn hökumət onu çağırmışdı.

A l m a z. Bəlkə, birdən ərin oyandı, ya İbada rast gəldin?

Y a x ş ı. Çarəm nədir? Allaha pənah, yatıbdır.

A l m a z (*uşağı verərək*). Süd qurtarmışdı. Bayaq boğazına kələm dolması suyu tökürdüm. Qarnı acdır. Ala!

Y a x ş ı (*uşağı alıb bərk qucaqlayır, ağlayır, süd verir*). Bu Allaha rəvadır? Uşağın ürəyim əzilir. Bayaq xəlvət evdə baldızım uşağının beşiyini qoymuşam qabağıma, boş beşiyə laylay deyirəm.

A l m a z. Mən sənəni səsinə eşidirdim.

Y a x ş ı. Sonra sənəni bulaq başında danışıqlarımı fikirləşirdim.

A l m a z. Yazıq, elə bil yüz ildir acdır.

Y a x ş ı. Sonra da eşitdim, səhər səni divana çağırırlar. Məsciddən bir Quran gətirmişəm, onu açmışam, qoymuşam başıma, getmişəm bir xəlvət evdə yuxarı, gəlmişəm aşağı. Sənə dua eləmişəm ki, Allah sənə kömək olsun, çünki sən bütün əlsiz-ayaqsızlara kömək edirsən. Dahı gedim, Allah öldürmüş birdən aylar (*Uşağı Almaza uzadır. Almaz uşağı böyük bir tərəddüdlə alır. Yaxşı yola düzələrkən*). Almaz xanım, Allahımdan istəmişəm: mənə elə bir mümkün versin ki, sənəni bu yaxşılığımı yetirə bilim. Sağ ol! (*Yavaşca qapı tərəfə çəkilir. Birdən Almaz çox mütərəddid bir səslə Yaxşını çağırır*).

A l m a z. Yaxşı... Mən sənə bir söz demək istəyirəm. Mən demək istəyirəm, mümkün olsa... Vallah, Yaxşı, mümkün deyil... Bəlkə sən bu uşağı aparasan...

Y a x ş ı (*bir təlaşla*). Aparım?.. Aparım.. Hara aparım? (*Özünü itirmiş kimi yerində qalır*).

A l m a z. Yaxşı, sabah məni açıq məhkəməyə çağırımlar. Adını deməsəm, onda iş mənim boynumda qalacaqdır.

Y a x ş ı (*uşağı alır və nə edəcəyini bilməyərək*). Bəs mən nə edim?

A l m a z. Sən məni təqsirləndirmə. Əgər iş, tək mənlik olsaydı, mən öz ölümümə razı olardım, səni darda qoymazdım. Ancaq, Yaxşı, bu saat iş belə düşüb ki, mən özümünkü deyiləm. Mən ləkələnsəm, mənim bütün düşündüyüm işlər də, hamısı xalqın gözündə dəyərdən düşəcəkdir. Başa düşürsənmi?

Y a x ş ı (*heç düşünməyərək, başı ilə təsdiq edir*). Düşürəm.

A l m a z. İnan ki, Yaxşı, mən məcburam. Qaçacaq bir yol yoxdur. Onlar bu işdən istifadə etməyə çalışacaqlar. Başa düşürsənmi?

Y a x ş ı (*başını bəxtiyar təsdiq edərək*). Düşürəm (*Haraya getdiyini özü də bilməyərək, bayıra doğru yönəlir*).

A l m a z. Al şalımı bürün, yağışdır. Bir-iki gün keçsin, istəsən, sonra yenə də səndən alaram. Göndərəm şəhərə, priyuta. Başa düşürsənmi?

Y a x ş ı (*öz-özündən soruşmuş kimi*). Allah... bəs indi mən bunu hara aparım?

Qapıdan çıxarkən şal başından düşür, özü isə fikir vermədən çıxıb gedir. Almaz şalı götürüb ardınca çıxır. Bir az sonra tək qayıdıb pəncərənin yanına keçir. Sonra oturub kağız yazmağa başlayır, yazı bilmir... Göy gurultusu getdikcə şiddətlənir, yağış şüşələrə çırpır, ildırım üst-üstdən çaxır və evi göz qamaşdıran bir işıqla işıqlandırır. Almaz bir az yazdıqdan sonra, göy gurultusundan diksinib qalxır, yenə də pəncərəyə yanaşır, bu aralıq bayırdan səs gəlir.

A f t i l. Almaz xanım, Almaz xanım!

A l m a z (*diksinərək*). Kimdir?

A f t i l. Mənəm, Aftiləm (*Almaz qapını açır*). Şəhərdən bir nəfər gəlib sizi axtarır. Bu da onun şeyləridir.

A l m a z. Yağış getdikcə şiddətlənir.

A f t i l. Elə tufandır ki, göz açmaq mümkün deyil. Yağış elə bil tuluqdan tökülür.

A l m a z (*həyəcanla*). O yazıq bu havada hara gedəcəkdir?

A f t i l. Kim? O bu saat araba ilə buraya gələcək. Araba palçığa batmışdır. Mən şeylərin yarısını götürdüm ki, yüngül olsun.

A l m a z. Tək, kimsəsiz, gücsüz bir adam, təbiətin belə bir qasırgası içində.

A f t i l. Mən gələndə, o yuxarı döngədə, bilmirəm, kim idi, bir ağ paltarlı palçıqım içində külək çaşdırmışdı, yeriyə bilmirdi.

A l m a z (*həyəcanla*). Yeriyə bilmirdi?

A f t i l. Bir yıxıldı.

A l m a z (*qorxaraq*). Yıxıldı?

A f t i l. Yox, yenə də durdu, düzəldi yola. Gərək ki, zənən xaylağı idi.

A l m a z. Hayana gədirdi?

A f t i l. Uçurumun kənarına tərəf aşırıdı. Ancaq külək dolaşdırmışdı onu: gah o yana çırpırdı, gah bu yana.

A l m a z. Aftıl dayı, sən heç uçurumun dibini görmüzsənmi?

A f t i l. Onun dibini bu vaxta qədər görən olmamışdır. Ayaq getmir, göz işləmir – zülmətdir, zülmət.

A l m a z. Adam o sıldırım qayalardan uçuruma atılarsa, sağ qalarmı?

A f t i l. Qiyamətə kimi heç tikəsi də ələ gəlməz.

A l m a z (*həyəcanla*). Heç tikəsi də ələ gəlməz? Ona kömək edən olmayacaq, – o çaşıb, uçuruma yıxılacaqdır,

A f t i l. Yox, canım, o indicə gələr (*Almazın şaşqınlığını görüncə*) Kim? Arvad, ya şəhərdən gələn?

A l m a z. İndicə gələr. Yox, o bir daha gəlməz... Gəlməz... Bax gör ildırım necə vurur! Bütün dünyanı işıqlandırır, yenə də sönmür. Bir nəfər günahsız adam bu qiyamətin içində öz canını götürüb gəzdirir. Bütün yaranmışlardan, bütün insanlardan kömək istəyir. Ancaq kimsə ona kömək etməyəcəkdir. Qatillərə, canilərə kömək edərlər, ona yox...

Bu aralıq birdən ildırım çıxır, bir qırıpımda bayır işıqlanır. Almaz pəncərədən baxıb dəhşətli bir həyəcanla bağırır: “Ah, o uçuruma yıxılacaq!”.

A f t i l. Almaz xanım, Almaz xanım, sizə nə olub? Siz sakit olun! Mən bu saat onun dalınca gedərəm (*Gedir*).

A l m a z (*bir qızdırmalı kimi sayıqlayaraq*). Bu qiyamətin içində tək... Yox, yox, bu cinayətdir! Mən qoymaram, qoymaram! (*Birdən yerindən qalxıb, həyəcanla bayıra qaçır*).

Bu aralıq A f t i l və F u a d içəri girir. Fuad – görünüşcə səliqəli görkəmli və daranmış bir gəncdir. Əynindəki yol paltarını yağış başdan-ayağa islatmışdır.

A f t i l. Almaz xanım, Almaz xanım! Elə bu saatca burada idi. Heç bilmirəm hara getdi...

F u a d. Siz mənim gəldiyimi ona söylədinizmi?

A f t i l. Söylədiniz? Bəli, bəli, söylədik. O çox narahat oldu.

F u a d (*mənalı bir tərzdə*). Narahat oldu? Görünür, o mən olduğumu duymuşdur.

A f t i l. Vallah, axtarsan, bir cür baş-ayaq vururdu. Belə, belə, halı bir cür idi (Sözünü deyə bilmir, dediklərini də əlləri ilə təkmil etməyə və Almazın həyəcanını təsvir etməyə çalışır). Mən heç onu o cür görməmişdim.

F u a d (*divardakı şəkli diqqətlə baxır və cibindən bir şəkil çıxarıb ikisini tutuşduraraq*). Siz bu adamı tanıyırsınız?

A f t i l. Tanıyırsan deyəndə ki, vallah, o gərək ki, Almaz xanımın dostudur, ya qohumudur. Axır vaxtlar Almaz xanımın yanına tez-tez gəlir.

F u a d. Necə? Tez-tez gəlir?

A f t i l. Bir neçə vaxt hələ Almazın yanında qaldı. İndi də gələndə elə bura düşər.

F u a d. Aha... Bəs belə... Almazın yanında qalır... Məsələ aydınlaşır.

A f t i l. Mənə elə gəlir ki, o sayıqlayan kimi idi, birdən özünü tələf eləməsin?!

F u a d. Axı ona nə oldu?

A f t i l. Bilmirəm, mən elə sənin gəldiyini ona dedim, elə gördüm altı-beş vurur. Mən bir gedim görüm bu hara getdi.

Çıxmaq istəyir, bu aralıq A l m a z qucağında uşaq içəri girir. İçəridə adam olduğunu görəncə, diksinib divara söykənir və birdən Fuadı tanıyaraq.

A l m a z. Fuad! Əzizim, sənsən? Nə yaxşı gəlmişsən (*Üstünə yüyürüb onu öpmək istəyir, birdən geri dönərək*). Yox, yox, dayan, hələ bu uşağı yerinə salım, mən səni bərk-bərk öpmək istəyirəm. Sənin üçün lap qərubsəmişəm. Yaxşı ki, gəldin, Fuad. Bu saat sənin köməyin mənə bilirsənmi nə qədər lazımdır (*Uşağa işarə ilə*) Ay yazıq, gömgöy göyərmişdir. Bilirsən, Fuad, mən onu bu saat lap uçurumun üstündən, ölümün boğazından çıxartmışam. Hə. Hələlik sən yat (*Bir sevinclə Fuada doğru atılaraq*). Fuad, əzizim, nə yaxşı ki, sən bu ağır dəqiqəmdə özünü mənə yetirdin (*Fuadı qucaqlamaq istəyir*).

F u a d (*soyuq bir hərəkətlə, onun qollarını özündən rədd edərək, soyuq bir tərzdə*). Bir az yavaş.

A l m a z (*duruxur, sonradan Aftili görəncə, yenidən sevinərək*). Aha... yox, Fuad, Aftil dayı elə adam deyil. O çox gözəl kişidir. O mənə lap atalıq eləmişdir... O bilir ki, mən səninçin qərubsəmişəm.

A f t i l. Eybi yoxdur, bacıqızı, işini gör, mən elə gedəsiyəm. Sonra yenə gələrəm (*Çıxmaq istəyir*).

A l m a z. Aftıl dayı, bu mənim nişanlımdır. Görərsən, o mənə hər şeydə necə kömək edər.

A f t i l. Allah eləsin, bacıqızı, Allah eləsin (*Gedir*).

A l m a z. Fuad, əzizim, bilsən mən sənsiz nələr çəkmişəm (*Yenə onu qucaqlamaq istəyir*).

F u a d acıqlı onun qollarını itələyərək.

F u a d. Yavaş, deyirəm sənə. Mənim hələ səndən soruşacaq sözlərim vardır.

A l m a z (*birdən duruxaraq*). Fuad, sənə nə olub, sən heç danışmırsan?

F u a d. Onu sən özün yaxşı bilməlisən ki, mənə nə olubdur? Sən özünü yaxşı apara bilsəydin...

A l m a z (*yenidən sevinərək*). Bilirsən, Fuad, bu saat elə bir haldayam ki, heç ağılım başımda deyil. Bu saat mən ölümlə pəncələşirəm. Anlayırsanmı? Ölümlə! Bu hələ yaxşı gündümdür, heç olmasa mənə daş atan yoxdur. Sən də mənim yanımdasan. Bilirəm ki, məni qoruyan var. Bəs sən onda görəydin ki... (*İxtiyarsız halda yenə də onu qucaqlamaq istəyir*).

F u a d (*daha sərt bir hərəkətlə onu itələyir*). Yavaş, deyirəm sənə. Özünü bilməməzliyə qoyma. Sən hələ mənə cavab verməlisən.

A l m a z (*büsbütün şaşqın bir halda durub ona baxaraq*). Fuad, sən nə istəyirsən?

F u a d. Nə istəyirəm? Səndən cavab istəyirəm.

A l m a z. Cavab? Nə cavab?

F u a d. Nə cavab? Sən bilmirsən? O uşaq kimindir?

A l m a z (*boğulmuş kimi, nəfəsini tez-tez alaraq*). Uşaq?.. Fuad, onu, sonra, deyərəm.

F u a d. Səndən soruşuram: uşaq kimindir?

Almaz yavaş-yavaş özünə gəlir, yaxasını düymələyir, saçlarını düzəldir və yüngülcə bir gülümsəmə ilə Fuada baxaraq, görüşdə sakit, lakin çox sərt.

A l m a z. Uşaq... mənimdir!

F u a d. Sənindir?.. Hm... Atası kimdir?

A l m a z. O sizin borcunuz deyildir.

F u a d. Almaz, gözünü aç, yaxşı bax... Məni tanıyırsan yox?

A l m a z. Mən sizi çox gözəl tanıyıram, vətəndaş Fuad... Sizin adınız Fuaddir.
F u a d. Bu azdır.
A l m a z. Siz mənim nişanlımsınız...
F u a d. Mən səndən tələb edirəm, söylə, uşaq kimindir?
A l m a z (*daha sinirli bir halda*). Uşaq mənimdir!
F u a d. Mən deyirəm: atası kimdir?
A l m a z. O sizin borcunuz deyildir.
F u a d. Bəs kimin borcudur?
A l m a z. Heç kəsin borcu deyildir. Onu mən özüm bilərəm.
F u a d. Almaz, sənin aqlın başındadır mı? Sən ailə namusunun nə olduğunu bilirsənmi? Sən hələ də sayıqlayırsan.
A l m a z. Mən azad bir qadınam.

Sükut.

F u a d. Azad, azad... Siz on damcı dərman yerinə, təsirli olsun deyə, qırx damcı içən bir naxoşa oxşayırsınız. Azadlıq ki, əxlaqsızlıq deyildir.

A l m a z. Siz də, uşaqlarına çörək verib, atam xeyratına deyən xəsislərə oxşayırsınız. Azadlıq mənim haqqımdır. Azadlıq sədəqə deyil. Hamısı mənimdir. Onu çərçivəyə alıb, hər iki saatdan bir çay qaşığı verməyə kimsənin haqqı yoxdur. Mən bütün işlərimdə ya azadam, ya əsir, ya ağayam, ya qul.

F u a d. Sən nə qədər məndəsən – mənimkisən, mənimki olmalısən. Sənin ki, dediyin anarxizmdir.

A l m a z. Sənin də dediyin əski dərəcəyəliyin yeni formasıdır. Mən heç bir zaman səninki olmamışam və səninki olmayacağam.

F u a d. Sən ki, mənim nişanlımsan.

A l m a z. Nişanlım... Yaxşı, olmamış olum (*Barmağından üzüyü çıxardıb, onun üstünə atır. Sükut*).

F u a d. Almaz, bu şəkil kimindir? (*Sükut*) Eşidirsənmi?

A l m a z. O mənim dostumdur.

F u a d. O, birinci gün, kəndə gəlmək üçün vaqona minərkən rast gəldiyin oğlan deyilmi?

A l m a z. Odur.

F u a d. O buraya da gəlmişdir?

A l m a z. Gəlmişdir!

F u a d. Çox təəccüb!

A l m a z. Sizinçin bəlkə də...

F u a d. O sənın yanında qalmışdırmı?

A l m a z. Qalmışdır.

F u a d. Çox təəccüb.

A l m a z. Burada təəccüb ediləcək bir şey yoxdur. Mənim qapım dostlarımmın üzünə həmişə açıqdır.

F u a d. Bu da azad qadın!

A l m a z. Kimsəsiz gecələrdə göz yaşı boğazıma tıxanırkən, Fuad gələr və “sağ ol, Almaz, qoçaqsan”, – deyər sən bir gülüslə məni oxşar deyirdim. Fəqət sən gəlib nələr soruşursan. Həyat bir kislata kimi bütün paxırları açır, hər kəsi öz rəngində göstərir. İndi mən kiməm, sən kimsən? Mən yeni yaşayış yolunda çarpışan fədakar bir əsgər, bir soldat. Sən isə dargözlü, dar düşüncəli bir meşşan. Budur, mən bu kağızda hamısını sənə yazmışdım. Səni köməyə çağırırdım. İndi isə, al, bu da bu!

Kağızı götürüb cırmaq istəyir. Fuad ona doğru atılıb kağızı əlindən almaq istəyir.

Fəqət Almaz ondan qabaq kağızı cırıb atır.

F u a d. Sən sayıqlayırsan, Almaz! Sən anla ki, bir ailənin səadəti ondakı qadının məsumluğundadır. Sən anla ki, qız ilə qadın arasında bir pərdə vardır ki, onu sökmək – külfət səadətini sökmək deməkdir. Sən dindirəndə qızaran, güldürəndə ağlayan bir qızdın, bu dil səndə yox idi.

A l m a z. Sən mənim sevgimi, səmimi duyğularımı gərəksiz bir pərdəyə fəda edirsən. Deyirlər ki, səmimi eşqin ürəyi geniş olar. Orada kainat belə yerləşər. O hər şeyi bağışlaya bilər.

F u a d. Mən səni anlamıram, Almaz. Mən bir şeyə inanardım, hər şeyi keçərdim. Lakin biz bu uşağa nə ad qoya bilərik. Belə işi bağışlamaq... Eşidən nə deyər? Cidanı ki, çuvalda gizlətmək olmaz. Bunu kim bağışlaya bilər?

A l m a z. Bağışlamaq olmaz... Al, Fuad, bu nədir? *(Ona bir kağız uzadır).*

F u a d. Bu... bu...

A l m a z. Nədir?

F u a d. Bu, aliment kağızıdır.

A l m a z. Aliment kağızıdır?

F u a d. Lakin, Almaz, gənclikdir, bu bir işdi düşmüşdü.

A l m a z. Bir işdi düşmüşdü! Neçin səninçin bir iş düşə bilər, mənimçin düşə bilməz?

F u a d. Axı, Almaz, mən kişiyəm, sən qadın.

A l m a z. Unut artıq. Mənimçin dünyada kişi-arvad yoxdur. İnsan var: insan hər bir işində azad və sərbəst olmalıdır.

F u a d. Axı, kişiylə arvad arasında bir fərq var, ya yoxdur?

A l m a z. Var. Sənin cəmiyyətin kişiyə hər bir cinayəti bağışlayır, qadına yox.

F u a d. Cəmiyyətə tabe olmaq gərəkdir, yox? Bizim ki, şüarımız kollektivlikdir.

A l m a z. Mən sənə o çürük meşşan cəmiyyətinə qarşı mübarizə aparıram. O haqsızdır. Mən onun ardınca getməli deyiləm. O cəmiyyətin özünü yıxmaq lazımdır.

Sükut.

F u a d. Almaz, uşağın olduğunu bir adam bilirmi?

A l m a z. Nə demək istəyirsən?

F u a d. Qoy heç kəs bilməsin. Bu sirr aramızda qalsın.

A l m a z. Yox, mən çalışacağam ki, bunu bütün dünya bilsin və hamı bilsin ki, mənim öz işim, ancaq öz işimdir və ona qarışmaq kimsənin borcu deyildir.

Əlindəki kağızı yerə atır. Bu aralıq doktor T e m u r t a ş içəri girir.

Aha, sizsiniz, mən çox şadam...

T e m u r t a ş. Külək, Almaz, məni əldən salmışdır. Gedə bilmədik, yoldan qayıtdıq.

A l m a z. Tanış olun!

T e m u r t a ş (*Fuada yanaşıb, gülümsəyərək, əlini uzadır*). Temurtaş.

Fuad acıqlı bir dönüşlə onun gah üzünə, gah da əlinə baxır və birdən sərt bir hərəkətlə onun üzünə bir şillə vurur. Hər üçü dinməz durub bir-birinin üzünə baxırlar. Bu aralıq sərt bir hərəkətlə qapını çırpıb çıxarkən.

F u a d. Görüşərik.

P ə r d ə

İKİNCİ ŞƏKİL

Kənd şurasının qabağında: ortadan t ə h q i q a t heyəti,
sağdan A l m a z oturmuşdur.

Ş ə r i f (*ayaq üstə, çox qızğın*). Biz kəndlilər razı ola bilmərik ki, Şura hökumətinin zamanında da köhnə qurdlar, hansı ki, qoyun dərisini geyib əksinqilab binası qoysunlar.

B ə r a t. Əksinqilabçı siz özünüzsünüz. Köhnə qurd sən özünsən, müxbirlərin də adını ləkələyirsən.

Ş ə r i f. Əlbəttə, yoldaş Barat, sən yerindən qışqırırsan, səni yandırır, çünki müəllimə arağı sənidlə içirdi. Atamoğlanın qızını soyundurub subutalni, dakumentalni sənin qabağında oynadırdı.

A f t i l. Sənin qabağında oynatsaydı danışmazdın.

Ş ə r i f. Sən bircə spakoys ol.

S ə d r. Yoldaşlar, səs salmayın!

Ş ə r i f. Böyük-böyük qızları soyundurub, öz adamlarının qabağında oynadır.

B ə r a t. Yalan deyirsən.

Ş ə r i f. Yalan deyirəm? Bu da sübut, burada yüz əlli adam qol çəkmişdir. Subutalni, dakumentalni bunlar hamısı öz gözlərilə görənlərdir. Uşaqları tovlayıb, onlara yağ, pendir və yumurta gətirtir. Bu da yalandır? Mən yalan deyirəm, qoy şura sədri desin. Elədir, yoldaş Baloğlan, elə deyil? Sən öz gözünlə gördün, ya yox?

B a l o ğ l a n. Bəli, bəli ya, elədir.

Ş ə r i f. Sənin öz qızın gəlib, hindən nənəsinin yumurtalarını oğurlayıb aparmışdı, aparmamışdı?

B a l o ğ l a n. Bəli ya, bəli, bəli.

Ş ə r i f. Hacı Əhməd! Oğlun yağı bardaqdan aparmışdı, aparmamışdı?

H a c ı Ə h m ə d. Canunçun, yoldaş sədr, soruşur, gərək doğrusun deyim. Xəncəri qından apartdırır, çolpanı hindən. Bardaqları uşağın əlindən alıb, uçuqullanın həyətidə yerə elə çırpmışam ki, saxsıları, canınçun, indi də elə oradadır. Belədir, Mirzə Səməndər, ya qeyri-belədir?

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Atam, vallah, mən bitərəfəm, mən onun işinə qarışmıram.

B ə r a t. Yalandır. O, rüşvət bardağı idi.

A f t i l. Onu sənin başuva vurmaq lazımdır.

K ə n d l i l ə r. Doğrudur, doğrudur.

O b i r i d ə s t ə. Yalandır, yalandır.

S ə d r. Yoldaşlar, yerinizdən səs salmayın!

O c a q q u l u (*ayağa durur*). Bəs məscidi nə üçün demirsiniz? Allahu nə üçün demirsiniz? Yoldaş qəmisyə, mən səndən və külli bu yığılan camaatdan sual edirəm: hər binanın bir ustası və hər bir məxluqun bir xalığı var, ya yoxdur? Hə, sual edirəm: var, ya yoxdur?

B a r a t. Get sən onu o axsaq qatırından sual elə!

O c a q q u l u. Genə də dedi qatır! Qatırı axsaq olanın atası tünbətün olsun, sonra da, o sözü çıxardanın.

S ə d r. Yoldaşlar, səs salmayın!

Ş ə r i f. Mən özüm getdim ona dedim ki, yoldaş müəllimə, neçə vaxtdır burada Mirzə Səməndər də müəllimdir. Nə üçün bir adam ondan bir gülcən də inciməyib, hə? Yoldaş Şura sədri inciyib?

B a l o ğ l a n. Yox, canım, yox, canım, yox, yox, bir gülcən deyəsən, yox, yox.

H a c ı Ə h m ə d. Canunçun, yoldaş sədr, uşaqlar hamısı, lap hələ kəndlilər də, başına and içirlər, neçün ki, düz işləyir, görürəm işinə diqqət eləyir. Belədir, Baloğlan, ya qeyri-belədir? Amma bu birisi, baxırsan, görürsən ki, yox... əyir... əyir...

S ə d r. Yoldaşlar, mən qəti surətdə təklif edirəm ki, yerinizdən danışmayın!

Ş ə r i f. Yoldaşlar, mən özüm qəzet müxbiriyəm, bu mənim kağızlarım, bu da vəsiqələrim, hamısını subutalni, dakumentalni göstərirəm. Tutaq ki, mənim dediklərim hamısı yalan oldu. Bəs bu yekə uşağa nə deyəcəksiniz, yoldaş Barat? O da yalandır? Ona nə deyəcəksiniz? İldən yuxarıdır müəllimə buradadır. Nişanlısı da elə dünən gəlibdir. Bəs bu uşaq haradan çıxdı? Hə? Onda dillənmirsiniz? Yoldaş Gülverdi, yoldaş Barat, yoldaş Aftil, dillənsəniz!

H a c ı Ə h m ə d. Ay barakallah, ay barakallah, yaxşı tutdu...

S ə d r. Siz ayrı-ayrı adamlarla danışmayın!

Ş ə r i f. Odur ki, kəndlilər öz arvadlarını çıxarıb apardılar, qaldılar, zadda, zadda, arvadlar qaldılar zadda (*Dəftərini vərəqləyir*).

A f t i l. Hansı cəhənnəmdə qaldılar?

B a r a t. Qalmazlar, biz onları traktorla gətirərik.

O c a q q u l u. Neynən? Neynən dedin?

B a r a t. Sənin axsaq qatırınla.

O c a q q u l u. Genə də dedi qatır? Genə də dedi qatır!

S ə d r. Yoldaşlar...

Ş ə r i f. Arvadlar qaldılar cəhalət və səfalət pəncəsində. Məktəbdən də hər kəs öz uşağını apardı, məktəb də dağıldı.

B a r a t. Məktəbi siz dağıtdınız!

Ş ə r i f. Mən öz bacım oğlunu heç aparmadım da. Ona bina, mən bilirəm ki, burada təqsir müəllimədedir. Ona görə də belə müəllimə, hansı ki, heç nəyə ləyaqəti yoxdur, gərək ona lap böyük cəza verilsin ki, başqalarına da dərs, ibrət olsun. Ona görə də mən deyirəm: yaşasın Şura hökuməti!

Hamı əl çalır. Bu aralıq bayırdan bir gurultu qopur.

X a n ı m n a z ağlayaraq, içəri girir.

X a n ı m n a z. Vay, evim yıxıldı. Yıxdılar balamın evini. Mən yuxumu görmüşdüm. Ay balam! (*İçəri girib, Almaza doğru gedir. Almaz onu görüb, tez ayağa durur*).

S ə d r. Yoldaşlar, səs salmayın!

K ə n d l i l ər (*daldan Xanımnazı tuturlar*). Ay arvad, ora getmək olmaz ey!

X a n ı m n a z. Olmaz? Bəs neyləyim? Ay balam!

B a r a t. Eybi yoxdur. Xala, otur bir yanda.

X a n ı m n a z. Vay, balamın evini yıxdılar. Ay camaat, uşaqlarınızın başına dolanım, uşağını sizdən istəyirəm.

H a c ı Ə h m ə d. Bacı, biz nə edək? Dedi, malı qırov öldürər, qışın adı bədnamdır...

O c a q q u l u. Ey ciyəərə qane olmayan pişik, asıl qənarədən, sənə bundan bətəri gərəkdir!

X a n ı m n a z. Ay başınıza dönüm, mənim uşağım da bir təqsir yoxdur. Nadandır. Ay camaat, çevirin uşağını balalarınızın başına, yazığam.

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Uşaqdır, canı çıxsın, dilini saxlasın. O gəlmişdi ayran içməyə, başlamayırdı ara açmağa. Keç otur daha bir yanda, zəhəndəlik eləmə.

A f t i l. Xanımnaz bacı, keç otur. Eybi yoxdur. Dünyanın işi belədir. Çəkişməə, bərkişməz¹.

S ə d r. Hacı Əhməd, sizin bu barədə sözlünüz varmı?

¹ Müəllifin əlyazmalarından birində Xanımnazın məclisə gəlməsi ilə əlaqədar olan bu parça ixtisar edilmişdir.

H a c ı Ə h m ə d. Yoldaş sədr, mən özüm orta bir kəndliyəm. Özüm də invalid, bu da mənim kağızlarım. Şura hökumətinə də canlabaşla qulluq eləməyə hazırıq.

S ə d r. Vətəndaş Hacı Əhməd, siz vətəndaş Almaz xanımın işi haqqında nə bilirsiniz?

H a c ı Ə h m ə d. Mən, yoldaş sədr, bir az avam adamam, zakundan başım çıxmaz. O ki, hər nə ki, Şərif dedi, əlbəttə, onların hamısı doğrudur. Bu, bu işləri görübdür. Ancaq mən xahiş eləyirəm hökumətdən ki, hələ bu dəfəlik keçsin onunçun. Doğrudur, bir dana bir naxırı korlar, daha onu siz yaxşı bilirsiniz... Biz avam adamıq Deyərlər ki, qurunun oduna yaş da yanar. Bunu buraxarsan, kəndlilər o yaxşını da qoymazlar. O səbəbə ki, ilan vuran ala çatıdan da qorxar. Ancaq mən

yenə də xahiş edirəm ki, hökumət onun cəzasını bir az hələ yüngül eləsin. Uşaqdır, bu dəfə eləyibdir, gələn səfər eləməz. O ki qaldı bardaqlarımı uşağıma apardırıq, canunçun, yoldaş sədr, mən hələ ondan da keçirəm. Neynək, daha avam adamıq də.

İ b a d. Uşaqdan danışıq, uşaqdan, bunlar hamısı boş söhbətdir!

H a c ı Ə h m ə d. Vallah, uşaqdan daha nə deyim. Mənim ki, bu barədə dilim varmır. Mən bu təzə zakunları yaxşı bilmirəm. Ancaq belə adama daha kəndlilər arvad üst olmazlar. O bu kənddə daha duruş gətirə bilməz. Odur ki, məktəb də dağıldı, o biri də, bu biri də. Yəni bunu kəndlilər deyir ha. Canunçun, yoldaş sədr, mənə heç bir peykamı yoxdur. Bir arvadım var, Allaha şükür, samana qatsan, at yeməz, sümüyə qatsan, it. Lap istəyir hələ bu saat arvadları hopçılıq eləsinlər, mənə peykamı yoxdur. Ona görə də mən deyirəm: yaşasın Şura hökuməti!

İ b a d. Yoldaş sədr, mən bir bilmək istəyirəm: bu müəllimənin bu kənddə əsl işi nədir? Nəçidir? Hə? Soruşuram də.

S ə d r. Sözüünüzü deyin!

İ b a d. Yox, soruşuram də?

S ə d r. Vəzifəsi müəlliməlikdir.

İ b a d. Deməli, məktəbdə dərs deməkdir də? Rəhmət atova! Bəs o ki, dərsi qurtaran kimi, o dərə sənin, bu dərə mənim, o bulaq başı sənin, bu bulaq başı mənim, toyxana gəldi, yaxxana gəldi, başlayır arvadlara çəhil-tuti kitabından dərs verməyə: ərin incidir – çıx heç yoxdur – gəl hopçılıq ol, şura sədri yaramaz, gərək arvad olsun. Bu hansı zakunda vardır? Məscid gərək klub olsun, bilmirəm nə olsun, nə olsun, nə olsun... Görüb bu işlər hamısı onun palağayısıdır, ya zakundan

qıraq iş görür. Kəndin arvadlarını da yoldan çıxardır. O gələni küllicamaat öz arvadına bir söz deyə bilmir.

B a r a t. Kolxoza yazmaq, yoldan çıxartmaqdır?

B a l a r z a. Əlbəttə ki. Hansı zakunda var ki, mən evdə oturum, sən gəl mənim arvadımı tovla, kolxoza yaz, kursa yaz, hopçılığa yaz...hə? Zakunda palağayı var? Əgər var, qoy böyük yoldaşlar desinlər.

İ b a d. Əlbəttə ki, yoldan çıxartmaqdır.

B a l a r z a. Uşaqdan danış, İbad.

İ b a d. Bəs bu yoldan çıxartmaq deyil, nədir: içəri girirəm, görürəm, adə, iş birtəhərdir, verirəm özümü irəli, görürəm yox, iş birtəhərdir, bu dayanıb belə, bizim qardaşın evliliyi də belə, bir az da özümü irəli verdim, gördüm yox, iş birtəhərdir. Bunun əlində bir uşaq sapsarı meyit rəngi götürüb... Gördüm yox, iş birtəhərdir, bir az da özümü irəli verdim, bu nə əhvalatdır? Daşdan, divardan səs çıxar, bundan yox... Hə, bəs mən xahiş edirəm ki, hə, mən xahiş edirəm ki, mənim uşağımı saxlasın, mənə pamağayıt ələsin. Bu, yoldan çıxartmaq deyil?

A f t i l. Sən iki arvadı candan eləmişsən, üçünü kəbin altında saxlamışsan, ona görə arvad sözü danışanda yuxuva ilan-qurbağa girir.

İ b a d. Sözü bil danış, əbləh, qurumsaq. Keçinin ölümü çatanda çobanın çomağına sürtüşər.

S ə d r. Səs salma, otur yerində, sənə deyirəm. Mən sənə söz verməmişəm.

İ b a d. Neynək. Axır mənə də söz verəcəklər, ya yox? Onda danışarıq.

S ə d r. Vətəndaş Barat, siz nə deyə bilərsiniz?

B a r a t. Mən onu deyə bilərəm ki... onu deyə bilərəm ki... Almaz xanım gələni məktəb nizamına düşüb. Özəyin iclaslarında aktiv iştirak edir, hər gün bizimlə söhbətə gəlir, biz onun yanına gedirik.

H a c ı Ə h m ə d. Hay barakallah, barakallah! Hə... hə... Xırda söhbət, xırda söhbət.

B a r a t (*tutularaq*). Söhbət deyəndə ki, həmişə hələ kəndin işlərindən danışırıq. Bizə deyir ki, kəndimiz geridə qalıbdır. Biz gərək belə edək ki, bizim kəndimiz ən birinci kənd olsun. Hamı kəndlərə yetək, ötek. Ortaqlı olaq... Maşın alağ... Maşın olsun, hər şey olsun... Özü də elə deyir ki, adamın tükləri biz-biz olur... Həmişə o danışandan sonra adam istəyir ki, durub getsin kəndin qırağındakı o qaya ilə kəlləkəllə gəlsin.

Ş ə r i f. Uşaq məsələsini də danışsana.

B a r a t (*dolaşaraq*). Uşaq məsələsini? Uşaq məsələsini? Mən o barədə bir şey bilmirəm.

Ş ə r i f. Öz uşağın barəsində bir şey bilmirsən?

B a r a t. Mən ancaq onu deyə bilərəm ki, bunların hamısı şəxsiqərəzlikdəndir. Bizim kəndimizə onun kimi işləyən müəllimə gəlməmişdir.

G ə n c l ə r. Elədir... Elədir... (*Əl çalınır*).

B a r a t. Məktəb üçün pianino alıb, stul-mustul gətirib. Mirzə Səməndər nə eləyib, bildirçin ovlamaqdan başı haçan ayılıbdır?

M i r z ə S ə m ə n d ə r. Yalançının Həzrət Abbas belindən vursun! Mən heç bildirçin ovuna getmişəm? Əlbəttə, o arvaddır, yaxşı işlər. Arvad hələ yaxşı işlər də...

S ə d r. Vətəndaş Aftil, siz nə deyə bilərsiniz?

A f t i l. Yoldaş sədr, mən nə deyə bilərəm. Deyir: bəzənirəm, xanım döyür, bəzənmirəm ağam. Deyim yaxşıdır, necə deyim? Naxıra gedərəm çoban olmaz, axura gedərəm saman. Deyim xarabdır, genə necə deyim? İnsaf dinin yarısıdır. Vallah, qalmışam belə – aşağı tüpürürəm saqqaldır, yuxarı tüpürürəm bığ. Deyir: qazan qazanla döyüşər, arada güvəc çatlar. Ancaq doğrusunu istəsəz, o kişinin qızı hələ düz işləyir, mərd adamdır. Bu qədər həşəratın içində davam eləmək elə zor işdir.

F a t m a n s a (*yerindən qışqırır*). Bu da bizim ağsaqqalımız! Utanmırsan saqqalundan?

B a r a t. Mazandaranda çaqqal azdı, biri də gəmiylə gəldi.

Ş ə r i f. Yoldaş sədr, bu yoldaş kəndimizin möhtərəm və hörmətli ağbırəklərindən biridir. Uşağı da subutalni, dakumentalni bu qadın tutmuşdur. Özünün də bir çox mıtıryalları vardır.

S ə d r. Vətəndaş Fatmansa xanım, siz müəllimə Almaz haqqında nə deyə bilərsiniz?

F a t m a n s a (*kəmal-səliqə ilə ortaya çıxır və dörd tərəfə təzim edərək*). Hər şeydən əvvəl, salam olsun cəmi yığılan əhl-məclisə və habelə salam olsun gələn qonaqlara, hansı ki, bizim böyük-böyük qəmisyələrimizdir və salam olsun bütün böyük-böyük yoldaşlara, hansı ki...

S ə d r. Vətəndaş, məsələ haqqında danışın – müəllimə Almaz xanımın işi haqqında.

F a t m a n s a. O ki qaldı müəllimənin işi, mən bu kənddə mamayam. Hələ qaş qarala-qaralmaya idi, gördüm Xanımnaz gəldi ki, dur bizə gəl. Getdim, gördüm qız evin ortasında Allah-Allahdadır. Hay indi nəfəsi getsin gəlməsin, ha bu saat nəfəsi getsin gəlməsin. Hələ yetişdim, gördüm iş qurum-qolaysızdır. Bunun belinə bir-iki təpik ki, ay eşşək qızı, güc vur, hay köpək qızı güc vur! Gördüm ki, handanhandan uşağın başı gəldi.

X a n ı m n a z. Ay arvad, Allahın yoxdur, mən haçan səninçin gəlmişəm? İmanın yoxdur? Ölməyəcəksən? Uşaq nədir? Sən kimin uşağını tutmuşsan?

F a t m a n s a Sənin qızıvun. Mən and içmişdim ki, heç kəsə demərəm. Daha eləyə bilmərəm ki, böyük qəmisyələrdən də gizlədim. Külli-dünya qurban olsun onların bir tükünə. Sən gəlib yalvarmadın?

X a n ı m n a z. Ay arvad, sən heç bizim evimizə gəlmişsən? Mənim uşağıma nə gəlmişdi, sənə yalvaraydım? Neçin mənim uşağını bədbəxt eləyirsən?

F a t m a n s a. Acığın neçin gəlir. Xanımnaz? Məndən soruşurlar, mən də deyirəm. İstəyirsən Qurana da əl basım. Gəlmədim? Uşağı tutmadım? Qırmızı yorğana bükmədim? Göbəyini də bağlamadım? Ağbirçək vaxtımda sənin üçün imanımı verə bilmərəm ki.

A f t i l. Yalansa, sənin o imanuva tula bağlayım!

X a n ı m n a z. Vallah, billah, ay camaat, bu arvad bizim üstümüzə böhtan atır.

S ə d r. Vətəndaş Fatmansa xanım, bunu eşitdik. Siz uşaqların oynaması haqqında nə bilirsiniz? Nə görmüşsünüz?

F a t m a n s a. Mən hələ qapının deşiyindən baxırdım, gördüm sındırhasındır. Çarpayı üstündə də şərab, çaxır... içhaiçdir. Qızlar da lüt-əttəbala bir cünayə darbalaqnan, xalis anadangəlmə oynayırlar, bığıburma kişilər də oturub (*Baxıb doktoru göstərir*). Biri də odur ha, o başda oturan çılapqalı kişi. O qızın burasından (*əlilə qabırğasını və öz döşlərini göstərib qıcıqlayır*), bu qızın burasından, qızlar da hələ valay vururlar. Vallahı, bir busatdır ki, gəl görəsən.

S ə d r. Hələlik, yaxşı, oturun.

A l m a z. Mənim bu arvaddan bir sorğum var.

S ə d r. Soruş!

A l m a z. O deyir ki, uşağı o tutmuşdur. Qoy o desin: uşaq qızıdır, ya oğlandır?

F a t m a n s a. Hə? Qızıdır, ya oğlan? Qızıdır, ya oğlan? Qızıdır, ya oğlan?
 B a r a t. Dillənsənə, imansız? Qızıdır, ya oğlandır?
 F a t m a n s a. Qızıdır, ya oğlandır?
 A f t i l. Desənə, Ocaqqulunun qatırı kimi nə ondanmış, nə də bundan.
 O c a q q u l u. Genə dedi qatır. Genə dedi qatır... Allahü əkbər...
 A l m a z. Daha sözüüm yoxdur (*Oturur*).
 S ə d r. Yoldaş Almaz, məsələ aydıdır. Siz ancaq uşaqların oynaması haqqında danışırsınız.
 A l m a z. Sürmə!
 S ü r m ə (*adamların arasından qalxaraq*). Nədir, müəllimə?
 A l m a z. O gün sizin əlinizə, boğazınıza baxan kim idi?
 S ü r m ə (*doktoru göstərərək*). Bu kişi idi, müəllimə. Mənim gözlərimə dərman da tökdü.
 A l m a z. Qoy hamı bilsin: yoldaş Temurtaş doktordur. O, mənim xahişimə görə uşaqlara baxırdı. Sabah da baxacaqdır. Sonra, Sürmə, siz o gün nə oynayırdınız?
 S ü r m ə. Biz “Yeni kənd” oynayırdıq, müəllimə.
 A l m a z. Kəndlilər, bu bir oyundur, onu indicə göstərmək olar.
 İ b a d. Yoldaşlar, bu sözlər bizə lazım deyil, yaxşısı budur ki...
 Ş ə r i f. Sən o yanındakı uşaqdan danış.
 A l m a z. O kimsənin işi deyildir.
 İ b a d. Necə kimsənin işi deyil?
 H a c ı Ə h m ə d. Necə kimsənin işi deyil?
 Ş ə r i f. Necə kimsənin işi deyil?
 S ə d r. Yoldaşlar, qulaq asın, uşaq məsələsini biz indicə aydınlaşdırırıq.
 B a r a t. O heç bizim işimiz deyil.
 Ş ə r i f. Necə bizim işimiz deyil? Bu uşaq kimindir?
 B a r a t. O bizim borcumuz deyil.
 B a l a r z a. Yox, siz işin olanını kəndlilərdən gizlədirsiniz. Qoy o, açıq desin görək uşaq kimindir?
 A l m a z. Uşaq mənimdir.
 İ b a d. Atası kimdir?
 A l m a z. O mənim öz işimdir...
 Ş ə r i f. Sən subutalni, dakumentalni de görüm uşaq kimindir?

İ b a d. Biz istəyirik, qoy o desin uşaq kimindir?

H a m ı. Qoy desin, olmaz, desin uşaq kimindir?

F u a d (*duraraq*). Yoldaş sədr, mən müəllimə Almazın nişanlısıyam və bu camaatın qabağında rəsmi surətdə bildirirəm ki, uşaq mənimdir.

A l m a z. Uşaq sənin deyil, vətəndaş Fuad. Mərhəmətinizə qarşı təşəkkür edirəm. Mənim sizin mərhəmətinizə ehtiyacım yoxdur.

İ b a d. Yoldaş sədr, siz kəndliləri aldadırsınız. Biz kəndlilər tələb edirik: qoy o açıq desin ki, uşaq kimindir?

S ə d r (*yığılanların ısrarını görüncə*). Yoldaş Almaz, siz bu suala cavab verə bilərmisiniz?

A l m a z (*qəti*). Uşaq mənimdir və bundan artıq sorğuya cavab vermək istəmirəm.

Ş ə r i f. Çünki təqsirkarsan.

A l m a z. O mənim öz işimdir.

S ə d r. Yoldaşlar, gurultu salmayın. Çığırtı ilə adamı söz deməyə məcbur etmək olmaz.

İ b a d (*ortalığa atılaraq*). Necə məcbur etmək olmaz? Göndərirsiniz bizim üstümüzə bir fahişəni və istəyirsiniz ki, biz də öz arvadlarımızı onun çənginə salaq ki, özü kimi fahişəliyə aparsın. Yox, belə müəllimə bizə gərək deyil! Onu güllələmək lazımdır.

H a m ı s ı. Güllələnsin, güllələnsin!..

F a t m a n s a. Gördünüz, dedim güllələnəcək.

S ə d r. Yoldaşlar, səs salmayın.

İ b a d. Ay camaat, biz hamımız tələb edirik: beləncik atasız uşaq doğan hərcayı arvad bizə lazım deyil. O gərək güllələnsin.

H a m ı s ı. Güllələnsin, güllələnsin.

Tam bu aralıq Y a x ş ı çadrası əl-ayağına
dolaşa-dolaşa səhnəyə atılır və həyəcanla.

Y a x ş ı. Dayanın, ay el, ay camaat, ona dəyməyin, dayanın, mən sizə işin doğrusunu deyim.

Hamı duruxub dayanır. Almaz Yaxşını görüncə, birdən qorxaraq.

A l m a z. Yaxşı!

İ b a d. Hə...

Y a x ş ı. Ay el, onu öldürməyin, onda bir təqsir yoxdur. Qoyun mən sizə sözün doğrusunu deyim, hamısını bilin: uşaq mənimdir.

H a m ı (*şaşırıb bir-birinə baxaraq*). Necə? Ola bilməz!

Y a x ş ı. Mən daha ölümümdən qorxmuram. Mən səhərdən divarın dalından, təndir üstündən qulaq asırdım. Mən razı ola bilmərəm ki, mənim yerimə özgəsini güllələsinlər... Qoy elə mənim özümü güllələsinlər.

H a c ı Ə h m ə d. Ola bilməz. Bu üstükdür.

Y a x ş ı. Mən uşağıma süd verirəm, and içə bilərəm.

H a c ı Ə h m ə d. Bu necə oldu ki, belə oldu?

Y a x ş ı. Mən bir gecə Kərbəlayı Fatmansanın məsləhətilə məsciddə özümü minbərə bağlayıb, Allahdan övlad istəyirdim. Gecəyarısı məscidin qapısı açıldı, qara bir kölgə mənim üstümə yüyürməyə başladı, məni zorladı.

O c a q q u l u (*həyəcanla*). Məsciddə?

Y a x ş ı. Məsciddə.

H a c ı Ə h m ə d. Kim?

B a l a r z a. Sən onu tanımadınmı?

Y a x ş ı. Mən onu sonra tanıdım.

B a l o ğ l a n. Kim imiş?

Y a x ş ı. Molla Sübhan.

H a c ı Ə h m ə d. Necə?

B a l a r z a, O c a q q u l u. Molla Sübhan?

Y a x ş ı. Molla Sübhan.

S ə s l ə r. Yerə girsin! Yox olsun! Onu görüm yerə batsın!

Y a x ş ı. Böyük bir kənddə bir nəfər tapılmadı ki, mənə kömək etsin. O məni uçurumun üstündən, ölümün pəncəsindən qurtardı. Kəndlilər, qardaşlar, o yaxşı adamdır. O, bütün əlsiz-ayaqsızlara kömək edir.

K ə n d l i l ə r. Ey el, nə üçün danışmırsınız? Gəlin gedək Molla Sübhanın üstünə. Biz tələb edirik ki, Molla Sübhan və bütün qolçomaq dəstəsi dustaq olunsun!

S ə d r. Yoldaşlar, məsələ aydındır. Almazda heç bir təqsir yoxdur. Qolçomaqların fitnəsi meydana çıxdı. Bunun üçün Hacı Əhməd, Şərif, İbad, Baloğlan, Fatmansa, Molla Sübhan və Mirzə Səməndər məsuliyyət alınır.

S ə s l ə r. Dustaq edilsinlər! Güllələnsinlər!

S ə d r. Yoldaş Almaz, sizin göstərdikləriniz hamısı buraya yazılmışdır. Məsələni ətrafıca aydınlaşdırma bilmək üçün mən iclası rəsmi bir şəkildə aparmayıb, bütün danışanlara yol verirdim. Sizə qarşı nə

kimi ittihamlar olduğunu eşitdiniz. İndi bir də soruşuram: siz özünüzü təqsirli bilirsinizmi?

A l m a z (*ayağa durub, sakitcə ətrafı süzərək*). Mən dediklərimə heç bir şey artırmaq istəmirəm. Özümü müdafiə etməyəcəyəm, çünki məni düşmənlərim çox yaxşı doğrultdular.

S ə d r. Deməli, siz özünüzü təqsirli bilmirsiniz?

A l m a z. Yox, mən özümü təqsirli bilirəm.

S ə d r. Bilirsiniz?

A l m a z. Bəli, özümü təqsirli bilirəm, çünki mən bu invalid çuxası geymiş qolçomaq hacı əhmədlərə, şəriflərə, mirzə səməndərlərə qarşı mübarizəyə ancaq Kommunist Partiyasının rəhbərliyi ilə və yoxsul kəndliləri təşkil etmək yolu ilə iş görülməsinə biləcəyini yaxşı düşünməmişdim. Mən təkbəşimə mübarizə aparmışdım. Mən başa düşməmişdim ki, bu mübarizəni ancaq mən aparmıram, fəhlə sinfi partiyanın rəhbərliyi altında aparır. Mən səhvlərimi boynuma alıram. Ancaq bu səhvlərim düşmənlərimi sevindirməsin. Mübarizə davam edir! Səhvlər mənə çox şey öyrətdi.

S o n

Q e y d: Cəfər Cabbarlının əlyazmalarının birində pyes, Almazın məktəb uşaqlarına oxutdurduğu şərqilə bitir. Həmin şərqini – oyunu əlavə şəkildə dərc edirik:

S ə d r. Almaz xanım! Biz yalnız uşaqların nə oynadığını görmək istərdik.

K ə n d l i l ə r. İstəyirik... İstəyirik...

A l m a z. Kəndlilər, bu, oyun deyil. Bu bizim gedəcəyimiz yoldur. Bizi bürüyən qaranlıq sökülür. Qarşımızdakı “Dan ulduzu” bizi azad və mədəni bir səhərə doğru aparır. Bu meydan güclülərin döyüş meydanı, bu yol inqilabın və mədəniyyətin qalibiyyət yoludur.

Birdən lampaların işığı söntür.

S ə h n ə d ə n s ə s g ə l i r:

Qoy gömülsün torpağa

Əski kənd, onun əski yaşayışı,

Çürük ağac xışları.

“Yeni kənd”də yeri darar

Dəmir dişli kolanların

Güclü dəmir dişləri.

Müxtəlif tərəfdən sanki telefon ilə danışırlar.

T ə k - t ə k s ə s g ə l i r.

Allo! Allo... “Yeni kənd”...

“Dan ulduzu”...

Baş mərkəzdir danışır.

Bu gün səhər bütün bölük

Qızıl torpaq düzünü

Başdan-başa şumlasın...

B a ş q a s ə s. Torpaq daşlıqdır.

B i r i n c i s ə s. Maşın salın, daşlarını çıxarsın.

I k i n c i s ə s. Su çox uzaqdır...

B i r i n c i s ə s. Kəmər çəkin, motor qoyun, quruluğu suvarsın.

I k i n c i s ə s.

Bölük işə hazırdır.

Ey maşınçı, motorlara benzin tök,

Çarxlarını gözdən keçir,

Yürüş üçün hazır dur,

İş başına göndərilir:

Altı nasos, dörd motor,

On dörd traktor.

Qızlar, uşaqlar maşın yürüşünü yamsılayaraq oynayırlar.

Tax, tax, tax, tax,

Ey maşınçı ayıq bax.

Çarx önünə daş yatır,

tax, tax...

A y r ı - a y r ı s ə s l ə r.

Hey torpaq, təslim ol!

Sənə qarşı yürüş var.

– Maşınlara od buraxın,

Vuruş var ha, vuruş var!

– Hey sən, insan oğlu!

Çərçivəndən yan çıxma,

Mənim bu bərk anılımla

Döyüşmüşdür əsrlər.

Mənim qoynum məzarlıqdır.

Alt qatımda uyuyur

Milyonlarla əsrlər.
Hey insan, dinc otur,
Mənim köksüm daşdandır.
Sənin aciz əllərin
Əsrlərcə çalışmış,
Mənə üstün gəlməmiş,
Mənə qarşı durmamış...
Dura bilməz...
Sənin ağac xışların
Mənim bu daş qollarımı...
Qıra bilməz...

Uşaqlar oynayırlar.

– Ayıl torpaq, bizi tanı!
Sənə qarşı yürüyən
O gördüyün –
Çürük ağac xış deyil.
Mədəniyyət bağında
Artıq yazdır, qış deyil.
Sənə qarşı yürüyür.
Bir vuruşda qayaları
Yarıb düzə qatanlar,
Od püskürən traktorlar,
Dəmir qıran,
Dəmir qollu kotanlar.

Uşaqlar oynayırlar.

Ayıl torpaq, bizi tanı!
Biz deyilik sənin dünən
Saymadığım acizlər,
Bizə təslim olmalıdır
Yerdə sular və torpaq,
Göydə ay və ulduzlar.

Uşaqlar, maşın hərəkəti ilə hücum edər kimi oynayırlar

Hey torpaq, təslim ol!
Sənə qarşı yürüş var!
Maşınlara od buraxın,
Vuruş var ha, vuruş var!

K ə n d l i l ə r .

Biz sizi məscidlərin küncündən,
Örtülərin altından,
Toz-torpağın içindən,
Heç bir şeyə yaramayan
Çürük xışlar ardından,
Yoxsulluqdan, aclıqdan
Yeni kəndə çəkirik.

S ə s .

Orda yeri şumlayacaq
Dəmir öküzlər, atlar,
Poladlar, poladlar.
Orda həyat quracaq
Od gedişli traktorlar,
Güclü, dəmir kotanlar.

Ümumi ahəngə uyğun olaraq, Almazın son sözləri eşidilir.

A l m a z .

Hey, sən!
Əski dünya, təslim ol!
Sənə qarşı yürüş var!
Maşınlara od buraxın,
Vuruş var ha, vuruş var!

BAŞLANĞIC

G ə n c B a x ş ı şeylərini yığışdırıb yola hazırlaşır. S o n a çox tutqun halda çamadanının üstündə oturmuş, düşünür. İçeridə, otaqda kim isə oxuyur. Tar çalınır...

Saçın ucun hörməzlər,

Neynim aman, aman, neynim aman, aman, sarı gəlin!

Səni mənə verməzlər.

Neynim aman, aman, sarı gəlin!

Sarı gəlin, aman, sarı gəlin, boy-boy, sarı gəlin!

Gəl-gəl səni alım...

G ə n c B a x ş ı. Sona, sən deyəsən, heç tələsmirsən...

G ə n c S o n a (*başını qaldırmayaraq*). Nə var?

G ə n c B a x ş ı. Eşitmirsən?.. Sabah bizim üçün kolxozdan stansiyaya at göndəriləcəkdir. Vaxtında yetişməliyik. Gecikmək olmaz... Sona! Neçin danışmırsan? Deyəsən, heç getmək fikrində deyilsən...

G ə n c S o n a. Yox, Baxşı, sən get. Mən getməyəcəyəm...

G ə n c B a x ş ı. Neçin, Sona? Biz ki, iş dalınca gedirik. Sən kəndə getməkdən boyun qaçırırsan?

G ə n c S o n a. Yox! Mən qaçirtmıram. Mən ancaq oraya getməyəcəyəm.

G ə n c B a x ş ı. Haraya?

G ə n c S o n a. Sən gedən yerə! Mən başqa kəndə gedəcəyəm.

G ə n c B a x ş ı. Sona! Axı, ikimizi də bir yerə yazmışlar.

G ə n c S o n a. Məni çox dindirmə. Mən gedib öz adımlı pozduracağam.

G ə n c B a x ş ı. Sona!

G ə n c S o n a. Məni dindirmə, deyirəm.

Sonanın atası Q o c a B a x ş ı əlində tar, gülərək içəri girir.

Q o c a B a x ş ı. Sona! Sən, qızım, neçin Baxşı ilə bir yerdə getmək istəmirsən?

G ə n c S o n a. İstəmirəm.

Q o c a B a x ş ı. Səbəbi nədir?

G ə n c S o n a. Heç bir səbəbi yoxdur. Bilmirəm.

Q o c a B a x ş ı. Sən Baxşımı sevirsən?

G ə n c S o n a. Mən heç kəsi sevmirəm. Mən heç bir şey bilmirəm.

Məndən heç bir şey sormayın...

Q o c a B a x ş ı. Sən onunla bir yerdə getməkdən qorxursan?

G ə n c S o n a. Mən heç bir şeydən qorxmuram.

Q o c a B a x ş ı. Yox, qorxursan.

G ə n c S o n a. Mən nədən qorxacağam?..

Q o c a B a x ş ı. Sən illər boyu mühitimizi boğub üzən çürük fikirlərdən, acı dillərdən qorxursan. Sən azərbaycanlısan, Baxşı erməni. Azərbaycanlı qızının erməniyə getməsi bu vaxtadək görünməmiş bir işdir. Sən bundan qorxursan. “Nə deyərlər?” – budur səni qorxudan. Sən özünü gücsüz hiss edirsən. Ona görə də onunla bir yerdə getmək istəmirsən. Elədirmi?

G ə n c S o n a. Ata, əvvəl başdan onu deyim ki, mən Baxşını heç sevmirəm. İkinci, indiki halda siz dediyiniz şeyləri düşünmənin yeri yoxdur. Üçüncüyə qalanda... əsrlərdən bəri düzəlmiş, bərkimiş, beyinlərə işləmiş adətləri, cəmiyyətin əxlaq normalarını yoğuran düşüncələri, çəpərləri birdən-birə söküb, birinci olaraq irəli çıxmaq yüngül bir şeydirmi?

Q o c a B a x ş ı. Bu, indiki zamanda lazımdır. Dayan, Sona, sən mənə qulaq as, Sona. Sənə kiçik bir şey danışım. O, bizim keçirtdiyimiz həyatın bir faciəsidir, qara bir kitabdır. Mən onu sənə göstərə bilərəm... (*Qoca Baxşı durub o biri otağa keçir*).

G ə n c B a x ş ı. Sona!

G ə n c S o n a. Baxşı, sən atamın sözlərinə baxma! Mən, səni sevməyi fikrimdən belə keçirməmişəm.

Qoca Baxşı əlində qara cildli bir kitab olaraq qayıdır.

Q o c a B a x ş ı. Budur, Sona! Bu qara bir kitabdır. İstəsən, al, özün oxu!

Sona alıb kitaba baxır və qaytararaq.

G ə n c S o n a. Bu, ərəb əlifbası ilə yazılmışdır. Mən oxuya bilmirəm.

Q o c a B a x ş ı. Oxuya bilməzsən, çünki bu hərflər artıq sənə yabançıdır. Bir azdan sonra gəncliyimiz bu qara kitabı oxuya bilsə belə, hər halda anlaya bilməyəcəkdir. Çünki oradakı həyat ona yabançı və xəyali bir uydurma kimi görünəcəkdir. Halbuki burada yazılanlar bir xəyal deyil, hələ dünən keçirtdiyimiz qara bir həqiqətdir. Otur, Baxşı, sən də qulaq as! Mən özüm sizin üçün bu kitabdən bir neçə səhifə oxuyaram. Bunları mən öz gözümlə görmüşəm, öz qulağımla eşitmişəm və öz əlimlə yazmışam. Mən əzbərdən də danışa bilərəm. Hər ikiniz qulaq asın!.. Eşdirmisən, Sona? Qulaq as!..

G ə n c S o n a. Eşidirəm!..

Q o c a B a x ş ı. İyirminci əsrin ilk illəri idi. Gənc Baxşı seminariyadan Qarabağa, öz kəndlərinə, öz evlərinə qayıtmış, Sonanı da burada görmüşdü. Baxşı türk idi, Sona erməni. O zamanlar Sona on altı yaşında idi. Sona hündürboylu, gülümsər, gözəl, tən yerişli, şux gülüslü bir qız idi. Onlar qonşu idilər.

İşıq yavaş-yavaş azalır. Yuxarıda işıq artır.

BİRİNCİ ŞƏKİL

Qarabağın yaşıl bir yamacında kiçik bir kənd... N a b a t həyətdə təndir üstündə oturub corab toxuyur. G ü l s ü n, əlində corab toxuyaraq, onun yanına gəlir.

G ü l s ü n. Ay Nabat bacı! Ay Nabat bacı! Bu yiyəsi ölmüş çil toyuq iki gündür yenə də fal aparır. Heç bilmirəm hara baş götürüb gedir, deyirəm, bəlkə, sizin hinə gəldi.

N a b a t. Hinə bax, ay Gülsün bacı, dünən hindən iki dənə qərib yumurta tapmışam.

G ü l s ü n. Yiyəsi ölmüş bir yerdə oturub qaxıla bilmir.

N a b a t. Alə, bunları da apar, dünən axşam əyirmişəm.

G ü l s ü n. Nə xəbər, qaçqaq deyil ki, mənim hələ əyrilmiş yunum var.

N a b a t. Sən allah, ay Gülsün bacı, mallar gələndə sən onları bir az yemlə, mən Eyvazı yola salım.

G ü l s ü n. Dana gəlib, yemləmişəm, o biriləri də farağət elərəm. Sən arxayın ol, işini gör.

E y v a z (*əlində şeyləri girərək*). Hə, ana, araba hazırdır, daha dayanma, xırdamırdanı ver bayıra. Xoş gördük, Gülsün xala, sənin keyfin, əhvalın? Bu nədir, ay xala, indidən saçların ağarıbdır, eyib deyil?

G ü l s ü n. Eh, dünyanın dərdi-qəmindən.

E y v a z. İmamverdi dayı ilə aran necədir? Görünür, yaxşı baxmır?

G ü l s ü n. Mürdəşir yusun İmamverdi dayının üzünü, heç sifətini görürəm? Səhərdən yenə Allahverdi kişiyə qoşulub, heç bilmirəm hara itib gedibdir.

İ m a m v e r d i (*Allahverdiyə gəlir*). Hansı cəhənnəmə getmişəm. Köpək oğlunun xarabasında qoyurlar rahat oturaq, bir parça zəhrimarımızı yeyək. Bir ay bəylik, bir ay biyar, üç ay qış, üç ay yaz, vur-tut bir ay işləyirsən.

A l l a h v e r d i . O da tövcü, naloq, dinməver.

İ m a m v e r d i . Baş pulu, su pulu. Köpək uşağı, Allahın suyuna da çəpər çəkiblər ki, nə var mənimdir.

A l l a h v e r d i . Naçalnikə ver, pristava ver, uryadnikə ver, kəndxudaya ver, yüzbaşıya ver, köməkçiyə ver, miraba ver, ver... ver... ver...

E y v a z . Canınız var, verməyin.

İ m a m v e r d i . Verməzsən, gönümüzü soyarlar. Keçən il aranda taxıllar yandı, mirab köpək oğlu su buraxmadı ki, buraxmadı.

E y v a z . Siz də çıxarın qovun hamısını kənddən, qurtardı getdi.

A l l a h v e r d i . Ay çıxartdıq ha. Qorx ki, onlar bizi çıxartmasınlar.

İ m a m v e r d i . Nə vecinə, oturmuşsan Bakıda, nə ücdə alacağın var, nə beşdə verəcəyin. Asuda mənəm ki, xər nədarəm, əz arpasaman xəbər nədarəm.

A l l a h v e r d i . Allahın altında bir neçə yüz manat pulum olaydı, verəydim naçalnikə, olaydım kəndxuda, sonra mən bilərdim neylərdim.

İ m a m v e r d i . Mən əvvəl-əvvəl arvadı boşardım, gedərdim təzə bir arvad alardım.

G ü l s ü n . Kül sənin başına, kəndxudalıq elə o yırtıq çul-çuxana yaraşır.

İ m a m v e r d i . Ey, ey, arvad, əlini özünə yığışdır. Allaha and olsun vurram yıxaram səni yerə, çıxaram qarnının üstünə, ökələrəm səni. Rəhmətlik oğlu Eyvaz da getdi özünə peşə tapdı, nə var mən raboçu olmuşam, bir naçalnikdən-zaddan olmadı ki, nəmalə işimiz düşəndə düzəltsin.

E y v a z . Mən əgər naçalnik olsaydım, əvvəl-əvvəl sizin hamınızı divara söykəyib, güllələrdim.

İ m a m v e r d i . Aha, necə ki, divara söykərdim, Allah qoysa bizim təqsirimiz nədir?

E y v a z . Sizin təqsiriniz? Siz haqqınızı fikirləşmirsiniz. Yüz min kəndli var, hamı yığılıb hərəsi bir balta qapsa, kəndxuda nədir ki, lap Nikolayın özünü də çıxarıb qovurlar.

İ m a m v e r d i . Ay qovdun ha. Qov görüm necə qovursan də... Nikolaya İran kimi bir padşah bata bilmədi. Yapon bata bilmədi. Kişi bütün dünyadan bac-xərac alır. Dəyənək davasıdır məgər, qapım dəyənəyi, iyirmi soldatı xurd-xəşil eləyim. Hələ tufəng davası olsun. Mənə bir tufəng verin, yüz soldatın qabağını saxlamasam, adımı də-

yişdirərəm. Kişinin top-topxanası var. Elə biləsən, dəmdəm halvasıdır ki, qovaq, qov də...

E y v a z. Qovarıq də. Sən dur, biz qovaq, sən də tamaşa elə.

A l l a h v e r d i. Ay kişi, bunlarda fərasət hanı! Odur, Ağamyanın oğlu, Bakıdan gəzməyə gəlib. Sumbatına baxırsan, vücudu üç qəpiyə dəyməz, amma baxırsan, naçalnik qabağında sluşı dayanır. Əynində əfsər paltarı, düymələri qızıl kimi par-par parıldayır.

İ m a m v e r d i. Şaşkası da batmanqılıncın şaşkası kimi yernən sürünür. İndi sən gəl bizimkilərə bax. Biri elə odur mənimki: nə cütə varandır, nə odun yaran. Sən dedin. Eyvaz dedi, ölüm-zülüm oxudu, axırı nə oldu: nə coraba yamaqdır, nə tumana balaq. Heç it dəftərində də adı yoxdur. Bari gedib mirzədən-zaddan olsa idi, dərd yarı idi.

G ü l s ü n. Kişi, nə vurmuşsan özünü yerə. Dur bir az odun yar, təndir salacağam.

İ m a m v e r d i. Arvad, heç o boyda zarafat yoxdur. O Əlinin qəzəb oğlu Əbülfəzabbas haqqı, boynuma kəndir də salsalar, əlimi ağdan qaraya vuran deyiləm. Səhərdən qapıları ayaqdan salmışam. Nabat bacı, sənin axı hərdənbir yaxşı çayın olur.

G ü l s ü n. A kişi, dur ayağa odun yar, Eyvaz yola düşür. Təndir salacağam.

A l l a h v e r d i. Gülsün bacı, gedək mən yarım, bu tənbel oğlu tənbel, ayağa duran deyil.

İ m a m v e r d i. Eyvaz indi gedir? Bəs sən dedin Eyvaz üçün cücə kəsəcəyəm?

G ü l s ü n. Sən bir ayağa dur, kəsmişəm. Nabat bacı, uşağı evimizdə yatırmışam, dursa, sən allah, bir az süd verərsən. Hə, düş qabağıma!

İ m a m v e r d i. Canım, Allahverdi gedir də.

A l l a h v e r d i. Gülsün bacı, balta hanı, mən gedim yarım.

G ü l s ü n. Baltamız Haykanuşgildədir. Bu saat gətirərəm.

S o n a (*Baxşı ilə gəlir*). Mən sənə deyirəm heç bir təfavüti yoxdur. Nə təfavüti var?

B a x ş ı. Ağız, belə, erməni papağı bir az şiş olur, azərbaycanlı papağı bir az yastı.

S o n a. Heç elə şey yoxdur!

N a b a t. Sona, boğazın tutulsun, səhərdən hansı cəhənnəmdəsən, qardaşın yola düşür, evdə tapılmırsan, yeri, bir az çay qoy; İmamverdi dayı çay istəyir.

S o n a (*Baxşıya*). Yaxşı də, bu atamın papağı, bu da sənin atanın papağı, bax gör təfəvütü var?

E y v a z. Yenə nə var, ay qız, dilotu yemişsən?

S o n a. Bilirsən, Eyvaz, biz göbələk yığmağa getmişdik. Bir göbələk tapmışıq. Hanı, nə oldu o? Budur, Baxşı deyir: bu erməni papağına oxşayır. Bax, budur, bu atamın papağı, bu da İmamverdi dayının papağı, bax gör nə təfəvütü var?! Bu onun saqqalı, bu da bunun saqqalı, bu onun üzü, bu da bunun üzü. Doğrudan mən heç fikir verməmişdim, atam ilə İmamverdi dayı necə də bir-birinə oxşayırlar! Hə...hə... (*Hər ikisini öpür*).

B a x ş ı. Yaxşı, atam, mən təslim də.

E y v a z. Bəs mən?

S o n a. Bu da sən (*anasını və Gülsün bacını öpərək*), bu da sən, bu da sən, bu da... (*Baxşıya tərəf gedib öpmək istəyir, yarıda dayanır*).

E y v a z. Hə, nə oldu, qorxdun? Öp də, hə, görünür, onu bizim hamımızdan çox istəyirsən?

S o n a. Hə, bu saat mən sizin üçün çay qoyum.

İ m a m v e r d i. Ağız, vələdəcümçüm, o nədir tozlaşmışsan selbəni, gedib dəyib Haykanuşun danasının gözünə? O da gəlmişdi Allahverdi kişinin üstünə davaya. İtdən ötürdüm getdi.

S o n a. Canı çıxсын buraxmasın danasını evimizin yanına. Baxşı üçün qərənfil şitili əkmışəm, gəlib hamısını yeyib.

A l l a h v e r d i. Daha neynək, kəndxuda arvadıdır. Deyir: xandan gələn nökrəm, dinmə, dişlərini tökrəm.

S o n a. Cəhənnəmə ki, kəndxudadır, buraxmasın danasını.

G ü l s ü n. A kişi, sənə demirəm düş qabağıma.

İ m a m v e r d i. Sür görək. Deyir: iş ki, düşdü arvada, ölən günün sal yada.

A l l a h v e r d i. Naqqallıq eləmə, yeri görüm!

Allahverdi, İmamverdi, Gülsün gedirlər.

E y v a z. Hə, Baxşı, mən daha getdim.

B a x ş ı. Eyvaz, bəs sən nə tez gedirsən?

E y v a z. Baxşı, qulaq as, məni burada axtarırlar, getməsəm, tutacaqlar. Gətirdiyim kağızların bir neçəsi tutulmuşdur.

B a x ş ı. Nədən bilirsən?

E y v a z. Mən doğru yerdən bilmişəm. İndi nə deyirsən, mən səni öz dəstəmişəm yazdırım, ya yox?

B a x ş ı . Yox, Eyvaz, bu çox böyük məsələdir. Mən hələ bir qərara gələ bilmirəm.

E y v a z . Yaxşı, bəs bu soyulan, susuz, torpaqsız qalan kəndlilər, bəs heyvan kimi işləyib ac qalan, əzilən işçilər, mən hələ işsizləri demirəm, bunlar səni düşündürmür? Vuruşmaq lazımdır.

B a x ş ı . Yox, yox, mən qan sevmirəm. O doğrudur ki, kəndlilər soyulur, o doğrudur ki, atam heyvan kimi işləyir və bir çuxa almaq onun üçün bir həyat ideali olmuşdur, o doğrudur ki, işçilərin günü ağırdır, varlılar daha yaxşı dolanırlar, lakin qan, insan qanı... Mən dünyada adına insan qanı tökülə biləcək bir ideal tanımıram.

S o n a (*gəlir*). Çay hazırdır.

E y v a z . Ay sağ ol, bacım! Baxşı, mən öz bacımı sənə tapşırıram. Başıma bir şey gəlsə, sən ona kömək ol. Sona, Baxşıya yaxşı bax, düz oğlandır, sən ondan ayrılma.

B a x ş ı . Mən Sonanı səndən az istəmirəm.

A r a m (*qaçaraq gəlir*). Adə, adə, Eyvaz, qaç, gəldilər.

B a x ş ı . Kim?

A r a m . Eh, mən nə bilim kim. Deyir: evi axtaracaqlar.

E y v a z . Baxşı, sən bunları gizlət! (*Cibindən bir dəstə kağız çıxarıb Baxşıya verir*).

Yuxarıda işıq sönür, aşağı tərəf yavaş-yavaş işıqlanır.

Q o c a B a x ş ı . Onlar qonşu idilər. İki külfət: biri türk idi, biri erməni, lakin onların yaşayışı bir idi, işləri bir, görüşləri bir, dərdləri bir, sevincləri bir, diləkləri bir, əməkləri bir idi. Uşaqları bir evdə böyüyür, malları bir yerdə otlayırdı, toyuqları bir hində yumurtlayırdı...

P ə r d ə

İKİNCİ ŞƏKİL

Bakıda general qubernatorun kabineti.

Q u b e r n a t o r (*sinirli*). Bu necə olur ki, altı mədən birdən zabastovkaya başlayır, qabaqcadan sizin xəbəriniz olmayıb, cənab qradonaçalnik?

Q r a d o n a ç a l n i k . Lakin onların tələbləri ancaq iqtisadidir, general həzrətləri!

Q u b e r n a t o r . Sizin düşüncəniz çox səthidir, general. Siyasət də qarın davasıdır. Bu tələblər bir pərdədir. Onlar Rusiyanın taxttacına qarşı itxal törətmək istəyirlər.

Q r a d o n a ç a l n i k. Onlar buna cəsarət etməzlər.

Q u b e r n a t o r. Əlbəttə, siz buyursanız, etməzlər. Rusiyanın bütün şəhərlərindəki ixtilalar sizin üçün kafi sübut deyildir. Ölkə yeni müharibədən çıxmış, ordu pozulmuşdur. Bütün mədənlər işi atıb ixtilala qoşulsalar, qabaqlarını kim saxlaya bilər. Bu saat bütün polis səfərbərliyə alınmalı, yığıncaqlar dağılmalı və zabastovkaçılardan bir nəfərinin ayağı yerdə qalan mədənlərə toxuna bilməməlidir (*telefon zəng vurur*). Allo, kimdir? Polismeyster? Eşidirəm. Hə, Şibayev mədənlərinə tərəf axışmaq istəyirlər? Bu saat axın saxlanmalıdır! Necə? Qırmızı bayraq? (*Qradonaçalnikə*) Eşidirmisiniz, cənab general, artıq mən sizi saxlamıram, buyura bilərsiniz!

Q r a d o n a ç a l n i k. Mən, general həzrətləri, hərəkətin bu qədər də genişlənməyini gözləməirdim.

Q u b e r n a t o r. Çox təəssüf, çox təəssüf, general! (*Telefon zəng vurur*). Allo! Necə, şibayevçilər də onlara qoşuldular? Siz birbaşa mənimlə danışın. Pulemyotları düzün, Nobeli bərk qoruyun. Mən bu saat qarnizonla danışaram. Necə? Nobel də işi atmışdır? Tfu... Köpək oğlanları! Gedin, general, əmrimi gözləyin!

P o l i s m e y s t e r. General həzrətləri!

Q u b e r n a t o r. General, mən sizi saxlamıram (*Qradonaçalnik gedir, telefon zəng vurur*). Allo! Silahlıdırlar? Dəstənin başında kim durur? Eyvaz Əsriyan? Bu saat həbs etmək mümkün deyil? Bu saat size gözləyirəm, polkovnik (*Telefonu çırpır və maşinistkaya müraciət edir*). Harasını oxuya bilmirsiniz?.. “Həzrətlərinin diqqətinə ərz edirəm ki, burada qorxu iki cəbhədəndir: biri işçilərin inqilab təşkilatları, biri də yuxarıda göstərdiyim kimi yerli burjuaziyanın və millətçi ziyalıların muxtariyyət hərəkəti. Bu hərəkətin hər ikisi əlahəzrət imperatorun hakimiyyətinə qarşıdır. Bu nöqtə müvəqqəti də olsa, hər iki qüvvəti birləşdirir. Ordu pozğundur. Vəziyyətdən çıxacaq bircə yol, yerli tatarlarla erməniləri milli vuruşmaya atmaq və beləliklə inqilabi hərəkəti ikinci plana çəkməkdir. Burada ermənilər ən ixtilalçı millətdirlər. Bunlar aradan çıxarsa, o birilərin də qüvvəti sarsılmış olur. Türk və erməni burjuaziyası arasında vuruşdurucu nöqtələr vardır”.

P o l i s m e y s t e r (*həyəcanla içəri atılır*). General həzrətləri!

Q u b e r n a t o r. Polkovnik, haçandan bəri bildirməmiş içəri girməyə öyrəşmişsiniz?

P o l i s m e y s t e r. Bağışlayın, general həzrətləri! Lakin...

Polismeyster qubernatora işarə edir ki,
maşında yazan qadının yanında danışmaq olmaz.

Q u b e r n a t o r (*maşinistkaya*). Siz gedə bilərsiniz.

P o l i s m e y s t e r. General həzrətləri, ixtilalçılar qırmızı bayraqlarla irəli axışır və bütün mədənləri ələ almağa çalışırlar.

Q u b e r n a t o r. Dedim ki, qabaqları saxlanmalıdır.

P o l i s m e y s t e r. Mümkün deyil, general həzrətləri, onlar silahlıdır.

Q u b e r n a t o r. Silahlıdır?

P o l i s m e y s t e r. Müqavimət göstərilər, general həzrətləri. Bütün izdiham: “Yox olsun Romanovlar!” – deyə bağırır.

Q u b e r n a t o r. Yox olsun Romanovlar? (*Telefonu alır*). Qarnizon!

P o l i s m e y s t e r. General həzrətləri, aldığımız xəbərlərə görə qarnizon da bir o qədər etibarlı deyildir. Mən vaxtında general Davidova bildirmişəm.

Q u b e r n a t o r. Qarnizon? Allo, kimdir? Polismeyster buradadır. Yandırdılar, kim? Mantaşovun ikinci mədəninini, kim? Kim, deyirəm sizə? İşçilər?.. Hansını? Ay zəhrimara qalasan... Polkovnik, bütün qüvvətinizi mədənlərə! Bu saat, bu saat kazakları göndərmək lazımdır (*Polkovnik getmək istəyir*). Polkovnik, patronu əsirgəməyin (*Səhnə ardından işçi nümayəndələrinin keçdiyi görünür*). Bu nədir?

İ ş ç i l ə r. Yox olsun Romanovlar! Yaşasın azadlıq!

Q u b e r n a t o r. Polkovnik, bu nədir?

P o l i s m e y s t e r. Qiyamdır, general həzrətləri!

Q u b e r n a t o r. Bu, qiyam deyil, bu, inqilabdır.

İ ş i q s ö n ü r

ÜÇÜNCÜ ŞƏKİL

Qarabağda Baxşıgilin kəndi.

Toy. Türklər və ermənilər bir yerdə çalıb-oyunayırlar...

O x u y a n.

Tut ağacı boyunca,
Tut yemədim boyunca.

Yarı xəlvət görmədim,
Danışmadım doyunca.

H a m ı.

Ay kəmərim, kəmərim,
Ay kəmərim, kəmərim!

O x u y a n.

Araz üstə, buz üstə,
Kabab yanar köz üstə.
Qoy məni öldürsünlər
Bir alagöz qız üstə.

H a m ı.

Ay kəmərim, kəmərim,
Ay kəmərim, kəmərim!

A l l a h v e r d i v ə l m a m v e r d i g ə l i r l ə r .

A r a m . Oho, Allahverdi dayı ilə İmamverdi dayı gəldi.

M u r a d . Çəkin onları ortaya, bir Qaytağı vursunlar.

H a m ı . Çıxın ortaya! Oynasınlar, oynasınlar.

A l l a h v e r d i . Oynamaq elə bir mənə yaraşır, bir də İmamverdiyə.

A r a m . Yaraşar, yaraşar.

H a m ı . Yaraşar, yaraşar, çalın oynasınlar, yaraşar, yaraşar.

A l l a h v e r d i . Aram, deyirlər, Bakıda məğşuşluq var?

A r a m . Eşitmişəm, ancaq yaxşı bilmirəm. Eyvazdan bir xəbər yoxdur?

A l l a h v e r d i . Heç kağız da yazmır. Bilmirəm başında yenə nə bəla var?

M u r a d . Nə oldu bəs, çəkin qocaları ortaya.

H a m ı . Çəkin qocaları ortaya, Qaytağı, Qaytağı, Qaytağı oynasınlar, oynasınlar.

A l l a h v e r d i . Bizim işlərimiz hələ zurna-balabansız da oyundur də. Bildirki tövcünün altından çıxma bilmirdik, indi də dinməyər gəlib.

M u r a d . A kişi, cəhənnəmə. Kasıbın işi Allaha qalıb, hamı necə, biz də elə.

A r a m. Başlayın görək... başlayın görək.
İ m a m v e r d i. Yaxşı, hələ siz eşitməmişiniz ki ya, dəvə oynayanda qar yağar?

Hamı gülür.

A r a m. Qar yağsın də... Kimi qorxudursan? Gilabı deyilik ki, islanaq. Ay uşaq, başlayın!

M u r a d. Ay uşaq çalın!

O x u y a n. Qarabağın dağlarında qar gərək olsun.

H a m ı. Qar gərək, qar gərək olsun.

O x u y a n. Bağlarında heyva olsun, nar gərək olsun.

H a m ı. Nar gərək, nar gərək olsun.

O x u y a n. İçənlərin məclisində şərab çox olsun.

H a m ı. Çox şərab, şərab çox olsun.

O x u y a n. Sevənlərin məclisində yar gərək olsun.

H a m ı. Yar gərək, yar gərək olsun, yar gərək, yar gərək olsun.

Hamı ayağa qalxır, Aram, İmamverdi,
Allahverdi oynayır. İmamverdi yığılır.

İ m a m v e r d i. Əl çək, ay Aram, başım gicəldi. Usta Muğan biriki ağız desin.
Ruhumuz təzələnsin.

A r a m (*Sona gəlirkən*). Odur ey, Sona gəlir, sallana-sallana.

H a m ı. Oho, gəldi, Sona gəldi.

M u r a d. Lap vaxtında gəlib. Usta, bir çal, Sona öz payımı oynasın.

H a m ı. Oyna, Sona! Şıdırgı çal!

A r a m. Çal, kəndimizin Sonası oynasın.

M u r a d. Çal, Qarabağın Sonası oynasın.

S o n a. Mən ki, oynaya bilmirəm.

A l l a h v e r d i. Səhərdən axşamadək evi süpürə-süpürə də oynayırısan ki.

A r a m. Bilirsən, bilirsən! Usta, başla görüm. Sonra da Baxşı oynayacaq.

Sona oynamaq istəyir, bacarmır.

S o n a. Mən bu hava ilə oynaya bilmirəm.

A r a m. Nə hava istəyirsən, de, toxuşdursun də.

S o n a. Adı... ey... adı, belə qabaqca oxuyurlar ey, axırı da gəlir, dam, daram,
daram. Baxşı, onun adı nədir? Onda qoyun elə Baxşı çalsın də, o bu havamı yaxşı
bilir.

A r a m. Hə, neyləyək, daha yaxşı, halvaçı qızı daha şirin (*Hamı gülür*). Onsuz da usta Sumbat yorulub. Di başla, Baxşı, payını sonar oynarsan...

Baxşı çalır, bir nəfər oxuyur.

O x u y a n

Azad bir quşdum,
Yuvamdan uçdum,
Bir bağa düşdüm
Bu gənc yaşımda.
H a m ı
Bir bağa düşdüm
Bu gənc yaşımda.

O x u y a n

Bir ovçu gördü,
Köksümdən vurdu,
Torpağa düşdüm
Bu gənc yaşımda.

H a m ı

Torpağa düşdüm
Bu gənc yaşımda.

H a y k a z (*hamı oynayırkən*). Hatsa... hatsa... hatsa... (*Oynayaraq, Sonanın belindən tutmaq istəyir. Sona dayanıb, aradan çıxmaq istəyir*). Oyna...

S o n a. Mən oynamaq istəmirəm, mən yorulmuşam.

H a y k a z. Oyna, deyirəm sənə, xahiş edirəm.

S o n a. Mən yorulmuşam.

H a y k a z. Oyna, deyirəm sənə, köpək oğlunun qızı.

A r a m. Yavaş, adə ey... Nə qayıırırsan? Qızın əlini sındırmışdın ki!

H a y k a z. Cəhənnəm ol! Elə vuraram, gözün partlar.
M u r a d. Canım, dava lazım deyil ki. Qızın əlini neçin sındırırsan?
H a y k a z. Mənə Haykaz Ağamyan deyərlər. Bütün Bakı mənə baxır.
Sındıraram, gözünü də çıxararam. Çəkil, deyirəm sənə.
B a x ş ı. Ay canım, başına dönüm, yaxşı deyil axı...
H a y k a z. Çəkil, deyirəm sənə. Mən əfsərəm, əfsərin sözünün üstündən söz
ola bilməz.
A r a m. Adə, nə havalanmışsan? Cəhənnəmə ki, əfsərsən. Əfsər olmaq üçün
hələ gərək qızın əlini sındırasan?
H a y k a z. Sındıraram, gözünü də çıxararam.
A r a m. Qızın əlini burax, deyirəm sənə, köpək oğlu. Gözünü də çıxararam,
bəbəyini də.
H a y k a z. Mənim gözüümü, əfsər Ağamyanın gözünü? Köpək oğlanları, al!
(*Arama bir şillə vurur*). Yaxşıdır?
İ m a m v e r d i. A balam, sənə ki, dolaşan yoxdur.
B a x ş ı. Sənin səbəbsiz kişini vurmağa ixtiyarın yoxdur.
H a y k a z. Mən əfsərəm, adamın atasını da yandıraram. Mənim hər şeyə
ixtiyarım var.
A r a m. Kimin, adə... dedim daha şuluqluq olmasın, indi ki, belə oldu, al!.. Al!
(*Onu şillə ilə vurur*).
H a y k a z. Məni... Əfsər Ağamyanı. Əfsərin təhqir ləkəsini ancaq qan yuyar
(*Tapança çəkmək istəyir, Baxşı onu möhkəm tutur*).
B a x ş ı. Ay canım, burada bir şey yoxdur ki. Sən onu vurmuşsan, o da səni.
Qurtardı getdi də. Daha burada top-tüfəng lazım deyil ki. Buraya qanın nə dəxli
var...
H a y k a z. Burax, burax əlimi.
M u r a d. Canım, keflidir, bir kəndir gətirin, səriyin əl-ayağını.
H a y k a z. Mənim əl-ayağımı? Mən Bakıdan gəlmişəm. Adamın atasını
yandıraram. Burax məni, köpək oğlu!
A r a m. Xox, Bakıdan gəlmişəm. Bakıdan gəlmək üçün qorxaq səndən?

Bu halda fit çalınır, k ö m ə k ç i ortaya yüyürür.

K ö m ə k ç i. Adə, kimdir o qalmaqal salan? Səriyin əl-ayağını, sürüyün onu
bəri... Nə olubdur?

B a x ş ı. Canım, bir şey yoxdur. Biz hələ burada çalib-oyunayırdıq, bu oğlan
gəldi cəncəl çıxartdı.

K ö m ə k ç i. Mən onun atasını yandıraram (*Haykazi tanıyır*). Haykaz Ağamyan! (*O saat vəziyyəti dəyişir*). Heyvan uşağı heyvan, korsunuz, görmürsünüz kim ilə danışırınsınız?

B a x ş ı. Canım, biz heç danışmırdıq ki.

Baxşı danışdıqca, köməkçi fit çalib, kəlməbaşı onu saxlayır.

H a y k a z. Məni təhqir edənin atasını yandıraram.

K ö m ə k ç i. Bu saat damlaram. Siz sakit olun. Kimdir onu təhqir edən?

H a y k a z. Biri budur (*Aramı göstərir*).

K ö m ə k ç i. Adə, heyvan oğlu, korsan? Düş qabağıma, düş qabağıma, düş qabağıma!

H a y k a z. Biri də odur (*Baxşını göstərir*).

K ö m ə k ç i. Yeri görüm, yeri görüm!

M u r a d. Canım, onlarda ki, bir təqsir yoxdur.

Köməkçi fit çalib, sakit edir.

H a m ı. Ay başına dönüm, onların nə təqsiri var?

K ö m ə k ç i. Kəs... kəs... kəs... kəs... kəs...

P ə r d ə

DÖRDÜNCÜ ŞƏKİL

Qubernatorun evində.

P o l i s m e y s t e r v ə Q u b e r n a t o r o t u r u b l a r .

P o l i s m e y s t e r . Bu saat bütün divarlara kağız yapışdırmışlar, bütün işçilər birgə çıxışa və qazamatı dağıdıb, yoldaşlarını qurtarmağa çalışırdılar.

Q u b e r n a t o r . Polkovnik, bu saat hərəkəti idarə edən kimdir?

P o l i s m e y s t e r . Bəlli deyildir, general həzrətləri. Danışanlar Eyvaz Əsriyan, Volodin, Çopur Məmməddir.

Q u b e r n a t o r . İnternasional! Hi-hi... Dağıtmaq lazımdır.

P o l i s m e y s t e r . Adamlarımız onların arasında işləyirlər, ancaq onlar çox ehtiyatlıdırlar.

Q u b e r n a t o r . Polkovnik, böyük bir hadisə hazırlanır və ona qəti hərəkətlə cavab verilməlidir. Dustaqdan bir şey çıxmaz, burada

qan lazımdır. Hər şeyin ağası qandır. İnsan qan yığdıqca coşar, qan verdikcə susar. Ömrümə qulaq asın, gəlin ardınca, polkovnik.

Yan otağa gedirlər. S a l a m o v, B a h a d ı r b ə y və A ğ a y a r əlində bir dəstə gül içəri girirlər. Qulluqçu, gülləri almaq istəyir.

S a l a m o v. Dayan, dayan, dəymə, basırığa düşər, bilməzlər kimdəndir. Ala, hələlik bu göy əsginası verim dəmüvə, çıxanda yenə verərəm. A gedə, Ağayar, qoy onu buraya! Yavaş, öküz oğlu, öküz əzdin ki. Gör gülləri nə günə saldı! Hə, di yeri get, uşaqlar da tində gözləsinlər... Adə, dahı bir yerdə kutlaşmasınlar, bir-iki, iki-iki dayansınlar. Bahadırbəy, gedək içəri!

B a h a d ı r b ə y. Dayanınız, dayanınız, kəbləyi, bildirişsiz getmək olmaz, qız getdi xəbər versin, şimdicə ev yiyəsi özü gəlib bizi burada qarşılar.

S a l a m o v. Ay kişi, eybi yoxdur, öz itimizdir.

B a h a d ı r b ə y. Ancaq, kəbləyi, sizin tutduğunuz pozision bizim siyasətimizi xələldar edə bilər, çünki bizim pozisionumuz müvəqqəti də olsa, inqilab hərəkətindən istifadə ilə öz muxtariyyət məsələmizi irəli sürməkdir.

S a l a m o v. Adə, ay Bahadırbəy, nə üçün başa düşürsən? Belə ağzını piyləmişəm ey, başa düşürsən, yox? Vay atonla sənin! Raboçi nədir, zad nədir, bunlar hamısı badalaqdır. Belə, işin içində iş var, belə, əsil iş mədənlərdir ey.

B a h a d ı r b ə y. Nə olursa olsun, şimdiki halda hərəkəti-inqilabiyyəyə müqavimət göstərmək siyasəti-milliyəmizin mənafeyinə deyildir. Bu bizim pozisionumuzu paralizə edə bilər. Bu gün islam millətinin tərəqqi və təalisi...

S a l a m o v. Atova lənət müşküllü Məmməd, ayının zorbasını burda qoyub, dağları ayı üçün gəzir. Adə, belə mənə Gömürnat xəlvətdə pıçıldaıb ey. Daha ağzından çıxarma... belə iş ayrı cürdür, sən bilmirsən ey...

M a r i y a T i m o f e y e v n a (*gəlir*). Aha, Əmiraslanbəy, mən sizi çoxdan gözləyirdim. Mən sizi bu qədər sevirəm, düşündüm ki, doğulduğum gündə birinci siz gələrsiniz.

S a l a m o v (*bir dəstə gül verir*). Mariya Tumannifeynən, bu nə xəcalətdir sən bizə verirsən? Adə, Bahadırbəy, sən yaxşı danışırsan, gurullad beş-altı kəlmə...

B a h a d ı r b ə y. Möhtərəm... qrafinya həzrətləri!

S a l a m o v. Adə, qrafinkə nədir? Bahadırbəy, adını de. Adını deyəndə, xoşu gəlir.

B a h a d ı r b ə y. Adını unutmuşam.

S a l a m o v. Mariya Tumannifeynən.

B a h a d ı r b ə y. Mariya... möhtərəm qrafinya həzrətləri!

S a l a m o v. Küt oğlu küt, yenə başladı qrafinkə həzrətləri. Yox, bir abgərdən həzrətləri!

B a h a d ı r b ə y. Xanım əfəndi, sizin bu günkü yovmailiniz biz müsəlmanlar üçün böyük bir səadətdir. Bizim iqbal və səadəti-milliyətimiz...

S a l a m o v. Buyur ağa, indi də zolladı milliyəni ortaya. Adə, sən yenə o milliyəni toxuşdurma ortalığa ey, sən güllərdən danış ey, deginən Əmiraslanbəy Mərdəkandan gətirdib.

B a h a d ı r b ə y. Biz səadət və asayışı-milliyəmiz üçün...

S a l a m o v. Genə zolladı milliyəni. Adə, bir belə dayan! Xanım, bu güllər bu saat Mərdəkandan gətirilmişdir, elə bu saat dərilmişdir. Hara qoyaq bu zəhrimarları, it qızının gücü də çatmayacaq?

B a h a d ı r b ə y. Veriniz, mən masa üzərinə buraxayım.

S a l a m o v. Burax görək də. Bu da bir cüt sırğadır. Bahadırbəy, sən yaxşı danışırsan, keç gurullad bir-iki kəlmə. De ki, elə dünən Nijnidən gəlib.

B a h a d ı r b ə y. Möhtərəm qrafinya həzrətləri!

S a l a m o v. Başuva dönüm, qrafinkə cəhənnəmə, genə o milliyəni salmayasan ortalığa.

M a r i y a (*sırğalara baxaraq*). Oho... eləgən de Pari¹.

S a l a m o v. Bahadırbəy, nə dedi o?

B a h a d ı r b ə y. Firəngcə deyir. Möhtərəm qrafinya həzrətləri!

S a l a m o v. Nə deyir?

B a h a d ı r b ə y. Mən nə bilim nə deyir axı? Möhtərəm qrafinya həzrətləri, biz bu küçücük hədiyyəni təqdim etməklə.

S a l a m o v. Deginən Əmiraslan gətirtirib.

B a h a d ı r b ə y. Biz bu küçücük hədiyyəni təqdim etməklə tərəqqi və təaliyi-milliyəmizin əlahəzrət imperatorun sayeyi-ədalətində...

¹ Paris zinəti

S a l a m o v. Ay atam, bu gecə zəhrimar milliyyədən əl çəkməyəcək. Adə, bir belə keç. Mariya Tumannifeynən, bunlar xalis birilyandır, hələ dünən Məkarədən gəlibdir.

M a r i y a. Çox sağ olun, bunlar çox gözəldir.

S a l a m o v. Bunlar başqa şeydir, əntiqə şeydir, qaranlıqda işıq salır.

M a r i y a. Siz həmişə bir sürpriz düzəldirsiniz.

S a l a m o v. Süpürüz, haranı süpürüm? Adə, bəlkə deyir tozunu təmizləyin? Mariya Tumannifeynən, silmişəm, tərtemizdir. Sən bir lampanı söndür, qaranlıqda bax!

M a r i y a. Bu saat.

S a l a m o v. Adə, Bahadırbəy, sən ərinin yanında sırğalardan balaca söhbət sal, yoxsa köpək qızı sırğaları kəfə gedər, əri bilməz.

M a r i y a (*lampaları söndürərək*). Bunlar bu gün aldığım şeylərin hamısından gözəldir.

Q u b e r n a t o r (*gəlir*). Bu nədir? Bu lampaları kim söndürmüşdür? Kim var burada?

S a l a m o v. Mənəm, Toxum-Yerisuiç!

M a r i y a. Tişa, bir gör Əmiraslanbəy mənim üçün necə şeylər gətirmişdir.

Q u b e r n a t o r. Aha, Əmiraslanbəy... düşünmək olur ki, siz burada lampaları söndürüb, mənim arvadımla eşqbazlığa başlamışsınız.

S a l a m o v. Allah eləməsin, Toxum-Yerisuiç. O da mənim anam, bacım. Elə şeylərdən arxayın ol. Kürdün nəyi olsa, oğurluğu olmaz.

Q u b e r n a t o r. Kürdləri mən çox sevirəm, igid tayfalarıdır. Onlar olmasa idi, Türkiyə bu ermənilərlə bacara bilməzdi.

S a l a m o v. Görmürsən, köpək uşağı gəmidə oturub, gəmiçi ilə savaşırlar. Bütün müsəlmanların əkin yerlərini saldırlar öz adlarına, nə var ki, xəzinədən icarə eləmişik.

Q u b e r n a t o r. Yaman millətdirlər. Axır, o gün mən onlara açıq dedim. Dedim: siz Türkiyədə döyülmüşsünüz, indi əvəzini buradakı müsəlmanlardan almaq istəyirsiniz.

B a h a d ı r b ə y. General həzrətləri, biz hər halda əlahəzrət imperatorun sadıq təbəələri və böyük...

S a l a m o v. Baxma, ermənilər burada bir qələt eliyə bilməzlər. Papağımı götürüb bir hay deyərəm, beş yüz adam axar bura. Torpaqlarını torba ilə daşıdıraram. Ancaq Türkiyə ilə ədavətləri var, bizə nə?

Türkiyə bir padşahdır öz yerində. Eşşəyə gücləri çatmır, palanı nə üçün döyürlər?

Q u b e r n a t o r. Döyə bilməzlər. Nə qədər mən sağam, müsəlmanların başından bir tük belə əskik olmaz.

M a r i y a. Tişa, gedək o biri otağa, qonaqların yanına. Əmiraslanbəy, buyurunuz!

Q u b e r n a t o r. Mariya Timofeyevna, siz məni bir gecə də olsa öz dostlarım ilə söhbət etməyə qoymursunuz.

B a h a d ı r b ə y. Minnətdarız, general həzrətləri!

Q u b e r n a t o r. Bahadırbəy, rəsmi nəvazişi buraxınız, mənim adım Tixon Yeliseiçdir. Mən bu gecə öz dostlarımla dostcasına danışmaq və dincəlmək istəyirəm.

M a r i y a. Yox, yox, Tişa, elə iş yoxdur. Bu gecə Əmiraslanbəy məndən ayrılmaqdadır. O, məni sənin bütün dostlarından çox istəyir və bu gecə də sənin yanına deyil, mənim yanına gəlmişdir.

Q u b e r n a t o r. Mariya Timofeyevna, nə deyirsiniz, mən bu saat onu sizin əlinizdən alım?

M a r i y a. O mənim dostumdur. Bax, sənin üçün heç bir şey gətirməmiş, amma mənim üçün parlayan daşlar gətirmişdir.

Q u b e r n a t o r. Çox da o məni yada salmamışdır, mən ki, onun üçün hazırlamışam. Özü də elə sürpriz hazırlamışam ki, sənin daşların onun yanında o saat parıltısını itirər. Özü də birbaş əlahəzrət imperatordan. Durunuz, bu saat gətirim.

M a r i y a. Tişa, onda bir yerdə gedək, hər nədirsə, mən Əmiraslanbəyə öz əlimlə verəcəyəm.

Q u b e r n a t o r. Aha, sən istəyirsən əvəzini yenə də sənə versin?

S a l a m o v. Sən ölməyəsən, Toxum-Yerisuic, bu canım ölsün, hər ikinizin borcu məndə.

Q u b e r n a t o r. Yaxşı, gedək (*Gedirlər*).

S a l a m o v. Bahadırbəy, sən öləsən, arvad deyil, paroxoddur, paroxod. Anam, bacım olsun, çox əhvalı arvaddır.

B a h a d ı r b ə y. Kişi özü də bir insan kimi pək mehriban adamdır.

S a l a m o v. Oho, özünə söz yoxdur, canlara layiq oğlandır. Adə, Bahadırbəy, bu xalta nədir salmışsan mənim boynuma? Aç bunu! Dədəm-babam xalta salmışdı? (*Boynundakı kraxmallı yaxalığı və qalstuku açmaq istəyir*).

B a h a d ı r b ə y. Kəbləyi, yaxşı deyil, yaramaz.

S a l a m o v. Açı, ədə (*Bahadırbəy Əmiraslanın qalstukunu açır*). Amma gəldin, belə oğlan zad olmaz. Sənə də hey deyirəm bu köpək uşağının adını de, sən də elə başlamışsan qrafinkə belə gəldi. Axı özü mənə deyib. Axırda gördün ki, kişi özü dedi ki, mənə Toxum-Yerisuiç de, arvada da Mariya Tumannifeynən.

B a h a d ı r b ə y. Kəbləyi, o tərzdə ki, siz buyurursunuz, o sayaq demək olmazdı.

S a l a m o v. Eh, neçin olmur ey. Bəs bu neçə ildə nə oxumuşsan? Tuman deyə bilmirsən, nifə deyə bilmirsən? Qat bir-birinə, olsun Tumannifeynən də... Ancaq yaxşı ki, kişi özü gəlib sırğaları gördü, köpəy qızı dahı kəfə gedə bilməz.

B a h a d ı r b ə y. Siz gördünüz, mən onlardan da öz mənafeyimilliyəmiz üçün istifadəyə çalışırdım. Ümumiyyətlə, milli mənafe pozisionumuzun ilk planında olmalıdır.

S a l a m o v. Ondan hər nə asılı olsa, məni gör. Bu saat kimi deyirsən 24 saatda Qafqazdan çıxartdırım, on il qətrij, dalm pisilyan...

M a r i y a (*səhnə arxasından*). Bizə şampanski veriniz!

B a h a d ı r b ə y. Kəbləyi, kəbləyi, boynunuz açıqdır (*Qalstuku bağlayır*).

Mariya ilə Qubernator gəlir.

Q u b e r n a t o r. Əmiraslan, görürsünüz, yenə də məni aldatdı.

M a r i y a. Əmiraslanbəy, doğrudan da böyük iş imiş, təbrik etmək lazımdır. Yaxanızı bəri gətiriniz! (*Medalı döşünə taxır*).

Q u b e r n a t o r. Ancaq, kağızını özüm verəcəyəm. Əlahəzrət imperator öz sadıq təbəələri olan müsəlmanlara qarşı böyük bir iltifat bəslədiyini və ayrılıqda sizə, sədaqətinizə qarşı ali nişan iltifat etdiyini bildirir. Buyurunuz, bu da fərmanihumayunun surəti.

M a r i y a. Tişə, gör nə gözəl yaraşır! Şirmisi sizdə.

S a l a m o v. Bahadırbəy, mənim dilim söz tutmur, başuva dönüm, sən mənim tərəfimdən bir neçə kəlmə danış.

B a h a d ı r b ə y. General həzrətləri, əlahəzrət imperatorun biz türklərə qarşı...

S a l a m o v. Adə, sən də bu türk nədir, üst-üstündən goplayırsan, sonra da elə bilsin başqa söz deyirsən.

B a h a d ı r b ə y. Əlahəzrət imperatorun biz Qafqaziya türk-tatarlarına bu qədər böyük iltifat ilə inayəti iqbali-milliyəmizin...

S a l a m o v. Yenə də saldı bu zəhrimar milliyyəni ortalığa. Adə, bir belə keç! Mariya Tumannıfeynən, padşah mənə böyük xəcalət verib. Bu midalın əvəzinə sabah sizin barmağuvuza şəhərimizin ən böyük birilyantını taxacağam, Toxum-Yerisuic, mən tavan altında qalan deyiləm. İnşallah, sizin də xəcalətinizdən çıxaram. Dahı bağışlayın, mən o ibarə ilə danışa bilmirəm.

M a r i y a. Məncə, siz çox gözəl danışırsınız, – həmişə qısa və aydın. Yaxşı, ağalar, qonaqlara baş çəkmək lazımdır. Sizi də orada gözləyirəm.

S a l a m o v. Toxum-Yerisuic, padşaha yaz ki, biz Qafqaz müsəlmanları canla, başla padşaha qulluq etməyə hazırıq. Padşahımız üçün güldən ağır bir söz deyənin cəhəngini cıxaram. Buyuruq ondan, qulluq bizdən. Hər nə lazım olsa, sən papaq elə, dahı dalısı ilə işin yoxdur.

Q u b e r n a t o r. Lazımdır, lazımdır. Əmiraslanbəy, işlə göstərmək lazımdır. Ermənilər çalışırlar, padşaha azı on kağız göndərmişlər, siz birini də göndərməmişsiniz.

S a l a m o v. Ay köpəy uşağı, mən bilirəm, onların ağız-burunları ovulmasa, dinc oturmazlar.

Q u b e r n a t o r. Yox, dostlar, elə iş olmaz. Bu ermənilərlə mümkün qədər ehtiyatlı olmaq lazımdır. Onsuz da onlar aranı qarışdırmaq üçün bəhanə axtarırlar. Onlar ancaq bizdən çəkinirlər, yoxsa dinc oturmazlar.

S a l a m o v. Oturmasınlar də. Bu xalqın mægər əli yoxdur, zənənə hamamdır mægər, hər kəs bildiyini eləsin?

B a h a d ı r b ə y. Lakin, general həzrətləri, ermənilərin bu kimi fikirləri olduğu nədən görünə bilər?

Q u b e r n a t o r. Nədən? Bahadırbəy, xahiş edirəm belə şeyləri məndən soruşmayasınız. Doğrudur, mən sizinlə dostam, ancaq vəzifəm belədir ki, hər şeyi açıb deyə bilmərəm. Nədən? Hər şeydən!.. Siz bilən mədənlərdəki bu şuluqluğun səbəbi nədir, əsl şuluq salan kimdir? Eyvaz Əsriyan, Dəmirçiyan, Nalbandyan, hamısı yan... yan...yan... Daha hər şeyi mən açıb deyə bilmirəm.

S a l a m o v. Bu müsəlman da ki, maymaq kimi bir şeydir. Hər kəs iki kəlmə raboçi, raboçi deyən kimi, o saat iş-gücünü atıb qoşulur onlara.

Q u b e r n a t o r. Budur, Əmiraslanbəy deyir müsəlmanların yerlərini alırlar, heç hələ bu neçə vaxtda gizlədirdim. O gün Ağamyan ərizə veribdir ki, Əmiraslan Salamovun fantan vuran iki buruğu mənəm

xəzinədən icarə etdiyim yerdədir. Bu nə deməkdir? Əmiraslanbəy demişkən: bu gəmidə oturub, gəmiçi ilə döyüşmək deyilmi? Diplomat tükü tükdən seçər.

S a l a m o v. Necə? Necə? Səni, deginən, Allah döymüşdü. Hələ onu istəyir, köpəy oğlu, uzatdırım onu mastavoy üstə, o qədər vurdurum ki, nöyüt iyi versin? O yer mənim babamın xırman yeridir, xəzinənin nə ixtiyarı var mənim yerimi icarəyə versin? Əlimdə kupçum var. Atova oxşayanı apar sox, deginən, anovun yorğan-döşəyinə.

Q u b e r n a t o r. İş elə orasıdadır ki, onlarlıq olsa, bütün müsəlmanları buradan qovarlar.

S a l a m o v. Qoyarlar məgər onları? Ölünü öz başına qoyarsan, şıllaq atar, kəfəni cırar.

B a h a d ı r b ə y. Lakin bu, şəxsi bir dava kimi də tərəqqi edilə bilər.

Q u b e r n a t o r. Yox, bu sistemdir, plandır. Böyük Ermənistan planının bir hissəsidir, yoxsa o, buna cəsarət etməzdi. Onlar hər yeri qamarlamaq istəyirlər.

S a l a m o v. Yox, atam, Toxum-Yerisuiç doğru buyurur. Bu şəxsiməxsi iş deyil, bu elə millət davasıdır. Mən özüm məsələni çoxdan duymuşam.

Q u b e r n a t o r. Bağışlayarsınız, Bahadırbəy, siz işə dərindən baxmırsınız. Uprava əllərində, Sovet-siyezd əllərində, injenerlər özlərindən, nə istəyirlər edirlər. Budur, kişinin mülkünü zorakı saldırib öz adına ki, nə var iş bilmişəm...

S a l a m o v. Bəs bu millət davası deyil? Yaxşı, deginən, köpəy oğlu Ağamov, mən sabah o balaxanlıları doldurum o zala, iti selbə ilə qovan kimi Sovet-siyezddən basım səni bayıra, özün də afərin de. Yox, atam, bu elə millət davasıdır. Eşitdin, mən sənə nə deyirəm! Biz də bir şey bilirik axı...

B a h a d ı r b ə y. Lakin bu elə kəskin bir halda deyil, bunu ibtidasında yatırımaq mümkündür və lazımdır. Biz erməni ziyalılarına müraciət edə bilərik.

Q u b e r n a t o r. Vəziyyət çətindir. Sizin qabağa çıxan adamlarınız yoxdur. Olanlar da ağzına su alıb oturublar. Müsəlmanlar demişkən: nə tufəngə çaxmaqdır, nə də sümbəyə toxmaq...

S a l a m o v. Elədir, elədir, canım, biz müsəlmanda qırıyət yoxdur. O dumda şar saldıda mən əgər bərkini tutsaydım, o Ağamov heç дума keçə bilməzdi.

Q u b e r n a t o r. Amma mən o gün Bahadırbəyi qlava müavinliyinə təklif etdim, bütün ermənilər etiraz etdilər.

B a h a d ı r b ə y. Etiraz etdilər? Əlbəttə ki, onlar özlərininkini keçirmək istəyəcəklər. Heç şübhəsiz ki, milli çəkişmənin nəticəsidir.

Q u b e r n a t o r. Siz bir görünüz ki, mən müsəlmanlarla dostam, ona görə padşaha şikayət yazıb, mənim geri çağırılmamı tələb etmişlər. Lakin mən qorxan deyiləm. İş Peterburqda yazmışam. Mən elə sabah Bahadırbəyi qlavanın köməkçiliyinə keçirərəm. Siz ancaq adamlarınıza deyın ağızlarını yumub, teleqraf şalbanı kimi oturmasınlar. Siz mənə adam verin, mən hər yerə adam keçirim.

S a l a m o v. A kişi, iş adama qalsa, sənə o qədər adam verim ki, lap itüvə tök.

Q u b e r n a t o r. Bir də ermənilər çalışırlar, siz də yığışın bir nümayiş düzəldin ki, padşaha qulluq etməyə hazırıq. Belə olsun ki, mənim də əlimdə bir dəstəvuz olsun.

S a l a m o v. Nümayiş elə sabah! O bir iş deyil. O, bir bozbaşın başı altındadır. İstəyirsən elə sabah çıxım parapetin lap ortasında deyim: hər kim padşahu istəmir, onun hərçibətəri belə-belə olsun? Sonra kişi istəyirəm çıxsın ağacımın qabağına ağac uzatsın!

B a h a d ı r b ə y. General həzrətləri, siz ki, bizim hüquqi-milliyəmizin naminə bu qədər kömək edirsiniz, nə etmək lazımdır, siz buyurunuz, biz türklər öz sədaqətimizi ibraz etməyə hazırız.

Q u b e r n a t o r. Ancaq, dostlar, söz aramızda. Mən bu sözləri dostluqda dedim, hələ Ağamyan gərək ki, öz adamlarını göndərüb, o buruqları öz hasarının içinə almaq istəyir. Ancaq xahiş edirəm bu işdən bir cəncəl çıxarmayasınız.

S a l a m o v. Mənim buruqlarımı? Öz hasarı içinə? Alsın görüm necə alır!..

Q u b e r n a t o r. Hər halda siz bir qədər ehtiyatlı olun, mümkün qədər dava salmayın. Mən Ağamyana demişəm, bu gün bəlkə o da gəldi. Yenə də ona tapşırıram. Ancaq onların, gərək ki, silahları da çoxdur.

S a l a m o v. Eh, köpəy oğluyam, əgər mən onları bu şəhərdən dəyənəklə çıxarmasam.

Q u b e r n a t o r. O bir şey deyil. İş bərkə düşəndə mən sizə silah da verərəm. Mən əlimdən gələn köməyi etməyə hazırım. Hasar çəkməyə gəldi, qoyma, qurtardı getdi.

S a l a m o v. Sağ ol, Toxum-Yerisuiç. Biz müsəlmanlar canla, başla qulluq etməyə hazırıq. O ki qaldı Ağamyana, eybi yoxdur...

Q u b e r n a t o r. Odur, deyəsən, özü də gəlir. Ancaq, başınıza dönüm, mümkün qədər yaxşıılıqla. Mən özüm də bu saat ona deyərəm. Bu inqilab vurhavurunda bir tordur, iş daha dərinidir. Nə isə, hələlik, bağışlayın, ağalar! (*Gedir*).

S a l a m o v. Gördün, Ağa Bahadır, nə oldu? Salaməleyküm! Saqqalım yoxdur, sözüm ötmür. Deyirəm sizə bu köpəy oğlanlarında iş var, deyirsiniz yox. Xalq iş görür, amma siz elə başlamışsınız ki, milliyyə, milliyyə!

B a h a d ı r b ə y. Lakin, kəbləyi, bu milli məsələ deyil də, nədir? Mənim müəyyən məsləkim vardır. Mən öz millətimin inqilabçısıyam.

S a l a m o v. Eh, inqilab, inqilab. Görmədin deyir: hamısı badalaqdır, bütün hoqqalar mədənlər üstündədir. Ancaq yığıncağı düzəltmək lazımdır, sonra da padşaha bir teleqram. Eh, Ağamyanın mən şarlarını lap yeşiyinən oğurlatdırmasam, hələ o şarlar mənim hərçibətərimə girov olsun. Amma kişinin qədrini bilmək lazımdır.

B a h a d ı r b ə y. Kişi yeganə adamdır, türklərə tərəfdarlıq göstərir. Ağamyan gəlir. Gedəlim!

S a l a m o v. Dayan, dayan, sən Allah, mən ona bir neçə kəlmə söz deyim.

B a h a d ı r b ə y. Yox, kəbləyi, rica edirəm. Belə böyük bir məclisdə biabır oluruz, sonra demək olar. Gedəlim! (*Gedirlər*).

A ğ a m y a n Q u b e r n a t o r l a g ə l i r .

Q u b e r n a t o r. Ancaq, başınıza dönüm, bu tatarlarla bir qədər ehtiyatlı olunuz. Özünüz görürsünüz vəhşi millətdirlər. Mən, əlbəttə, hər şeydə sizə kömək etməyə hazırım: silahla da, hətta lazım gəlsə, adamla da. Ancaq, başınıza dönüm, söz aramızda...

A ğ a m y a n. Yaxşı, mən ərizəni sabah verərəm.

Q u b e r n a t o r. Ərizənin kopyasını mənə ver. Sabahdan qoy adamlarını, çək hasarını.

A ğ a m y a n. Eybi yoxdur, görürük. Mənim icarə etdiyim yeri güclə mənimsəmək, heç eybi yoxdur.

Q u b e r n a t o r. Mən razı ola bilmərəm ki, onlar Türkiyədəki işlərin hesabını mənim idarə etdiyim bir məmləkətdə xristian bir millətdən, mənim öz dindaşlarımdan çəksinlər. Buna arxayın ola bilərsi-

niz. Ancaq, hər halda, dediyim kimi, o Əsriyanı tezliklə ələ almaq lazımdır. İşçilər arasında nüfuzu çoxdur.

A ğ a m y a n. Onu mən özüm bacararam, general həzrətləri.

Q u b e r n a t o r. Siz bir az oturunuz, mən tapşırım, bizim üçün bir şey göndərsinlər (*Qubernator gedir*).

S a l a m o v (*gəlir*). Bahadırbəy, o güllərdən apar qoy qubernatorun arvadının qabağına, birini də qradonaçalnikin arvadının qabağına (*Ağamyana*). Adə, Ağamov, köpəy oğlu, sən indi belə ağız-burun bəhəm eləmişsən ki, mənə pirod gedirsən, mənim quyularımı hasara alırsan?!

B a h a d ı r b ə y. Kəbləyi, kəbləyi, rica edirəm, yeri deyil.

A ğ a m y a n. Kişisən, söyüş söymə, söz de, söz eşit.

S a l a m o v. Söyərəm, gözüvü də çıxararam, xam bez kimi cıxaram cəhəngüvü, köpəy oğlu.

A ğ a m y a n. Sənə deyirəm söyüş söymə. Yer mənimdir, hasara da salaram, gözüvü də çıxardaram. Kişisən, bayırda danış, cavabını al.

S a l a m o v. Çıx bu saat bayıra, bayırda ayırd edək. Bura sizing üçün İstanbul döyül, torpağınızı torba ilə daşıdıraram. Arvad-uşağuvuzu da qıraram, köpəy oğlu.

M a r i y a (*gəlir*). Əmiraslanbəy, nə olmuşdur? Ruben, nə var?

A ğ a m y a n. Nahaq yerə sizin Türkiyəyə fikriniz getməsin. Ağzını dağıtma, deyirəm. Dişlərini qıraram, verdirərəm hamınızı pulemyot ağzına.

M a r i y a. Əmiraslanbəy, siz, siz... Tişa! (*Bayıra qaçır*).

B a h a d ı r b ə y. Kəbləyi, kəbləyi, danışma, yeri deyil, bizim milli pozisionumuz...

S a l a m o v. Dayan, dayan, mənim padşahdan midalım var, mənim dişlərimi qırırsan? (*Ağamyanın üstünə atılıb, ona bir şillə vurur*).

Tam bu aralıq Mariya, Qubernator və adamlar çıxırlar.

H a y k a z. Necə? Mənim atamı? (*Hücum edir*).

S a l a m o v. Adə, köpəy oğlu, diğa köpəy oğlu, mənim üstümə gorda çəkirsən?

Q u b e r n a t o r. Əmiraslanbəy, bu nədir? Mənim evimdə?

M a r i y a. Mənim bayramımda?..

S a l a m o v. Adə, köpəy oğlu, mənə deyir ki, çıx bayıra, ayırd edək.

Q u b e r n a t o r. Ruben, bu dostluq deyil. Sözüntüz varsa, bayırda hesablaşa bilərsiniz.

A ğ a m y a n. General həzrətləri...

Q u b e r n a t o r. Bir kəlmə də yox! Mənim evimdə belə iş etmək olmaz. Əmiraslanbəy, mən bu qonaqları bir dost kimi çağırıdım.

M a r i y a. Əmiraslanbəy, belə iş olmaz, bəri gəliniz.

S a l a m o v. Yaxşı, əgər mən bu işin heyfini səndən çıxmasam, mən bu biğlərimi qırxdıraram. Qurban olasan bu dəfə Mariya Tumannifeynəyə. Ayırd edərik (*Gedirlər*).

Q u b e r n a t o r (*ayaq saxlayır*). Ağalar, narahat olmayınız! Ruben, bu nədir? Mən dünən sənə nə dedim? Mən sənə dedim ki, bunlarda iş vardır, ehtiyatlı ol, vəhşi millətdir, işi yerində görmək lazımdır.

A ğ a m y a n. Tixon Yeliseiç, heç eybi yoxdur. O məni bir belə adamın arasında biabır etdi, heç eybi yoxdur. Ancaq siz şahid olunuz.

Q u b e r n a t o r. Mən görürəm. Ancaq burada nə etmək olar. Sən işini yerində gör. Gəl, mən dayanmışam (*Gətmək istəyir*).

P o l i s m e y s t e r (*içəridən çıxır*). Hər şey hazırdır, general həzrətləri!

Q u b e r n a t o r. Polkovnik, yazdıqlarımın hamısına elə bu gecə əməl edilməlidir. İki gündən gec olmayaraq, dediyim iki nəfər ölməlidir: biri türk, biri də erməni. Kimlər və nə sayaq, sən özün bilirsən. Hamısını mənə bildirin. Sən azadsan, gedə bilərsən.

P o l i s m e y s t e r. Baş üstə, general həzrətləri. Hamısı əmr etdiyiniz kimi, yerli-yerində ediləcəkdir.

İ ş i q s ö n ü r.

BEŞİNCİ ŞƏKİL

Erməni kilsəsində a d a m l a r bir-birinin başı üstündən dırmaşır
və basırıq salaraq, yola baxırlar.

C a m a a t. Kim öldürüb, məlum deyil? Haçan? Hələ bu saat? Kim öldürüb? Adə, mən nə bilim, mən də sən kimi. Dayan, indi bilirik də...

H a y k a z. Ay adamlar, bu nə basabasdır? Ölü görməmişsiniz! Yol verin, cənazəni keçirsinlər.

A d a m l a r. Ay uşaq, geri çəkilin... Meyit gəlir.

M u r a d. Ağa Haykaz, başına dönüm, ürəyim alışıb yanır. Zalımlar balamı əlimdən aldılar. Deyin görüm: mənim belimi kim sındırdı? Mənim çırağımı kim söndürdü?

P o l i s m e y s t e r (*cənazənin qabağına gələrək*). Yol verin!

M u r a d. Ay başınıza dönüm, mənə deyin: mənim balamı əlimdən kim aldı? Mən ki, onu hələ dünən evləndirmişdim.

H a y k a z. Ay dayı, sakit ol! Öldürən nə toya baxar, nə yasa...

M u r a d. Deyin mənə: onu kim öldürdü?

P o l i s m e y s t e r. Kim öldürdü? Tatarlar! Müsəlmanlar.

H a m ı. Nə üçün, nə üstündə?..

H a y k a z. Nə üçün olacaq? Düşməndir, öz düşmənliliyini yeridir və qiyamətə kimi də yeridəcəkdir.

M u r a d. Axı, ay qardaşlar, mənim uşağımın ki, bir təqsiri yoxdur... Zəhmətənən oğul böyütmüşdüm, boya, buxuna yetirmişdim. Nə üçün mənim umudumu kəsdilər?..

P o l i s m e y s t e r. Səs salma, qoca! Mən nə bilim nə üçün. Get onu müsəlmanlardan soruş! Sizin işinizi kim bilə bilir.

A d a m l a r. Səbir elə, kişi! Nahaq qan yerdə qalmaz... Səs salmayın, Ağamyan gəlir...

A ğ a m y a n v ə k e ş i ş gəlirlər.

M u r a d. Ay qardaşlar, buraxın məni yaxına. Nə istəyirsiniz məndən? Qoyun öz oğlumun üzünü doyunca görüm.

A ğ a m y a n. Qardaşlar...

S ə s l ə r. Səs salmayın. Ağamyan danışır.

A ğ a m y a n. Qardaşlar, xristianlar, ermənilər, bu gün bizim üçün milli bir yasdır. Düşmənlər Türkiyədəki işlərdən doymayıb, burada da öz vəhşiliklərini davam etdirirlər. Bu bizim milli namusumuza toxunan qanlı bir ləkədir. Qoy düşmənlərimiz bilsinlər ki, erməni milləti hələ ölməyib. Bu gün bu cənazənin qarşısında bütün erməni milləti başını açıb, düşmənlərə bildirir ki, o öz intiqamını almadıqca, silahını yerə qoymayacaqdır. Hərgah bu yolda son nəfəsə kimi ölmək lazım gələrsə, mən Ruben Ağamyan sizin qabağınızda olacağam.

K ü t l ə. Yaşasın Ağamyan, yox olsun türklər! Yox olsun müsəlmanlar! Ölsün düşmənlər!

K e ş i ş. Ey Allah-taalanın mömin bəndələri, sizi and verirəm İsanın müqəddəs ruhuna, bizim arvadlarımızın, körpə uşaqlarımızın namusunu düşməndən qoruyun!..

B i r i s i . Qubernator gəlir!

A ğ a m y a n . Yaşasın qubernator!

K ü t l ə . Ura, ura!

Q u b e r n a t o r (*gəlir*). Cənab Ağamyan, bu nə faciədir? Polkovnik, bu nə işdir?

P o l i s m e y s t e r . General həzrətləri!

Q u b e r n a t o r . Səndən soruşuram: bunu kim öldürmüşdür?

P o l i s m e y s t e r . Tatarlar öldürmüşdür, general həzrətləri!

Q u b e r n a t o r . Harada və haçan?

P o l i s m e y s t e r . Bir saat bundan əvvəl, Tatarski küçəsində, dörd-beş nəfər üstünə atılıb, güllə ilə vurmuşlar.

Q u b e r n a t o r . Vuranlar tutulmuşmu?

P o l i s m e y s t e r . Tutulmamış, general həzrətləri!

Q u b e r n a t o r . Heç birisi də?

P o l i s m e y s t e r . Aradan çıxmışlar, general həzrətləri!

Q u b e r n a t o r . Polkovnik, bu gün axşama kimi onlar tutulmazsalar, sənin özünü dustağa saldıracağam. Eşidirmisən? Bu mənim əmrimdir, mən onlara göstərəm.

Ağamyan gedir.

Polkovnik, vuran haradadır, görün olmuşdurmu?

P o l i s m e y s t e r . Buradadır, general həzrətləri. Görən olmamışdır. Mən bu gecə onu Saratova göndərirəm.

Q u b e r n a t o r . Polkovnik, siz onu başqa yerə göndəriniz.

P o l i s m e y s t e r . Haraya, general həzrətləri?

Q u b e r n a t o r . Qəbrə! Qoy bu sirri də özü ilə aparsın.

P o l i s m e y s t e r . Baş üstə, general həzrətləri!

İ ş i q s ö n ü r

ALTINCI ŞƏKİL

Ağamyanın otağı. A ğ a m y a n stolun dalında oturub. E y v a z girir.

A ğ a m y a n (*Sevinclə qarşılayaraq*). Aha, siz gəldiniz?! Mən çox şadam. Eyvaz, xoş gördük! Oturun! Mən sizi çoxdan görmək istəyirdim, ancaq siz, nədənsə, bizdən qaçırırsınız. Oturun...

E y v a z . Mənim vaxtım çox azdır.

A ğ a m y a n. Siz ki, zabastovka etmişsiniz.

E y v a z. Etmişik.

A ğ a m y a n. Daha nə işiniz ola bilər?

E y v a z. Tapılar.

A ğ a m y a n. Mən eşitdim, dünən mitinqdə Salamovun atasını yandırmışsan.

E y v a z. Yandırmışam.

A ğ a m y a n. Bərk dayan, Eyvaz. Heç bir şeydən qorxma. Burada artıq millətimizin var-yoxu karta qoyulmuşdur: ya onlara verən Allah, ya bizə...

E y v a z. Lakin unutmayın ki, mən inqilab yolunda vuruşan bir əsgərəm.

A ğ a m y a n. Onun heç bir zərəri yoxdur. Hər şeydən qabaq sən ermənisən. Bizim hər yerdə adamımız olmalıdır. Sən ki bir dəstənin başında durmuşsan, mən bununla ancaq fəxr edə bilərəm. Həm də mənim üçün bir təminatdır. Bilirəm ki, mənim filan yerdə adamım vardır.

E y v a z. Adamın? Kimdir o sizin adamınız?

A ğ a m y a n. Kim? Sən! Hər halda ermənisən, sənin damarlarında erməni qanı axır, sən mənim ətimi yesən, sümüklərimə dəyməzsən, hər halda bərk ayaqda sən məni, öz millətini qaniçən Salamovların altına yıxmazsan. Bu mənim üçün böyük bir təminatdır.

E y v a z. Siz gülməli sözlər danışırınsız, cənab Ağamyan! Mənim üçün sizinlə Salamov arasında heç bir fərq yoxdur. Bu gün mən ona qarşı çıxmışam, sabah sizə qarşı çıxacağam.

A ğ a m y a n. İki millət üz-üzə durub ölüm-dirim vuruşu aparırkən, bir ermənidən belə bir sözü eşitmək!? Sən ermənisən, qəti vuruşda ermənilərin qazmasında olmalısən. Erməni millətinin öz oğlundan bunu tələb etməyə haqqı vardır.

E y v a z. Siz qızıışmayın, cənab Ağamyan! Bu sözlər ilə mənə təsir edə bilməzsəniz. Mənim həqiqət sandığım kitabda türk, erməni sözü yoxdur, işçi var, fabrikant var. Birincilərlə qardaşam, ikincilərlə düşmən.

A ğ a m y a n. Doğrudan da, sən axı materialistsən.

E y v a z. Mən materialistəm.

A ğ a m y a n. Mən sənin materialistliyini təmin edərəm, onda nə sözün ola bilər?

E y v a z. Sən bunu edə bilməzsən, çünki sənin fabrikant təbiətin bunun ziddindədir.

A ğ a m y a n. Yox, edərəm, mən öz millətimin yolunda hər bir şeydən keçməyə hazırım. Sən mənim işçimsən, nə qədər alırsan? Slesar 60 manat... kontor müdiri 400 manat, indi sözün nədir?

E y v a z. Siz çox səxavətlisiniz, cənab Ağamyan!..

A ğ a m y a n. Mən pulu sizin üçün yığmışam, mənim varım millətin varıdır, mən millət yolunda çalışıram, səni irəli çəkmək istəyirəm, çünki sən... özümüzküsən. Nəhayət, hər şey bir yana, sən axı mənimlə qudasan.

E y v a z. Necə, necə yəni quda?

A ğ a m y a n. Deməli, sən bilmirsən, sən axı mənim oğlumun qaynısan.

E y v a z. Necə yəni qaynı?

A ğ a m y a n. Aha, sən indi soruşursan? Mən sənin bacını öz oğlum üçün alıram.

E y v a z. Mənim bacımı?

A ğ a m y a n. Sənin bacın Sonanı oğlum Haykaz Ağamyan üçün... Bundan sonra mənim bütün varım da, mədənlərim də sənin olacaqdır.

E y v a z. Belə iş ola bilməz.

A ğ a m y a n. İş qurtarmışdır. Mən neçə yol Qarabağa adam göndərmişəm.

E y v a z. Bacım da razı olmuşdur?

A ğ a m y a n. Atan razılıq vermişdir. Mən ananı da, bacını da, bütün külfətinizi də öz evimə köçürürəm.

E y v a z. Bu olan iş deyil, mənim külfətimin sizin evinizdə işi yoxdur.

A ğ a m y a n. Lakin onlar bu gün gələcəklər, bu da teleqram.

E y v a z. Onlar gəlməzlər, mənim bacım sənin oğluna getməz.

A ğ a m y a n. Getməz, nə üçün getməz?

E y v a z. Çünki o özgəsini sevir.

A ğ a m y a n. Özgəsini, kimdir o özgəsi?

E y v a z. Onun sevdiyi bir türkdür.

A ğ a m y a n. Türkdür! Sən öz bacını türkə verməyə razı olursan?

E y v a z. Nə olar?

A ğ a m y a n. Bizim din düşmənimizə, millət düşmənimizə, qan düşmənimizə qız vermək? Hələ dünən basdırdığımız o meyit kim idi? İki düşmən bir-birinin boğazına yapışıb boğmaq istərkən, bir erməni qızını düşmən əlinə vermək, bizim milli namusumuza qarşı qara bir ləkədir, bir xəyanətdir.

E y v a z. Ağamyan! Sözlərinizə diqqət edin, cənab Ağamyan! Milli namus! Sizin milli namusunuz puldur, mənsəbdir. Onlar bizim nə düşmənimizdir. Onlar da bizim kimi yük daşıyır, çəki vurur, torpaq qazıyır, qan tökür, bir parça quru çörək qazanırlar. Onlarla bizim nə düşmənçiliyimiz vardır? Lakin siz iki doğma qardaşı boğuşdurur, hər ikisinin qanını sorursunuz. Bizim düşmənimiz onlar deyil, bizim düşmənimiz sizsiniz: siz ağamyanlar, siz salamovlar və sizin qabağınızda gedən imperator jandarmaları. Bizim vuruşumuz millət vuruşu deyil, sinif vuruşudur.

A ğ a m y a n. Əsriyan, ehtiyatlı olun, mənim səbrim tükənməz deyildir. Mən erməni millətinin namusuna ləkə toxunmağa yol vermərəm. Bu, Türkiyədən başlayıb gələn tarixi bir vuruşdur, onun qabağını kəsib bu vuruşda erməni millətini basdırmaq istəyənləri tarix və yaşamaq istəyən erməni milləti qarışqa kimi əzəcəkdir.

E y v a z. O vuruş bizim deyil, o vuruş sizindir. O, mədəni vuruşdur, siz onu millət vuruşuna çevirmişsiniz. Siz provokatorsunuz!

A ğ a m y a n. Xain...

E y v a z. Ağamyan! (*Ayağa qalxıb, hiddətlə*) Mənim sizin dilinizi kəsməyə qüvvətim və cəsarətim yetişər, lakin siz buna dəyməzsiniz. Tarix öz gününü aslanlar döyüşünə yetirmişdir. Siz isə, ancaq bir tülküsünüz, həm də qorxaq bir tülkü.

A ğ a m y a n. Belə?.. Belə? Çox gözəl, görərik bu sözlər kimə zərər verər?

E y v a z. Çox gözəl, görərik (*Sərt bir dönüşlə çıxır*).

A ğ a m y a n (*telefonu alaraq*). 55–70. General-qubernator... mənəm. Ağamyan... Əsriyanla danışdım. Yox, yox, çox yırtıcıdır. Necə? Yer tapılar? Harda? Təşəkkür edirəm... O birilərdən bir neçəsini ələ keçirmişəm. Hər halda tapılar? Çox gözəl (*Telefonu yerinə asaraq, qısacığ sükutdan sonra*). Onun üçün yer tapılar.

İ ş ı q s ö n ü r

YEDDİNCİ ŞƏKİL

Ə m i r a s l a n S a l a m o v u n mədənləri.

S a l a m o v (*telefon ilə qışqırır*). Polsmestr, polsmestr...

A ğ a y a r (*qaçaraq içəri girir*). Gəlirlər. Vallah, adam çəyirtkə kimi qaynaşır.

S a l a m o v. Bura gəlirlər?

A ğ a y a r. Birbaş bura.

S a l a m o v. Uşaqların patronu var?

A ğ a y a r. Hərəsində 50 arağ, polsmestr tüfəng də göndərmişdir.

S a l a m o v. Köpəy oğlunun polsmestrini də çağıra bilmirəm.

A ğ a y a r. Vallahi, polsmestrə bir ləpəriz gəldilər ki, papağını da qoydu, qaçdı. Basdılar onu daşa, vur ki, vurasan. Hər mədənə çatırlar, başlayırlar dağıtmağa... Volodin, Əsriyan, Çopur Məmməd, Qubadze, vay... vay... vay. Əsədullayevin 4-cü mədəninə də yandırdılar.

K ü t l ə. Yaşasın işçilərin qardaşlığı! Ura!..

S a l a m o v. Bu işlərin mayeyi-fəsadi bu Əsriyan köpəy oğludur. Özü Ağamovun qayını, hər gecə də onlarda... Uşaqlar hardadır?

A ğ a y a r. Bəziləri akopdadır, bəziləri də yığışlıb, nə hə deyirlər, nə yox.

S a l a m o v. Bircə yığ onları bura! Uşaqlar qalsınlar akopda, sən get bir xəbər götür. Qardaşlar, müsəlman qardaşlar, bu mədənlər, bu buruqlar mənim döyül, hamısı sizindir. Mən heç aylarla burda olmuram. Burda siz işləyirsiniz. Bir parça çörək mən də yeyirəm, siz də. Bu gün gərək siz razı olmayasınız ki, bir nəfər xaricinin ayağı sizin mədəninizə dəysin.

İ ş ç i l ə r d ə n. Xozeyin, axı bizə mənzil lazımdır, paltar lazımdır. Onların davası tək səninlə deyil ki... Onların bizimlə işi yoxdur... Onların davası Nikolayladır. Bizə nə düşübdür ki, Nikolaya tərəfdar olaq...

S a l a m o v. Qardaşlar, bunların hamısı badalaqdır. Əgər həqiqətdə onun Nikolayla davası var, bəs bura nə üçün gəlib? Fitolbörkə getsin də! Bəs, görünür ki, iş içində iş var. Bunlar hamısı o Ağamov ilə Əsriyanın pürçümüdür. Atam, sizə nə lazımdır? Mənzil lazımdır – verirəm, paltar lazımdır – verirəm, sabun lazımdır – verirəm, məvacib nə qədər istəyirsiniz – artırım, daha nə istəyirsiniz? Ancaq mənim mədənimə yatırtmayın. Bir nəfərin ayağı gərək sizin mədənə dəyməsin.

K ü t l ə. Yox olsun istibdad! Ura...

A ğ a y a r (qaçaraq). Gəldilər!

S a l a m o v. Ay uşaq, qorxmayın! Kim ayağını irəliyə qoydu, vurun, mən dayanmışam.

Ə s r i y a n, V o l o d i n və b a ş q a l a r ı səhnəyə gəlirlər.

S a l a m o v. Hə, nə var gəlmişsiniz?

B i r i n c i i ş ç i . Bizim səninlə bir sözüümüz yoxdur.

E y v a z . Biz işçilərlə danışmaq istəyirik.

S a l a m o v . Mədəndən bayıra çıxın! Bir adam ayağını mədənə basmasın. Həzrət Abbas haqqı hamınızı qırram. Mən sizin badalağınızı yaxşı bilirəm, – siz istəyirsiniz müsəlmanları öz yerlərindən çıxarıb qovasınız.

E y v a z . Yoldaşlar, işçi yoldaşlar, bizim davamız millət davası deyil, çörək davasıdır, azadlıq davasıdır. Siz mədən yeyələrinin provokasiyasına aldanmayın. Romanov jandarmlarının qamçısı hamımızın başına birgə dəyir.

S a l a m o v . Adə, Əsriyov, sən bu cib-cibi kimə öyrədirsən? Mən elə sənincə olanda sənincə bilirdim də. Sən bu portmanatı kimə atırsan? Sən əgər yaxşı adamsan, nə üçün Ağamovun mədəninə getmirsən?

E y v a z . Bizim üçün Ağamyan ilə sənin aranda heç bir fərq yoxdur. Biz ora getmişik, yenə gedəcəyik.

S a l a m o v . Yalan deyirsən, getməmişsən, getməyəcəksən, çünki sən onun qaynısan, hər gecə onun evindəsən, onun himi ilə işləyirsən, çünki sən ermənisən, sizin heç kökündən yeriniz-yurdunuz yoxdur.

E y v a z . Bu provokasiyadır. Bunu sənə kim dedi?

S a l a m o v . Mənə gomurnat özü dedi. Mən statski sovetnikəm, padşahdan midalım var, mən, mən, hamısını bilirəm.

M a k s i m o v . Yoldaşlar, işçilərin mübarizəsi iqtisadi mübarizədir. Bizim hökumət təşkilatı ilə siyasi mübarizəmiz yoxdur. İstəyimiz səkkiz saatlıq iş günü, əmək haqqının on faiz artmasıdır. Bir taqım məsuliyyətsiz adamlar iqtisadi mübarizəni siyasi mübarizəyə çevirirlər, ölkədə anarxiya törətmək istəyirlər. Biz isə deyirik ki, bizim iqtisadi tələblərimizi təmin etsinlər. Biz işə başlamağa hazırıq.

S a l a m o v . Bax, rəhmət ölənlərüvə. Atam, manata iki şahı deyirsən, mən manata bir abbası artırım, ancaq mənim mədənlərimə ayaq basmayın.

V o l o d i n . Yoldaşlar, işçilər on paraya satılacaq bir dilənçi deyillər. Biz belə sədəqələrə aldanıb boğazımızı tilova keçirə bilmərik. İqtisadi mübarizə siyasi vuruşsuz heç bir nəticə verə bilməz. Biz mübarizəni daha artıq bir qətiyyətlə, daha geniş bir proqramla davam etdirməliyik.

M a k s i m o v . Nə vaxta kimi?

E y v a z . Bu günkü yaramaz quruluşu yıxana kimi.

B a x e t y e v. Sənin pulun var dolanırsan, amma işçinin külfəti var; o, ac-acına, işsiz gəzə bilməz; boş sözlə qarın doymaz.

M a k s i m o v. Doğrudur! Bir də sizə nə lazımdır?

E y v a z. Bizə o lazımdır ki, işçinin işlədiyi mədən onun əlində olsun. Bizə o lazımdır ki, işçilərin əməyini udan mədənçilər və gönünü soyan monarxiya və burjuaziya hakimiyyəti alt-üst olsun.

S a l a m o v. Demək, siz istəyirsiniz ki, müsəlmanların bütün şəlpəşülpəsini yığışdırıb keçirəsiniz özünüzdən o yana. Müsəlman qardaşlar, burada o yan-bu yan yoxdur, bu işlər hamısı ermənilərin badalağıdır. Onlar istəyirlər ki, müsəlmanları Qafqazdan çıxarıb qovsunlar.

V o l o d i n. Yoldaşlar, biz işçi nümayəndəsiyik, burda millət məsələsi yoxdur, bu, provokasiyadır. Bütün Rusiyanı inqilab hərəkəti sarmış. Romanovların son günü yetişmişdir. Bunlar inqilab vuruşunu bilərək millətlər vuruşuna çevirmək istəyirlər.

S a l a m o v. Adə, Vaskə, qazanxanadan dünən çıxmışsan, qazamatdan bu gün qaçmışsan, sən də mənə kələk gəlirsən? Bircə uzun danışma, mədəndən bayıra çıx! Gedin əvvəl Ağamovun mədəninə, sonra gələrsiniz (*Volodini itələyir*).

E y v a z. Salamov, əlini gödək elə.

S a l a m o v. Adə, köpəy oğlu, dığa köpəy oğlu, mənim üstümə kəkələnirsən? Mədəndən bayıra çıx, sənə deyirəm.

S ə s l ə r. Yaşasın azadlıq! Yaşasın işçilərimizin qardaşlığı! Ura!

İ ş ç i S ə m ə d. Adə, qaçın, gəldilər!

S a l a m o v. Ay müsəlman qardaşlar, ay din qardaşları, qoymayın, vurun! (Qaçır).

E y v a z. Qardaşlar, türklər, atmayın, qulaq asın, bizim sizinlə işimiz yoxdur.

S a l a m o v. Polsmestr, polsmestr...

Dörd tərəfdən güllələr açılır.

İ ş i q s ö n ü r.

SƏKKİZİNCİ ŞƏKİL

Qarabağda. B a x ş ı ağaca söykənmiş çalır. S o n a gəlir.

S o n a. Baxşı, Baxşı!

B a x ş ı. Nədir, Sona!

S o n a. Mən gedirəm.
B a x ş ı. Gedirsən?
S o n a. Mən səndən ayrılmaq istəmirəm, ayrılı bilmirəm, ancaq ayrılıram.
B a x ş ı. Getmə, Sona!
S o n a. Atam, anam gedirlər. Sən burada mənsiz tar çalacaqsan, özgüləri
eşidəcək, mən yox.
B a x ş ı. Mən sənsiz tar çalmaram, Sona.
S o n a. Baxşı, daha sağ ol.
B a x ş ı. Sağ ol, Sona!

Sona bir-iki addım gedir və dönür.

S o n a. Baxşı, onda mən sənin tarını özümlə apararam.
B a x ş ı. Yaxşı, Sona, apar (*Tarı Sonaya verir*).
S o n a. Sonra sən yenə ayrısını alarsan.
B a x ş ı. Mən daha sənsiz tar çalmaram.
S o n a. Mən sənsiz ağlayacağam.
B a x ş ı. Mən sənin ardınca gələrəm.
S o n a. Gələrsən? Mən səni hər gün gözləyəcəyəm.
B a x ş ı. Mən tez gələrəm.
S o n a. Yaxşı, tez gəl. Mən özümü sənin gəlinin hesab edəcəyəm...
A l l a h v e r d i. Ay qız, Sona, haradasan? Gəl, balam, araba yola düşdü.
Səhərdən gərək vağzalda olaq. Bu Imamverdi kişi hanı? Ay Imamverdi, ay
İmamverdi!
N a b a t. Ay Gülsün bacı!
G ü l s ü n. Gəldim, ay Nabat bacı! Qız üçün bir az xırda-mırda hazırlayırdım.
Yolda yeyər.
N a b a t. Sağ ol, Gülsün bacı!
G ü l s ü n. Sağ ol, Allah amanında.
N a b a t. Sən allah, Gülsün bacı, gözün o toyuq-cücədə olsun, anam tək
bacarmaz. Hərdənbir o dügəyə də baxarsan, Allah vurmuş dəlidir, təpik atıb südü
dağdır, arvadı vurur, yıxar, heç kəsin də xəbəri olmaz.
G ü l s ü n. Arxayın ol, Nabat bacı. Bu adam ölməyib ki. Mən özüm hamısını
farağat edərəm.
N a b a t. Baxşı, gəl oğlum, səni də öpüm. Sona sənsiz lap dəli olacaq (*Baxşını
öpür*).

A l l a h v e r d i . Adə, bu İmamverdi qurumsaq nə oldu?

İ m a m v e r d i . Gəlirəm, adə, gəlirəm, bağrın çatlamasın. Ananın qarnında necə davam eləmişsən?

A l l a h v e r d i . Hansı cəhənnəmə itib getmişdin?

İ m a m v e r d i . Madyanı çüllayırdım. Qızı o düzəcəm özüm aparacağam, yoxsa sənin o cır-cır araban onun qol-qabırğasını qırar, tökər.

N a b a t . Bəxtəvər qızın başına!

İ m a m v e r d i . Bəs necə! Onu mən özüm böyütmüşəm. Şeytan məndə cüce qoymayıb. Bura bax, Allahverdi, sən allah, Bakıda Aramı gördün, deyindən ananın bir dənə də buğdası yoxdur, yazıq arvad qalıb darda: Hə, Sona, gəl, qızım, min tərkimə (*Sonanı öpür, Sona da onu öpür. İmamverdi Allahverdiyə*) Səninlə də olda öpüşərik. Sən çıx, mən bu saat kəhər madyanı çəkim.

A l l a h v e r d i . Qız, o tarı haraya aparırsan?

S o n a . Onu, onu şəhərdə ustaya verəcəyəm. Baxşı gələndə aparacaq.

A l l a h v e r d i . Yaxşı, ver yumşaq yerə qoyum ki, sınımasın.

S o n a . Eybi yoxdur, əlimdə tutaram.

H a m ı . Sağ olun, sağ olun!

G ü l s ü n . Xoş gəldiniz!

S o n a . Baxşı, mən səni hər gecə gözləyəcəyəm.

B a x ş ı . Gələrəm, Sona, gələrəm.

İ ş i q s ö n ü r

DOQQUZUNCU ŞƏKİL

Məscid həyatində cənazə yerə qoyulmuş, a x u n d dua oxuyur.

A x u n d . Xudaya, xudavənda, səni and verirəm öz əzəməti cəlalına, sən bu şəhid mərhumu qəriqi-rəhmət eyləgilən. Xudaya, xudavənda, sən dini islama rəvnəq ver və onun tərəqqisinə çalışsan üləmayı əzəmi, sərvətdar, hümmətdarı və bütün əhli islamı min bir bələdan hiفز elə. İlahi, təqəbbəl biduana, lütfikə və rəhmətikə imperatur, mərhum Nikolay Aleksandr salis və təhəffüzna imperatur əzam Nikolay sani və zövcəhu imperatiriçə Mariya Fiyodorovna və bintəhu Tatyana və ibnəhu Aleksey Nikalayeviç...

A ğ a y a r . Gomurnat gəlir.

S a l a m o v. Axund ağa, gomurnat gəlir, gomurnatı da de!

A x u n d. Və Rəsuli-gomurnati-əzam...

S a l a m o v. Toxum-Yerisuiç...

A x u n d. Əl Toxum-Yerisuiç...

S a l a m o v. Axund ağa, arvadını da de, əhvallı arvaddır.

A x u n d. Və zövcəhu...

S a l a m o v. Mariya Tumannifeynən...

A x u n d. Əlmariya Filtumannifeynən və əsabəti və təqəbbəl biduana və əliyyən və vəsiyyən və vəliyyən və səlləlləhu cəmiəl-ənbiyavəl övlüya vəlmürsəlin və bəhəqqi hümrəti surətəl-mübarəkətil-fatihə! (*Adamlar ağızlarında dua oxuyurlar*).

Q u b e r n a t o r. Cənab Salamov, bu nə faciədir? Polkovnik!

P o l i s m e y s t e r. Qulaq asıram, general həzrətləri!

Q u b e r n a t o r. Bu saat söylə, bu nə işdir?

P o l i s m e y s t e r. Öldürmüşlər, general həzrətləri.

Q u b e r n a t o r. Kim, haçan, harada?

P o l i s m e y s t e r. Ermənilər Armyanski küçəsində.

Q u b e r n a t o r. Öldürən tutulmuşdurmu?

P o l i s m e y s t e r. Bir neçə nəfərmiş. Biri tutulmuşdur, general həzrətləri.

Q u b e r n a t o r. Adı nədir?

P o l i s m e y s t e r. Eyvaz Əsriyan. Deyir: öz millətdaşlarımlın qanına qarşı intiqam almışam.

Q u b e r n a t o r. Görərik... həzrət, mən əlahəzrət imperator hökuməti adından sizin bu günkü milli faciənidə ürəkdən iştirak edirəm. Əlimdə olan bütün vasitələrlə müsəlmanların xain qatillərdən qorunmasına çalışıb, Türkiyədəki işlərin qisasının burada alınmasına yol verməyəcəyəm. Əlahəzrət imperator hökuməti müsəlmanların özlərini müdafiə etmələrinə var qüvvəsi ilə kömək edəcəkdir.

S a l a m o v. Yaşasın padşah! Yaşasın gomurnat! Vurrey... Ay camaat, nə ağzuvuzu yummuşsunuz! Qışqırın də... dilivuz yoxdur? Urra...

K ü t l ə. Urra... Urra...

B a h a d ı r b ə y. Həzrət, biz Qafqaz müsəlmanları, bizim milli faciəmizdə izhari-təəssüf edən qubernator həzrətlərinə izhari-təşəkkür edirik. Biz müsəlmanlar bu vaxta qədər əlahəzrət imperatora sədaqətlə təbəəlik etmişiz.

K ü t l ə. Yaşasın padşah, urra!..

B a h a d ı r b ə y. Bu günkü gündə erməni millətinin bizə qarşı bu kimi təcavüzü, bizim milli namusumuza toxunur. Bu gün biz müsəlmanlar, özü hüquqimilliyəmizə riayət edilməsini tələb etməyə özümüzü haqlı biliriz.

S a l a m o v. Yenə başladı, zalım oğlu, bu zəhrimar milliyyəni... Bahadırbəy, kişinin milliyyədən xoşu gəlmir, sən ermənilərdən danış.

B a h a d ı r b ə y. Biz müsəlmanlar, əlbəttə, öz tərəqqi və təaliyimilliyəmiz üçün muxtariyyəti-milliyə istidasına özümüzü layiq və müstəhət görürük. Qatillərə cəza verilməzsə, biz özümüz öz hüquqimilliyəmizi və namusi-milliyəmizi müdafiə etməyə hazırız...

S a l a m o v. Bircə dayan, dayan, dayan, daha bəsdir. Müsəlman qardaşlar, bu gün ermənilər bizə bu heyfi vurublar. O Eyvaz Əsriyan aləmin bic vələdüzzinasıdır, anasının əmcəyini kəsəndir. Əvvəl istəyirdi mədənlərə şuluq salsın, oradan əli çıxdı, belə elədi. Düşməndir, öz düşmənliliyini eləyir. Heç eybi yoxdur, bizim də əgər qiryətimiz olar, biz də öz zadımızı... göstəririk... O nədir, adə öz milliyyəyimizi göstəririk. Biz qoymarıq ki, ermənilər bizim arvad-uşaqlarımızı əsir-yesir eləsinlər. Müsəlman qardaşlar, hər kəsin qeyrəti var, getsin din yolunda ölümə. Bu gün bu heyif mənə dəyibdir. Mən Əmiraslan Salamov sizə söz verirəm ki, bu qanı yerdə qoymayacağam və biz müsəlmanlar hamımız, canlabaşla padşaha qulluq etməyə hazırıq. Ancaq heç eybi yoxdur, qoy ermənilər öz bildiklərini eləsinlər, biz də öz bildiyimizi. Ya bizə verən Allah, ya onlara... yox olsun ermənilər... yox olsun düşmənlər!..

B a x ş ı. Qardaşlar, mən də bir neçə kəlmə danışmaq istəyirəm. Mən özüm qarabağlıyam və Qarabağdan təzə gəlmişəm.

S a l a m o v. Buyur, buyur. Bir az möhkəm danış, bir az möhkəm danış! Yaşasın qarabağlı qardaşlarımız!

K ü t l ə. Urta... urta!..

B a x ş ı. Qardaşlar, mən səhərdən burada danışanlara qulaq asırdım. Mən bu vaxta qədər siyasətə qarışmamışam.

S a l a m o v. İnşallah bundan sonra qarışarsan, qeyrətin olsa, qarışarsan.

B a x ş ı. Mənə, ancaq, elə gəlir ki, bu işdə bir qədər ehtiyatlı olmaq lazımdır, çünki bu, iki qardaş xalqın həyatına qanlı bir tarix, qara bir uçurum açmağa bilər. Mən görürəm ki, burada qanlar coşub, beyinlər qızıbdır, ancaq ehtiyatla yoxlamaq lazımdır, burada bir səhv olmasın.

S a l a m o v. Daha kor-kor, gör-gördür də. Qabağında yekə bir zurna tir çəkib uzanıbdır, görmürsən, bu boyda da səhv olmaz ki.

B a x ş ı. Məni bağışlayın, qardaşlar, mən düşündüyümü deyirəm. Diqqətlə yoxlamaq lazımdır: bunu doğrudan da ermənilər edibmi, burada başqa bir əl gəzməmişmi?

S a l a m o v. Adə, düş aşağı! Sən də bilmirəm nə hətərən-pətərən atırsan. Biz deyirik fədəm-dəmə, sən deyirsən damdan-dama. Kişini tutub salıblar qoduqluğa, sən gəlmişsən ki, yoxlamaq lazımdır.

B a x ş ı. Bağışlayın, qardaşlar, mən onu deyirəm ki, bunu bir nəfər erməni etmiş olsa belə, bunun üçün bütün erməni kəndliləri, erməni işçiləri, bütün erməni xalqı məsul tutula bilməz. Ermənilərdə də yaxşı-yaman yox deyildir.

S a l a m o v. Adə, erməni ermənidir də, dahı bunun nə yaxşısı, nə yamanı? Hing-hing dasni hing də.

B a x ş ı. Qardaşlar, mən deyirəm bu bir nəfərin işi olsa belə, hər halda erməni kütləsinin bu işdən xəbəri yoxdur və bu işə razı olmaz. Bu, çox güman ki, provokasiyadır.

S a l a m o v. Bura bax ey, nə boş-boş danışırısan! Proboğaz nədir? Ölü qabağında, vuran da qoduqluqda, özü də ermənilərin sərkərdəsi Eyvaz Əsriyan, Ruben Ağamyanın qayını. Dahı bu vəzzariyyatı kimə oxuyursan? Düş aşağı, düş danışma!

B a x ş ı. Ağamyanın qayını?

S a l a m o v. Bəli, bəli, qayını. Bir sözü bilmirsən, danışma, düş aşağı!

K ü t l ə. Düş aşağı, düş aşağı, düş aşağı...

B a x ş ı. Qulaq asın, qardaşlar, mən Eyvaz Əsriyanı tanıyıram, onunla bir yerdə böyümüşəm, o belə milli ədavətə uyan adam deyildir.

S a l a m o v. Aha, elmi-şüma məlum şüdə. Çərən-pərən danışma, qurumsaq, düş aşağı! Sən şipyonsan, sən Ağamovun pulu ilə danışırısan, aşağı düş!

K ü t l ə. Şipyondur, şipyondur, vurun köpəy oğlunu.

B a x ş ı. Qardaşlar, qulaq asın...

K ü t l ə. İstəməz, aşağı düş... Şipyondur, vurun köpəy oğlunu!

(Baxşını dartıb vuraraq, aşağı salırlar).

S a l a m o v. Ay camaat, dahı çək-çövür lazım döyül, bu dava millət davasıdır. Kimdə millət qanı var, götürsün tüfəngini, çıxsın ortaya: ya onlara verən Allah, ya bizə. Mən bu yolda öz malımdan, canımdan keçməyə hazırım. Adə, o qarabağlı gedəsi hardadır? Şipyondur, vurun köpəy oğlunu!

K ü t l ə. Adə, qoymayın qaçsın, vurun köpəy oğlunu!

İ ş ı q d ə y i ş i r .

Q o c a B a x ş ı . Artıq Baxşının dediği uçuşu açılmışdı və getdikcə də dərinləşirdi. Hər gün gah bu tündə, gah o tündə toqquşmalar və atışmalar olurdu. Hər iki tərəfdən adamlar ölürdü. Şəhər iki düşmən tərəfə bölünmüşdü. Nə azərbaycanlılar, nə də ermənilər bir-birinin tərəfinə qorxusuz keçə bilmirdilər.

G ə n c S o n a . Ata, bu hansı şəhərdə idi?

Q o c a B a x ş ı . Bakıda.

G ə n c S o n a . Bəs Baxşı hardan çıxdı? O ki, Qarabağda qalmışdı?

Q o c a B a x ş ı . Baxşı, qızım, gəlmişdi. O, Sonaya söz verdi və gəldi. Sona onu gözləyirdi. Hər axşam pəncərənin qabağında oturub yola baxır və günəşin batan tellərini ilıq göz yaşları ilə isladır. Nəhayət, Baxşı gəldi. Axtardı, evlərini tapdı. Sona evdə yoxdu. Allahverdi dayı ilə görüşdü. Nəbat bacı onu qucaqladı. Öpdü. Gülsün bacını, danabuzovü və toyuq-cücəni soruşdu... Gedərkən Allahverdi kişi çox həlim dil ilə ona anlattı ki, törənmiş bu vəziyyət içərisində onun Sona ilə görüşməsi bir o qədər yerli düşməz, – kim bilir nə deyərlər, nə olar. Mümkünsə, bir qədər onlara gəlməkdən çəkinsin. Bunu Baxşı özü də düşünürdü. Uzun günü küçələri dolaşaraq düşünür və bir çox şeyləri bilmədiyindən törənmiş vəziyyəti qavraya bilmirdi. Nəhayət, qazamatda Eyvaz ilə görüşdü. Eyvaz ona bir çox göstərişlər verdi və onun göstərişləri ilə internasional inqilab hərəkatına qoşuldu. Baxşı, bunun vicdani bir vəzifə olduğunu artıq kəsdirmişdi və var qüvvəsi ilə işləyirdi.

G ə n c S o n a . Bəs Sona?..

Q o c a B a x ş ı . Sonanı verdilər, qızım. Bibilər, xalalar, keşişlər, yengələr yığışdılar, çarə yox idi. Sonanın gücü göz yaşlarına çatırdı. Ağladı, ağladı və sonunda and içdi ki, qardaşımı buraxmasalar, kilsədə qardaşım yanımda olmasa, gəlinlik örpəyi örtməyəm. Ona söz verdilər...

ONUNCU ŞƏKİL

Erməni kilsəsi. E y v a z v ə p o l i s m e y s t e r g ə l i r l ə r .

E y v a z . Biz buraya nə üçün gəldik? Mən beş ildir kilsəyə ayaq basmamışam.

P o l i s m e y s t e r . Bu gün sizin bacınızın toyudur. Generalqubernatorun əmri ilə mən səni şəxsən Ağamyana təqdim etməliyəm.

O, sənin üçün zamin olur, yoxsa heç bir qüvvət sənin boynunu kəndirdən qurtara bilməzdi.

E y v a z. Kəndirdən? Axı nə üçün, səbəbi nədir?

P o l i s m e y s t e r. General-qubernator və polis idarəsi sizi müsəlmanlara qarşı təcavüzdə və millətlər arasında ədavət salmaqda təqsirləndirir.

E y v a z. Mən?.. Mən millətlər arasında ədavət salıram?

P o l i s m e y s t e r. Sizin hərəkətiniz, müsəlmanlarla ermənilər arasında ədavət törətmişdir.

E y v a z. Mən müsəlmanlarla ermənilər arasında ədavət salıram?

P o l i s m e y s t e r. Siz, siz, cənab Əsriyan. Bu ki, sizə yüz yol deyilmişdir və özünü də boynunuza almışsınız.

E y v a z (*hiddətindən özünü saxlaya bilməyib onun üzünə tüpürür*). Tfu!..

P o l i s m e y s t e r. Siz boş yerə hiddətlənirsiniz. Bununla siz bizim gözümüzü örtə bilməzsiniz. Yanında dolu bir bomba və atılmış bir bombanın açarı tapılmışdır, yox?

E y v a z. Mən çox yanırım ki, o bombanı sizin başınızda sındırmamışam. Onda mənə inanardılar.

P o l i s m e y s t e r. Siz uşaqsınız, Əsriyan. Siz anlayırsınız ki, Ağamyan sizi doğru ölümün boğazından qoparır!

E y v a z. Onun kölgəsində yaşamaqdansa, mənim üçün ölüm yaxşıdır.

P o l i s m e y s t e r. Onun kölgəsində? Başa düş, Əsriyan, bu saat bütün erməni milləti sənın adına and içir. Sən onlar üçün erməni millətinin namusunu ləkədən təmizləmişsən, sən bir millət qəhrəmanısan.

A ğ a m y a n (*keşis ilə gələrək*). Aha, xoş gördük! Siz buradasınız. Mən bir az tez gəldim ki, qabaqcadan sizi görüm.

P o l i s m e y s t e r. General-qubernator buyurdu ki, dustaq Eyvaz Əsriyanı şəxsən sizə təslim edim.

A ğ a m y a n. Təşəkkür edirəm, Boris Matveyeviç. Mən sizin erməni millətinə göstərdiyiniz bu yaxılığın əvəzini yetirərəm.

P o l i s m e y s t e r. Təşəkkür edirəm, cənab Ağamyan (*Gedir*).

A ğ a m y a n. Eyvaz, sənın son hərəkətin məni və bütün erməni xalqını o qədər sevindirdi ki, mən aramızda olan o yersiz danışıqları həmişəlik unuduram. Sən bizim milli namusumuzu ləkədən təmizlədin. Bu gündən sən mənım oğlumsan.

K e ş i ş. Oğlum, əziz Allah sənin o qəhrəman əllərini bizə çox görməsin.

A ğ a m y a n. Sən paltarını da dəyişməmişsən. Eybi yoxdur, məclis qurtarar, gedərik dəyişərsən. Ancaq, Eyvaz, başına dönüm, bu saat qızlar, gəlinlər, bütün erməni kübarları öz milli qəhrəmanlarını görməyə və alqışlamağa gələcəklər. Keşiş ağa sən kim olduğunu onlara yetirər. Sən də, mümkün isə, bir neçə kəlmə danış, təşəkkür et və de ki, sən millət yolunda hər şeyə hazırsan.

E y v a z. Mən heç bir şeyə hazır deyiləm, bir kəlmə də danışmayacağam.

A ğ a m y a n. Eyvaz, oğlum, sən bunu öz bacının səadəti üçün etməlisən, qoy onun ürəyi dincəlsin, qoy deməsinlər ki, Ağamyanın gəlini sadə bir ailədən, qoy bilsinlər ki, o bizim milli qəhrəmanımızın bacısıdır.

E y v a z. Mən danışmasam, bacıma nə olar?

A ğ a m y a n. Açıq danışaq, Eyvaz. Mən səni doğru ölümdən qurtarmışam. Sən ölməli idin.

E y v a z. Dediğiniz türkü öldürdüyüm üçünmü?

A ğ a m y a n. Yox, Nikolay hökumətinə qarşı işlədiyən üçün. Sənin ölümün bacın üçün böyük bir dərd olub, halbuki bir millət qəhrəmanı kimi dillərdə dolaşmaq bacın üçün, bizim üçün və bütün ermənilər üçün böyük fəxrdir.

İrəlidə H a y k a z, S o n a və ardınca böyük bir izdiham – q ı z l a r, g ə l i n l ə r,
x a n ı m l a r, k ü b a r l a r gəlirlər, Sona Eyvaza tərəf gedir.

S o n a Eyvaz!

E y v a z. Sona, sən onu atdın?

S o n a. Mən məcbur oldum, mən səni ölümdən qurtarmaq üçün öz ölümümə razı oldum.

K a r a p e t. Biz öz milli qəhrəmanımızı görmək istəyirik. Onu qabağa çıxarın.

K e ş i ş. Ey İsanın əmin quzuları, bizim namusumuzu ləkədən qurtaran milli qəhrəmanımız Eyvaz Əsriyan budur. Qan tökmək haramdır, lakin onun tökdüyü qan millət yolunda, din yolundadır. O, millət qəhrəmanıdır.

K a r a p e t. Yaşasın millət qəhrəmanı! Yaşasın millətin vuran əli! Urra... urra...

A ğ a m y a n. Qardaşlar, bir millət böyük alimləri ilə, düşünən ədibləri ilə, qorxmaz igidləri ilə fəxr edir. Mən Eyvaz Əsriyanla çox deyişmişəm, hətta bir yol ona millət xaini də dedim. O çox acıqlandı. Beş gün belə keçmədən millət namusuna toxunan ləkəni öz dəmir əllərilə silib, onun damarlarında təmiz erməni qanı axdığını hamıya göstərdi. O, türklərə göstərdi ki, böyük erməni milləti hələ ölməmişdir, o öz şərəfini hər dəqiqə qorumağa qadirdir. Mən bütün millət qabağında ondan üzr istəyirəm. Mən onun qohumluğunu özüm üçün və varlığını bütün erməni milləti üçün böyük bir fəxr hesab edirəm. O, millətin vuran əli, o millət namusunun qorxmaz keşikçisidir, o, millət qəhrəmanıdır.

K a r a p e t. Yaşasın millət qəhrəmanı Eyvaz Əsriyan! Urra... Adamlar Eyvazı aralığa alırlar.

E y v a z. Dayanın, mənə də qulaq asın!

A ğ a m y a n. Bərkdən danış, Eyvaz!

E y v a z. Bu gün erməni kübarları mənə millət qəhrəmanı tacı ilə bəzəyirlər. Qızlar, gəlinlər mənim başıma çiçək səpirlər. Lakin bu çiçəklər hamısı qana boyanmışdır. Bu qan, qardaş qanıdır, bu qan, tarixi qandır. Bu qanı mən boynuma götürürəm. Mən qatil deyiləm, bu qandan mənim xəbərim yoxdur. Mən millət qəhrəmanı deyiləm. Mən bu qanı üstümdən qaldırıb bütün ağırlığı ilə türk və erməni burjuaziyasının – bu ağamyanların, bu salamovların və romanov cəlladlarının sinfi vicdanlarına çırpıram. Bu qanı tarix yuya bilməyəcəkdir. Açın gözlərinizi, qardaşlar, aldanmayın. Türk əməkçiləri bizim düşmənimiz deyillər. Bizi düşmənlərimiz ayırır. Bizim düşmənlərimiz bax, bunlardır, bunlardır...

Gülləri adamların başına çırpıb cəld qaçır.

İ ş ı q s ö n ü r

ON BİRİNCİ ŞƏKİL

Ağamyanın evində toy. İçəridə çalıb oynayırlar. Səhnədə telefon zəng çalır.

N a b a t (*içəri girən Allahverdiyə*). Nə oldu, kişi, uşaqdan bir xəbər bilmədin?

A l l a h v e r d i. Haradan xəbər biləcəyəm. Hansı çəsta gedirəm ağzıma vurub qaytarırlar. Nə öldüsünü deyən var, nə qaldısını. Daha o

yuxarılara da gedə bilmədim. Deyirəm bəlkə aradan çıxıb oralara keçdi.

N a b a t. Bir gedəydin də, ayaqların sınımaz ki!

A l l a h v e r d i. Getmək olur? Köpəy uşaqları bir iş görüblər ki, iş olsun? İkitirəlik salıblar, nə o yandan bu yana bir adam keçə bilir, nə bu yandan o yana. O da heç o tərəfə keçməz, yəqin ya vurdular...

N a b a t. Mən itib gedirəm öz xarabamıza. Mənim uşağım yox olsun, mən toyda oturum...

A l l a h v e r d i. Bəs kişi nə deyir?

N a b a t. Getdim yalvardım ona, deyir: iti görüm, pişiyi görüm, daha onu görməyim.

A l l a h v e r d i. Övlad deyil ki, bir qəpiyə dəysin. Adam adama nə qədər yaxşılıq edər?! Kişi onu ölümdən qurtardı, o mərtəbəyə yetirdi, camaat bunun başına gül səpir, amma o, dəli buzov kimi şıllaq atır. Uşaq necədir?

N a b a t. Necə olacaq, qarabəxt sapsarı meyit kimi, dinməzsöyləməz oturub, dolu kimi tökür gözlərinin yaşını.

Telefon zəng çalır.

A l l a h v e r d i. Bu da səhərdən nə zarıldaıyır (*Telefonu götürüb tərsinə qulağına tutur*). Hə, nə deyirsən, nə deyirsən, kimsən? Heç bunun səsi çıxmır ki.

N a b a t. A kişi, tərs-avand tutmuşsan: mən görmüşəm burasını qulaqlarına qoyurlar, burasını ağızlarına.

A l l a h v e r d i (*telefonu düzəldir*). Kimsən? Kim? Mən kiməm? Mən Allahverdi Qəhrəman oğlu Əsriyan. Polismestr, gomurnatı, vacib işdən ötrü? Polismestr gomurnatı istəyir. Cənab polismestr, qurbanın olum, mənim oğlumdan mənə bir xəbər? Hə... Hə... Eyvazı, Eyvazı. Əsriyan, Hə, svoluş? (Nabata) Deyir bəs svoluşdur. Hə, gomurnat (*Telefonu yerinə asır*). Səni Allah döyüb mən də çağırım.

N a b a t. Svoluş nədir?

A l l a h v e r d i. Svoluş, yəqin köpəyoğludur də... Bilmirəm, ancaq onu bilirəm ki, svoluş söyüşdür. Bəs biz də getdik, bu bədbəxt qızın halı necə olacaqdır?

N a b a t. Vallah, heç bilmirəm necə eləyim. Ürəyim də getdi acından, gedək mətbəxə, ağzına bir parça çörək sal, daha ora ki, bizim yerimiz deyil, orada bizim tayımız yox, tuşumuz yox.

A l l a h v e r d i. Axmaq kimi vermədim Imamverdinin oğluna, heç olmazsa atası atası ilə tay idi, qardaşı qardaşı ilə. Götürdüm öz əlimlə uşağı saldım oda.

N a b a t. Dad vurdum sənə, qulaq asmadın.

A l l a h v e r d i. Ay arvad, naqqal qızı naqqal, görmədin ki, hərəsi bir zurna çalırdı. Biri deyir: millət belə gəlmiş, biri deyir: bilmirəm nə olub.

N a b a t. Nə isə, qismət belə imiş. Allah istəyən yaxşıdır. Di gəl görək.

A l l a h v e r d i. Gedək, görək başımıza nə gəlir. Vallah, mən bu gecə araq içib, dərddən lap keyflənəcəyəm (*Telefon zəng vurur*). Öləsən də çağırmaq istəməyəcəyəm (*Telefon zəng vurur*). Svoluş özünsən, köpəy oğlu! (*Gedir*).

S o n a, dalınca da H a y k a z çıxır.

H a y k a z. Hara?

S o n a. Siz mənə nə üçün açıqlanırsınız, mən nə etmişəm?

H a y k a z. Mənə bax, Sona, bu tar kimindir?

S o n a. O mənə yadigardır.

H a y k a z. Sən onu hələ də sevirsən, deyilmi?

S o n a. Hayik, sən ki, hər şeyi bilirsən; mən ki, sənə hamısını demişəm.

H a y k a z. Mənim evimə, Haykaz Ağamyanın evinə adsız, sansız bir adamın, düşmən bir türkün məhəbbətini daşıyıb gətirmək...

S o n a. Hayik, mən ki, səndən gizlətməmişəm. Nə edim, məndən ki, asılı deyildir. Mənim ürəyim divar deyildir ki, bir gündə şirələyim ağarsın. O burada yoxdur, o uzaqdadır, o Qarabağdadır. Mən bir də onunla görüşməyəcəyəm.

H a y k a z. Yaxşı eşit, Sona, mənimlə oynamaq olmaz. Sənə də son dəfə bildirirəm: bir də onu sevmiş olsan, özünü də, onu da ölmüş bil. Mənim arvadımın ürəyində ancaq mən, dilində ancaq mənim adım olmalıdır.

S o n a. Mən bir də onun adını çəkmərəm.

H a y k a z. İki millət bir-biri ilə qan davası aparırkən, bir düşməni sevmək, bir erməni qızı üçün namussuzluq, həm də milli bir namussuzluqdur.

S o n a. Mənim təqsirim nədir?

P o l i s m e y s t e r (*içəri girərək*). Mən general-qubernatoru görmək istəyirəm.

H a y k a z. Buyurun, Boris Matveyeviç! (*Sonaya*) Sən get içəri! Buyurun içəriyə!

P o l i s m e y s t e r. Yox, mən onu tək görmək istəyirəm.

H a y k a z. Bu saat (*Gedir*).

Q u b e r n a t o r (*çixır*). Nə var, nə olmuşdur, polkovnik?

P o l i s m e y s t e r. General həzrətləri, aldığımız son xəbərə görə, sabah səhərdən qiyam təşkilatı qəti çıxış əmri vermişdir.

Q u b e r n a t o r. Sabah səhər. Polkovnik, biz bu gecə onları qabaqlamalıyıq.

P o l i s m e y s t e r. Elədir ki, var, general həzrətləri.

Q u b e r n a t o r. Polkovnik, mənə elə gəlir ki, hər şey artıq hazırdır, bu saat başlamaq olar.

P o l i s m e y s t e r. Hər şey hazırdır, general həzrətləri. Şəhərin müsəlman tərəfindən erməni tərəfinə, erməni tərəfindən müsəlman tərəfinə bir nəfər belə keçə bilmir. Gündə toqquşma olur. Hər iki tərəfin qulağı səsdədir. Hamı bir gurultuya bağlıdır. Mədənlərdə hər iki tərəfə dəstələr qoyulmuşdur.

Q u b e r n a t o r. Polkovnik, bu saat başlamaq lazımdır. Plan ki sənə bəllidir.

P o l i s m e y s t e r. Bəllidir, general həzrətləri!

Q u b e r n a t o r. Ancaq, polkovnik, qarnizona etibar yoxdur. Bu saat mənim kazaklarımdan bir dəstə müsəlman hissəsinə göndərilməlidir. Sonra adamlarınızı göndəriniz səs salsınlar ki, bu gecə ermənilər basqın edəcəklər, müsəlmanlara silah paylaşınlar.

P o l i s m e y s t e r. Hər kimə gəldi?

Q u b e r n a t o r. Hər kimə gəldi. Onlar öz canlarının qorxusundan oyan-buyana vura bilməzlər. Bir-iki dəstə erməni hissəsinə göndərilməlidir. Qoy onlar da bilsinlər ki, müsəlmanlar tərəfindən basqın gözlənilir. Bu qədər.

P o l i s m e y s t e r. Sonra?

Q u b e r n a t o r. Sonra, sonra qoy bir saatdan sonra adamlarımız bir-birinə atəş açsınlar, gerisini onlar özləri apararlar. Ancaq hər tərəfə siz özünüz getməli və müəyyən adamlar təyin etməlisiniz.

P o l i s m e y s t e r. Onların hamısı edilər general həzrətləri!

Q u b e r n a t o r. Bu saat mən də geyinim, gedək (*Gedib geyinir, gəlir*). Hə, polkovnik, süftə üçün qoy bizimkilər hər tərəfdən bir-iki ev yandırsınlar, qalanlarını özləri yandırarlar.

A ğ a m y a n (*çixır*). Siz gedirsiniz. Tixon Yeliseyeviç, nə üçün belə tez?

Q u b e r n a t o r. Təşəkkür edirəm, Ruben. Ancaq mən bu saat yaman xəbər aldım, tez getməliyəm, ciddi tədbir görmək lazımdır.

A ğ a m y a n. Yaman xəbər? Bilmək olmazmı, general həzrətləri?

Q u b e r n a t o r. Yox, Ruben, təəssüf ki, deyə bilməyəcəyəm... Axtarsanız, söz aramızda qalmaq şərti ilə olar da. Bu saat polkovnik mənə bildirdi ki, müsəlmanlar bu gecə erməni hissəsinə basqın düzəltmək istəyirlər.

A ğ a m y a n. Bu gecə?

Q u b e r n a t o r. Mən bu saat gedirəm, lazımı tədbirlər görürəm, siz rahatsız olmayınız. Ancaq hər halda ehtiyatlı olmaq yaxşıdır. Lazım olsa, mən bir qədər silah da verə bilərəm. Ancaq söz aramızda!..

A ğ a m y a n. General həzrətləri, mən çoxu da mədənlərdən qorxuram.

Q u b e r n a t o r. İstəsəniz, mən sizin üçün hələlik, gücünüzü yığana qədər bir-iki dəstə öz kazaklarımdan da göndərə bilərəm.

A ğ a m y a n. Rica edirəm, general həzrətləri. Mən bütün erməni milləti adından sizə təşəkkür edirəm.

Q u b e r n a t o r. Hər ehtimala qarşı hazır olunuz. Gedək!

Gedirlər.

A ğ a m y a n (*telefonu alır*). Allo... 64-18. Arşak, mənəm. Bu gecə müsəlmanlar bizim tərəfə hücum edəcəklər. Uşaqları yığ, çıxar bayıra. Tüfəngi olanlar götürsünlər, olmayanlar üçün tapılar. Bu saat Sedrakgilə də de (Haykaz gəlir). Allo... allo... 73-56. Simon, mənəm. Bu gecə müsəlmanlar hücum edəcəklər... Dedilər. Kim? Qubernator, telefonla... Yaxşı, yaxşı, Arşaka demişəm.

H a y k a z. Bu gecə?

A ğ a m y a n. Bu gecə. Daha orada demə, məclis dağılar, ancaq yavaşca Sərkisilin qulağına de. Mən bu saat qayıdıram. Mədənlərə adam göndərmək lazımdır (Gedir, geyinir və qayıdır, Haykaz da gedir, bir nəfər ilə qayıdır). Pəncərələri örtün ki, bayırdan işiq görünməsin. Gedək, Arzuman!

Gedirlər. İçəridən bir-iki nəfər çıxır. K a r a p e t də onlar ilə çıxır.

K a r a p e t. Hələ axşamdır, siz haraya dağılışırsınız?

H a y k a z. Siz rahatsız olmayın, ağalar, onlar bu saat qayıdır.

K a r a p e t. Olmaz, olmaz, dayan, elə bir yerdə bəynən gəlinin sağlığına içək, elə burada ayaqüstü. Şərab verin, adə, gəlini də çağırın!

H a y k a z. Karapet, biz onlarsız da içə bilərik, işləri var, saxlamayın.

K a r a p e t. Ağalar, adə, tar çalanlar nə oldu? Buraya gəlin, dayanın, gəlini də gətirim... İçək ayaqüstü bizim həqiqi milli qəhrəmanımızın və onun gözəl gəlininin sağlığına! Urra... urra...

Q o n a q l a r. Öpüşsünlər, bir yerdə oynasınlar.

K a r a p e t. Adə, çal!

Tarçalan tuş çalır.

H a y k a z. Ağalar, mən öz tərəfimdən və gəlinin tərəfindən sizə təşəkkür edirəm. Mən kadet korpusunda oxumuşam. Vaxtımız elədir ki, bizim millətimizə igidliklə vuruşan, vuruşmağı bacaran adamlar lazımdır. Mən öyrənmişəm, mən öyrənmişəm, mən...

Bu aralıqda B a x ş 1 əlində bir dəstə gül içəri girir.

S o n a. Ah...

H a y k a z. Aha, bu odur? *(Ona tərəf getmək istədikdə, Sona sərt bir çıxırtı ilə Baxşının yanına qaçıb, onu öz arxasında saxlayaraq).*

S o n a. Yox, dəyməyin, mən qoymaram.

H a y k a z *(özünü saxlamağa və gülümsər görünməyə çalışaraq).* Sən nədən qorxdun, Sona?

S o n a. Onda bir təqşir yoxdur.

K a r a p e t. Canım, onunla kimin nə işi var? Arvadlar elə qorxacaq olur. Gəlib, xoş gəlib! Canım, otur.

H a y k a z *(sakit bir səslə).* Sizə nə lazımdır?

B a x ş 1. Mən eşitdim ki, bu gecə Sonanın toyudur. Biz qonşuyuq, mən öz borcumu yerinə yetirməyə gəldim. Mən Sonanı təbrik etməyə gəldim.

K a r a p e t. Ay sağ ol, müsəlman qardaş! Buyur, otur, qoşul bizə.

H a y k a z. Buyurunuz, oturunuz.

K a r a p e t. Gəl, canım, gəl, ha belə otur burada. Heç ürəyini sıxma. Bu vürhəvurun içində ki, bu frontdan keçmişsən, elə qoçaq adamsan, qoçağa can qurbandır. Hə, Haykaz ağa, danış görək, sözün yarımçıq qaldı.

H a y k a z. Mən daha danışmaq istəmirəm, mən sonra danışaram, siz işinizdə olun.

K a r a p e t. Bu saat mən düzəldim. Adə, hanı o qarabağlı gədəsi? Qızıdır, başına dönüm. Usta, çal, bəynən gəlin oynasın. Hə, başlayın!

S o n a. Mən oynamaq bilmirəm.

K a r a p e t. Siz öləsiniz, heç o boyda zarafat olmaz. Hamı deyir: Qarabağda Sona kimi oynayan yoxdur. Durun ayağa görüm! Usta, başına dönüm, şidirği çal!

S o n a. Mən oynamaq bilmirəm.

H a y k a z. Sona, dur ayağa! (*Sona ayağa durur*). Çal, usta!

S o n a. Hayik, mənim başım gicəlidir.

H a y k a z. Eybi yoxdur, dayan, dayan, saxla, usta! (*Tez gedib Baxşının tarını götürüb, Baxşıya verərək*). Al, qoçaq, indi ki, gəlmişsən, bekar oturma, çal!

K a r a p e t. Aha, o çalmaq da bilir!

H a y k a z. Elə bilir, Sonanın havasını ondan yaxşı bilən yoxdur.

K a r a p e t. Di onda toxuşdur, gözünə dönüm. Allah elə səni öz əl-ayağımla göndəribdir. Araq verim?

B a x ş ı. Mən içmirəm.

K a r a p e t. Di başla.

H a y k a z. Gəl, Sona!

S o n a. Hayik, mən oynaya bilmirəm, başım hərlənir...

H a y k a z. Eybi yoxdur. İçən mən, sənin başın nə üçün hərlənir? Di başla qonşu (*Baxşı çalmağa başlayır*). Aha, bunun qabaqcadan oxumağı da var. Karapet, qabaqca biriniz oxumağımı oxuyun.

O x u y a n.

Azad bir quşdum,

Yuvamdan uçdum,

Bir bağa düşdüm

Bu gənc yaşımda.

Hamı təkrar edir

Bir ovçu gördü,

Köksümdən vurdu,

Torpağa düşdüm

Bu gənc yaşımda.

Hamı bir yerdə oxuyur, eyni zamanda. Sona oynayır.

Hamı oynayır... Birdən güllə atılır.

H a y k a z. Başlandı, pəncərələri örtün!

İ ş ı q d ə y i ş i r.

Bayaqkı otaq, ancaq işıqları sönmüş, yalnız içəri otağın pəncərəsindən keçən işıqotağı bir qədər aydınlaşdırır. Bu aralıq, Sona ağ yataq paltarında içəridən çıxır, yavaşca Baxşıya yanaşaraq.

S o n a. Baxşı!

B a x ş ı (*birdən diksinmiş kimi*). Hə... Sona, sənsən?

S o n a (*əlindəki açarı ona uzadaraq*). Al, tez burdan get!

B a x ş ı. Sona, sonra səni incidərlər. Onsuz da bayırda, gərək ki, atışmadır, burada, ya orada mənəm üçün heç bir fərqi yoxdur.

S o n a. Get və bir kəlmə də danışma...

B a x ş ı. Yaxşı, Sona.

Açarı alır və yavaşca bayıra çıxır. Sona bir qədər qapıda donub qalır və sonra Baxşının getdiyini təyin edib dönmək istəyir, bu halda üzərinə bir kölgə yeriməyə başladığını görəncə, özünü saxlaya bilməyir.

S o n a. Ah! (*deyə qışqırır*).

E y v a z. Sona, qorxma, mənəm, Baxşı haradadır? Mənə dedilər ki, o buraya gəlmişdir, mən onun dalınca gəlmişəm.

S o n a. Mən açarı ona verdim, getdi.

Bu halda H a y k a z çıxırtı ilə içəridən çıxır və işığı yandırır.

H a y k a z. Ey, kim var burada, Sona?

E y v a z. Mənəm.

H a y k a z. Eyvaz, sənsən, sən burada nə gəzirsən?

E y v a z. Sən burada nə gəzirsən, millət qəhrəmanı? Millət bayırdadır, qənbərlik üstədir, qazmalardadır, ölür, qırılır, sən evdə yatırsan...millət qəhrəmanı!

H a y k a z (*oyan-buyana baxaraq*). O haraya getdi. Sona?.. De görüm o hayana getdi?

E y v a z. Onu mən buraxdım.

H a y k a z. Nə haqq ilə mənim evimdə ağalılıq edirsən?

E y v a z. Nə haqq ilə? Gəl, bax (*Bayırda yağın görünür*). Gör, evlər yanır, mədənlər yanır, binalar dağılır, bütün şəhəri alov, tüstü və duman bürümüşdür, pulemyotlar, vintovkalar, göydən od yağır, yerdən qan axır. O odun içindəkilər kimlərdir? Qorumalı heç bir şeyi olmayan ac, yoxsul kütlə, var-yoxunu iki patrona verib atır; lakin kimə? Qardaş-qardaşa. Nə üçün? Kimin üçün? Sizin üçün, sizin mədənlərinizi, sizin evlərinizi qorumaq üçün. Bu saat öz yumşaq yatağında şirin-şirin yatan ağamyanlar və bu saat general qubernatorun evində qumar oynayan salamovlar üçün.

H a y k a z. Siz onu yağışdan çıxarıb, yağmura atdınız... Mən onu salamat saxlayıb buraxacaqdım... Basqına gələn müsəlmanlardır. Bu adamları da qazmaya göndərən mən deyiləm.

E y v a z. Qazmaya göndərən sən deyilsən, amma bu qazmaları yaradan sənsən, sənin atandır, sizin sinfi təbiətinizdir, sizin başınızın üstündə öz qara qanadlarını çırpən ikibaşlı qartaldır.

H a y k a z. Onlar öz milli namuslarını qoruyurlar.

E y v a z. Onlar sizin pullarınızı qoruyurlar.

H a y k a z. Sən xainsən!

E y v a z. Mən xain deyiləm, mən düşmənəm!

H a y k a z. Mən ölü milçək deyiləm, Əsriyan. Düşmən düşməni silahla qarşılayar (*Əlini cibinə atır, ancaq Eyvaz ondan tez tapançasını çıxarır*).

S o n a (*özünü onların arasına atır*). Etməyin, yalvarıram sizə!

E y v a z. Saxla, geri! (*Bu halda bayırdan bir güllə pəncərəyə dəyir. Şüşə sınıb yerə tökülür. Gülümsəyərək*) Pəncərəni örtün, patron sizing pullarınızla hesablaşmaz.

İ ş ı q s ö n ü r

ON İKİNCİ ŞƏKİL

Küçədə iki “düşmən” üz-üzə.

E r m ə n i. Ey, dəli müsəlman, qabağa soxulma, məzhəb haqqı, elə vuraram, motal kimi partlarsan.

M ü s ə l m a n. Uzun danışma, qurumsaq. O Əlinin qəzəb oğlu Əbülfəzabbas haqqı, torpağını torba ilə daşıyacağam. Kişisən, başını çıxar, möhürlüyüm alını.

E r m ə n i. A gedə, İşxan, apar o uşaqları, daldan salın o köpəy oğlu müsəlmanı dövrəyə.

M ü s ə l m a n. O Əlinin qəzəb oğlu Əbülfəzabbas haqqı, lap bir rot da gəlsəniz, ayaq geri basan deyiləm. Cücə kimi dənələrəm sizi. Mənə qarabağlı deyərlər. Kişisən, təkbətək gəl, qaraldım gözünün altını.

E r m ə n i. Gəlməyən heç kişi deyil.

M ü s ə l m a n. Yox, aşna, aldada bilməzsən. Oturmuşam özüm üçün rahat mosdovoyda, əlimdə beşatılan, belimdə patrondaş, istər küllühüm Ərəsey yığılsın gəlsin, yerimdən tərپənən deyiləm.

E r m ə n i . A gedə, belə görürəm sən də elə mənim kimi ağıldan kasıbsan.
Qarabağda kimlərdənsən?

M ü s ə l m a n . Sən kimi tanıyırsan?

E r m ə n i . Mən, Yevlaxdan o üzə bütün qarabağlıları tanıyıram.

M ü s ə l m a n . Usta Muğanı tanıyırsan?

E r m ə n i . Zurnaçı Muğanı? Onun zatını tanıyıram.

M ü s ə l m a n . Bura bax, qonşu, sən zəhmət çək, bir az da danış.

E r m ə n i . Qonşu, mən də elə onu deyəcəkdim. Sənin səsin mənə tanış gəlir.

M ü s ə l m a n . Qonşu, zəhmət çək, bir balaca başını səngərdən çıxar.

E r m ə n i . Yox, aşna, heç o boyda zarafat yoxdur.

M ü s ə l m a n . Sən öləsən, vurmaram, o Əlinin qəzəb oğlu Əbülfəzabbas
haqqı, vurmaram.

E r m ə n i . Yox, aşna, mən ölüm, heç üz vurma, öləsən də, başımı çıxaran
deyiləm... İstəyirsən sən çıxar, mən baxım. Məzhəb haqqı vurmaram.

M ü s ə l m a n . A kişi, mənim gözlərim səninkindən yaxşı seçir. İstəyirsən,
tüfəngi qoyum yerə. Ha... inanmırsan, bax, bu da mənim əllərim.

E r m ə n i . Yox, qonşu, dil tökmə, keçəl suya gedən deyil...

M ü s ə l m a n . A kişi, hansı kənddənsən?

E r m ə n i . Mən Tuğdanam.

M ü s ə l m a n . A kişi, mən də oradanam ki, Allahverdi Qəhrəman oğlunu
tanıyırsan?

E r m ə n i . Necə, Allahverdi? (*Başımı çıxarır*). Allahverdi elə mən özüməm ki.

M ü s ə l m a n . Gədə, Allahverdi? (*Başımı çıxarır*).

A l l a h v e r d i . A kişi, İmamverdi! Tfu sənə, gic müsəlman! (*Hər ikisi bir-
birini qucaqlayır*). Səhərdən başımı dolaşdırmışsan, ürək-göbəyimi yemişəm.
Haçan gəldin? Uşaqlar necədir? Gülsün bacı neyləyir?

İ m a m v e r d i . Hamısı duaçıdır. Nəbat bacı necədir?

A l l a h v e r d i . Çox-çox duaçıdır. Mənə bax, İmamverdi, mən ölüm, tüfəngi
hara qoydun?

İ m a m v e r d i . Sən öləsən, səni gördüm, sevindiyimdən heç bilmirəm hara
atdım. Yəni tüfəngdə də tüfənglik yoxdur, zəhrimar şişirdir. Əvvəllər bir pistonlu
tüfəngim var idi, sonra bunu tapdım, onun da patronu yoxdur. Sən Allah,
Allahverdi, bir-iki patron ver mənə.

A l l a h v e r d i. Axtarsan, elə mənimki də azdır. Ala, dörd dənə verim, ancaq, mən ölüm, atanda üzü bəri tutmayasan. Sən öləsən, köpəy uşağı bir iş gördülər ki, iş olsun. Ara yerdə xalqı verdilər qırğına. Bah, bəs sən deyirdin patrondaşım doludur.

İ m a m v e r d i. A kişi patrondaş hanı? Yalandan küyə salmışdım. Bura bax, Allahverdi, oturmuşuq burada, birdən o köpəy oğlu İşxan dediyin daldan gələr...

A l l a h v e r d i. A kişi, burada İşxan nə gəzir. Yalandan səni qorxudub qaçıрмаq istəyirdim.

İ m a m v e r d i. Sən öləsən, bir az da möhkəm desəydin, qaçacaqdım.

A l l a h v e r d i. Axtarsan, elə mən özüm də hazırlayırdım qaçmağa... Bura bax, hələ sən nə üçün özünü soxmuşsan hamıdan qabağa?

İ m a m v e r d i. Ey, sənin sözün nədir, qarabağlı gədəsi dalda qalsın? Cahad eləmişəm də. Bəs sənə nə düşüb hamıdan qabaq gəlmişsən?

A l l a h v e r d i. Nə bilim, a kişi, mən də qarabağlıyam də, mən də sənin kimi axmağam də.

İ m a m v e r d i. Eyvazdan xəbər var? Mən ki, Baxsını tapa bilmirəm.

A l l a h v e r d i. Eyvazın işi uzundur: nə öldüsü məlumdur, nə qaldısı. Elə acam...

İ m a m v e r d i. Sən öləsən, Allahverdi, mənim ürəyim axır acından, lap qarnım girdovoy fiti kimi qaytağı vurur.

A l l a h v e r d i. Dayan, mənim heybəmdə sürsat var... Hə, qızı vermişəm axı, bu gecə toy idi.

İ m a m v e r d i. Qızı verdin? Allah mübarək eləsin. Kimə?

A l l a h v e r d i. Heç demə, Imamverdi, bir qələt idi ata-babam ilə eləmişəm, ancaq daha keçibdir. Hələ gördüm bayırda vurhavurdur mətbəxdə yarım dənə toyuq var idi, bir az qalbas ilə donuz əti, tez doldurdum heybəmə, durdum ayağa.

İ m a m v e r d i. Qalbas ilə donuzu özün ye, toyuğu bəri ver.

A l l a h v e r d i. Allah bunların evini yıxsın, yıxdılar məxluğun evini.

İ m a m v e r d i. Doğrudan, ay Allahverdi, bu nə işdir gördülər, bunu hansı ağıllı elədi?

A l l a h v e r d i. Heç bilmək olur necə işdir. Mənə nə düşüb gəlim sənin ilə əlbəyaxa olum. Hələ o yanındakı kim idi, yazığı vurdum, yıxıldı. Vallah, qorxudan atdım, yoxsa heç vurardım?

İ m a m v e r d i. Burada adam nə gəzir, ay gic! Yanımdakı papağım idi, səni qorxutmaq üçün qoymuşdum! Ara yerdə papağım dəşildi.
A l l a h v e r d i. Elə yaxşı ki, papaq imiş, ürəyim lap dincəldi.
İ m a m v e r d i. Yıxdılar kasıb-kusubun evin.

Bu aralıqda A r a m görünür.

A r a m. Ey, kimsiniz?

A l l a h v e r d i. Mənəm, a gədə! Adə, tufəngim nə oldu?

İ m a m v e r d i. A kişi, otur. Ya indi müsəlman olacaq, ya erməni. Erməni olsa, sən qoymazsan, müsəlman olsa, mən, olmasa, ikili düşərik üstünə.

A r a m. Yerinizdən tərpənməyin! Adınız nədir?

A l l a h v e r d i. Allahverdi Qəhrəman oğlu Əsriyan.

A r a m. Allahverdi dayı, sənsən?

A l l a h v e r d i. Mənəm. Deyəsən, Imamverdi, mənə tanış çıxdı.

Dur keç dalıma. A gədə, sən kimsən?

A r a m. Mənəm, Aram.

A l l a h v e r d i. Aram, sənsən?

A r a m. Mənəm. Gecənin bu vaxtı o başda gözümə bir kölgə göründü. Uzaqdan Baxşıya oxşatdım. Yastı-yastı yeri yirdi. Yüyürdüm ki, çatım, tapa bilmədim. Itirdim. Dedim o birtəhərdir, yazıq fikir verməz, ilişib qalar, bu yanda rast gələr birinə...

İ m a m v e r d i. A gədə, Aram, bəs hayana getdi? Hardan gəlirsən?

A r a m. Imamverdi dayı, sənsən? Siz haradan tapışmışsınız?

İ m a m v e r d i. Atışırıq özümüz üçün də.

A r a m. Elə yaxınlarda gördüm. O olmaz, ancaq ona oxşayırdı.

A l l a h v e r d i. Adam bu vurhavurda bu köpəy uşağının arasına gələr?

İ m a m v e r d i. A gədə, Aram, bic-vələdüzünə, o nədir, o yazıq arvada nə üçün beş-altı köpüy göndərmirsən? Qalıb əl-amanda. Axır o gün gücnən daş-baş eləmişəm, bir batman buğda vermişəm, beş girvənkə də arpa; qatıb ona əl dəyirmanında çəkibdir.

A r a m. Vallah, Imamverdi dayı, bu neçə vaxtda bikardım, elə təzəcə işə girmişdim, bu yandan da köpəy uşağı iş düzəldilər. Aləmi verdilər qırğına... Ah...

Birdən güllə açılır, Aram ayağını tutur, Allahverdi yıxılır.

İ m a m v e r d i. Ay dadi-bidad, kişini vurdular!

A r a m. Yatın yerə!
A l l a h v e r d i. Atan kazaklardır...

İ ş ı q s ö n ü r.

ON ÜÇÜNCÜ ŞƏKİL

G e n e r a l - q u b e r n a t o r u n k a b i n e t i.

Q u b e r n a t o r (*telefonla danışır*). Allo... Salamov, hə, xoş gördük! Necə? Belə sözləri telefon ilə danışmaq olmaz, Əmiraslanbəy. Mədənləri yandırırılar? O daha mənim işim deyil, cənab Salamov. Sizin də əliniz var, onların da mədəni. Patron? O mümkündür, onu düzəldərik.

P o l i s m e y s t e r (*gəlir*). Bağışlayın, general həzrətləri...

Q u b e r n a t o r. Polkovnik, siz gedib, gedib, qayıdırınız.

P o l i s m e y s t e r. Bağışlayın, general həzrətləri, işçi nümayəndələri gəlmişlər, sizi görmək istəyirlər.

Q u b e r n a t o r. Dedim ki, mən bu gün kimsəni qəbul etməyəcəyəm.

P o l i s m e y s t e r. Lakin general həzrətləri, o özü də gəlmişdir.

Q u b e r n a t o r (*qalxaraq*). Volodin özü?

P o l i s m e y s t e r. Volodin özü.

Q u b e r n a t o r. Yoldaşları kimdir?

P o l i s m e y s t e r. Gürcülər, müsəlmanlar, ermənilər, ruslar, bütün millətlərdən vardır.

Q u b e r n a t o r. Bu şaşqınlıqdır, polkovnik. O öz canını karta qoyur. O mən düşündüyümdən daha qoçaq imiş. Yoldaşları qalsın, özünü burax, sən özün də qal, əmrimi gözlə. Hə, sonra yadımdan çıxar: müsəlmanlara bir az patron vermək lazımdır; sonra lazım gəlsə, kazaklar da bir az kömək etsinlər.

P o l i s m e y s t e r. Kimə?

Q u b e r n a t o r. Kimə? Heç kimə. Hər iki tərəfdə ara soyuduqda, onlar qızıdırınsınlar.

Polismeyster çıxır, bir azdan V o l o d i n içəri girir.

Q u b e r n a t o r. Aha, cənab Volodin, axır ki, sizi də görə bildik. Bəxtimiz dost imiş. Buyurun, oturun! Siz axı dastanlarda oxunan qəhrəmanlar kimisiniz, hər yerdə adınız çəkilər, özünüz görünməzsiz, adı var, özü yox. Gərək ki, Allah da belədir?

V o l o d i n. Bizim, general, nə zarafat üçün, nə də compliment demək üçün vaxtımız var. Biz iş üçün gəlmişik. Rica edirəm ki, tapşırın yoldaşlarınızı da buraxsınlar.

Q u b e r n a t o r. Yox, Volodin, mən sizi çoxdan görmək istəyirdim, ancaq diplomatiya sizin vaxtınızı elə almışdır ki, görünmürdünüz.

V o l o d i n. Mən diplomat deyiləm, mən işçiyəm.

Q u b e r n a t o r. Oh, dildə, əlbəttə! Ancaq, biz eşitmişik, işçi çəkiç vurur, şalban daşıyar, siz ki, Allaha şükür, nə onlardansınız, nə də bunlardan.

V o l o d i n. Mən şalban çox daşımışam.

Q u b e r n a t o r. Ancaq Sibirdə, siyasi dustaqlar arasında.

V o l o d i n. General, siz sözümlə sadırırırsınız. Mən xahiş edirəm...

Q u b e r n a t o r. Mən sizin xahişinizi bilmirəm.

V o l o d i n. Biz xahiş etmirik, tələb edirik: bu qardaş qırğını dayandırın!

Q u b e r n a t o r. O sizin bunt planınıza mane olur, onun üçün mü?

V o l o d i n. Bizim planımıza heç bir şey mane ola bilməz. Mən sosial-demokrat bolşevik partiyası adından qəti deyirəm: bu gün qırğın saxlanmazsa, sabahdan heç bir mədən, heç bir zavod işləməyəcək. Siz iki qardaş kütləni bir-birindən ayırır, bir-birinə qırdırırırsınız. Biz buna yol vermərik.

Q u b e r n a t o r. Siz nə istəyirsiniz? İstəyirsiniz bu iki vəhşi milləti birləşdirək ki, sizin iradənin altında bizi, Rusiyanın doğma oğullarını qırsınlar? Mən ağılıq sürmək istəyən böyük bir imperiyanın bir əsgəriyəm. İmperiyanın siyasəti öz bayrağını bir yandan Bəndərbuşirə, bir yandan da Bosfor sahilinə sanemaqdır. Bu yollara kimsə mənim üçünodekolon səpməyəcəkdir. Bu yol süngü ilə açılmalıdır ki, onun da məhsulu sümükdür və qan... Onların ancaq bir Allahu var: pulemyot. Siyasətdə mərhəmət olmaz. Mən onu öldürməsəm, o məni öldürəcəkdir. Onlar birləşəcəkdilər. Mən patron altında doğma oğlanlarımın başını qoymalı idim. İndi isə, özləri bilərlər: çayın daşı, çölün quşu.

V o l o d i n. Siz cəlladsınız!

Q u b e r n a t o r. Volodin, siz isə, vətən və millət xainisiniz. Siz müharibədən çıxmış imperiyanın çətin vəziyyətindən istifadə edib, onun təxt-tacını düşmənlərin ayağı altına salmaq istəyirsiniz, belə bir halda, siz siniflər vuruşu salmağa çalışırırsınız. Bu, millət üçün ölümdür. Bu, doğrudan da qardaş vuruşu olardı, ancaq siz görməyəcəksiniz.

V o l o d i n. Siz sinif vuruşunu millət vuruşuna çevirməklə ancaq vaxtı uzada bilərsiniz. Lakin onu əbədlilik susdurmazsınız. O vuruş hər gün gedir. Bu gün deyilsə, sabah o sizin təxtü-tacınızı öz amansız baltası altında əzəcəkdir.

Q u b e r n a t o r. Aha, demək, millət vuruşu olmasaydı, vətəndaş vuruşu olmalı idi. Şah və mat! Cənab Volodin, siz çox xarab oyunçusunuz. Siz qabaqlanmışsınız, siz uduzmuşsunuz. Artıq buraxın bu oyunu. Hələ gec deyil, zərərin yarısından qayıtmaq da bir qazandır. Oyunun sonu isə sizin üçün çox qorxunc olar. İmperiya döyüşkən bir qartaldır. O, qartallar ilə döyüşür, siz isə qanadı qırıq sərçələr kimi əlayağa dolaşırsınız.

V o l o d i n. Lakin, o qartal Rusiya əməkçilərinin qanını sorur. Onun sonudur. O, başlarının heç birini ölümdən qurtara bilməyəcək.

Q u b e r n a t o r. Volodin, mən sizi saxlamıram. Cənab Volodin, gedə bilərsiniz! Mən son dəfə sizi ayılmaq istəyirdim.

V o l o d i n. Biz tələb edirik, general. Yoxsa heç bir mədəndə heç bir çarx fırlanmayacaqdır.

Q u b e r n a t o r. Siz çox sərtsiniz, cənab Volodin. Bu qanlı hadisə mənim də əsəbilərimi sarsıtmışdır. Siz də məni təbiətdən çıxartdınız.

Nə etmək, mən də əlimdən gələn qədər çalışaram. Mədəni bir adam belə bir vəhşətə soyuqqanlıqla baxa bilməz. Rica edirəm yoldaşlarınıza da bildiriniz: mən onların xahişlərini böyük sevinclə qəbul edirəm və elə günü sabah lazımı tədbirləri görürəm.

V o l o d i n. Sabah gec olar, general!

Q u b e r n a t o r. Mənim sözümə inanın, Volodin. Sabah işçilər onların nəticəsini görürlər. Hər halda mən onları inandırmağa çalışacağam. Vəziyyət çətindir. Volodin, nə etmək, siyasət şahmatdır, yaşasaq, sonunu görürük.

V o l o d i n. Əlbəttə, general, yaşasaq, sonunu görürük (*Gedir*).

Q u b e r n a t o r (*zəngi vurur, polismeyster gəlir*). Polkovnik, onu buraxın. Yoldaşlarını elə bu gecə birbaşa dustağa!

P o l i s m e y s t e r. Volodini buraxmaq?

Q u b e r n a t o r. Buraxmaq.

P o l i s m e y s t e r. Elədir ki, var, general həzrətləri. Bu doğru əmrdir, çünki onun nüfuzu çox böyükdür.

Q u b e r n a t o r. Polkovnik, siz hələ gəncsiniz. Mən vəziyyəti sizdən yaxşı görürəm. Artıq onlar qorxusuzdur. İnternasional birlik

həmişəlik qırılmış, tarixin təkəri çevrilmiş, bunt gəmisini qayaya çırpılıb parçalanmışdır. İndi artıq onlar və o, heç bir şey deyildirlər... Buraxmaq və səhərdən gec olmayaraq onu və Əsriyanı mənə təslim etmək!

P o l i s m e y s t e r. Bağışlırsınız, general həzrətləri, dirisini, ya ölüsünü?

Q u b e r n a t o r. Polkovnik, siz siyasət terminlərini öyrənmiş olmalı idiniz. Ölüsünü...

P o l i s m e y s t e r. Baş üstə, general həzrətləri!

İ ş i q s ö n ü r.

ON DÖRDÜNCÜ ŞƏKİL

Gizli təşkilat.

V o l o d i n. Yoldaşlar, iclas qurtardı. Hər kəs iş başına! İşçilər qərarı gözləyirlər. Hamıya anlatmaq lazımdır ki, zabastovka getdikcə genişlənməli və bu çıxış işi qəti sənə yetirməlidir, zabastovkaya qoşulmamış bir mədəni belə qalmamalıdır. Gedək, yoldaşlar! Bir-bir, iki-bir çıxmaq lazımdır.

B a x ş ı. Hər halda, yoldaş Volodin, bu iclas mənim fikrimi daha da dolaşdırdı. Bu qədər qan tökülür, biz isə, susub oturmaliyıq.

V o l o d i n. Gedək, biz yolda danışarıq.

A r a m. Bilirsən, yoldaş Volodin, mən sizin əlinizdən şikayət edəcəyəm.

V o l o d i n. Kimə?

A r a m. General-Qubernatora, çünki siz onun dediyinə əməl etmək istəmirsiniz.

V o l o d i n. Yox, Aram, sənə fikrin düz deyildir.

İ s a k. Necə düz deyildir. O çox doğru göstərir. Bir də sən özün deyirsən: qubernator deyir ki, siyasət şahmatdır. Bəs o mənə mat desin, mən ona yox? Vallahi, ona elə mat deyərəm ki, lap anası da afərin desin.

V o l o d i n. Yox, İsak, partiya buna yol verməz. Təşkilat tirlərdə tək-tək adamları vurmaqla məşğul ola bilməz.

İ s a k. Heç elə iş yoxdur. Nədəndir, onlar vururlar, gündə birin. O gündən neçəsini vurublar, neçəsini tutublar, neçəsini göndəriblər, amma siz bizim əl-qolumuzu bağlayırsınız... Bu da sözdür: sən məni vur, mən dayanıb baxım. O birini vurur, mən beşini vuraram.

A r a m. İsək doğru deyir.

V o l o d i n. Dayan! Sən anla ki, İsək, bir nəfəri, beş nəfəri vurmaqdan bir şey çıxmaz. Bunu vurarsan, yerinə ayrısı gələr. Burada əsl iş üsuldadır. Baltanı ağacın kökündən vurmaq və bu qanlı üsulun özülünü dağıtmaq lazımdır. Bu da ancaq kütlə vuruşu ilə ola bilər.

İ s a k. E, ölmə eşşəyim, yaz gələr, yonca bitər. Haçan kütlə duracaq, haçan baltanı vuracaq?

A r a m. Özün də otur ləpədəyəndə, gözlə haçan xəzri gələcək ki, kosavayın yola düşsün.

V o l o d i n. Haçanı yoxdur. Bizim partiyamızın göstərişi ilə ilk işimiz bir an əvvəl kütləni ayaq üstə qaldırmaq və bütün bu üsulu altüst etməkdir.

İ s a k. Canım, bulaq öz yerində, ulaq öz yerində, zabastovka öz yerində, bu öz yerində. Qubernatoru vurmaq lazımdır, qurtardı getdi.

A r a m. Adam eşşəyə minər, ata çatınca. Padşah ki ələ düşmür, girdovoy da gəldi, vur getsin.

V o l o d i n. Olmaz, belə iş etmək olmaz.

B a x ş ı. Mənim də fikrimi dolaşdıran budur. Mən bir tərəfdən həmişə qana düşmən olmuşam, o biri tərəfdən də baxıram, bəs bu axan qanlar nə olsun? Düşmən vursun, sən dayan bax?

V o l o d i n. Baxmaq cinayətdir, vurmaq lazımdır, ancaq tin başında yox, tək-tək adamları yox, açıq vuruşda, səngərdə. Bütün üsuli-idarəni öldürmək lazımdır. Gedək, Baxşı, mən başqa özəklərə tələsirəm.

Gedirlər.

A r a m. Volodin lap ağ eləyir: ona dəymə, buna dəymə. O səni vursun, sən gəl düş işçilərin cəmdəyinə. Ondan qorx, bundan qorx, başını un çuvalına sox.

E y v a z. Yox, yoldaşlar, Volodin doğru deyir. Sizin danışığınız nahaqdır. Bir deyil, iki deyil. Bunu vurarsan, o biri gələr. Bulağın əsl gözünü tutmaq lazımdır.

Bu halda bayırdan güllə səsi gəlir.

A r a m. Bu nə idi?

E y v a z. Uşaqlara bir şey olmasın.

Bayıra getmək istəyir. Aram onu saxlayır.

A r a m. Dayan, canım, haraya dürtülürsən?

B a x ş ı həyəcanla içəri girir.

E y v a z. Baxşı, nə var, nə üçün qayıtdın?

B a x ş ı. Vurdular, Volodini vurdular.

A r a m. Vurdular? Bu cəlladlıqdır!

E y v a z. Gedək, yoldaşlar! Yox, yox, hamınız gəlməyin, bir yerdə çıxmaq olmaz.

İ s a k. Mən, yoldaşlar, oyan-buyan bilmirəm. Qubernator demişdir ki, siyasət şahmatdır, yaşasaq, görərik. Demək, yaşamayacaqsan, görməyəcəksən. O dedi, etdi də. Daha bəsdir, yoldaşlar! Nə olacaqsansa olsun! Ölümə ölüm!

A r ş a k. Biz biryolluq onlara göstərməliyik.

İ s a k. Doğru deyirsən. Mən qəti bir fikrə gəlirəm: iş iki nəfərdən birinin ölümüdür: ya vuranın, ya da vurulanın.

İ s a k. Mən ikisinə də hazırım.

A r ş a k. Yaxşı, mən də gedirəm. Ölümə ölüm!

İ s a k. Bəli, ölümə ölüm!

İ ş ı q s ö n ü r

ON BEŞİNCİ ŞƏKİL

Küçə Adamlar keçir A r a m gül satır.

A r a m. Yaxşı gül var, təzə gül var, budaqdan səhər dərilib, bağdan təzəcə gəlib, qərənfil, nərgiz, bənövşə, arvad alançın, ərə gedənçin, uşağı olançın, yasa gedənçin, ölüsü ölənçin, pulu olan, başında əqli qalan, ağzının dadını bilən, havayı patrondan ölən, kim gəlir gəlsin, hamıya çatar, qiyməti ucuz, dəyəri baha, bah... bah... evində ölməyəsən kasıb, mostovoyda ölmək üçün adam tapılmaz.

İ s a k (*gəlir*). Bura bax, bu gülləri necə satırsan?

A r a m. Necə ki, sənin kefin istəyir, qarpız kimi ədədlə, adam kimi dəstə ilə, mostovoya uzanmaq üçün, noxud kimi batmanla, ipək kimi arşınla, nə sayaq özün buyurursan (*yavaşcadan*), xəbər gəldi, bu saat çıxacaqlar.

İ s a k. Yaxşı, bunların qiyməti neçədir?

A r a m. Qiymətə söz yoxdur, qız öpüşündən bir az ucuz, adam başından bir az baha.

İ s a k. Onu hara qoymuşsan?

A r a m. Yanımdadır, nə qədər buyurursan, haçana buyurursan, hazırdır, gül sizinçin nəlik olsun?

İ s a k. Necə yəni nəlik olsun. Ver görüm, dolmalıqdan, düşbərlikdən.

A r a m. Başına dönüm, müştəri, sən gülünü al, qərzinkəyə söykənmə, yıxarsan.

İ s a k. Görüm bu gülün qiyməti neçədir?

A r a m. Qiyməti cürbəcürdür, toyluğun başqa qiyməti var, yaşlıgın başqa.

İ s a k. Qəbir üstə aparacağam.

A r a m. Onda qiyməti bir az baha olacaq, çünki adam çox ölür. məxluq hamısı ondan istəyir, özgə üçün bir şahı yaxşısından, sənin üçün iki şahı əlasından, gülün dəstəsi ayaqdadır, özünü at, gülləri saxla, qoy sənin üçün şahid olsun!

A r ş a k (*gələrkək*). Adə, bu güldən neçəyə? Dağılışdılar, gəlirlər, hazır ol!

İ s a k. Yaxşı, ver görüm ondan bir dəstə.

A r a m. Buyur, başına dönüm!

A r ş a k. Yadından çıxmasın, atan kimi otur yerə, vuranda bərk vur, unutma, İsak – şah və mat!

İ s a k. Arxayın ol, nə verəcəyik?

A r a m. Nə qədər çox versən, başının ucalığıdır.

A r ş a k. Daha mən gedirəm.

A r a m. Yavaş, – qərzinkəni yıxdın, başına dönüm, səni tanıyırlar, tez get.

A r ş a k. Gəlirlər. Mən getdim... Bərk dayan, əlin titrəməsin (*Gedir*).

İ s a k. Xalaoğlu, hesabımız düz oldu?

A r a m. Dübbədüzdür, başına dönüm, Allah ölünə rəhmət eləsin. Gəldi, keç birbaş qabağa...

İ s a k. Sağ ol! (*Gedir*).

Q u b e r n a t o r, ardınca p o l i s m e y s t e r, bir nəfər p r i s t a v,
o k o l o t ç n i k səhnəyə çıxırlar.

Q u b e r n a t o r. Volodin getdi, polkovnik, Əsriyanı gecikdirdin.

P o l i s m e y s t e r. Tapılmır, general. Yerdə də olsa, göydə də olsa, bu gün qurtarar.

Q u b e r n a t o r. Boris Matveyeviç, bu çiçəklərdən bir az alsaydıq, yaman olmazdı.

P o l i s m e y s t e r. Mən bu saat deyərəm evə göndərərlər (*Qubernator gedir, polismeyster Aramın yanına gəlir*). Ey, duzlu xiyar, tez ol gül bağla!

A r a m. Hansılardan, başına dönüm, şitindən, ya şorundan?

P o l i s m e y s t e r. Uzun danışma, tez ol, getdilər, özün də gərək göndərəsən.

A r a m. Bu saat, başına dönüm, bu saat.

Bu aralıq bomba partlayır, bir gurultu qopur, polismeyster bomba partlayan tərəfə qaçmaq istəyir. Lakin dönüb geri qaçır, yenə də qayıdır. Aram tez yerə oturur, adamlar səhnədə bir-birinə qarışırlar, qorodovoylar fit verərək qaçırlar.

E y v a z. Aram, Baxşı haradadır?

A r a m. Gecdir, partladı, əkil!

E y v a z. Haradadır, deyirəm sənə?

P o l i s m e y s t e r. Əsriyan... (*Onun ardınca qaçmaq istəyir, qubernatorun səhnəyə çıxışını görüncə, dayanır*).

Q u b e r n a t o r (*qaçıb səhnəyə çıxaraq*). Aha, yaramazlar, o sizing işiniz deyil!

P o l i s m e y s t e r. Nə olmuş, general?

Q u b e r n a t o r. Şahmat hələ də davam edir, bomba.

P o l i s m e y s t e r. Yaralandınız mı, general?!

Q u b e r n a t o r. Azacıq əlimdən. Polkovnik, atan bəriyə qaçdı, onu tutun. Bu saat ardınca, aradan çıxsın, özünüzü ölmüş bilin. Tez...

P o l i s m e y s t e r. Bu saat, general həzrətləri (*Gedir*).

Q u b e r n a t o r. Mənim ölümüm üçün qərar çıxarmaq, mənimlə şahmat oynamaq?

Sözünü bitirməmiş İsak səhnəyə atılır.

İ s a k. Qərar gücündədir. Şah və mat, general həzrətləri!

Eyni zamanda qubernator əlini cibinə atmaq istəyir, lakin ondan qabaq Isak bombanı yerə vurur, özü də oturur, bomba partlayır, qubernator yerə yıxılır.

A r a m (*başını qərzinkənin dalından çıxararaq*). Ay sən in malını yeyim!

İ ş ı q s ö n ü r

ON ALTINCI ŞƏKİL

Məhkəmə. E y v a z, B a x ş ı müqəssirlər yerində oturmuşlar.

S ə d r. Sakit, səs salmayın! Tərəflər bir neçə məsələni aydınlaşdırmaq istəyirlər. Burada sorğular vardır. Birinci, polismeysterə: müttəhim Baxşının qiyamçılar təşkilatlarına mənsub olması haqqında sizin əlinizdə başqa bir sübut varmı?

P o l i s m e y s t e r. Yoxdur. Eyvaz Əsriyan bir neçə yol dustaqda bulunmuş və müxtəlif yollarla qaça bilmişdir. Son zamanlarda məhkəmədən gizlənidir. Əsriyanın bomba atdığını mən öz gözlərimlə gördüm. Baxşı isə, şübhə altındadır, görünür, təşkilata yeni qoşulmuş və hələ özünü göstərə bilməmişdir.

S a l a m o v. Baxşı haqqında sübut məndə.

S ə d r. Deyiniz!

S a l a m o v. O gədə şipyondur, köpəy oğlu. Mən onu məclisdə danışanda görmüşəm. Rəhmətlik gomurnat özü də dedi! Kişini vurublar, tir kimi uzadıblar yerə, o deyir: bu pürboğazdır. O biri də ki, vələduzzünanın cövhəri, atmaralıdır ki, tayı yoxdur. Özü də ki, Ağamyanın qayını. Həmişə də mədənlərə şuluq salan o olmuşdur. Bu iş də ermənilərin işidir, çünki rəhmətlik gomurnat həmişə onların cilovunu yığırdı, odur ki, onlar bu hoqqanı açdılar. O gədəni də ora qoşurlar ki, müsəlmanları padşahın yanında yaman kişi eləsinlər.

S ə d r. Cənab Salamov, bunların hamısı haqqında əlinizdə bir sübut varmı?

S a l a m o v. Bəs bunların hamısı sübut deyil? Yəni mənim boyda kişiyə inanmırsınız? Mən özüm onları çox yaxşı tanıyıram: hər ikisi konkadan çıxandır.

S ə d r. Yaxşı, oturun!

E y v a z. Cənab sədr, xahiş edirəm siz polismeysterdən soruşun: onlar məni nə üçün axtarırdılar: məhkəməyə verməyə, ya küçədə vurmağa?

S ə d r. Müttəhim, hökumət təşkilatı tinlərdə adam vurmaqla məşğul olmur. Oturun və gələcəkdə sözlərinizi diqqətlə seçin... Cənab Ruben Ağamyan, Eyvaz Əsriyanın general-qubernatoru vurması və əlahəzrət imperatorun təxtü-tacına düşməni haqqında oğlunuza dediklərini siz qəti surətdə təsdiq edirsinizmi?

A ğ a m y a n. Mən qəti surətdə təsdiq edirəm. Oğlum gələndən sonra özü də təsdiq edəcəyinə öz həyatımla zəmin oluram. Onu da bili-

rəm ki, Baxşı onun yoldaşdır, mən şübhə etmirəm ki, bu iş onların ikisinin işidir və heç şübhəsiz ki, burada qonşularımızın da barmağı vardır.

S a l a m o v. Ey, barmağı olanın atasına lənət! Köpəy oğlu Ağamyan, heç eybi yoxdur.

S ə d r. Sus, sakit! Aram Babayan, siz Baxşının yanında heç bir şey olmadığını qəti surətdə...

A r a m. Nə?

S ə d r. Siz Baxşının yanında heç bir şey olmadığını qəti surətdə...

A r a m. Nə?

S ə d r. Siz Baxşının yanında heç bir şey olmadığını qəti surətdə təsdiq edirsiniz, halbuki...

A r a m. Daha mən neyləyim, o yazıq məndən gül alırdı, mənciyəz ki, heç bir şey görmədim.

S ə d r. Bəlkə əlində yoxmuş, cibində imiş...

A r a m. Nə?

S ə d r. Bəlkə əlində yoxmuş, cibində imiş?

A r a m. Yox, ciblərində də bir şey yox idi.

S ə d r. Siz onun ciblərində bir şey olub-olmadığını...

A r a m. Nə?

S ə d r. Siz onun ciblərində bir şey olub-olmadığını nədən bilirsiniz?

A r a m. Nədən, nədən bilirəm? Mən onun ciblərini gördüm: pullarını itirmişdi, bütün ciblərini axtardı, çevirdi, axırda birindən tapdı.

S ə d r. Oturun!

P r o k u r o r. Məncə, məsələ aydındır, danışıqı davam etdirməyə dəyməz. Səkkiz polis nəfəri, üç pristav öz gözləri ilə gördüklərini söyləyirlər. General-qubernatoru vuran hər iki dəfədə Eyvaz Əsriyan olmuşdur. Onun qiyamçılığı da sənədlərlə sübut edildi. Baxşı da qiyamçılar təşkilatlarında iştirak etmişdir. Eyvaz Əsriyanın bu cinayəti əlahəzrət imperator və böyük Rusiyanın müqəddəs təxtütacına qarşı bir qəsddir, ona görə də mən öz təklifimdə ısrarla, Eyvaz Əsriyanın ölüm cəzasına və Baxşının on il dustağa məhkum edilməsini ədalət məhkəməsindən tələb edirəm.

S ə d r. Müttəhim Eyvaz Əsriyan, siz general-qubernatoru öldürməklə əlahəzrət imperatorun təxtütacına qarşı qəsd etməkdə müttəhim edirsiniz. Özünüzü müdafiə üçün nə deyə bilərsiniz? Ədalət məhkəməsinin qərarı sözlərinizin doğruluğundan və səmimiyyətindən çox asılı olacaqdır.

B a x ş ı . Cənab sədr, mən ondan qabaq bir işi açmaq istəyirəm.

S ə d r . Mən sizə söz verəcəyəm.

B a x ş ı . Məsələ çox mühümdür və Əsriyanın danışacağı ilə əlaqədardır.

E y v a z . Otur, Baxşı!

S ə d r . Müttəhim, olmaz deyirəm.

B a x ş ı . Burada Salamov və Ağamyandan başqa bütün şahidlər göstərdilər ki, general-qubernatoru öldürən Eyvaz Əsriyan olmuşdur, ona görə də prokuror onun üçün ölüm cəzası tələb etdi. Mən məhkəmə qarşısında açıb bildirirəm ki, bunların hamısı yalandır, Eyvaz Əsriyanın bu işdən xəbəri yoxdur, general-qubernatoru mən öldürmüşəm.

S ə d r . Müttəhim, mən sizə söz vermirəm.

S a l a m o v . Salaməleyküm, ağa, gördünüz, deyirəm şipyonudur, köpəy oğlu, deyirsiniz yox, istəyir müsəlmanların boynunda qalsın.

B a h a d ı r b ə y . Cənab sədr, mən bütün müsəlmanların adından bu işə protesto edirəm, çünki bu iş bizim milli pəzisionumuza müxalifdir... Bizim hüquq-milliyəmiz...

S a l a m o v . Bahadırbəy, sən allah, bir dayan, soxma o milliyəni ortalığa.

S ə d r . Yavaş, səs salmayın, məhkəmə iclası uprava yığınağı deyildir.

P r o k u r o r . Cənab sədr, güman edirəm müttəhim Baxşı naxoşdur, rica edirəm ekspertiza təyin edilsin.

B a x ş ı . Mən naxoş deyiləm.

E y v a z . Prokurorun sözü doğrudur. Heç şübhəsiz ki, vətəndaş Baxşı ya naxoşdur, ya da mənimlə dostdur, mənim işimi öz boynuna almaqla cəzama yüngülləşdirmək istəyir. Onun nə bu işə, nə də sizing qiyamçılıq dediyiniz inqilab hərəkatına heç bir dəxli yoxdur. Generalqubernatorun ölümü işçilərin iradəsidir ki, yerinə yetirilmişdir.

P r o k u r o r . Qərar çıxaran təşkilatda kimlər vardır?

E y v a z . Qərarı heç bir təşkilat çıxarmamışdır. O təşkilat mən özüməm, onun sədri də mənəm, üzvləri də mənəm, qərarı mən çıxartmışam, özüm də yerinə yetirmişəm, general-qubernatoru mən öldürmüşəm.

S ə d r . Nə üçün?

E y v a z . Çünki sizin hamınız kimi o da provokatordur. İki qardaş kütləni bir-birə qırdıran, minlərlə uşaqları anasız, arvadları ərsiz,

külfətləri başçısız, ac-susuz qoyan odur. Bu gün birgə bizə qarşı çıxan ağamyanlar, salamovlar sizin köməkçiniz, onun və sizin əlinizdə ancaq bir oyuncadırlar.

S a l a m o v (*yerindən*). E... e... e...

S ə d r. Sus!

E y v a z. Mənim üzümə on iki polis nəfəri durur, lakin onlar yalan deyirlər. Mən general-qubernatoru təklikdə vurmuşam. Onlar sizin düzəltmənidir. Bu gün siz bir ədalət maskası geyib, məni mühakimə edirsiniz, lakin siz özünüz kimsiniz? Volodini kim öldürdü? Rəhmanovu kim öldürdü? Bnadzeni kim öldürdü? Yeremyanı kim öldürdü? Onları kim mühakimə etdi? Nə üçün etmədi? Siz hamınızı qatilsiniz, cəlladsınız! Sizin qurduğunuz təxtü-tacın sonu yetmişdir! Çox çəkməz ki, bu gün bizim oturduğumuz bu yerdə siz özünüz oturmali olarsınız. Minlərlə uşaqlar sizdən öz atalarını, minlərlə analar öz oğullarını istərlər. Sizin məhkəməninizin özülü qan üstündə qoyulmuşdur.

S ə d r. Müttəhim, siz özünüzü ələ alın, ədalət məhkəməsinə təhqir etmək sizə bir o qədər də fayda verməz. Belə çıxır ki, siz doğrudan Rusiya imperiyasının müqəddəs təxtü-tacına düşmənsiniz.

E y v a z. Mənim əqlim başımdadır, dediklərimi çox gözəl düşünürəm.

S ə d r. Demək, siz Rusiyanın təxtü-tacına düşmənsiniz.

E y v a z. Mən düşmənəm, mən düşmənəm sizin qan içində üzən təxtü-tacınıza! Mən düşmənəm sizin insan əti yeyən ikibaşlı qartalınıza! Mən düşmənəm sizin süngü və pulemyot üstündə duran hökmranlığınıza! Mən düşmənəm sizin ikiüzlü qanlı məhkəmələrinizə! Bu gün bir məni asmaqla siz özünüzü tarixin amansız səhifəsindən poza bilməyəcəksiniz. Mən əzdiyiniz milyonlardan biriyəm. Bu gün deyilsə, sabah o milyonlar torpaqdan baş qaldıracaq və sizin qanlı təxtü-tacınızı başınıza çevirəcəkdir. Mən buna öz varlığım kimi inanıram.

S ə d r. Müttəhim, mən daha sizə söz vermirəm.

Məhkəmə heyəti ayağa durur. İşiq sönür, yanır.
Sədr qərarı oxuyur, bütün salon ayaq üstə qulaq asır.

S ə d r. Buna görə də məhkəmə Eyvaz Əsriyanın, general-qubernatoru öldürməsinə və böyük Rusiya imperiyasının müqəddəs təxtütacına düşməni olduğunu sübut edilmiş hesab edir. Məhkəmə heyəti müttəhim Baxşının da qiyamçılar hərəkəti ilə əlaqəsi olduğunu təsdiq

edir. Buna görə də əlahəzrət imperatorun ədalət məhkəməsi Eyvaz Əsriyanı asılmaq vasitəsilə ölüm cəzasına, müttəhim Baxşını isə beş il katorqa cəzasına məhkum edir... Qərar qətidir, şikayət qəbul edilməyəcəkdir.

Məhkəmə sədri dəftəri örtür, hamı salondan çıxır. İşqlar sönür.
İşiq yalnız Eyvaz ilə Baxşının üstündə qalır.

B a x ş ı. Sən inqilab hərəkəti üçün daha lazım idin...

E y v a z. Mən səni anlayıram, Baxşı! Sən heç bir şey sübut edə bilməyəcəkdin. Bu saat bizi ayıracaqlar. Baxşı, axırncı görüşümüzdür. Sənə son sözüm: işində möhkəm ol! Bir də, artıq atam öldü, bacım və anam kimsəsizdirlər, onları sənə tapşırıram.

Soldatlar qapını açır və yolu göstərirlər.

E y v a z. Sağ ol, Baxşı! Heç darıxma! Bu dar ağacı bu gün bizim üçündür, sabah onlar üçün.

Qucaqlaşırırlar. İşiq dəyişir.

ON YEDDİNCİ ŞƏKİL

Suxumda kiçik bir otaq.

S o n a uzanmış, anası və oğlu yanında oturmuşdur.

S o n a. Ana, ürəyim çox darıxır.

N a b a t. Hava tutqundur, qızım. Bir azdan gün çıxar, ürəyin açılar.

S o n a. Ana, görəsən indi Baxşı harada olmuş olar?

N a b a t. Kim bilir, qızım? Deyirlər, Sibir böyük yerdir. Kim bilir, ölübdür, sağdır?..

S o n a. Sağ olsaydı, indi gəlib çıxmalı idi. Vaxtı çoxdan qurtarmışdır. Mən hesabını saxlamışam.

N a b a t. O da bədbəxt oldu. Qızım, Allah ona kömək olsun.

S o n a. Ana, görəsən Baxşı məni bu halda görsə nə edər? Yenə də məni sevməmi? Ana, dur sən Allah, o güzgünü mənə ver.

N a b a t. Ay qızım, nə üçün sənin ürəyinə pis-pis fikirlər gəlir? Allaha şükür, sənə nə olub? Naxoşsan, sağalarsan, qurtarar gedər.

S o n a. Yox, ana. Mənə belə gəlir ki, mən bir də sağalmayacağam...

Ay! Gör üzüm necə olmuşdur? Adam qorxur. Yox, o məni daha

sevməz... O, kim bilir... Əvvəllər o məni çox sevirdi.

N a b a t. O səni öz canından artıq sevirdi.

S o n a. Ana! Şər deməsən, xeyir gəlməz. İşdir, mən ölsəm, sonar Baxşı gəlib çıxsə, mənim yerimi ona göstərərsən və deyərsən ki, mən özümü və kiçik Baxşımı onun ixtiyarına verirəm. Deyərsən ki, onu mən sevirdim, lakin bizi ayırdılar. Deyərsən ki, mən onun yolunu gözlədim, çox...

Bu aralıq bayırdan tar səsi eşidilir və gözəl səslə bir qadın oxuyur.

Azad bir quşdum,
Yuvamdan uçdum,
Bir bağa düşdüm
Bu gənc yaşımda.

Bir ovçu gördü,
Köksümdən vurdu,
Torpağa düşdüm
Bu gənc yaşımda.

S o n a. Dayan!

N a b a t. Ay qızım, vallah, sən dəli olmuşsan. Bir belə də fikir olar?

S o n a. Ana! Allahın altında bir adam olaydı, o Baxşının çaldığı havanı bir çala idi, qulaq asa idim. Ey günlər, günlər! Ana, qonşumuzda bir kor var, o da deyəsən, o gün bu havanı çalırdı. Sən allah, bir dur gör, gəlsə çağır, o havanı bir də çalsın, eşidim.

N a b a t. Usta Minası?

S o n a. Adını heç bilmirəm nədir. Amma, yox, ana, getmə. O havanı heç kəs çala bilməz. Onsuz mənə tar ləzzət verməz.

N a b a t. Bayırda bilmirəm kimdir “Sona, Sona” – deyir.

S o n a. Bəlkə kağız-zad gəlmişdir. Nabat durub bayıra çıxır.

S o n a (*oğluna*). Baxşımın bütün xoşbəxt günlərindən mənə qalan bir səninin adındır. Bir də o tar. Sən böyüyərsən, o tarı çalarsan. Yaxşı! Baxşı, mən ölsəm, sən mənsiz nə edərsən? Baxşı gəlsə, mən səndən nigaran qalmaram. O səni məndən yaxşı saxlar.

Nabat sevinərək içəri girir.

N a b a t. Sona! Ay Sona! Gözün aydın olsun, gəldi.

S o n a. Kim? Tarçalan?!

N a b a t. Yox, özü, lap özü...

B a x ş ı, a r v a d ı v ə q ı z ı içəri girirlər.

B a x ş ı. Sona!..

S o n a (*diqqətlə Baxşıya baxıb, onu tanıyaraq*). Baxşı! Sənsən!.. Allaha çox şükür! Sən sağsan! Yaxına gəl, Baxşı! (Onu öpmək istəyir, birdən dayanır, düşünür). Mən səni öpmək istəyirəm. Yox, olmaz. Mən naxoşam. Baxşı, ömrümdə iki yol səni öpmək istədim, ikisində də qismət olmadı. Nə isə, eybi yoxdur, Baxşı, Allah qoysa, sağalaram, sonra... Necəsən, Baxşı? Otur! Məndən qorxmursan ki? Mən sapsarı saralmışam.

B a x ş ı. Yox, Sona! Səndə nə var ki... Naxoşsan sağalarsan. Sən heç qorxma, mən səni sağaldaram.

N a b a t. Sən gərək muştuluğumun əvəzində sabahdan sağalıb, ayağa durasan.

S o n a. Duraram, ana, yəqin duraram. Mən səni çalmağından tanıdım, Baxşı... Ancaq güman aparmadım. Bu gün ürəyim heç yerində deyildi. Hələ deyəsən bir şey gözləyirdim... Bu arvad kimdir, Baxşı? (*Sükut*) Bu sənin arvadındır?..

B a x ş ı. Bu qız gürcüstanlıdır, Sona. Bir dostumun bacısıdır. Bunun da qardaşı mənimlə dustaqda idi.

S o n a. Bu da sənin qızındır? Gözəl qızıdır. Adı nədir?

B a x ş ı. Adı Sonadır.

S o n a. Sonadır? Sən öz qızına mənim adımlı vermişsən. Mənim də oğlumun adı Baxşıdır, kiçik Baxşı. Bunları bir yerdə böyüdürsən, Baxşı.

B a x ş ı. Mən səni tək qoymaram. Bir yerdə böyüdərik.

S o n a. Baxşı, yox, Baxşı... Məni burada qoyma. Məni də özünlə Bakıya apar. Yaxşı eləmişsən ki, evlənmişsən. Baxşı, mənim səndən son bir xahişim vardır. Bu, bütün ömrümdə üçüncü xahişimdir. O havanı bir də çal. Mən özüm oxumaq istəyirəm. Heyif ki, dura bilmirəm, yoxsa...

B a x ş ı. Sonam! Bu saat. Ancaq, sən allah belə solğun danışma. Sona yaxşı, yaxşı, deyir. Baxşı çalır, Sona yavaşcadan oxuyur.

S o n a.

Azad bir quşdum,

Yuvamdan uçdum,

Bir bağa düşdüm
Bu gənc yaşım da.

Bir ovçu gördü,
Köksümdən vurdu,
Torpağa düşdüm
Bu gənc yaşım da.

Birdən Sonanın bədəni süstləşir, uzanır və tərənəmər olur.

B a x ş ı (*onun yanında dizi üstə oturaraq*). Sona, Sona!..

İ ş ı q d ə y i ş i r.

G ə n c S o n a. Demək, kiçik Sonaynan kiçik Baxşı bizik, böyük Baxşı da sən...

Q o c a B a x ş ı. Elədir ki, var, qızım... Sona havanın birinci yarısını oxumuşdu, birdən süstəldi, uzandı, susdu, gözlərini yumdu və həmişəlik tərənəmər oldu... Baxşı onun üzərinə əyildi, birinci və sonuncu dəfə olaraq soyuq dodaqlarından öpdü. Sonanı Bakıya gətirdilər. Kiçik Baxşını da öz yanına götürdü. General-qubernator artıq yox idi. Lakin onların başladığı işlər davam edir və getdikcə hər iki tərəfdən genişləniirdi. Nəhayət, Oktyabr inqilabı imperator jandarmeriyasının, burjuaziya hakimiyyətinin kökünü kəsdi. Əməkçi xalqlar azad qardaş oldular. Köhnə dünya dağılmağa, yeni dünya qurulmağa başladı. Köhnə məzarlığı sökür, yerində mədəniyyət bağçası tikirdilər. Baxşı da orada idi. O, Sonanın baş sümüyünə baxır və düşünürdü. Ala gözlərinin yeri birər qara uçurum idi. Al dodaqlarından əsər belə qalmamışdı. Sonanın yalnız inci dişləri qalmışdı. Sona, sanki gülürdü, nəyə gülürdü, Sona? O, çar jandarmlarının və burjuaziya hakimiyyətinin qanlı siyasətinə gülürdü. O, incilin və Quranın həqiqətinə, o, burjuaziya milli namusunun məntiqinə gülürdü. Ver əlini, Sona, ver əlini, Baxşı! Qoy keçmişin qanlı tarixi bu köhnə məzarlıqda əbədilik gömülsün. Qoy yeni qardaşlıq dünyasının qırılmaz qolları sizin əllərinizi, iki qardaş kütlənin birləşmiş həyatı kimi, əbədilik birləşdirsin...

İ ş ı q s ö n ü r

YAŞAR

Pyes 4 pərdə, 8 görüşdə

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Y a ş a r
T o ğ r u l gənclər, injener-laborantlar
T a n y a
B e l o k u r o v – professor
I v a n o v – professor
V a s i l y e v – aspirant
M e d v e d y e v – aspirant
İ m a m y a r – kolxoza soxulmuş qolçomaq
N i y a z – İmamyarın qardaşı, kolxoççu
Y a q u t – Niyazın qızı
N i g a r – Niyazın evində bir qız
N ü s r ə t – kolxoççu, kənd soveti sədri
Ə m i r q u l u – kolxoççu
Ş ə r ə b a n ı – onun arvadı
T ü r b ə t
M i r s ə q u l u } kolxoççular
Ə l i v e r d i
H ə s ə n
S ə f ə r
P r o k u r o r
M ü d a f i ə ç i
F ə h l ə v ə k ə n d l i l ə r

BİRİNCİ PƏRDƏ

BİRİNCİ GÖRÜŞ

Geniş bir laboratoriya. İ n j e n e r l ə r, t ə l ə b ə l ə r əllərində müxtəlif şüşələr və alətlər oyan-buyana qaçışılar. T a n y a v ə T o ğ r u l hərəsi bir aparat qabağında işləyirlər. Toğrul işləyir, sonra cəld hərəkətlə qalxıb çəkməcdən şüşə və sairə götürür. Arabir otağa qaçıb qayıdır. İş bərkə düşəndə isə sevinib oxuyur.

T o ğ r u l. Vətəndaş qurbağa, sən heç nahaq yerə məndən incimə. Özüm ölüm, iynəni elə vuracağam ki, heç ruhun da inciməyəcək.

T a n y a. Tokay, kim ilə danışırсан?

T o ğ r u l. Qurbağa ilə. Tökmüşəm qanına bir qram vərəm mikrobonu, görürəm narazıdır. Çəpəki-çəpəki baxır üzümə...

T a n y a. Sən yenə də nə eləmək istəyirsən?

T o ğ r u l. Hecə nə! İstəyirəm vərəm mikroblarını elektrinə öldürüm, qurbağa özü sağ qalsın. Sən öləsən, məsləkimə and olsun ki, tok altında ölməsən, yaşılburun qurbağanı sənə alacağam, evləndirəcəyəm səni. Özüm də Tanyanı alacağam, toyu da birgə eləcəyəm.

T a n y a. E... e... Tokay...

T o ğ r u l. Sənə nə var canım. Yəni qurbağaların evlənməsinə razı deyilsən. Tanya, bu qurbağa ölməsə, sonra hər kim vərəm oldu salacağam tok altına. Mikroblarını öldürəcəyəm, özünü sağ-salamat burxacağam.

T a n y a. Nə oldu, Tokay?

T o ğ r u l. Dayan, dayan, Tanya, işlərim şuluqdur. Elektrik məftilini ilişdirmişəm qurbağaya, Allah vurmuş cük-cük cükküldəyir
(*Oxuyur*).

Göy üzündə bir ulduz var,
Onun adı Neptundur;
Orda gözəl bir qız var ki,
Könlüm ona məftundur.

Yer üzündən uçaram,
Aydan, gündən keçərəm;
Neptundakı sevdiiyimi
Ordan alıb qaçaram.

T a n y a. Bura bax, indi də qurbağanın yerinə özün cükküldəyirsən. İndi yenə də İvanov gələr, başlar deyilməyə ki, laboratoriyada oxuyurlar.

T o ğ r u l. Onu Allah döymüşdü. Onsuz da burayadək yığmışam onun əlindən. Srağagün təcrübə aparır, mən də baxıram. Deyir: o yana çəkil, partlar, dəyər sənə. Elə bil onun bədəni dəmirdir, səninki xəmir.

T a n y a. Bəlkə elə partlayacaqmış.

T o ğ r u l. Partlasın da. Partlayıb mənə nə edəcək?! İnjeneri toknan qorxudur! Ay hay, ay hay! O, bəzən doktorlar olar hey, ölüdən qorxar, ha! Yox, Tanya, mən bilmirəm. Gec-tez onun allahlığına bir dənə düdəməyi-hindi ilişdirəcəyəm. Ancaq bilmirəm haçan.

T a n y a. Doğru deyirsən, Tokay. Deyəsən, onun bir az qəpliyi vardır. O gün Yaşar ondan bilmirəm nə soruşurdu. Görürəm cavab vermək istəmir. Sonra da bir şey dedi, lap tərsinə, Yaşar da başladı cəncəli. Bir də gördü Belokurov şalvarını çəkə-çəkə gəlir.

T o ğ r u l. Düymələri də ki, öz qaydası ilə açıq.

T a n y a. Ağzından çıxanı Ivanova. O deyir, gəncdir, hələ möhkəmləşməmişdir. Görürsən, deyir böyük bir məsələ üstündə işləyir, sən isə ona kömək eləmək əvəzinə daha da dolaşdırırsan...

T o ğ r u l. Yaşar yaman işləyir: nə yemək bilir, nə yatmaq.

T a n y a. Bilirsənmi Belokurov onu nə qədər sevir... Bu vaxta qədər dörd ixtira edilmişdir. Asandır məgər?! Bu axırıncı təcrübəsindən bir şey çıxarsa, bütün kimyəvi elmində bir inqilabdır...

T o ğ r u l. Eh, Tanya, dayan bir mən bu qurbağa ilə öz haqq-hesabımı qurtarım. Tanya, biz gərək Amerikaya nə vaxt çataq?

T a n y a. Hesabnan gərək bu yaxınlarda çataq.

T o ğ r u l. Eh onu Allah döymüşdü. Mən elə az qalib vurub keçim onu...

T a n y a. Keç, Tokay keç...

T o ğ r u l. Adə, vay dədə vay! Qurbağaları salmışam tok altına, sən də tutmuşsan məni söhbətə...

T a n y a. Balam, mən danışiram, sən?

T o ğ r u l (*aparətın yanına keçir və yolda tələsik keçən Yaşarı görür*). Adə, Yaşar, Yaşar, bura bax... Bura bax hey...

Y a ş a r. Dayan, Toğrul, sən allah! Kükürdü qatmışam kömürə, zəhrimar barıt olub.

T o ğ r u l. Bəs nə olaydı, gərək? Sənin üçün daha qızıl-zad olmayacaqdı ki!

Y a ş a r. Mən zəhrimardan ayrı şey almaq istəyirdim... (*Getmək istəyir*).

T o ğ r u l. Adə, Yaşar, bu şoğərib qurbağa cükküldəyir axı...

Y a ş a r. Bəlkə toku çox buraxmışsan. Hanı? Ölüb ki...

T o ğ r u l. Necə yəni, ölüb? Hanı? Ölüb?

Y a ş a r. Odur, biri ölüb də... Görmürsən?

T o ğ r u l. Vay sənin atova lənət, Tanya! Tutdun məni söhbətə, ara yerdə qurbağam öldü.

Y a ş a r. Daha Tanya nə eləsin? Voltajı bir az azalt.

T o ğ r u l. Adə, Yaşar, mən istəyirəm axı səni Tanya üçün elçiliyə göndərim. Elə özü istəyir məni hey. Ölür mənim dərdimdən...

Y a ş a r. Nədən bilirsən?

T o ğ r u l. İndi, çox da istəmir. Mən ki, istəyirəm. Sən onu başa sal da. Deyinən yaxşı oğlandır, belədir, belədir, gələcəyi parlaqdır. Deyinən qızıl kimi oğlandır.

T a n y a. Xalis samovar qızılı.

Yaşar gedir

T o ğ r u l. Hə, nə olub mənə! Gözəl-göyçək! Bu mənim qəddiqamətim, bu da mənim sir-sifətim. Bu gün-sabah ixtira da eləyəcəyəm.

T a n y a. Ölü qurbağayan...

T o ğ r u l. Tfu sənin zatına... Köpək oğlunun qurbağası! Eybi yoxdur, biri diridir. Ölsə də qoymayacağam onu ölsün.

Y a ş a r (*əlində aparat çıxıb bir aparatın başına keçərək*). Toğrul, keç transformatora. Tanya, sən də voltmetri qur, reostatı işlət. Ancaq nə dedim eləyin, qorxmayın...

T a n y a. Yox, Yaşar, yenə dünənki kimi eləməyəsən. Sən, deyəsən, öz canından əl çəkmişən. Bu elektrikdir, Yaşar, zarafat deyildir.

T o ğ r u l. Adamı kömürə döndərər.

Y a ş a r. Qorxma, qorxma başla. Toğrul, mən saydıqca, sən toku artır. Ancaq saxlamaq olmaz, eşidirsənmi? Başla! Bir, iki, üç. Tanya, sən də artır. Bir, iki...

T o ğ r u l. Hara sayırsan, adə! Bir, iki, artıq mümkün deyil.

Y a ş a r. Keçirt, keçirt, qorxma. Sağa, bir də, bir də.

T o ğ r u l. Partlar, adə, neyləyirsən?

T a n y a. İzolyator yanır, Yaşar, qaytarmaq lazımdır.

Y a ş a r. Tanya, sən qayıt! Sən artır, Toğrul. Bir, iki.

T o ğ r u l. Nəyi deyirsən, adə, dəli olmamışsan ki. Elə bil findıq sayır. Tərkibində barıt var.

Y a ş a r. Barıt yoxdur, kükürd var, Tanya, sağa, bir, iki...

T a n y a. Yaşar, saxla! İzolyator yanır, deyirəm.

Y a ş a r. Yanmaz, deyirəm sənə. Toğrul, artır görüm.

T o ğ r u l. Mən daha artıra bilmərəm, atam, partlar, yıxılıb ölərsən. Özün cəhənnəmə, elçiliyə gedən də olmaz.

Y a ş a r. Artır, deyirəm sənə. Möhkəm dur, qorxma.

T a n y a. Voltmetr doludur, Yaşar.

Y a ş a r. Qorxma, Tanya, ver. Bir, iki, üç...

T o ğ r u l. Adə, sən neyləyirsən! Dur, deyirəm sənə. Partlar, dur. Birdən alov çıxır, bir şey partlayan kimi olur.

T o ğ r u l v ə T a n y a. Oy, nə oldu?..

Y a ş a r. Qorxmayın, bir şey olmayıb. Sən bir də qaldır, Toğrul! Bir də... bir də... hop, bəsdir... Sağ olun.

T o ğ r u l. Vay... Atova lənət sənini! Lap ürək-göbəyimi yedim. Başuva dönüm, bundan sonra belə şeylər edəndə qabaqca öz vəsiyyətini elə, sonra başla.

Yaşar gedir.

T a n y a. Yaşar yaman işləyir...

T o ğ r u l. Necə mən xarab işləyirəm? Ağız, az qalıb haqlayam Edisonu ki...

T a n y a. Nə ilə?

T o ğ r u l. Necə nə ilə? Bu gün-sabah taparam da. Qoy hələ bu qurbağa ilə haqq-hesabımı qurtarım... Oyan-buyan yoxdur, Tanya. İkinci beşilliyin axırına qədər ya gərək mən Edisonun atasını yandıraram, ya Edison mənim atamı. Adə, yenə başladın söhbətə, indi zəhrimar, o biri də ölər ha...

T a n y a. Möhkəm dur, Tokay, möhkəm dur...

T o ğ r u l. Yeritmişəm onun qanına bir qram çaxotka qurdunu, salmışam tok altına...

T a n y a. Neyləmək istəyirsən, Tokay?

T o ğ r u l. Çaxotka qurdlarını elektrikle öldürmək istəyirəm. Heç bilirsən, Tanya bu nə deməkdir? Mən bütün insanlığı bu çaxotkanın əlindən qurtaracağam.

T a n y a. Gözlə, gözlə, yenə qurbağan ölməsin.

T o ğ r u l. Ölməz! Eh, Tanya, biz gərək bütün dünyaya göstərək ki, bizim də başımız işləyir.

“Göy üzündə bir ulduz var...” havasını oxuyaraq öz aparatının yanına, sonra da qaçaraq, o biri otağa keçir.

İ v a n o v (*içəri girir*). Laboratoriyada işləmək və oxumaq... qərribə adamdırlar.

T a n y a. O həmişə elədir, professor, oxumamış işləyə bilmir. Hələ bayırda görməmişsiniz. Yaşar tar çalır, o da oxuyur...

İ v a n o v. Yaşar, Yaşar. İki ayda iki min manatlıq malı korlamışdır. Duzun tərkibini döndərmək istəyir. Bunu Mendeleyev tapmadı,

Belokurov tapmadı, ingilislər tapmadı, fransızlar tapmadı. Yaşar tapacaqdır!..

T a n y a. Professor Belokurov deyir ki, Yaşarın təcrübələri çox ciddidir.

İ v a n o v. Belokurov ancaq təcrübə apara bilər. Adamları tanımaq onun işi deyildir.

Bayırdan Toğrulun oxumaq səsi gəlir.

To ğ r u l. Göy üzündə bir ulduz var, onun adı Neptundur.

İ v a n o v. Odur yenə başladı... *(O biri otağa keçir və yolda Toğrulla toqquşur, şüşəsi düşüb sınır)*. Laboratoriyada bir az da yavaş yerimək olardı *(Tez çıxıb gedir)*.

To ğ r u l. Bağışlayın, professor, şөгərib qurbağam ölüb, ovqatım təlxdir... Tanya, professoru tapmışam, şalvarını çəkə-çəkə gəlir.

Y a ş a r *(tələsik içəri girərək)*. Professor... Tanya... Toğrul...

To ğ r u l. Nə var, adə! Dəli olmamışsan ki, nə olub?

Y a ş a r. Professor hanı? Toğrul...

To ğ r u l. Nə deyirsən, adə! Dil-dodağın nə üçün dolaşır? Tok-zad vurmayıb səni ki...

T a n y a. Sənin rəngin sapsarıdır, Yaşar!

Y a ş a r. Tanya... Tapmışam...

To ğ r u l. Nə tapmışsan?

Y a ş a r. Heç özüm də bilmirəm nə tapmışam. Belə dilim söz tutmur hey! Bütün bədənım əsir.

To ğ r u l. Bəlkə tok vurub səni.

Y a ş a r. Yox adə, heç nə olmayıb mənə. Belə duzu əritmişəm hey, başa düşürsən?

To ğ r u l. Eh, çox böyük şücaət göstərmişsən! Mən də deyirəm nə olub? Duzu əritməyə nə var ki! Tök üstünə suyu, ərisin də.

Y a ş a r. Əritmək hansıdır? Bütün duzu udmuşam.

To ğ r u l. Ud da! Duz udmağa nə var ki! Mən burada bütün qurbağanı udmuşam, heç danışmıram.

Y a ş a r. Adə, udmamışam hey, belə duzun təbiətini dəyişmişəm. Şüşədə duz vardır, şüşədə duz yoxdur. Kökündən yoxdur. Başa düşdün?

T a n y a. Bu ola bilməz Yaşar! Professor Belokurov beş ildir bunun üstündə baş sındırır, heç bir yana çıxa bilmir... Professor İvanov deyir ki, duzun təbiətini dəyişmək mümkün deyildir. Bəlkə səhv edirsən, Yaşar?

Y a ş a r. Mən də elə onu fikirləşirəm ki, ola bilməz, amma olub. Duzu tökürəm – duz var, qatışdırıram – duz yoxdur. Odur ki, özüm-özümə də inanmıram. Deyirəm professor gəlsin, o da baxsın.

T o ğ r u l. Sən dur, mən bu saat onu yaxalayım gətirim (*Bayıra çıxır*).

Y a ş a r. Sən bilirsənmi, Tanya, bu nə deməkdir? Duzu aradan itirmək... kəndimizin yanında ucsuz-bucaqsız geniş düzən vardır. O, duzdaqdır. Tikandan başqa heç bir şey yetirmir. Mən bunun duzlarını məhsuldar bir torpağa çevirəcəyəm. Mən öz sosializm vətənimin geniş düzənlərini allı-güllü çəmənlərə, pambıq tarlasına, ağ qızıl qazmasına çevirəcəyəm.

T a n y a. Dur, Yaşar, hələ qabaqca qoy professor baxsın görək nə deyəcəkdir. Sırağagün mən də boğucu bir qaz tapmışdım. Professor baxdı, dedi: bu, ağcaqanaddan başqa heç kəsi boğmaz.

Y a ş a r. Eh, Tanya (*Onu qucaqlayır*). Mən səni, bilirsənmi nə qədər sevirəm! Səni də özüm ilə aparacağam. Tanya, gedərsənmi? Sən, mən, Toğrul.

T a n y a. Göndərsələr, gedərəm.

T o ğ r u l (*içəri girir*). Professor gəlir... Ey, ey... Siz burada nə qucaqlamısınız? (*Vuruşacaq kimi, qollarını çırmayır*). Smatri, bu da duz deyil ki, hop eləyib udasan (*Pozasını dəyişərək*) Gözlərini yum, Tanya. Özüm, ölüm professorun düymələri yenə də açıqdır, şalvarı düşür...

B e l o k u r o v (*şalvarını çəkərək*). Hanı duz?

T a n y a. Duz nədir, professor?

B e l o k u r o v. Duz hansıdır?.. Kim deyir duz! Yaşar, deyirəm, Yaşar... Deyir, duzu dəyişdirmişdir, doğrudurmu, Yaşar? Yoxsa hərdən məni dartıb gətirmək üçün yalandır, deyir...

Y a ş a r. Bilmirəm, professor, ancaq onu bilirəm ki, duzu tökdüm düzəltdiyim tərkibə, qatışdırdım, duz itdi... Bütün aparatlardan keçirmişəm. Duz yoxdur.

B e l o k u r o v. Ola bilməz. Siz bilirsinizmi bu nə deməkdir! Duzun təbiətini dəyişdirmək! Bu, bütün kimya elmində bir inqilabdır. Bu tarixi bir işdir. Ancaq, bəlkə, Yaşar, sən səhv edirsən?

Y a ş a r. Bilmirəm, professor.

B e l o k u r o v. Gətir görək! (*Yaşar gedir*). Sən nə deyirsən, Tokay?

To ğ r u l. Mən, professor, elektrikdə elə bir qüvvə tapmışam ki, iki saniyədə vərəm mikroblarını öldürür.

B e l o k u r o v. Öldürür?

T o ğ r u l. Heç qoymayıf canına yel keçsin. İki saniyədə.

B e l o k u r o v. Bu da əhəmiyyətsiz məsələ deyildir. Təcrübə nə sayaqdır! Sən yaz, Tanya, protokol düzəlt.

T a n y a. Baş üstə...

Belokurov stolun yanında oturur.

T o ğ r u l. Qurbağanın qanını mikroskopdan keçirdim. Qan sağlamdır. Sonra qanına bir qram vərəm mikrobu yeritdim...

B e l o k u r o v. Qurbağanın ürəyini yoxladınmı?

T o ğ r u l. Yoxladım, professor, ürək qaydasında idi. Qurbağanı əvvəl dəyişkən tok altına saldım, sonra daimi tok altına və getdikcə toku artırdım.

B e l o k u r o v. Sonra?

T o ğ r u l. İki saniyədən sonra qurbağanın qanını yoxladım. Bütün mikroblar ölmüşdür.

B e l o k u r o v. Bəs qurbağa?

T o ğ r u l. Qurbağa? Qurbağa da öldü.

B e l o k u r o v. Öldü? Hey, hey! Yaxşı, adamın qanındakı qüvvəti hesabladınmı?

T o ğ r u l. Hesabladım, professor.

B e l o k u r o v. Nə oldu? Adam ölür, qalır? Ancaq, zəhrimar, adam özü də ölür...

B e l o k u r o v. Təcrübə yaman deyil, davam etdirmək lazımdır.

Y a ş a r (*gəlarək*). Budur, professor, baxın, baxın, bu, duzdur... elədirmi?

B e l o k u r o v. Bu saat. O zadı bəri ver, Tokay... (əlindəki ölçünü şüşəyə salaraq) Elədir, duzdur. Sən yaz Tanya!

Tanya yazır.

Y a ş a r. Bu da mənim düzəltdiyim tərkib. On damcı tökürəm. İndi baxın duz varmı?

B e l o k u r o v. Bu saat (*Ölçərək, dayan, dayan. Bu saat... (Durub aparatın yanına gedir)*). Yoxdur. Dayan, dayan. Təzədən tök. Bu duz. Çox gözəl. Yaz, Tanya. İndi tök görüm, yoxdur, duz yox oldu (*İçəri girən İvanov*). İvan Qriqoryeviç, yoxdur. Görürsünüzmü nə olur?

İ v a n o v. Nə yoxdur, Aleksandr Vasilyeviç?

B e l o k u r o v. Yaşar, Yaşar yoxdur. Tfu, duz yoxdur. Duz yox oldu. Mənim tələbəm tapdı. Siz də baxın, İvan Qriqoryeviç. Baxın bu duz. Ölçün, elədirmi? Bu da tərkib. Ölçün, yoxdur. Duz yoxdur.

İ v a n o v. Elədir, Aleksandr Vasilyeviç.

B e l o k u r o v. Sağ ol, Yaşar! Tanya, sən protokol yaz. Bütün sovet laboratoriyalarına, bütün dünyaya teleqrafla xəbər vermək lazımdır.

Duz pozuldu. Sağ ol, Yaşar! Barakalla, oğlum!

T o ğ r u l. Yandırdım Edisonun atasını!

T a n y a. Daha sən nə üçün?..

T o ğ r u l. Necə? Mən də bu gün-sabah tapacağam da...

T a n y a. Təbrik edirəm, Yaşar! Ürəkdən şadam...

B e l o k u r o v. Yox, yox! Siz vəziyyəti düşünmürsünüz. Duzun təbiətini dəyişdirmək... Bu, inqilabdır. Görüm tərkibin siyahısını.

Yaşar ona uzadır

Y a ş a r. Budur kükürd 6, fosfor 24, oksigen 2, hidrogen 8.

B e l o k u r o v. Dayan, dayan, görüm o mənim öz siyahımı.

Tanya professorun kağızını ona verir, professor tutuşdurur.

İ v a n o v. Təbrik edirəm, gənc injener! Sizin bu təcrübəniz elm aləmi üçün böyük bir xidmətdir...

T o ğ r u l (*yavaşdan Tanyaya*). Allaha şükür, dilləndi. Özüm ölüm, bir azca gec danışıyadı, ilişdirəcəkdin yumruğumu allahlığına...

B e l o k u r o v (*durur*). Dayan, dayan! Ola bilməz. Mən həmin tərkibi 20 yol təcrübədən keçirmişəm, nəticə verməmişdir. Kükürd 6, fosfor 24, oksigen 2, hidrogen 8. Özüdür ki, var.

Y a ş a r. Mən, professor, bütün tərkibi kislata qarışdırıb, elektrik cərəyanından keçirmişəm. Tərkib kimya tərkibinə çevrilmişdir.

B e l o k u r o v (*başına vuraraq*). Aha, aha... belə de. Elektrik! Bu mənim ağılıma gəlməmişdir. Mən beş ildir bunun üstündə baş sındırmışam. Düzdür... Tanya, Tokay, İvan Qriqoryeviç, təbrik edin onu. Duz pozulmuşdur. Sağ ol, Yaşar (*onu öpür*).

İ v a n o v. Mən təbrik etdim, Aleksandr Vasilyeviç... Çox sevindirəm ki, bu ixtirayı bütün dünyaya birinci olaraq bizim laboratoriya verir...

Y a ş a r. Mən, professor, kəndimizin yanından başlanan geniş duzdağı bu tərkiblə təmizləyib, pambıq tarlasına çevirəcəyəm...

İ v a n o v. Lakin bunun tətbiqi çətin olacaqdır. Hər şeydən qabaq böyük bir elektrik stansiyası olmalıdır, deyilmi?

Y a ş a r. Elektrik stansiyası mümkündür. Mən onu düşünmüşəm. Kəndimizin qabağından çay axır. Onu barı içərisinə almaq və elektrik stansiyası üçün istifadə etmək lazımdır.

B e l o k u r o v. Dayan, dayan, Yaşar! Sən duzdağı işlətmək istəyirsən? Bu tərkiblə?

Y a ş a r. Bəli, professor. Ucsuz-bucaqsız, otsuz-ələfsiz bir düzəni yaşıl çəmənlərə, pambıq tarlalarına çevirmək əvvəlcə xərc çox götürər: material, elektrostansiya. Lakin sonralar ətlər dolusu mayasız qazanc... Mən hamısını düşünmüşəm...

B e l o k u r o v. Yox, Yaşar! Bu, baş tutmayacaqdır. Dediysin məqsəd üçün bu tərkib yaramaz...

Y a ş a r. Necə yaramaz?

B e l o k u r o v. Yaramaz, Y a ş a r! Bu tərkib ancaq laboratoriya şəraitində effekt verə bilər. Açıq havada işləyə bilməz.

Y a ş a r. Neçin, professor? Mən yerdəki duzu dəyişdirib, torpağa çevirəcəyəm.

B e l o k u r o v (*qalxır*). Dəyişməz, Yaşar! Burada günəşin təsiri hesaba alınmamışdır.

İ v a n o v. Sizin dediyiniz ancaq ehtimaldır, Aleksandr Vasilyeviç. Doğru çıxmaya da bilər. Bu qədər böyük bir işi təkcə ehtimala görə pozmaq olmaz...

B e l o k u r o v. Mənim üçün bu ehtimal deyil, faktdır...

Y a ş a r. Yox, professor, mən bununla razı deyiləm. Mənə elmi sübut lazımdır.

B e l o k u r o v. Sən günəşin təsirini hesaba almamışsan.

İ v a n o v. Yox, professor, bu hələ sübut deyildir.

B e l o k u r o v. Mən öz fikrimi deyirəm. Milyonlarla pulları və insan əməyini bilərək çölə tullamaq... Yox, Yaşar... Bu çox böyük məsuliyyətdir. Mən buna yol verə bilmərəm... Mənim fikrimi yaz, Tanya.

Y a ş a r. Mən isə vuruşacağam, professor. Mən öz əsaslarımın doğruluğuna şübhə etmirəm.

T o ğ r u l (*Yaşara*). Baxma, qələt eləyir... tərs-avand vurur, Allah vurmuş!

İ v a n o v. Yaxşı, qoyun geniş akademiya iclası çağırılsın, Yaşar, öz əsaslarını göstərsin, baxarıq (*Yaşarın qulağına*). Qorxma, Yaşar, mən sənəin tərəfində olacağam...

Y a ş a r. Sağ olun, İvan Qriqoryeviç.
T o ğ r u l. Mən məsələni birbaşa partiya özəyinə keçirərəm. Necə yəni necə!
B e l o k u r o v. Tokay...
Y a ş a r. Mən hamısını elmi əsaslarla sübut edə bilərəm. Hələ bu saat. Bəri gəl,
T o ğ r u l, aparatları gətirək.

Gedirlər

B e l o k u r o v. Tanya, sən mənim kitabımı stol üstündən gətir... (*Tanya gedir*). Yox, İvan Qriqoryeviç, bu iş baş tutmayacaq.

İ v a n o v. Mən də bilirəm baş tutmayacaqdır. Aleksandr Vasilyeviç. Lakin sən onları inandıra bilməyəcəksən. Qoy getsinlər, milyonlarla pulları açıq düzlərə töksünlər, axırda məhkəməyə düşəndən sonra özləri görürlər.

B e l o k u r o v. Yox, İvan Qriqoryeviç. Necə yəni? Bu bir söz deyil.

İ v a n o v. Axı, bizə nə var, professor (*Tanya içəri girir*). Hələ ki, bu yerlər onlarındır, bizim deyildir. Azərbaycan Respublikasıdır. Qoy getsinlər, özləri bilirlər.

B e l o k u r o v. Necə yəni? Yox, yox, İvan Qriqoryeviç, mən bildiyimi deməliyəm. Bu cinayətdir...

T a n y a. Doğrudan da sizin deyil, professor. Bir zamanlar bu yerlər sizinki idi. Bütün xalqları əzən çar Rusiyası idi. İndi isə qardaş xalqları birləşdirən Sovetlər İttifaqı vardır. Siz bunu bilməlisiniz, professor.

İ v a n o v. Yox, Tanya, sən mənim sözlərimi eşitmədin. Mən onu deyirəm ki, onlar gəncdir, öz yerlərini abad etmək istəyirlər. Bizim onların qabağını kəsməyə ixtiyarımız yoxdur.

T a n y a. Əlbəttə ki, yoxdur. Hər təcrübənin iki nəticəsi ola bilər. Bu təcrübədir. Mən sizi başqa cür başa düşdüm, professor. Mən əminəm ki, partiya da buna kömək edəcəkdir.

Y a ş a r (*gəllərək*). Budur, professor, baxın...

B e l o k u r o v. Yox, Yaşar, mən qocayam, ancaq bütün ömrümü bununla keçirmişəm. Bu baş tutmayacaqdır.

Y a ş a r. Onda geniş akademiya iclası çağırırdım. Mən də öz əsaslarımı göstərim, siz də.

T o ğ r u l. Tanya, partiya özəyinə də bildirmək lazımdır ki, gəlsinlər.

B e l o k u r o v. Kim gəlir gəlsin. Mən öz sözümlü deyəcəyəm. Milyonlarla pulları sonsuz bir işə atmaq və bilərək buna razı olmaq... Yox, mən buna etiraz edəcəyəm. Mən buna yol verə bilmərəm.

İ v a n o v. Sən hazırlaş, Yaşar! (*Qulağına*) Ola bilər ki, professorun illər ilə çalışıb tapa bilmədiyini sən tapmışsan. Bu, əlbəttə, ona bir az ağır gələ bilər. Ancaq bu kimi şeylər bizim sosializm quruluşumuzun yürüşünü toxdadada bilməz. Mən orada hamısını açıq deyəcəyəm.

Y a ş a r. Təşəkkür edirəm, professor. Mən hazırım...

T o ğ r u l. Dayan, mən hələ bu saat bütün institutu yığım buraya (*Gedir*).

P ə r d ə

İKİNCİ GÖRÜŞ

Geniş bir auditoriya. Rəyasət heyətində B e l o k u r o v, T a n y a, T o ğ r u l, başqa bir neçə injener və professorlar, N ü s r ə t və başqa bir neçə nəfər oturmuşdur.

Y a ş a r. Mənim, elmi əsasları qoyub, professorun əsassız ehtimallarına inanmağa heç bir ixtiyarım yoxdur.

B e l o k u r o v. Bu, ehtimal deyil, mən buna şübhə etmirəm.

A d a m l a r. Hanı, haradadır? Duzu pozublar? Bu çox qəribədir. Görmək lazımdır.

Y a ş a r. Baxın, yoldaşlar! Bu duz. Baxın, elədimi? Bu da tərkib. İndi baxın, şüşədə duz varmı?

A d a m l a r. Yoxdur! Görüm onu! Yoxdur. Doğrudur, doğrudur! Bravo, Yaşar!

T o ğ r u l. Qurtardı getdi də.

B e l o k u r o v. Siz günəşin təsirini gözdən qaçırsınız. And içirəm ki...

Y a ş a r. Sübut göstərin, professor.

T o ğ r u l. Elmi mübahisədə and sübut deyildir...

T a n y a. Fakt göstərin, professor.

İ v a n o v. Məsələ aydındır. Yoldaşlar, gənc injener öz ixtirasını və gələcək iş proyektini açıq elmi əsaslarla sübut edir. Deyə bilərlər ki, professor hələ də çürük irq nəzəriyyəsinin təsirindən qurtara bilmir. O, dünən əzilən bir azərbaycanlının bu gün böyük bir kəşfiyyət tapması ilə barışa bilmir...

B e l o k u r o v. Dayan, dayan. Deməli, mən şoviniztəm də! Yalan deyirsən! Mən, rus şovinizminə tüpürmək belə istəmirəm.

H a m ı. Doğrudur.

İ v a n o v. Bağışlarsınız, professor Ola bilər. Bunu mən demirəm, belə deyə bilərlər. Deyə bilərlər ki, ixtira son dərəcə əhəmiyyətlidir. Professor Belokurov beş ildir ki, bu məsələ üzərində çalışır və bu vaxta kimi bir nəticə çıxara bilməmişdir. Bu gün gənc bir injenerin onu qabaqlaması heç şübhəsiz ki, professoru bir qədər ağır gəlir...

B e l o k u r o v. Yalan deyirsən. Mən ona paxıllıq eləmirəm. Mən onu öz oğlumdan artıq istəyirəm. Qoy özü desin. Yaşar, sən özün de ona... Mənim ancaq çölə atılacaq milyonlara heyfim gəlir.

İ v a n o v. Onun əlində açıq-aydın sübutlar var ki, daşdan keçir.

T a n y a. Doğrudur, doğrudur.

B e l o k u r o v. Doğrudur, yoldaşlar. Mənim əlimdə indilik fakt yoxdur. Mən öz mülahizəmi deyirəm, düşündüyümü deyirəm. Nə etmək, qoy getsin, təcrübə aparsın, bəlkə də mən səhv edirəm. Mən də çalışacağam. Ancaq bilirəm ki, bu iş baş tutmayacaqdır.

T a n y a. Onu gələcək göstərər.

V a s i l y e v. Artıq mübahisəyə dəyməz, yoldaşlar, məsələ aydındır. Gənc injenerin ixtirası son dərəcə dəyərlidir. Professor Belokurovun əlində tutarlı bir sübut yoxdur. Əlbəttə, bu işə milyonlara pul və insan əməyi atılmalıdır. Lakin proyekt bizə fayda verirsə, biz bundan qorxmamalıyıq.

H a m ı. Doğrudur, doğrudur (*Əl çalırırlar*). Bravo, Yaşar, bravo!

Y a ş a r. Mən başımla zəmin oluram.

V a s i l y e v. Təcrübə yüksəlişin qanadıdır. Biz, əlbəttə, daha geniş auditoriya qabağında yenə də danışırıq. Ancaq hər halda gənc injenerə öz proyektini həyata keçirmək üçün imkan verməlidir və veriləcəkdir.

H a m ı. Bravo! (*Əl çalırırlar*).

İ v a n o v. Yoldaşlar, burada kollektivimizin partiyaçıları başda olmaq üzrə hamısı, proyektin dəyərliliyini göstərdilər. Beləliklə, gənc injenerin proyektini bir səsə qəbul edilir.

B e l o k u r o v. Mən öz fikrimdən dönmürəm və bilirəm ki, bu iş baş tutmayacaqdır (*Gedir*).

T a n y a. Fakt başqa şey göstərir, professor.

A d a m l a r. Bravo, Yaşar, bravo! (*Əl çalaraq çıxırırlar*).

T o ğ r u l. Sağ olsun, Ivanov, gördün Belokurova nə dedi?

Y a ş a r. Mən professor haqqında onun fikrinə şərik deyiləm. Professor səmimi deyir, ancaq səhv edir.

T o ğ r u l. Baxma, atasını yandırmışsan, bu günkü qərar hələ sabah partiya komitəsinə göndəriləcəkdir. Məsələ qurtarmış kimidir.

Y a ş a r. Tanya, mən səni də, Toğrulu da, özümlə aparacağam. Partiya komitəsindən tələb edəcəyəm. Gedərmisiniz?

T a n y a. Mən hazırım, Yaşar.

T o ğ r u l. Tanya ki, gedir, mən ondan qabaq gedərəm.

Y a ş a r. Gedək yoldaşlar. Bu gurultudan sonra işi yatırmaq – ölmək deməkdir. Proyektı yazmaq, smetanı düzəltmək, tərkibi hazırlamaq... Vay, lap başım çatlayır...

İ v a n o v (*onlara yanaşır*). Məndən razı qaldınızımı, Yaşar?..

Y a ş a r. Sağ olun, professor.

Ayrılib gedirlər. Medvedyev İvanova yanaşır.

M e d v e d y e v. İvan Qriqoryeviç! Mən sizin fikrinizi düşünə bilmədim. Siz elə can yandırıldınız ki.

İ v a n o v. Siz onu sonradan düşünərsiniz. Bu gənclərin hər üçünü məhkəmədə görməsəniz, mən heç bir şey bilmirəm.

M e d v e d y e v. Deməli, siz Belokurovun fikrinə şəriksiniz?

İ v a n o v. Belokurov doğru deyir. Mən ona məsləhət gördüm ki, sussun, o qulaq asmadı. Qoy getsinlər, milyonlarla pulları otsuz-ələfsiz çöllərə atsınlar, gəlsinlər. Onların faydasız itirdikləri hər bir kərpic bizim qazancımız və qələbəmizdir. Belokurov doğru deyir. Bu iş baş tutmayacaqdır.

P ə r d ə

İKİNCİ PƏRDƏ

ÜÇÜNCÜ GÖRÜŞ

Kür sahilində böyük bir kənd. İmamyarın evində.

Y a q u t v ə N i g a r otağı yığışdırırlar. Yaqut işləyərək oxuyur.

Y a q u t.

Küçələyə su səpmişəm,

Yar gələndə toz olmasın.

Yar, belə gəl, yar, belə get,
Aralıqda söz olmasın.

Asta çal kamançanı,
Hava buluddur, nəm çəkər.
Dəymə-dəymə yar könlünə,
Hələ uşaqdır, qəm çəkər.

N i g a r. Doğru deyirsən, Yaqut, üçü də uşaqdır. Ölmüşlər elə də yaraşıqlıdırlar ki. İkisi də, hələ qız da gözəldir.

Y a q u t. Mən su gətirəndə elə bircəsini gördüm. Onu tanıyıram. Adı Yaşardır.

N i g a r. Mən üçünü də hafdamabildə gördüm. Elə keçdilər ki, fırr...

Y a q u t. Əmim deyir hələ bir-iki il burda işləyəcəklər. Yer işlərinə baxacaqlar. Yerləri böləcəklər... Deyir incinardırlar.

N i g a r. Görəsən, o qız da incinardır?

Y a q u t. Kim bilir, bəlkə birinin arvadıdır.

N i g a r. Yox, arvadı ola bilməz.

Y a q u t. Nə üçün?

N i g a r. Ona görə ki, kolxozçular bölüşüblər, hərəsi bir evə düşüb. Əgər ər-arvad olsaydılar, ikisi də bir yerə düşərdi.

Y a q u t. Əmim deyir ki, əsl böyükləri bizə düşəndir. Tez, a qız, a qız, çarpayını düzəlt. İndi gələrlər, əmim öldürər məni.

İ m a m y a r (*səhnənin dalından səsi gəlir*). Ay qız, Yaqut, Yaqut!

N i y a z (*içəri girir*). Adam olmasın, adam gəlir...

Y a q u t. Vaxsey, gəldilər.

N i y a z. Tez-tez, adam gəlir, keç o biri evə...

İ m a m y a r (*içəri girir*). Hə! Nə oldu?.. Evi yığışdırdın?

Y a q u t. Bu saat!

N i y a z. Tez-tez, adam gəlir, keç o biri evə...

İ m a m y a r. Daha hara keçsin? Evdə adam yox, bu kişiyyə kim baxacaq? Qənfət deyil ki, həp eləyib udsunlar onu.

N i y a z. Yox, deyirəm kişi gəlir...

İ m a m y a r. Kişi gəlsin də. Kluba gedir, yığıncağa gedir, adamzad görməyib məgər...

Y a q u t. Hə, gələ bilərlər.

İ m a m y a r. Yeri, deyinən gəlsinlər (*Niyaz çıxır*). Çay qoymuşsan bir az?..

Y a q u t. Samovar qaynayır.

İ m a m y a r. Bura bax! Sən atovun sözlərinə baxma, onun kəlləsi köhnədir. Deyir, palaza bürün, elnən sürün. Bunlar yer böləndir. Lazımlı adamdır. Yaxşı-yaxşı çay ver, farağat elə, yer sal, bir az dincəlsin.

Axır ki, özün bil də...

Y a q u t. Deyirlər biri hələ öz kəndlimizdir.

İ m a m y a r. Bizə gələn Süleyman kişinin oğludur. Kişi daha incinardır. Görmürsən avtomobili, dəzgahı... Özü də bu hamısının böyüyüdür.

Raykom məni özü çağırdı, dedi: gərək bunu sən aparasan.

Y a q u t. O qız da görəsən incinardır?

İ m a m y a r. Kim bilir. Daha yaxşı-yaxşı, başa düşdün?

N i y a z (*bayırdan*). Hə, gəlirik a...

İ m a m y a r. Buyurun, buyurun...

Y a ş a r, N ü s r ə t, N i y a z və bir neçə nəfər içəri girir.

İ m a m y a r. Daha gərək bağışlayasınız. Kolxozçu evidir də. Bu da mənim qardaşım qızıdır, yaxşı qızıdır, amma çox haramzadadır, hər kəs necə danışır, necə yerişir, o saat taxlıtını çıxarır. (*Yaquta*) Yeri qız, yeri, uşaqlar üçün bir az çaydan-maydan gətir.

Y a ş a r. Bura heç yaman deyil. Yaxşı otaqdır... Mən kənddən lap uşaqlıqdan getmişəm. Gözümün altına almışdım ki, qaranlıq bir daxmaya gedəcəyəm. Mən geridə qalmışam. Mən heç düşünməzdim ki, kəndimizdə belə mükəmməl bir kolxoz olsun...

N ü s r ə t. Oho! Bizim kəndimizin kolxozu bu mahalda ən birinci kolxozdur. Yoldaş İmamyar da kolxozun ən çalışqan üzvlərindən biridir. Kolxozun düzəlməsində, demək olar ki, hamıdan çox çalışır. İki yol mükafat almışdır. Özü də kənddə ən aktiv bir yoldaşdır. Ona görə də mən sizi buraya göndərdim...

Y a ş a r. Aha, mən çox şadam...

N ü s r ə t. Hərçənd keçənlərdə atası bir balaca yarımqolçomaq kimi olubdur, ancaq özünün heç bir şeyə dəxli yoxdur.

İ m a m y a r. Yəni indi ata-baba yolu ilə gedən kimdir? Yoldaş Yaşarın da atası cır-cır araba ilə gerdirdi. İndi, Allaha şükür, avtomobilin fırlıtısından qulaq tutulur.

Y a ş a r. Avtomobil mənimki deyil, onu bizə hökumət vermişdir.

İ m a m y a r. Neynək, neynək... Bilirsən, qardaş oğlu... Deyir: bir gün padşahın oğlu piyan olub yıxılmışdı pəlçığın içinə, bir qara qul da

padşah olmuşdu, at üstündə öz qoşunu ilə oradan keçirdi. Padşah oğlu başını götürüb dedi: nə oyan-buyan eləyirsən, atan qaraqul olubdur, mənim atam padşah. Qaraqul güldü, dedi: Atamnan atana baxınca özümən özünə bax da. İndi sənin, Allah başacan eləsin, avtomobilin var, amma biz gözümüzü dikmişik kolxoza, Allah bərəkət versin, bir parça çörək çıxır, yeyirik. Neynək, olmaz, aş yemərəm, pendir-çörək yeyərəm. Təki bizdən sonra gələnlər yaxşı yaşasınlar.

N ü s r ə t. Zarafat eləyirəm, yoldaş İmamyar.

İ m a m y a r. Ay qız, Yaqut, nə oldu çay? Allahvurmuşun adı Yaqutdur, özün heç saxsı da deyil.

N ü s r ə t. Mən gedim bir başa çıxım, görün necə yerləşdilər. Bir azdan gələrim, danışırıq.

B ə h r a m. Yoldaş Nüsrət, mən deyirəm Yaşar yoldaşı da başqa bir yerə köçürmək lazımdır.

N ü s r ə t. Nə üçün? Bura ki, rahat yerdir, həm raykoma yaxındır, həm də...

B ə h r a m. Ayrı bir yer yoxdur?!

N ü s r ə t. Nə üçün axı, səbəbi nədir?

B ə h r a m. Səbəbini deyə bilmərəm. Deyəsən, bu evin taxta-şalbanı mənim gözümə birtəhər görünür.

N ü s r ə t. Yox, yoldaş, siz arxayın olun. Yoldaş İmamyar kolxoz idarəsinin ən çalışqan bir üzvüdür. Yoldaş İmamyar dayı, özün bil də.

İ m a m y a r. Sən arxayın ol, canım, məni ki, Allaha şükür, tanıyırsan (*Nüsrət gedir*). Qardaşoğlu, özün ki, Allaha şükür, arıfsən. Bu zamanda mənim-sənin yoxdur. Deyir: at kimindir, minənin, ev kimindir, oturanın, arvad kimindir, qol-qabırğasını sındıranın... Daha bu ev sənin ixtiyarındadır. Elə bil biz də burada bir qonaq...

Ş ə r ə b a n ı (*Əmirqulu ilə dolaşaraq, içəriyə girir*). İçəri gəl, ölsən də qoymayacağam. Hanı o Nüsrət? İçəri gəl, köpəyoğlu! Sənin atanı yandıracağam.

Ə m i r q u l u. Şərəbanı, bax, çuxamı yırtma, deyirəm sənə. Nüsrət mənə nə eyləyəcək, deyəcək arvad səni qapazlasın, sən dayan bax?

Ş ə r ə b a n ı. Hanı o Nüsrət?

Ə m i r q u l u. Bax, çuxamı yırtma deyirəm sənə...

İ m a m y a r. Yenə nə var, ay Şərəbanı arvad?

Ş ə r ə b a n ı. Bu köpəyoğlu qolçomaqdır. Məni dəstimar eləyir.

Ə m i r q u l u. Qolçomaq sənin atondur.

Ş ə r ə b a n ı. Qolçomaq sənin atondur. Səkkiz qoyunu var idi, dörd keçisi, bir dənə də eşşəyi.

Ə m i r q u l u. Eşşək sənini də atovun varı idi. Özü də qulaqları bu uzunluğunda...

Ş ə r ə b a n ı. Kimin qulaqları uzundu? Kimdir uzunqulaq: atam, ya eşşək?

Ə m i r q u l u. Elə ikisi də...

Ş ə r ə b a n ı. Uzunqulaq sən özünsən. Bircə düş qabağıma! Səni birbaşa kənd sovetinə aparmasam, heç atamın qızı deyiləm.

Ə m i r q u l u. Çuxamı cırma deyirəm sənə. Həzrətabbas haqqı, fənərlərəm o biri gözüvün də altını...

İ m a m y a r. A balam, bir danışın görək nə var axı?

Ş ə r ə b a n ı. Nə olacaq? Bu köpəyoğlu qolçomaqdır. Məni dəstimar eləyir. Kolxozda o da işləyir, mən də, evdə də məni rahat qoymur. Çörək bişir, xəmir yoğur, təndirə gir...

Ə m i r q u l u. Həyasızın qızı, həyasız, daha mən gəlib sənini üçün qollarımı çırmalayıb xəmir yoğurmayacağam ki...

Ş ə r ə b a n ı. Yoğurarsan, canın da çıxar. Sənini köhnə hava başında qalıb.

Y a ş a r. Bunlar xalis sinfi mübarizə aparırlar ki...

İ m a m y a r. Belə, bilirsən, bunların doğrudan da köhnə hava başlarında qalıb. Qabaq arvad evdə otururdu, axşama kimi xırda-mırda işini görürdü. İndi işdən gəlir, çay qoy, xəmir yoğur, su gətir, belə də... Biz bilirik axı! Neynək, o xəmir yoğuranda, sən uşağı saxla. Bəs yoldaşlıq necə olar? Belə deyil, qardaşoğlu, ya bəlkə mən yaxşı qanmıram?

Y a ş a r. Lap doğru deyirsiniz, yoldaş İmamyar.

Ə m i r q u l u. Yaxşı, elə bil lap saxladım bu uşağı. Sonra ağlayanda ağzına nə verəcəyəm? Döşüm var, başım var?..

Ş ə r ə b a n ı. Deyəndə də durur basır məni altına, harama gəlir vurur.

Ə m i r q u l u. Bəs onda ki, sən məni qapazlayırsan, bəs onu kimin ayağına yazaq? Qanunda arvad kişini qapazlamaq var?..

Ş ə r ə b a n ı. Düş qabağıma deyirəm sənə. Səni gərək birbaşa kənd sovetinə aparam.

İ m a m y a r. Axı, kim kimi döyüb, ey?..

Ə m i r q u l u. Axtarsan o məni... İşdən gəlmişik, tutub ki, mən un ələyirəm, sən də gərək xəmir yoğurasan...

İ m a m y a r. Neynək, adam un da ələr, xəmir də yoğurar.

Ə m i r q u l u. Deyirəm indi bu yaşında mən sənin üçün xəmir yoğuracağam? Qap mənim üçün təndir kösöyünü. Mən də yapışdım kösöydən. Bu kösöyü buraxdı, girişdi mənə. Özü də mənnən avandı, götürdü məni hədəyinə, gördüm yıxacaq məni qanova, çarəm kəsildi, paçaladım bunu...

Ş ə r ə b a n ı. Eh səni Allah vurmuşdu paçalayasan məni. Elə paçalaram səni ki, çığirtın göyə çıxar.

İ m a m y a r. Bilirsən, Əmirqulu, adam özgəyə zəhmət verməkdənsə, özü zəhmətə qatlaşar ki, iş düz getsin. Yəni elə deyil, bəlkə mən qanmıram?

Y a ş a r. Elədir, elədir, yoldaş Imamyar.

Ə m i r q u l u. Zalımın qızı dədə-baba qolçomağı burda qoyub, mənim yaxama yapışib.

İ m a m y a r. Allah sənə bəla versin, ay Əmirqulu. Hər şeyi salırsan zarafata, sonra da deyirsən Şərəbanı arvadda taxsır var. Belə deyəndən sonra qapazlamasın səni neyləsin?!

Ə m i r q u l u. Yalan deyirəm yəni?..

İ m a m y a r. Ay pir olmuş, adam bir zarafatın yerini bilər. Bir xam adamın yanında da deyərsən, görərsən, doğrudan da xorradı. Yeri, yeri, gedək o biri evdə həm çay içək, həm də uşaq yoldan gəlib, bir az dincəlsin. Orda işinizi düzəldərəm. Qorxma, arvadnan barışdıracağam səni...

Ş ə r ə b a n ı. Mən çay-zad içmirəm. Onu əldən qoyan deyiləm. Düş qabağıma səni birbaş kənd sovetinə aparacağam.

Ə m i r q u l u. Şərəbanı, çuxama yapışma deyirəm sənə. Həzrətabbas haqqı o biri gözüvün də altını fənərlərəm...

Çıxırlar.

İ m a m y a r. Yaxşı, gedək, sizin də işinizi düzəldək. Ay qız, Yaqut, nə oldu sənin bu çayın?

Y a q u t (*o biri evdən*). Bu saat, bu saat.

İ m a m y a r. Qardaşoğlu, gərək daha bağışlayasan da, uşaqların anası evdə yoxdur. Qız təkdir. Hələ deyir bu saat, bu saat, gəlib çıxmır. Daha nə edək, bu zamananın qızları belədir də. Çox deyərsən, deyər heç vermərəm, gəl özün apar... hələlik sağ ol...

Y a ş a r. Eybi yoxdur, dayı, tələsmirəm.

İmamyar gedir. Yaşar fit çalaraq əl çamadanını açır, papiros çıxarıb stol üstünə qoyur. Tarını divardan asır. Kiçicik pəncərəyə yanaşıb bayıra baxmağa başlayır. Səhnə ardında oxuyurlar.

Y a q u t (*əлиндə çay içəri girərək və gülümsəyərək*). Xoş gəlmişsiniz!

Y a ş a r. Sağ olun!

Y a q u t (*çayı stol üstünə qoyaraq*) Əmim yenə nə danışırdı? Yəqin məni söyürdü.

Y a ş a r. Sizin əminiz mənim çox xoşuma gəldi, Yaqut. Gözüaçıq, üzügülər...

Y a q u t. Sən mənim adımlı hardan bilirsən?

Y a ş a r. Mən sənini adımı uşaqlıqdan bilirəm.

Y a q u t. Mən də sənini adını bilirəm. Sənini adın Yaşardı. Biz uşaqlıqda bir yerdə oynardıq, yadımdadırmı?

Y a ş a r. Yadımdadır, Yaqut. Həmişə kəndi fikirləşəndə, birinci yadıma sən gəldirdin. Sən onda lap balaca idin.

Y a q u t. Sən məndən böyükdün. Elə də nadinc idin ki. Bir yol mənim başıma bir daş vurubsan, indi də yeri qalıb, bax bir... (*Örpəyini çəkir, başını Yaşarın köksünə doğru əyir. Yaşar gülərək, onun saçlarına baxır*). Həmişə başımı darayanda sən yadıma düşürsən...

Y a ş a r. Yəqin həmişə də söyürsən məni.

Y a q u t. Yox, söymürəm... O sizinlə gələn arvad kimdir?

Y a ş a r. O mənim yoldaşındır.

Y a q u t. Yoldaşın, yəni arvadın da?..

Y a ş a r. Yox, mənim arvadım yoxdur, evlənməmişəm. Xalis subayam ki, varam.

Y a q u t. Burda indi adamlar öz arvadlarına yoldaş da deyirlər, axı. Bəs kimi gözləyirsən? Çay soyudu ki, otur da...

Y a ş a r. Yox, Yaqut, mən bir azdan yığıncağa gedəcəyəm.

Y a q u t. Yığıncaq deyirlər axşamüstüdür ki. Mən də gedəcəyəm. Hələ soyun, bir az dincəl, çıxart pəncəyini.

Y a ş a r. Yox, mən hələ bir qədər...

Y a q u t. Çıxart, çıxart! Bir az sonra gəldərsən. Yığıncaq qaçmır. Çıxart görüm!

Onun pəncəyinin yaxa düymələrindən yapışıb soyundurmaq istəyir.

Qollarını elə uzadır ki, Yaşarı qucaqlamış kimi olur.

Bu aralıq pəncərədən İ m a m y a r ı n başı görünür.

Y a ş a r. Yavaş, ay qız, yıxıldım ki (*Yıxılmamaq üçün Yaqutdan yapışır*).
Y a q u t. Yavaş, əmim gəlir.

Yaqut gedir. Yaşar təcrübə alətləri ilə məşğul olur. Yaqut səhnə dalından oxuyur.

Y a q u t.
Sənin ardınca
Yaşıl bağları,
Uca dağları
Aşaram, gözəl.

Sənin dərdindən
Gecə bilmədən,
Gündüz gülmədən
Yaşaram, gözəl.

Y a ş a r. Eh... getmək lazımdır.

T o ğ r u l (*bayırdan*). Adə, Yaşar, Yaşar! (*Tanya ilə gəlir*). Hələ yatmamışsan?

Y a ş a r. Heç yata bilmirəm...

T o ğ r u l. Yoxsa ağcaqanadlar dişləyir? Tanya, sən gərək o boğucu qazlarını
gətirə idin. Necə ağcaqanad malıdır!

T a n y a. Özünü ələ sal. Sənin qurbağandan necədir?..

T o ğ r u l. Özüm ölüm, elə mükəmməl yatmışdım ki, gəlməsə idin, axşama
kimi duran deyildim.

T a n y a. Mən səhərdən bütün kənd sahilini gəzmişəm. Sənin proyektini
fikirləşirdim. Yaşar, başqa cür heç mümkün deyil.

T o ğ r u l. İndi ki, yata bilmirdin, barı oturub işləyə idin. Yaşar, qız harada
olur?

Y a ş a r. Hansı qız?..

T o ğ r u l. O ki şəhərdə dilindən düşmürdü. Yaqutdur, zümrüddür, saxsıdır
nədir? O ki bir yol vurub başını da yarmışsan a?

Yaqut çay gətirir və Yaşarın boş stəkanını aparmaq istəyir.

Y a ş a r. Mənim üçün bir az açıq tök, Yaqut...

Y a q u t gedir.

T o ğ r u l. Aha... Yaqut?!

T a n y a. Nə gözəl qızıdır! Olmaya sənin dediyin elə bu qızıdır?

Y a ş a r. Budur, Tanya. Görürsən, gözəl deyil? O mən düşündüyümdən daha gözəl çıxmışdır.

T o ğ r u l (*qollarını çirmayıb boks vəziyyəti alaraq*). Ey-ey, pasmatrı... sən öləsən, heç o boyda zarafat yoxdur. Bu qızı mən özüm alacağam. Gərək Tanya olmayaydı, gör alırdım, ya yox.

T a n y a. Mənə nə var?...

T o ğ r u l. Necə mənə nə var? Dahtı ikinizi də bir kərəmə ala bilmərəm ki. Yenə sən mənə sevməsəydin...

T a n y a. Kimdir o səni sevən? Bax, Tokay, bir də desən, yazacağam kontrol komissiyasına...

T o ğ r u l. Eh, yaz da... Bəs özün mənim ailə həyatımı pozursan.

T a n y a. Ailə həyatı hansıdır?

T o ğ r u l. Necə hansıdır? Bu gün-sabah səni alaram, olar ailə həyatı.

İ m a m y a r (*bayırdan səsi gəlir*). Səsini kəs, adə səsini kəs, adə. Adamda gərək dərrakə olsun, adam gərək ya özü qansın, ya da özgəsi deyəndə qulaq assın... (*İçəri girir*).

Y a ş a r. Nə var, dayı?..

İ m a m y a r. Heç, a kişi, uşaqlardır. Adamın ki, dərrakəsi olmadı, heç zad.

T o ğ r u l (*Yaşara*). Di dur ayağa gərək. Nüsrət deyirdi bu saat adamlar yığısacaqlar. Kağız-mağızını da yığışdır.

İ m a m y a r. Hə... adamlar elə çay qırağında tərpedədir...

T a n y a. Biz bayırda dayanmışıq, tez qurtar...

T o ğ r u l. Tez, tez. Mən də bayırda dayanmışam. Tanyanı gözdən qoya bilmərəm.

Y a ş a r. Bu saat (*Toğrul və Tanya çıxır*). O kimdi qışqırırdı, dayı?

İ m a m y a r. A kişi, heç nə!.. Mənim bir dəlisov qardaşım var, odur...

Y a ş a r. Nə var, nə olub? Nə deyir axı?

İ m a m y a r. A kişi, axtarsan, heç nə... Adamın gərək bir dərrakəsi olsun, adamlığı olsun, qanacağı olsun. Gəlib görüb ki, uşaq bura çay gətirir, başlayıb nəm-nüm eləməyə. Belə basaram, belə kəsərəm. Deyirəm: ay atam, hər zəmanənin bir hökmü var. Bir vaxt var idi ki, oğlan bir yaylıq alma götürüb gedərdi, dırmaşardı hasara, nə var, mən adaxlıbazlığa gəlmişəm. Bir də görürdün qızın atası, qardaşı durdu ayağa,

partapart... düşürdü bir qırğın. İndi dəxi zəmanə dəyişib, arvadlar kişilərdən çox-
çox bilirlər. Elə deyil yəni, qardaşoğlu, ya bəlkə mən yaxşı qanmıram?

Y a ş a r. Sən doğru düşünürsən, dayı.

İ m a m y a r. Deyirəm: balam, bu uşaq gəldi-gedər deyil ki, deyəsən belə. Öz
elimizdir, günümüzdür. Hər yerin, hər vaxtın bir qaydası vardır. Sən o partapartnan
böyümüşsən, olar indi belə böyüyüblər də... İntəhası, bir qız bir oğlanındır. Elə
deyil, qardaşoğlu, ya bəlkə mən yaxşı qanmıram?

Y a ş a r. Dayı, onun acığı gəlirsə, mən köçüb başqa yerdə otura bilərəm.

İ m a m y a r. Uşaq olma, a kişi... Mənimlə mala şərik deyil ki... Xoşu gəlmir,
özü köçsün getsin başqa yerdə otursun. Mənim qonağımın gözünü filəyənin
gözünü çıxardaram...

T o ğ r u l (*bayırdan*). Nə oldu, adə, Yaşar? Səni görüm yaşamayasan, qurtar
da...

Y a ş a r. Bu saat. Yaxşı, dayı, sonra danışarıq.

İ m a m y a r. Həri ya... Ürəyinə başqa şey gəlməsin, qardaşoğlu! Bular hamısı
dərrakəsizlikdəndi... Buyur, buyur qardaşoğlu... Ver kağızları mən götürüm...

Y a ş a r. Yox, dayı, bu kağızları özümdən ayrı sala bilmərəm. Hər nə var,
proyekt və ya başqa hesablar hamısı bu papkadadır. Bunları düzəltmək üçün dörd il
işləmişəm. Bu ki itdi, hər iş qurtardı getdi. Sonra nə mən bir iş görə bilərəm, nə də
heç kəs...

İ m a m y a r. Aha... Belə de... Onda, başına dönüm, bərk saxla, Allah
ələməmişkən itər edər, peşmançılıq olar. Buyur, buyur...

Çıxırlar. Onlar gedəndən sonra Y a q u t gəlib stəkanları yığır.

Yaşarın kimya şüşələrinə baxır. Tarın simini barmağı ilə tərpedir və divan üstə
oturub, pəncərəyə baxaraq oxuyur.

Y a q u t.

Mənə hər görün

Dedi daima

Ki gözəllərin

Vəfası yox.

Çəkil eşqdən

Uzaq eşqdən

Ki, səfası yox,
Cəfası çox.

Sənin ardınca
Yaşıl bağları,
Uca dağları
Aşaram, gözəl!

Sənin dərdindən
Gecə gülmədən,
Gündüz bilmədən
Yaşaram, gözəl...

P ə r d ə

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ DÖRDÜNCÜ GÖRÜŞ

Kənd sovetinin qabağında.
Solda axan çay, bataqlıq, arxada kənd, dağlar, ağaclar.

N ü s r ə t. Yaxşı, yoldaş Yaşar, indi bizi yaxşı-yaxşı başa sal görək bu necə işdir?..

Y a ş a r. Bilirsiniz, yoldaşlar, kəndimizin qabağından keçən bu çayı ki, özünüz bilirsiniz, hər il bu çay daşır, torpağı suvarır, yenə də çəkilir. Ona görə kəndimizin torpağı məhsuldardır, ancaq daşqından bataq əmələ gəlir. Odur ki, kəndimiz bütün ölkəmiz üçün qızdırma yuvasıdır.

İ m a m y a r. Doğrudur, atam, doğrudur. Kənd başdan-başa qızdırmalıdır.

T o ğ r u l. Tanya, sən replikaları da yaz...

T a n y a. Hamısını tutmaq olmur, vaciblisini sən də, mən də yazım.

Əmirqulu və Şərəbanı gəlirlər.

Ş ə r ə b a n ı. Hanı bu Nüsrət, yoldaş Nüsrət...

N ü s r ə t. Bircə dayan, ay Şərəbanı xala, otur, qulaq as, söz danışırıq...

Ş ə r ə b a n ı (*Əmirquluya*). Bas özünü yerə, səni əldən qoyan deyiləm.

Y a ş a r. Əlbəttə, suvarma işlərini düzgünləşdirməklə qızdırmanı aradan qaldırmaq olar. Traktor da salarsan, əmək azalar və məhsul çoxalar.

H ə s ə n. İştə, bizim də istidamız şurasıdır, binaən-əleyh...

Ə m i r q u l u. Dayan, görək, a Şindi Həsən. Sorasıdır, yox kükürdüdür.

Y a ş a r. Ancaq mənim sözüüm burasında deyil, yoldaşlar. Traktor da gəlsə, ancaq bu kəndin ətrafındakı yerlər işləmə bilər. Halbuki hökumətimiz ikinci beşillikdə sinifsiz cəmiyyət yolunda mübarizə apararkən biz kustar təsərrüfatda mıxlanıb qala bilmərik. Biz təsərrüfatı maşınlaşdırmaqla təbiətin əlində olan bütün sərvəti ancaq sinifsiz cəmiyyətin ixtiyarına verməliyik. Bizdən üç kənd aşağıda, Alakəndin solundan geniş bir duzlaq başlanır. Min verstlərlə bu geniş düzən otsuz-ələfsiz, faydasız yatıb qalmışdır.

İ m a m y a r. Var, var, elədir, Şordüzən... Şordüzən... nə ucu var, nə bucağı...

Y a ş a r. Bu gəlişdən bizim məqsədiniz o yaramaz düzü işə salmaqdır.

N i y a z. O duzlaqda şey əmələ gəlməz ki...

İ m a m y a r. Bir hövsələni basın da. Bu xalq elm oxuyub, məktəb qurtarıb, sənəcən bilmir yəni... hələ bir şey bilir ki, deyir də.

Y a ş a r. Əmələ gələr, yoldaşlar. Dövlət laboratoriyası kimyəvi bir tərkib ixtira edibdir ki, duzu bitərəfləşdirir.

Ə m i r q u l u. Necə, necə... bitərəfləri duza qoyurlar?..

N i y a z. Dayan, adə... duza qoyurlar! Yox bir turşuya qoyurlar.

Y a ş a r. Dayanın, yoldaşlar, mən bu saat sizə yazı ilə başa salım (*Taxtada yazır*). Baxın, bu natri xlor NaCl, deməli, duz tərkibi belədir: NaCl + NO + N₂SO₄ deməli, duz artır üstünə haş iki o. Başa düşdünüz, yoldaşlar?

Ə m i r q u l u. Aşı başa düşdük, ancaq "o"-yi başa düşmədik.

Y a ş a r. Aş yox, yoldaşlar, haş, haş... yəni müvəllidilma, hidrogen... başa düşdünüz?...

İ m a m y a r. Düşdük... düşdük, qardaşoğlu. Sən sözünü buyur.

T o ğ r u l. Hidrogen, yəni su qazı.

Ə m i r q u l u. Bəs, o “o” nədir?

Y a ş a r. “O”, yəni kislorod, oksigen. Başa düşdünüz? Yəni turşulu qaz. Başa düşdünüz?

Ə m i r q u l u. Aha, turşu... turşunu başa düşdüm, deməli, o aş, o da turşulu qaz. Deməli, turşu qovurma da...

İ m a m y a r. Qulaq as, ay Əmirqulu. Sonra da deyirsən arvad məni qapazlayır.

Ə m i r q u l u. Onu Allah döymüşdü. Kişidi bir də gəlsin, fənərlərəm gözünün altını.

Ş ə r ə b a n ı. Kimin gözünün altını, qolçomaq oğlu qolçomaq!

Ə m i r q u l u. Dayan, ay həyasızın qızı, görmürsən deyirlər kəndlilərə turşu qovurma verəcəklər!

Ş ə r ə b a n ı. Gözündən gəlsin, hələ dünən xoruz ölmüşdü, bişirdim verdim, təpdin gözünə ki...

Ə m i r q u l u. Ay anlamazın qızı anlamaz, belə xoruz çıxırtması demir ey, qaz çıxırtması deyir, qazdan turşu qovurma, başa düşdün? Ancaq öləsən də mən qazana əl vurmayaçağam.

İ s l a m. Qulaq asın, yoldaşlar, belə olmaz ki.

T o ğ r u l. Dayan, dayan, Yaşar, mən sənin sözlərini bunlara tərcümə eləyim. Yoldaşlar, Yaşar yoldaş bir dərman tapıb ki, duza qatışanda duzu əridir, eləyir torpaq. Başa düşdünüz?

H a m ı. Başa düşdük, başa düşdük...

T o ğ r u l. Hə, indi gerisini de, amma başına dönüm, dahı çox da dərindən qırıldatma... bu yazıqlar hidrogeni nə başa düşsünlər.

Y a ş a r. Demək, o dərmanı gübrə kimi duzlara səpmək, duzu yox eləmək lazımdır. Bunun üçün Alakənddə bir kimya zavodu, bir də elektrik stansiyası açılmalıdır. Çay barı içərisinə alınmalı, su elektrostansiyaya, oradan da dediyimiz geniş çöllərə buraxılmalıdır. Beləliklə, bir az keçmədən Şordüzən zəngin bir pambıq tarlasına çevrilmiş olar.

İ m a m y a r. Dayan, dayan. Yaxşı, qardaşoğlu, çay ki, barı içərisinə alındı, bəs onda bu üç kənd su üçün nə eləyəcək?

Y a ş a r. Bu kəndlərə su verilməyəcəkdir...

T ü r b ə t. Bəs bizim əkinlərimiz, bağlarımız nə olacaqdır?

Y a ş a r. Biz onları qurban verməliyik, çünki biz burada, tutaq ki, üç yüz hektar itiririk, əvəzində isə orada on min hektar qazanırıq.

İ m a m y a r. Aha... deməli belə...

S ə s l ə r. Heç belə şey ola bilməz... Biz burada zəhmət çəkmişik, kolxoz düzəltmişik. İndi sən gəl bizim suyumuzu kəs ki, nə var şorluğa sulayacağam.

Y a ş a r. Başqa yol yoxdur, yoldaşlar...

İ m a m y a r. Olmaz ki, qardaşoğlu, bura da su verəsiniz, ora da?..

Y a ş a r. Heç bir cürnən mümkün deyildir. Biz bu məsələni çox düşündük, başqa bir çarə yoxdur.

S ə s l ə r. Yoxdur, eləməyin...

Ə m i r q u l u. Neçin eləməsinlər, sizin mənfəətiniz vacibdir, hökumətin?..

N i y a z. Biz kəndlilər bir nəfər qalana kimi belə işə razı ola bilmərik.

H ə s ə n. Əfv edərsiniz, arqadaşlar. Burada bir sui-təfəhhüm əmələ gəlir, binaən-əleyh izah edilməlidir... Şurası çətindir ki, şorluq suvarılır, kəndimizin suyu kəsilir. Halbuki eyni zamanda hər ikisi də suvarıla bilər, məmafi!..

Ə m i r q u l u. Bizə mafə-zad lazım deyil.

T ü r b ə t. Bizim suyumuzu kəsməkdənsə, diri-diri mafəyə uzatsalar ondan yaxşıdır.

Ə m i r q u l u. A balam, qulaq asın, bir işi başa düşün, bəlkə hələ bizə mənfəəti var... Dahı bu adamların çiyinlərinə düşməyibdir ki, nə sənə, nə mənə, suyumuzu kəsinlər.

T ü r b ə t. Nə başa düşmək ey... Kolxoz dedilər, düzəltdik. Taxıl deyirsiniz, veririk. Bir Allahın suyu axıb gedir, onu da gəlmişsiniz ki, çəpər çəkəcəyik...

N i y a z. Biz kəndlilər bir nəfər qalana kimi beləncik sarsaq plana qol çəke bilmərik.

Ə l i y a r. Bəri gəlin, adə... bunlar özlərini rəngə salıblar...

N ü s r ə t. Yoldaşlar! (*Hamı dönür*). Mərkəzi Komitə bizə yazır ki, biz bu yoldaşlara hər bir bərdən kömək eləyək, daha orada yazılmır ki, üç kəndin suyu birdən-birə kəsilsin. Biz buna yol verə bilmərik. Biz bunu hələ sabah mərkəzdən soruşmalıyıq.

Y a ş a r. Yoldaşlar, siz burada bir şey itirmirsiniz. İntəhası, kolxozdur, bu vaxta kimi burada işləyirdi, buğda əkirdi, indi orada işləyər, pambıq əkər. Biz dörd yüz işçi gəlmişik, stansiyanı tikib yenə qayıdacağıq. Bu quruluş sizin üçün qalacaq. Siz fabrikalarmıza pambıq verərsiniz, fabrikalar da sizə çit.

T ü r b ə t. Xeyr, biz öz dədə-babalarımızın sümüklərini qoyub sorruğa gedə bilmərik.

Ə m i r q u l u. Nə üçün gedə bilmərik? Belə gedərəm ki... ancaq bir şərtənən: pambığı əkərəm, qurtardı getdi... dahı o xəmir tabağınyan işim yoxdur. Arvad da qapazlasa, qoysunlar fənərləyim gözünün altını...

Ş ə r ə b a n ı. Səni Allah döymüşdü. Yoldaş Yaşar, mən hamısından qabaq gedərəm, ancaq bu qolçomaqdır, yalan deyir.

T ü r b ə t. Əgər biz kəndlilərdən soruşursuzsa, biz razı deyilik, yox əgər bizim saqqalımıza soğan doğrayırsınız, onda özünüz bilin...

N i y a z. Kolxozdur, burada da vardır, dahı bizi dağa-daşa, niyə salırsınız?..

Y a ş a r. Yoldaşlar...

H ə s ə n. Binaənəleyh, kəndlilər razı deyil və hagəza heç kəs razı deyil... Məmafı!..

Ə m i r q u l u. Bircə mən bilmədim o mafə hansıdır ey!

Ş ə r ə b a n ı. Mafə odur ki, sənin özünü o mafənin içinə uzadacaqlar...

Ə m i r q u l u. Şərəbanı, dilini kəs, Allah haqqı, fənərlərəm gözünün altını.

T ü r b ə t. Biz kəndlilər razı deyilik, qurtardı, getdi.

S ə s l ə r. Özlərindən hoqqa çıxarırlar...

T o ğ r u l. Yoldaşlar...

İ m a m y a r. Bağışla, qardaşoğlu. Ay camaat, adam bir şeyi başa düşər, sonra danışar. Bu adamlar, çiyinlərinə düşməyib ki, boş yerə nə sənə, nə mənə, bizim suyumuzu kəssinlər. Deməli, bir şey fikirləşirlər də... Elə deyil, qardaşoğlu, ya bəlkə biz qanmırıq?

T o ğ r u l. Elədir, dayı...

T ü r b ə t. Suyumuzu kəsir qoyur bir yana, dahı bunun nə fikirləşməyi?

İ m a m y a r. Suyu kəsir, burda on arşın yer itirir, orda min arşın qazanır. Bir abbası atır lətəryə, min manat qazanır. Belə deyil, qardaşoğlu, ya bəlkə biz qanmırıq?!

Y a ş a r. Elədir, elədir, dayı...

İ m a m y a r. Deməli, hökumət burda bir şey itirmir, qazanır. Qaldı indi biz kəndlilər necə, dahı hökumət bizim suyumuzu kəsəndən sonar bizi siçan kimi acından qırmayacaq ki, intəhası deyəcək ki, kolxozsan, burda işləmərdin, get orda işlə, taxıl əkirdin, pambıq ək. Belə deyil, qardaşoğlu, ya bəlkə mən yaxşı qanmıram?

Y a ş a r. Belədir, belədir, düzdür, dayı...

T o ğ r u l. Doğrudur...

İ m a m y a r. Ancaq indi burda bir məsələ var. Sən burda, tutaq ki, əkirdin buğda, həyətidə alman da var, gilasin da var. Hökumətə verəni verirdin, yerdə qalanını da satırdın, ya da yeyirdin. Amma indi pambıq əkəndən sonra nə bazara çıxarıb sata biləcəksən, nə yeyə biləcəksən, verəcəksən hökumətə. Əlbəttə, onda hökumət də sənə gərək çörək də versin, başqa şeylər də versin. İndi ola bilər, bir gün versin, tox olasan, bir gün vaqon geciksin, ac qalasan...

T ü r b ə t. Kişinin ki taxılı başının altında olmadığı, ruzusunu əvvəldən tədarük etmədi...

İ m a m y a r. İndi nə olsun. Sən burda beş şahı itirirsən, hökumətimiz milyon qazanır. Bizim borcumuz nədir? Həlbəttə, hər şeyə qatlaşmaq. Biz indi bir az ağırlıq çəkirik, əvəzində uşaqlarımız üçün yaxşı olar. Pambıq da hələ fabrikalarmıza gedir də... Bəs o çiti hardan geyirsən? İntəhası bir-iki əl çətin olar. Sonra düşər bir nizama. Neynək, az-az yeyərik, qənaət elərik. Atam, biz yoxsullar öyrəncəliyik: aş olmaz, bozbaş yeyərik.

Ə m i r q u l u. Elə niyə? Bəs o turşulu qazı kim yeyəcək? Yenə də siz?

N ü s r ə t. Səs salmayın, yoldaşlar!

İ m a m y a r. Əmirqulu, adam tək öz qarnını fikirləşməz. Camaatın xeyrini fikirləşər. Elə deyil, qardaşoğlu, ya bəlkə mən yaxşı qanmıram?!

Y a ş a r. Belədir, dayı! (*Əl çalır*). Mən çox sevinirəm ki, sadə bir kəndli, kolxozçu vəziyyəti bir çoxlarından yaxşı düşünür.

N ü s r ə t. Dayanın, yoldaş Yaşar... Siz birdən-birə üç kəndin suyunu kəsmək istəyirsiniz. Buna heç bir partiya təşkilatı razı olmaz.

İ m a m y a r. Üç kənd batar, əvəzində yüz kənd tikilər... abad olar...

Ə m i r q u l u. Yəni su bizim nəyimizə lazımdır ey, pambığı özləri verəcəklər. Xəmirdən-xəmirə su lazım olacaq, odur ey, Şərəbanı ölməyib ki...

Ş ə r ə b a n ı. Eh... səni Allah döymüşdü, mən su gətirim. Yoldaş Nüsrət, bu qolçomaqdır, məni dəstimar eləyir, danışanda da basır məni altına, hər yerimə gəlir, vurur.

Ə m i r q u l u. Yalançının atasına lənət. Yoldaş Nüsrət, sən atovun goru, bir de görüm, arvadın kişini qapazlamağa ixtiyarı var? Sən hələ

mənim çuxamı yırtmışsan, əvəzində sənın darbalağını yırtsam, məndən köpək oğlu yoxdur.

Ş ə r ə b a n ı. Səni Allah döymüşdü, qolçomaq oğlu qolçomaq...

N ü s r ə t. Yoldaşlar, qulaq asın. Ay Şərəbanı xala! Yoldaşlar, məsələni qurtarmaq lazımdır. Partiya komitəsində danışarıq, sonra məlum olar...

Ə m i r q u l u. Mən əgər yoxsulam, mən razıyam. Nə təfəvütü var – əkmərəm buğda, əkərəm pambıq, təki çörəyimi versinlər, ancaq təndirə girməyəcəyəm...

Ş ə r ə b a n ı. Səni Allah döymüşdü...

N ü s r ə t. Yaxşı, məsələ qurtarır, biz gedək (*Nüsrət gedir*).

T o ğ r u l. Yaxşı, bu nə oldu? Oturdular, danışdılar, getdilər!..

T a n y a. Məsələni partiya komitəsinə yazmaq lazımdır.

Y a ş a r. Sən yaz, Tanya, sabah göndərərik.

İ m a m y a r. Bilirsən, qardaşoğlu, bunlar hamısı dərrakəsizlikdəndir. Partiyaçı olanda nə olar. Mən sovet sədri olsaydım, beləncik məsələni heç danışmağa qoymazdım.

T a n y a. Mən hamınızın danışdığını yazmışam. Hamısını partiya komitəsinə göndərəcəyəm.

İ m a m y a r. Göndər, mən qorxmuram. İndi qanacağım orayacandır, onu deyirəm. Düz olmaz, deyərlər mənə qanmırsan, mən də ağzımı yumub oturaram.

Y a ş a r. Mənim ayaqlarım kəsilir, Toğrul!

T a n y a. Mən də yorğunam...

Y a ş a r. Gedək də, Toğrul, mən çay qırağını gözdən keçirəcəyəm. Bir azdan adamlar yığışar, yenə danışarıq.

T o ğ r u l. Gedək də, bir şey ki, çıxmadı, dahı kimi gözləyirik.

İ m a m y a r. Gedin, gedin!... Ay qız, Yaqut, nə oldu qız kəsmiş! Sən də get, uşağcın bir şey-mey tədarük elə, indi qayıdar, yorğundur, bir az dincəlsin.

Hamı gedir. Səhnədə ancaq Imamyar, Mirsəqulu və Türbət qalır.

T ü r b ə t. Mənə bax, Imamyar, dahı bu məsələ qurtardı görəsən?..

İ m a m y a r. Nə qurtardı! Sizin bilmirəm başınıza at vurub, topuğunuza at vurub, onların heç biri məsələnin günhünü anlamırlar. Onların partiyadan belləri bağlı olmasa, belə qələti eləyə bilməzlər. Bu məsələ keçəcəkdir. Partiyamız da ki, deyir dahı nə söz ola bilər?

T ü r b ə t. Pambıqdan bizə nə olacaq? Ək, ver hökumətə. Yaxşı, o ki, Nəcəfqulu sənin üçün qıraqda əkir, o nə olacaq?

İ m a m y a r. İndi qıraqda sən də əkdirsən, o da əkdirir, bir mən deyiləm ki... Sənin bağı yoxdur, ağacın yoxdur, mənə nə var. Mən hər cür olsa öz başımı girləndirərəm. Vay əlsiz-ayaqsızların halına.

T ü r b ə t. Pambıq əkib hökumətə verməkdənsə, gedib adam qəbrə uzansa, daha yaxşıdır.

M i r s ə q u l u. Axı burda neyləmək olar?

İ m a m y a r. Dahı eləyən özgədən soruşmaz ki!.. Bir şey eləyən də olsa, gərək o Yaşara eləyə. O olmasa, o biriləri bir qələt eləyə bilməzlər. Eləyən də gərək belə eləsin ki, qabaqca üstünə bir pırçım atıb, işdən çıxartdırsın. Ya da elə eləsin ki, özü işdən əl çəksin... Buna da ki, mən razı olmaram.

T ü r b ə t. Necə axı ey... nə yolnan?

İ m a m y a r. İndi eləyən yolunu da tapar da... Adam durmasın yamanlığa, durandan sonra çox yol tapılar! Odur elə biri bizim Yaqut məsələsi, ya başqa məsələ, ancaq mənə də nə düşüb ey, iki batman yerdir, əkmərəm də... Mən, atam, hökumətə yamanlıq eləmək istəmirəm.

T ü r b ə t. Bəs bu xalqın bağı, əkini? Su ki, kəsildi, hamısı öldü, getdi də, İmamyar! Sən gəl bu işə bir yol tap.

İ m a m y a r. Yox, atam, məni bu işə qatışdırmayın, mən bacarmaram, yəni bacararam ha, ancaq mənə nə düşüb ey. Eləyən gərək elə eləsin ki, dahı heç bir şeydən qorxmasın. Atmaq lazım gəldi atсын, öldürmək lazım gəldi öldürsün.

T ü r b ə t. Ölmək ölməkdir, dahı xırıldamaq nə deməkdir? Hər nə cür olsa, bu plan gərək dağılsın. Qurtardı getdi... nə deyirsən?..

İ m a m y a r. Vallah, nə deyim, işinizə baxın da... Mən hələ qalmışam cənnətnən cəhənnəm arasında: nə olardan keçə bilirəm, sizə də yazığım gəlir. Deyirəm evin getdi, malın getdi, dahı sonra sən özün nəyə lazımsan?

T ü r b ə t. Sən istəmirsən, özün bil, mən eləyəcəyəm.

P ə r d ə

BEŞİNCİ GÖRÜŞ

Çay sahilində bənd tikilir. Stansiya inşaatı yarıya çatdırılmışdır.
Yüzlərcə işçilər çalışırlar.

İ ş ç i l ər i n s ə s l ər i. Bir, iki, bir də, hop!.. Bir, iki, bir də, hop! Daş ver!
Şalbanı tut! Mişarı gətir! Taxtanı çək! Səməndi tök! Bir, iki, bir də, hop!

İ m a m y a r (*Türbətə gəlir*). O çürük şalbanları taxta bəndin altına kim qoyub?

T ü r b ə t. Sən özün ayırdın verdin, biz də qoyduq da... Toxunan kimi taxtabənd yatacaqdır... Vay onun altında qalanın halına!

İ m a m y a r. Mən ora sağlarımı da qoymuşdum, çürüklərini atmaq olmazdımı?..

T ü r b ə t. Mən hələ bildim ki, sən özün elə istəyirsən.

İ m a m y a r. Mənim çiyinlərimə düşməyib ki. Yaxşı, cəhənnəmə olsun, keçib, dahı səs salma! Axır bilirəm, siz məni bir cəncələ salacaqsınız. Mən dahı gedirəm, sən orada ol.

Hərəsi bir yana gedir. Bir azdan T o ğ r u l gəlir.

Y a ş a r (*qarovul budkasından əlində sirkul çıxıb Toğrulu görür*). Toğrul, kimi axtarırsan?

T o ğ r u l. Bir ədəd sinif düşməni axtarıram.

Y a ş a r. Sinif düşməni nə eləyirsən?

T o ğ r u l. Mübarizə aparmaq istəyirəm. Kəndə gəldin sinif düşməni ilə mübarizə aparmadın, nə ləzzəti?

Y a ş a r. İşini gör, adə... kənd başdan-başa kolxozdur, burada sinif düşməni nə gəzir.

T o ğ r u l. Bəs bu qəzetlər gündə nə yazırlar. Sinif düşməni belə gəldi, qolçomaq belə getdi, ayağı dəyənək belə getdi. Şəklini də çəkirlər, belə-belə dişləri, belə-belə gözləri. Hələ gözüüm oyan-buyandadır ki, görüm bir yekədiş hayandan taparam. O gün birini gördüm, qabaqdan bir dişi gözüümə bir az böyük göründü. Düşdüm dalınca. Hər kimdən soruşdum, dedilər: Allahın lap lüt bəndəsidir ki, xalis tülüngi. Birbaş raykoma kimi getdim dalınca. Mənə elə gəlir ki, bu köpək oğlunun xarabasında nəhs kimi heç kökündən yekədiş adam yoxdur. Hamısının dişi xırda mirvari kimi, illah ki, bizim o Yaqutun dişləri, elə bil incidir, sapa düzülüb.

Y a ş a r. Ey, ey! (*Qollarını çırmayır*). Smatri!

T o ğ r u l. Balam, nə olar, yoldaşlıq deyil... Gəlsənə, aşna, doğrudan da əyri-dəyişik eləyək. Yaqutu mən alım, Tanyanı sən. Özü də boğucu qaz da ixtira edibdir. Bütün ağcaqanadları qırıb-çatar səninçin.

Y a ş a r. Mənə bax, uzun danışma, bu saat adam göndər Çinar kəndin üstündəki şalbanları bir yerə bağlasınlar, atsınlar çaya, burada tutarıq. Tanya hanı?

T o ğ r u l. Tanya kəndlilər ilə çənə-boğazdadır. Köpək uşağı işləmək istəmirlər. Adanı görəndə başlayırlar: çörək nə oldu, qənd nə oldu, çay nə oldu, pul nə oldu? Gördüm iş şuluqdur, qoydum qaçdım. O yenə arvaddı, bir az utanırlar.

Y a ş a r. Bakıya teleqraf göndərdiniz?

T o ğ r u l. Üst-üstədən dördünü...

Y a ş a r. Bu gün də pul gəlməsə, işlər yaman olacaq. Yenə işçilər başa düşürlər, amma kəndlilər cəncəl salırlar.

T o ğ r u l. Sən öləsən, İmamyar olmasa, bir köpək oğlu işləməz. Birini danlayır, biri ilə üzleşir, birini qovalayır, başa salır, yazıq lap qabıqdan çıxır...

Y a ş a r. Özü də ağıllı, qanacaq, aktivist.

T o ğ r u l. Yaxşı ki, sən qarovul və təsərrüfat işlərini ona tapşırıdın...

Y a ş a r. Mənə bax, Toğrul, gəlsənə sən raykomdan bir-iki günlük, bir-iki min manat borc alasan, işçilərə az-az paylayaq.

T o ğ r u l. Yox, aşna, mən o gün də səkkiz min almışam. İndi də sən özün get...

Y a ş a r. Mənim ilə arası yoxdur. Təzə gələndə ona opportunist demişəm, məndən xoşu gəlmir...

T o ğ r u l. Partiya komitəsindən bir vıqovor basıblar belinə hələ o iş üçün. Amma mənimlə arası kökdür.

T ü r b ə t (*gəlir*). Yoldaş Yaşar! Durmuşsuz burda, işçilər hamısı işi atdılar, düzəldilər yola...

T o ğ r u l. Bəs İmamyar orda yoxdur?

T ü r b ə t. İmamyar orda yoxdur, yenə orda olsaydı, birtəhər qoyardı boyunlarına...

T o ğ r u l (*Yaşara*). Yaxşı, sən get ora, mən yenə gedim raykoma, görüm bəlkə, Nüsrəti birtəhər iş üstə qoydum, bir-iki min manat qopardım (*Gedir*).

Y a ş a r. Gedək, görək.

T ü r b ə t. Kəndlilər deyirlər: ac-acına, qəndsiz-çaysız adam işləyə bilməz ki...

N i y a z, İ m a m y a r v ə Y a q u t gəlirlər.

N i y a z. Həzrətabbas haqqı sən bütün kənddə mənim papağımı yerə soxmuşsan, o nə köpək oğludur ki, mənim qızım onunçün çay gətirsin. Çatan üzümə bir söz deyir. Kasıbam əgər, onsuz da kasıbam. İncinar olmasın ki, lap babası olsun. Həzrətabbas haqqı doğraram hamısını.

İ m a m y a r. Sən də, atam, qurtar, sonra mən danışaram.

N i y a z. Nə deyəcəyəm ey... Onu da korlamışsan. Çatan da kənddə bir söz deyir. Mala şərik deyilsən mənən ki...

Y a q u t. Mən heç bilmirəm neynəmişəm ki, mənə acıqlanırsan.

N i y a z. Səsini kəs. Itin balası, vurram dişlərin tökülər qarnuva. Həzrətabbas haqqı doğrayacağam səni...

İ m a m y a r. Bura bax, ey... qurtardın ki dahı baş götürmə. Adam uşağı hər şey üstə söyməz. Bu xalq namusunu çöldən tapmayıb ki. Gördün onu bir pis əməldə, vur, öldür... mən də sənənlə. İndi ki, bu yazıq bir şey eləməyib. Çörək gətirəndə nə olar?

N i y a z. Belə, heç mən istəmirəm ki, kökündən onunla danışsın. Sən mənim uşağım üçün vəkillik niyə eləyirsən! Mənimlə şərikli uşaq əkmissən?

İ m a m y a r. Balam, o yazıq sənə bir yamanlıq eləməyib ki. Aparıb can kimi qulluğa qoyub, sənənlə çul-çuxan düzəlibdir...

N i y a z. Mən namusumu satan adam deyiləm. Aləm işləyir, mən də onların biri, uşağım bura nə dəxli var...

İ m a m y a r. A balam, deyir palaza bürün, elnən sürün! Görürsən xalq öz arvadının çarşabını götürür, sən indi balaca uşağı qəfəsə salmayacaqsan ki. Haçan gördün bir əskik iş gördü, vur, öldür. Gəlmədim dalınca, deyinən belə...

N i y a z. Yaxşı da, görərik də... (*Düzəlir yola*).

İ m a m y a r. Yeri, yeri... get işüvün üstünə. Dahı işi atıb ağzını ayırma, min göz baxır (*Niyaz gedir*). Yaxşı, dahı sən də tökmə gözlərvün yaşını. Yenə neynəmişsən məgər?

Y a q u t. Heç nə... helə-belə! Deyir nə üçün onunla danışırısan...deyir Səfərgil gülürlər mənə...

İ m a m y a r. Doğru deyir də... hamınız elə bir tumnansınız, işin nə dalını yoxlayırsınız, nə qabağını... Mənə bax... bunun başında ağıl-

zad yoxdur, vurar bir xata çıxardar, əngələ düşərik. Sən o gədəni də çox üzə çıxartma. Yox, əgər həqiqətən, ürəyindən bir şey keçir... deyinən ona, götürsün səni başı səlamətliynən rədd olsun burdan... belə olmasın ki, başımız xataya düşsün...

Y a q u t. O getmək istəmir...

İ m a m y a r. Demişsən? (*Yaqut başı ilə "hə" deyir*). Yəni axtarsan, ona da çox etibar yoxdur. Bir urus qızını da salıb yanına, kim bilir kimdir, nəçidir...

Y a q u t. Deyir, o heç nəyim deyil...

İ m a m y a r. Elə deyər də, bəs nə deyər... İndi ki, heç nəyi deyil, təkbaşına qaya altında nə azarları var! Mənə bax! Bu Niyazın da üzastarı yoxdur. Dahı mən öldüm onun dərdini çəkməkdən. Kluba göndərdim səni bir dava çıxdı, məktəbə göndərdim, bir dava çıxdı, axırda da verdi bir otaylıya ki, nə var naçalnikdir. Ağladın, sıtqadın ki, onunla da bir cəncələ düşdük. Mənim bir sözüüm yoxdur. Doğrudan da əgər ürəyində bir şey var, de, ona, götürsün səni rədd olsun buradan. Yoxsa bir cəncəl çıxsax, mən dahı qarışan deyiləm, özünüz bilin.

Y a ş a r. Ay dayı, sən oturmuşsan burda, yenə də kəndlilər cəncəl çıxarmışdılar. Gücnən, bəlaynan sakit eləmişəm onları.

İ m a m y a r. Mən də hələ onların əlindən qaçmışam. Deyir, adamın gərək dərrəkəsi olsun: ya özü qansın, ya da özgəsi deyəndə başa düşsün. Hələ hamısı öz qarnını güdür, dahı sabahı fikirləşən yoxdur ki... Xalq burada sosialist tikir, bunlar rəhmətlik uşağı bir girvənkə çörək üçün qırğın salırlar.

Y a ş a r. Ürəyim lap getdi acından...

İ m a m y a r. Odur, qız çörək gətirib səninçin, otur bir az sal ağzuva! Sən də lap özünü şəhid eləyirsən: nə yemək bilirsən, nə yatmaq. Nə xəbər məgər, canını çöldən tapmamısan ki...

Y a ş a r. Baxmırsan da iş getmir axı...

İ m a m y a r. Zalım uşağı bir başa düşmür ki, eşşəyə minmək bir eyib, düşmək iki eyib. Biz ki, işə başlamışıq, gərək yaman, yaxşı axıra vuraq, gərək nə olur. Deyir: çünki oldun dəyirmançı, çağır gəlsin dən Koroğlu... Sən çörəyini ye, mən gedim görüm neyləyirlər (*Gedir*).

Yaqut çörəyi Yaşarın qabağına qoyur.

Y a ş a r. Bu saat, əllərimi yuyum (*Gedir*).

Ş ə r ə b a n ı (*Əmirqulu ilə araba sürərək gəlirlər*). A kişi, nə üçün güc vurmursan? Beləvi azar almayıb ki? İstəyirsən bütün güc mənim üstümə düşsün!

Ə m i r q u l u. Adə, ay zalımın qızı, hara itələyim. Çarx çıxıb daşın üstünə, daşı at o üzə, bir yol aç, mən də itələyim də...

Ş ə r ə b a n ı. Sənin daşnan işin olmasın, sən güc vur!

Ə m i r q u l u. A köpək oğlunun qızı, hara güc vurum? Doğuram bəyəm, güc vurum... Daşları at, yol açılsın, sonra güc vurum də...

Ş ə r ə b a n ı. Sən özün gəlib açə bilmirsən yolu?

Ə m i r q u l u. Qabaqda sənsən, mən? Atova lənət, məni bununla bir yerə salan...

Ş ə r ə b a n ı. Köpək oğlu, qolçomaq köpək oğlu, burda da istəyirsən məni dəstimar eləyəsən, güc vur deyirəm sənə...

Lapatkanı götürür, onun dalınca qaçır.

Ə m i r q u l u (*daldalı qaçaraq*). Bax, Şərəbanı, ləpətgəynən gəlmə, ləpətgəni yerə qoy deyirəm sənə. Həzrətabbas haqqı fənərlərəm gözüvün altını...

Ş ə r ə b a n ı. Məni, məni? (*Əlbəyaxə olurlar*).

Ə m i r q u l u. Çuxamı burax, çuxamı yırtma deyirəm sənə...

Ş ə r ə b a n ı. Məni, məni qolçomaq köpək oğlu? (*Əmirqulunu yerə yıxır*).

Y a ş a r (*gəlir*). Ay Şərəbanı xala, sən bu qolçomağı məgər ləğv eləyib qurtarmamışsan?

Ş ə r ə b a n ı. Yoldaş Yaşar, mən bunnan işləmək istəmirəm. Bu qolçomaqdır. Canını azar alıb: nə güc vurur, nə itələyir. Məni bir ayrı arabaçıynan sal. Bu saat gedəcəyəm kənd sovetinə, görüm sən nə deyib güc vurmursan.

Ə m i r q u l u. Yaxşı, köpək oğlunun qızı, mən də elə-belə gedirəm kənd sovetinə, əgər sənin tumanuvu çıxartdırıb, miyantəngüvə döydürməsəm, məndən köpək oğlu adam yoxdur. Düş qabağıma! (*Gedirlər*).

Y a ş a r (*oturur çörək yeməyə*). Ay sağ ol. Yaqut, qiyamət qızsan... İşləri yoluna salan kimi, birbaşa səni aparacağam şəhərə, əmini də. Gedərsənmi, Yaqut?

Y a q u t. Hələ belə qoymazlar...

Y a ş a r. Həldə belə, necə yəni hələ belə? Hələ belə aparmaram ki, yaxşı-yaxşı apararam, maşınnan apararam.

Y a q u t. Apar məni, Yaşar, tez apar, hələ bu gün apar. Sonra özün qayıdarsan. Yox özün də qayıtma! Bu kəndə gəlmə, bu kənd yaxşı deyil.

Y a ş a r. Yaxşı deyil?.. Neyçin, lap qiyamət kənddir ki, başdanbaşa kolxoz, çay, göyerti... Ancaq bir az ağcaqanad adamı dişləyir.

Y a q u t. Burda ağcaqanad çoxdur. Sən burda qalma...

Y a ş a r. Yox, Yaqut, indiki halda məni öldürsələr də, bir addım o yana gedə bilmərəm.

Y a q u t. Sən ondan ayrılı bilmirsən?

Y a ş a r. Kimdən?

Y a q u t. O qızdan, Tanyadan. Sən hər gün onunla gəzməyə gedirsən.

Y a ş a r. Ha-ha-ha... O, azad bir qızıdır. Yaqut, biz gedib yerlərə baxırıq. Mən orda təcürbə üçün bağça salmışam. İstəyirsən işdənsənra gəl, sən də gedək...

Y a q u t. Yox, məni qoymazlar.

Y a ş a r. Kim, əmin?

Y a q u t. Yox, atam. Əmim söz deməz, atam qoymaz.

Y a ş a r. Əmin yaxşı adamdır, Yaqut. Ağıllı adamdır...

Y a q u t. Yox... əmim... (*Bir söz demək istəyir, yenə də saxlayır*). Gedək bu kənddən, Yaşar, gedək, qaçaq!

Y a ş a r. Daha qaçmaq nə üçün? Biz hələ səni xoşluqnan apararıq da. Qoy ancaq işimi qurtarım. Boynumda vəzifə var ey... Vəzifə bilirsən nədir? İş... Dur, hələ sənin üçün burda bir bağça salacağam ki...

T a n y a. Yaşar... Burdasan? Sən lap ağ eləmişsən ki... Get evdə çörək də ye, həm də bir az dincəl də, belə yuxusuz ölərsən ki. Vay, mən özüm də acından ölürəm ki...

Y a ş a r. Otur, Tanya, otur! Yaqut qiyamət bozbaş bişirib.

T a n y a. Yox, Yaşar! Çörəyini ye, gəl bir bax şalbanı suya basdırma bilmirik, su güclüdür, aparır. İşçilər dayanıblar (*Tanya çörəkdən bir parça kəsir*).

Y a ş a r. Gedək, gedək.

T a n y a. Çörəyini ye qurtar, sonra.

Y a ş a r. Çörəyi sonra gəlib yeyərəm... İşçilər boş dayanmasın. Küftədən götür, Tanya! Küftə qiyamətdir! Yaqut lap ustalıq eləyib...

T a n y a (*küftədən götürərək*). Yaqut yaxşı qızıdır.

T o ğ r u l (*gəlir*). Yaxşıdır da məni göndər pul dalınca, özün otur biri o yanında, biri bu yanında! Tanya, özüm ölüm yazaram kontrol komisyona, sən bir küftəyə allanıb mənim ailə həyatımı pozmaq istəyirsən...

Y a ş a r. Otur, otur, çörək ye... Nə oldu pul?

T o ğ r u l. Mən nə bilim nə oldu? Dedi indi gətirəmə. Yaşar, bu yaxşı deyil. Sən mənim ailə həyatımı pozursan; gah onu qaya altına aparırsan, gah ona küftə verirən... Allah haqqı, Tanya, acığımı çıxardarsan, alaram Yaqutu, ondan sonra adam istəyirəm özünü öldürsün...

T a n y a. Mən kərəm sənə demişəm mən səni sevmirəm. Yaşarı sevirəm. Başa düşdün?

T o ğ r u l. Elədir ki... elədir ki... Yaxşı, sonra görərik kim özünü öldürər?

Y a ş a r. Adə, bir az küftə götür, görək şalban nə oldu?

T o ğ r u l. Yemirəm, cəhənnəmə olsun sənün küftən (*Gedir*).

Y a ş a r. Kişi qısqanır da... güc deyil ki... Gedək görək, Tanya. Yaqut, istəyirsən sən get, mən bu saat gəlirəm.

Y a q u t. Yox, gözləyirəm, qabları aparacağam.

Y a ş a r. Yaxşı, bu saat. Görüm bu şalbanın hesabı, sözü nədir ki, suya batmaq istəmir.

Gedirlər. Yaqut onların ardınca baxır, sonra başını aşağı salıb ağlayır və ağacla yerdə nə isə çəkir... Uzaqdan kim isə oxuyur.

İ m a m y a r (*gəlir*). Hə, nə oldu, hələ getməmişsən?

Y a q u t. Qabları gözləyirəm.

İ m a m y a r. Nə danışdırdınız burda?

Y a q u t. Heç nə.

İ m a m y a r. Bəs nə deyirdin ki, əmim belə, əmim elə...

Y a q u t. Deyirdim əmim yaxşı adamdır, atam acıqlanır.

İ m a m y a r. Atan adam deyil ki! Yamanca başımı cəncələ saldım. Bircə səni burdan rədd eləyə bilsəydim.

Y a q u t. O getmək istəmir...

İ m a m y a r. İstəmir?

Y a q u t. Deyir işi qurtarmamış heç bir yana gedə bilmərəm.

İ m a m y a r. Yalan deyir köpək oğlu. Başı qızıyıb o urus qızına, dahı onu anlamır ki, dünyayi-aləm düşməndir ona. Yaxşı, daha ax-

şamdır... Gələn kimi çörəyini yesin, tez qabları apar get! O gərək ki, evə getməyəcək, urus qızıynan sözləşirdi. Hələ burdan yenə qaya altına gedəcəklər...

Gedir. Yaqut tək düşünür və ağlayaraq oxuyur.

Y a ş a r (*gəlir*). Yaqut, sən hələ getməmişsən?.. Bu nədir, qız, sən ağlayırsan?

Y a q u t. Gedək, Yaşar, burdan... Mən hər şeyi deyə bilmirəm, gedək burdan...

Y a ş a r. Sənə nə olmuşdur, Yaqut, ağlayırsan?

Y a q u t. Gedək Yaşar, sən allah gedək. Mən buradan qorxuram, sənincin qorxuram.

Y a ş a r. Ağlama qız, dəli deyilsən ki... Nədən qorxursan? Mən özüm atanla danışıram, göndərəm səni şəhərə, öz evimizə... əmin aparar qayıdar yenə... Gözlərini sil, başını yuxarı tut görüm (*Yaylıği ilə onun gözlərini silir*).

Bu aralıq N i y a z, T ü r b ə t, Ə m i r q u l u ,
Ş ə r ə b a n ı v ə b i r n e ç ə i ş ç i g ə l i r...

N i y a z (*Yaşarı Yaquta mehribanlıq edən görüb*). Adə, köpək oğlu, sən indi bu xalqı belə biqeyrət hesab eləyirsən ki, a, günün günorta çağı...

Yaşarla Yaqutun üzərinə atılır.

Ə m i r q u l u. Niyaz, Niyaz... (*Niyazı tutur*).

N i y a z. Burax, deyirəm sənə, mən bu vaxtacan namussuzluqla yaşamamışam.

İ m a m y a r (*gəlir*). Yenə nə var, adə, nə olub, aləmi yığıb doldurmuşsan bura, nə olmuşdur?

N i y a z (*İmamıyara*). Sənin atovu yandıracağam, köpək oğlu. Mənim başıma bu oyunları açan sənsən. Buraxın məni.

İ m a m y a r. Nə olmuşdur axı, ay gic oğlu gic? Adamın gərək dərrakəsi olsun (*Əmirquluya*) Sən yeri, adə, gör Nüsrətdən-zaddan kim var, çağır gəlsin bura, bəlkə bu gic oğlunun ağzını yumsunlar (*Əmirqulu qaçır*). Camaat içində biabır elədi bizi.

N i y a z. Buraxın məni, deyirəm sizə.

İ m a m y a r (*Yaquta*). Nə var, ay Allah öldürmüş, yenə nə olmuşdur, biabır elədin qoydun bizi.

Y a q u t (*ağlayır*). Mən ağlayırdım.

İ m a m y a r. Zəhrimar ağlayırdım, dərd ağlayırdım (*Yavaşca*). Deyinən ki, məni güc ilə tutmuşdu. Yoxsa bu it balasının ağzını yummaq olmaz, qırar çatar aləmi.

N i y a z. Səni mən parça-parça doğramasam, atamın belindən gəlməmişəm. Qoy sonra güllələsinlər məni. Soxdun axır papağımı yerə.

İ m a m y a r. Adam ol, adə, adam ol, adə, aləmi özünə güldürmə.

Y a ş a r. Niyaz, sən bir qulaq as...

N i y a z. Asmıram qulaq, köpək oğlu.

İ m a m y a r (*Yaquta*). Sən eşitdin mən nə dedim?

Y a q u t. Mən axı...

İ m a m y a r. Səsinə kəs, itin balası. Dahı iş-işdən keçibdir, sən de, sonra mən özüm hamısını düzəldərəm. Eşidirsən, yox?

Y a q u t. Eşidirəm.

N ü s r ə t, T o ğ r u l, H ə s ə n, Ə m i r q u l u g ə l i r.

N ü s r ə t. Bu nə vurhavurdur? (*Niyaza*) Nə var, nə olmuşdur?

N i y a z. Güllələyin məni, qoy biryolluq qurtarım gedim.

N ü s r ə t. Dayan görüm, nə olmuşdur?

T ü r b ə t. Canım, kişi doğru deyir də... Sən incinarsan, gəlmişsən, işini işlət, dahı xalqın arvad-uşağınyan nə işin var!

T o ğ r u l (*Yaşara*). Nə var, adə, neyləmişsən?

Y a ş a r. Heç nə, adə... kişi hələ özbaşına özündən çıxmışdır.

N ü s r ə t. Bircə hamınız sakit olun.

T o ğ r u l (*işçilərdən soruşur*). Nə var, nə olmuşdur?

Ə l i y a r. Nə olacaq? Suyumuzu kəsir, qənd vermir, çay vermir, üstəlik bir arvad-uşağımıza da sataşır.

İ m a m y a r. Mən bir bilmirəm bu xalqa nə düşüb ki, ağzıgöyçəklik eləyir. Uşaq mənimdir, sizə nə var?

N i y a z. Uşaq sənə deyil, mənimdir, köpək oğlu. Mənim papağımı yerə soxan sənsən!

İ m a m y a r (*Nüsrətə*). Siz allah bunun ağzını yumun. Adam oğlusan, bir şey görmüşsən, dayan bir soruşarlar, bilərlər.

N ü s r ə t. Dayanın görüm. Nə var, adə Niyaz, nə olmuşdur? İstəyirsən elə tutub səni bassınlar dama?

N i y a z. Bassınlar da, güllələsinlər də.

N ü s r ə t. Yaxşı (*Yaşara*) Yaşar, nə var, nə olmuşdur?

Y a ş a r. Vallah, mən ki bir şey bilmirəm, mən özüm də məəttəl qalmışam.
Ə l i y a r. Necə ki, bir şey bilmirsən, bəs bu xalqın qızını qucaqlayan məndim?
İ m a m y a r. Sənə nə var, adə, axmaq oğlu axmaq, sən bu xalq üçün dilmanc-
zadsan?

Ə l i y a r. Dahı bu xalq gördüyünü deyir də... acığın niyə tutur?

N ü s r ə t. Sən dayan, İmamyar (*Əliyara*) De görüm nə olmuşdur?

Ə l i y a r. Heç nə... İmamyar bizi taxta üçün göndərmişdi . Üçdörd nəfərdik:
mən idim, Niyaz idi, Əmirqulu idi. Hələ içəri girdik, gördük bu qızın başını tutub
bərk-bərk qucaqlayıb. Niyaz hələ bunu görən kimi atıldı ki, tutdum onu.

N ü s r ə t. Əmirqulu, sən necə gördün?

Ə m i r q u l u. Onu gördüm ki, qucaqlaşıblar, ancaq hansı-hansını
qucaqlamışdı, onu yaxşı görmədim, yalan nə deyim.

Ə l i y a r. Xeyr, mən lap yaxşı gördüm: oğlan qızı qucaqlamışdı, qız onun
əlindən dartınırdı.

İ m a m y a r. Sən bir az da şan-şövkət ver!.. Hindi uşaqdırlar da, nə olsun,
xalqın qızını partapartnan götürüb qaçırlar, bu xalq söz eləmir (*İstehza ilə*) Oğlan
qızı qucaqlamışdı!

Ə l i y a r. Dahı, balam, acığın neçin gəlir? Kişi soruşur, biz də gördüyümüzü
deyirik də...

Ə m i r q u l u. Canım, bir qızın özündən soruşsanız. Bu işi çəkçevirə neçin
salmışsınız?

N ü s r ə t. Qız! Mənə bax, sən burda neyləyirdin?

Y a q u t (*ağlayır*). Mən çörək gətirmişdim.

H ə s ə n. Məməfi, binaən-əleyh, necə oldu ki, qucaqladınız?

T a n y a (*bayırdan*) Yaşar, Yaşar, nə var, nə olmuşdur? (*Gəlir*).

T o ğ r u l. Sən dayan, Tanya!

N ü s r ə t. Danış, qız! Qorxma... Gücnən qucaqladı, yoxsa...

Y a q u t (*İmamyarın göz təsiri altında deyir*). Gücnən.

N ü s r ə t. Bu da bizim injenerimiz. Kəndə iş üçün gəlib, iş qalıb bir yanda,
başlayıb...

N i y a z. Yaxşı, it balası, danışaram səninlə...

Ş ə r ə b a n i. Canım, o yazıq neynəsin... Deyir gücnən tutmuşdu da...

Bu halda T ü r b ə t b i r n e ç ə k ə n d l i ilə haray salaraq gəlir.

T ü r b ə t. Ay haray, köməyə gəlin, taxtabənd uçuldu, adamlar qaldı altında.
T o ğ r u l. Necə?

Qaçırlar.

N ü s r ə t. Kim qaldı altında?

T ü r b ə t. Dörd-beş nəfər.

H ə s ə n. Öldülər?

T ü r b ə t. Bilmirəm, şalbanların altında kim bilir nə oldu.

N ü s r ə t (*Yaşara*). Bu da sizin işiniz. Gəlin görək nə olmuşdur?

T o ğ r u l (*gəlir*). Çıxartdılar, ölən yoxdur. Heç bilmirəm necə işdir.

İ m a m y a r. Canım, adam da çürük şalbanı oraya qoyar? İndi səhv qoyublar, ya da hələ qəsdən qoyublar, düşmənimiz az deyil ki!..

N ü s r ə t. İnjener burada eşqbazlıq eləyir; səmərəsiz iş görüb. Biz hələ sabah mərkəzə bildirərik ki, bu barədə tədbir görsünlər.

Y a ş a r. Yoldaş Nüsrət, mən özümdə bir təqsir bilmirəm.

H ə s ə n. Məməfi baxmaq lazımdır.

N ü s r ə t. Onu lazımı yerində ayırırlar.

İ m a m y a r. Canım, burda elə bir iş yoxdur ki, kişini dustağa salırsınız.

N ü s r ə t. Dahı o sənin borcun deyil, yoldaş İmamyar. Mən eləyə bilmərəm ki, dedi-qodu üçün kəndlilərin əlinə material verilsin.

Y a ş a r. Onda mən belə bir şərait altında işləyə bilmərəm və işləmək istəmirəm.

N ü s r ə t. İstəmirsən?

Y a ş a r. İstəmirəm.

N ü s r ə t. İstəmirsən, özün bil. Toğrul, sən işləri təhvil al!

İ m a m y a r. Allah mərdüməzarın evini yıxsın, yıxdı uşağın evini.

N i y a z. Mənim də evimi yıxan sən oldun.

İ m a m y a r. Atam, qardaşım, nə istəyirsən? Mənnən mala şərik deyilsən ki... Qızını kluba göndərirəm, məktəbə göndərirəm, xoşun gəlmir, get başqa yerdə otur. Nə gözüm görsün, nə də deyim. Yerini yoxdur, bir daxmadı oturmuşsan boşalt, çıx get.

H ə s ə n. Gedək, yoldaş Yaşar, ispalkoma.

Hamı gedərkən İmamyar bərkdən Yaquta deyir.

İ m a m y a r. Qız, sən deyindən məni gücnən tutmamışdı, yazığı işə salarsan.

T o ğ r u l. Yoldaş Nüsrət, inandırırım sizi ki, iş belə deyil.
N ü s r ə t. Ola da bilər, Toğrul, ancaq bir iş ki, kəndlilərin ağzına düşdü, onu boş buraxmaq olmaz. Bir az keçər, sonra məlum olar.
T o ğ r u l. Axı, onu bura partiya göndərib.
N ü s r ə t. Xahiş edirəm sən mənim işlərimə qarışmayasan. Sən işləri təhvil al, qurtardı getdi. Hər şey üçün mən özüm cavab verəcəyəm.

P ə r d ə

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ ALTINCI GÖRÜŞ

İmamyarın otağı. Axşam. İ m a m y a r Yaşarın stolunun yanında oturub onun pakasına, sonra da stolun altındakı dinamit qutusuna baxır.

T o ğ r u l (*girəmək*) Yaşar yoxdur?
İ m a m y a r. Yaşar yazığın başına bir oyun gətirdilər ki, bir yerdə otura bilsin. Nə yeməyi yeməkdir, nə yatmağı yatmaq. Mərdüməzar oğlu yıxdı yazığın evini...
T o ğ r u l. Yox, dayı, sən elə demə, Niyaz yaxşı oğlandır. Mən sonradan öyrəndim. Bir az hələ boş qışqırığı vardır. Bərk dostlaşıb mənimlə. Srağagün bir pencək vermişəm ona, bir köhnə kepka vermişəm, geyinib, indi də deyir, evlənirəm. Gündə yanımda olur.
İ m a m y a r. Adamın gərək dərrakəsi olsun. İndi yəni qızı gizlədir? İş üstə gəlmir? Sizə gəlmir?
T o ğ r u l. Yox... iş üstünə də gəlir, bizə də gəlir, heç gizlənmir də. O gün evdən kağızlarımı gətirmişdi iş üstünə. Çox gözəl qızıdır.
İ m a m y a r. Ara yerdə çanaq o yazığın başında çatdadı. Sən də qabaq hər gün gəlirdin. O vaxtdan ki, yazığı işdən çıxartdılar, aynan, günnən görünürsən. Mənə atam həmişə deyərdi ki: yaddan adamçın qardaş olmaz.
T o ğ r u l. Yox, dayı!.. Vallah iş o qədərdir ki, lap başım hərlənir. Bu gün-sabah stansiyanı qurtarıyıq. Çayın da barısı bu gün qurtardı, bundan sonra tez-tez görüşərik.
İ m a m y a r. Görüşmək sənin olsun, bir gedib işini düzəltməyə nə var.
T o ğ r u l. Yox, mən o saat Bakıya kağız göndərdim.

İ m a m y a r. Bir halda ki, hər zadı ondan soruşursunuz, o olmasa, siz heç bir iş görə bilməzsınız.

T o ğ r u l. Çünki projekt onunkudur. Bir də məsələ hələ məlum deyil, vəziyyət çox qorxuludur. Yaşar təcrübə üçün bağça salıb görmüşsən ki...

İ m a m y a r. Necə görməmişəm, səhərdən axşamacan yazığın işi hələ odur da... İndi də gərək ki, hələ oraya gedibdir.

T o ğ r u l. Orada o, pambıq əkibdir. Hesabnan gərək indi göyərəydi, amma indiyə kimi heç bir əsər yoxdur. Bəlkə heç çıxmadı da...

İ m a m y a r. Birdən çıxmadı, sonra nə olar?

T o ğ r u l. Çıxmadı, onda heç nə... bütün bu stansiyanın da, bu arxın da bir qəpik belə qiyməti olmaz.

İ m a m y a r. Deməli, bir tikmişsiniz, bir də sökəcəksiniz?

T o ğ r u l. Yox, bəlkə indi özü bir cürə düzəltdi. Olmasa, bəlkə, professor Belokurovu çağırmalı olduq.

İ m a m y a r. O sizdən çox bilir?

T o ğ r u l. O professordur! O bizim müəllimimizdir.

İ m a m y a r. Yaxşı iş görmədilər, yazığın qəlbini sındırdılar. Mən bilirəm, bu neçə vaxtda o nələr çəkmişdir.

T o ğ r u l. Giclik özündədir. Başını soxub işə, dahı demir bura kənddir, kəndlilərin yanında hər iş eləmək olmaz. Deyəndə də ona inciyir. Görmürsən, axır vaxtlar mənimlə də soyuq danışıır.

İ m a m y a r. Axtarsan siz də çox o yaxşı yoldaşlardan deyilsiniz. Məni öldürsəydilər də, mən onun işini boynuma götürməzdim. Zəhmət çək, baş işlət...

T o ğ r u l. Mən nə edə bilərəm... İndi odur, sabah-birigün tikinti işləri qurtarır, o biri işlər başlanır. Yenə birdən buraxmasalar onu, çarəm nədir, işi yarımçıq qoya bilmərəm ki...

İ m a m y a r. Apra bilərsiniz yəni onsuz?

T o ğ r u l. Yox, hamısı onun kağızlarındadır da, olanan aparmaq olar. O kağızlar olmasa, heç kəs bir iş görə bilməz. Heç özü də bir iş görə bilməz.

İ m a m y a r (*durur*). Yazıq o qədər canından asi olub ki, srağagün deyir: lap istəyirəm ki, o kağızları da yandırım... özümü də gedim biryolluq atım çaya...

T o ğ r u l. Necə, kağızları yandırım? O gic oğlu gic birtəhərdir, vurar gic beyninə. Kağızları ondan almaq lazımdır. Mən dahı gedirəm,

dayı. Gəlsə, deyinən kağızları hazırlasın, verək Tanya üzünü köçürsün. Mən də iş üstə dəyim, bir azdan gələm. Qarovulçular oradadırlar?

İ m a m y a r. Elə də şey olar! Özüm gecədə gedib beş kərəm baş çəkirəm. Bir ətək qızıl qoyulub üstünə, hasandıdır məgər? Mən də hələ bu saat gəlmişəm.

T o ğ r u l. Yaxşı da, sağ ol, dayı. Sən deyərsən ona, mən də bu saat qayıdıb gələm.

Toğrul yenə də gedir. Imamyar kağızları, dinamiti qurdalayır. Uzaq təpədən çobanların oxuması eşidilir. Bayırdan səs gəlir. Imamyar çəkilir. Y a ş a r gəlir.

İ m a m y a r. Gəldin, qardaşoğlu?.. Toğrul səhərdən burda idi, hələ bu saat getdi.

Y a ş a r. Nə deyirdi?

İ m a m y a r. Deyirdi, o kağızları hazırlasın, üzünü köçürdəcəyəm.

Y a ş a r. Nə üçün?

İ m a m y a r. Nə bilim... dahı onu özünüz bilərsiniz də... Deyir: bəlkə o biri işləri də özüm aparmalı oldum, onu işə qoymaq istəmirlər.

Y a ş a r. Eh... cəhənnəmə ki... Odur hamısı o papkadadır. Gəlsin aparsın.

İ m a m y a r. Elədir də, qardaşoğlu, hər kim olsa ağır gələr ona... Zəhmət çəkəsən, baş işlədəsən, sonra da boş bir şeyin üstündə çıxartsınlar, atsınlar səni bir yana... işini gəlsin o-bu aparsın! Ancaq nə eləmək, adam hər şeyə səbir eləyər. Eybi yoxdur, qardaşoğlu. Deyir: səbir elə halva bişər ay qora səndən, saxlasan ətlas olar tut yarpağından. Bu qəzadır, hamının başına gələ bilər.

Y a ş a r. Vallah, dayı... sən də olmasan, lap bağrım çatlar. Hərdən elə canımdan asi oluram ki, istəyirəm o kağızları da yandırım... O dinamiti də partladım... qurtarsın getsin. Ancaq vəzifə mənim qabağımı kəsir, boynumda vəzifə vardır.

İ m a m y a r. Yox a... qardaşoğlu... bu heç bir fikir deyil ki, sən eləyirsən! Bir ətək pul tökmüşük ora... O kağızlar da olmasa, dahı onlar nəyə lazımdır. Olarsız ki, bir iş görmək olmaz. Elə deyil yəni, ya bəlkə mən yaxşı qanmıram?

Y a ş a r. Hamısı bu papkadadır. Bu kağızlar olmasa mən özüm də bir iş görə bilmərəm.

İ m a m y a r. Yəni təzədən yaza bilməzsən? Özün düzəltməmişsən yəni?

Y a ş a r. Özüm düzəltmişəm, ancaq beş il çalışmışam üstündə. Mın cür hesab vardır: orada kislota nə qədər, su nə qədər, hamısının hesabı var. Birini çox tökdün, heç bir şey çıxmaz, hələ-belə kimin yanında qalacaq.

İ m a m y a r. Bəs Toğrul deyir: pambıq bitmir, professoru çağırmaq lazımdır.

Y a ş a r. Eh... Cəhənnəmə olsun hamısı. Yaman yorulmuşam, dayı. Bilirsən, ruhum qırılmışdır.

İ m a m y a r. Yəni axtarsan o olsaydı heç gərək əvvəlindən sənin işüvi boynuna götürməyəydi.

Y a ş a r. Yox, onun təqsiri mənim özümdədir. Daha işi yarımçıq qoya bilməzdi ki.

İ m a m y a r. Bilirsən, qardaşoğlu, deyir: loğma ki var, boğmadır. Onda ki, başında idin, gündə hamısı yanında idi. Bu dünyanın işi belədir. Biri hələ mənim öz doğma qardaşım... İndi yəni qızı gizlənir? Səhərdən axşamacan hələ o Toğrulun yanında deyil? Nə dinir, nə danışır. Nə var Toğrul ona pencək verib, papaq verib. Hər şey verməyin başı altındadır. Deyir: bağda ərik var idi, salaməleyk var idi, bağdan ərik qurtardı, salaməleyk qurtardı.

Y a ş a r. Yaqut yəni Toğrulgilə gedir?

İ m a m y a r. Həri ya... səhərdən axşamacan Toğrulun yanındadır. Kağız-mağızlarını işi üstünə aparmaq, çay vermək, Toğrul onu avtomobildə gəzdirmək, başqa ələmdir! Özü də deyir: dünyada Niyaz kimi adam yoxdur.

Y a q u t qapıdan girir, baxır.

Hə, nə var? İçəri gəl də, gizlənqəç nə üçün oynayırsan? Xalqı əgər pəsənd eləmərdin neçin gəlirdin?

Y a q u t (*başını aşığa salır*). Toğrul məni göndərdi ki, Yaşar evdədir. Sonra səni də çağırar.

İ m a m y a r. Sən Toğrulun yanında idin? (*Yaqut dinməz keçir o biri evə*). Küçüyün biri, cavab da vermək istəmir. Atası nədir ki, balası nə olsun... (*Yaşar dinmir, uzaqdan çalib-oxumaq səsi gəlir*). Bu ağcaqanad şoğərib də lap ağ eləyib.

Y a ş a r. Gecə lap adamı dalayır, göz yummaq olmur.

İ m a m y a r. Durum bir az çör-çöpdən, kağız-mağızdan yandırım, tüstü olsun, dağılsınlar, yoxsa gecə qoymazlar səni yatmağa (*Durub*

ocağı yandırır). Zəhrimar kağız da tapılmır ki... (*Yaşar stol üstündən bəzi kağızları götürüb ocağa atır*). Nədir onlar? Yaxşı bax a... Ovqatın təlxidir, birdən gərəklilik kağız-zad olar, fikir verməzsən.

Y a ş a r. Eh... cəhənnəmə ki, qoy yansın hamısı...

İ m a m y a r. Vay, zəhrimara qalsın, gözlərim çıxdı, nə acı tüstüsü var, şoqəribin, adə...

Y a ş a r. Mən bir çıxım bayıra, tüstü keçsin, sonra gələm, tüstü gözümü çıxartdı.

İ m a m y a r. Hələ mən də çıxıram, başım ağrıdı.

Y a ş a r. Ancaq belə elə ki, od olmasın, orda dinamit var, birdən od qaçar, partlar zəhrimar.

İ m a m y a r. Ancaq başuva dönüm, qayıdanda onu bir yana qoy ki, evə min adam girir, çıxır.

Hər ikisi çıxır, bir azdan Y a q u t qapıdan çağırır.

Y a q u t. Əmi!.. Əmi!..

Cavab almayınca, içəri gəlib stol üstünə baxır gedir. İ m a m y a r gəlir, pəncərəni örtür, papağını, proyektı götürüb oda atır, sonra pəncərələri açır və özü o biri qapıdan çıxır.

T o ğ r u l (*içəri girir*). Nə oldu, Yaşar, İmamyar dayı?

İ m a m y a r o biri evdən gəlir.

İ m a m y a r. Bilmirəm, qardaşoğlu, gərək ki, çay qırağına getdi. Bayaq burada kağız-mağız yandırdı. Hələ bir yerdə çıxdıq, mən də indi qayıdıram.

T o ğ r u l. Nə kağız? Hansı kağız? Hansı kağızı yandırdı?

İ m a m y a r. Bilmirəm, vallah, öz kağız-mağızını.

T o ğ r u l. Nə danışırsan, dayı? Birdən gic oğlu gic proyektı-zadı yandırır a. Hanı onun kağızları?

İ m a m y a r. Bilmirəm, hər nəyi var, orda olar da...

T o ğ r u l (*stol üstünü axtarır, stolun üstünə baxır, bir şey görmür*). Yoxdur, proyekt yoxdur. Bayaq burada idi, indi yoxdur, haraya getdi bu?

İ m a m y a r. Çaya tərəf endi. Yəni hər gecə gedir oraya, deyirəm birdən yazıq özüne bir sədəmə-zad toxundurmasın...

T o ğ r u l. Ay dad-bidad, kağızları yandırmışdır.

Bayıra qaçır. İmamyar çay gətirir, içməyə başlayır. Y a ş a r gəlir.

İ m a m y a r. Bəs sən çaya tərəf enmədin?

Y a ş a r. Yox, yadıma düşdü ki, Toğrul gələcək, yoldan qayıtdım.
 İ m a m y a r. Mən qayıtdım, gördüm Toğrul burdadır.
 Y a ş a r. Nə oldu bəs?
 İ m a m y a r. Bilmirəm, stolun üstünü, yeşik-meşiyini axtarırdı, sonra da çıxdı
 getdi.
 Y a ş a r. Stolun yeşiyini? (*Baxır və gülümsünür*). Proyektı aparıb. Görünür, işi
 özü aparmaq istəyir. Guya məndən istəsə idi, verməzdim.
 İ m a m y a r. Həlbət qorxur da...
 Y a ş a r. Fərqi yoxdur: oradan baş açə bilməyəcəkdir, yenə axırda mənim
 yanıma gələcək.
 İ m a m y a r. Kimdir? Odur, özü də gəlir.
 T o ğ r u l və T a n y a gəlirlər.
 T o ğ r u l. Haradasan, adə?
 Y a ş a r (*gülümsəyərək*). Getmişdim özümü çaya atmağa.
 T o ğ r u l. Özün cəhənnəmə, de görüm proyektı hanı?
 Y a ş a r. Bilmirəm özünüzlə ələ salmışsınız, ya məni? Siz bilirsiniz hanı,
 zarafatın da yeri var.
 T a n y a. Zarafat hansıdır, Yaşar? Doğrusunu de, proyektı hanı?
 Y a ş a r. Buraxın siz allah! Proyektı hanı? Proyektı yandırdım.
 T o ğ r u l. Necə yəni yandırdım, sən çəşmişən nədir? Proyektı bəri ver
 deyirəm.
 Y a ş a r. Proyekt sizin özünüzdədir. Onsuz da proyekt mənim özümündür.
 T o ğ r u l. Proyekt sənın deyil, proyekt el malıdır.
 İ m a m y a r. A balam, neçin qışqırırsınız, bunu yavaş-yavaş danışın da, adam
 da boş yerə bir-birynən ədavət aparmaz ki...
 T o ğ r u l. Proyektı ver bəri, deyirəm, sonra yaxşı olmaz.
 Y a ş a r. Məni qorxutma, deyirəm sənə, proyekt mənimdir.
 T o ğ r u l. Proyekt sənın deyil, deyirəm sənə, proyekt el malıdır.
 T a n y a. Onsuz stansiya nəyə lazımdır?
 Y a ş a r. Cəhənnəmə olsun stansiya da...
 T o ğ r u l. Proyektı bəri ver, deyirəm. Hələ sabah yazaram prokurora...
 Y a ş a r. Prokurora sizin özünüzlə vermək lazımdır.
 T o ğ r u l. Yaxşı, görərik...
 Y a ş a r. Görərik...

T a n y a və T o ğ r u l gedirlər.

İ m a m y a r. Başuva dönüm, siz qışqırığa saldınız, ara yerdə kağızları itir-batır elərlər. Bir belə xərc hədəf gedər.

Y a ş a r. Proyekt olardadır. Mənimlə ancaq pozuluşmaq üçün bəhanə axtarırlar.

İ m a m y a r. Sən get, qardaşoğlu, bu işi bir yerə məlum elə. Elə deyil qardaşoğlu, ya bəlkə mən yaxşı qanmıram?

Y a ş a r. Eh, cəhənnəmə olsun hamısı...

P ə r d ə

YEDDİNCİ GÖRÜŞ

Çay qırağında. Sədd çəkilmişdir, stansiya tikilmişdir.

Səhnədə T o ğ r u l, T a n y a və İ m a m y a r.

T o ğ r u l. Tanya, bu saat işçilər gətirib karastuları təhvil verməlidirlər. Özün də orada ol! Yaxşı-yaxşı düz ki, itən-batan olmasın. Qoy hələ İmamyar dayı da orada olsun ki, basabasa salmasınlar. Həm də, o, hesabını yaxşı bilir.

İ m a m y a r. Gedərəm, gedərəm, qardaşoğlu! İşimin adı nədir? Sən hələ deməşəydin də mən gedəcək idim.

T o ğ r u l. Vay... axır ki, stansiya qurtardı. Barı da qurtardı. Sabah da bütün kəndin daxmalarını işığa qonaq eləyəcəyəm. Eh, yandırdım Edisonun atasını.

T a n y a. İndi qaldı pambıq məsələsi. Ürəyim çox narahatdır, Tokay!

T o ğ r u l. Mənə elə gəlir ki, proyekt onun özündədir, gizlədib vermək istəmir.

T a n y a. Mən ona dünən kağız göndərdim ki, bu gün proyektı gətirsin. Çox güman ki, işdən qıraqda qaldığına darıxıb, proyektı gizlətməmişdir. Tez-gec çıxaracaqdır.

T o ğ r u l. Hə, İmamyar dayı... yaxşı yadıma düşdü, barılar yaşdır, sement hələ bərkiməmişdir. Uşaqlar bir dəqiqə göz ayırmasınlar. Sən özün də üstlərində ol... Bir yerdən yarıntı versə, o saat stansiyanı su basar, hər şey dağılıb gedər.

T a n y a. Dünəndən çayın suyu yaman qalxmışdır.

T o ğ r u l. Getdikcə də artır.

İ m a m y a r. Bahardır, qardaşoğlu, çayın daşan vaxtıdır. Hər il bu vaxt bütün ara başdan-başa dəniz olurdu.

T a n y a. Daşqın neçə vaxt davam edir?

İ m a m y a r. Bu gün-sabah ən şiddətli vaxtıdır. Bizlərdə deyərlər: çay quduz olub, sonra yavaş-yavaş çəkilər öz arxının içinə.

T o ğ r u l. Tanya, bu iki günü ehtiyat üçün işçiləri saxlamaq lazımdır. Birdən sonra sədd yarıntı verər, suyun qabağını saxlamaq olmaz. Bu saat çay doğrudan da quduz it kimidir. Divarları çeynəyir.

T a n y a. Su barının üstündən aşa bilməz ki?

İ m a m y a r. Yox, barı hündürdür, üstündən aşa bilməz. Ancaq divarları sökə bilər.

T o ğ r u l. Yadından çıxmasın, İmamyar dayı, gözün uşaqların üstündə olsun. Yoxsa balaca bir yarıntı olsa, stansiya da, Yaşarın təcrübə əkini də – hamısı alt-üst olar.

İ m a m y a r. Arxayın ol, qardaşoğlu!

T o ğ r u l. Su yatan kimi sənin üçün bu boyda bir təşəkkürnamə yazacağam.

İ m a m y a r. A kişi, mənə nə təşəkkür, bunu özümüz üçün eləyirik də... Elə deyil, qardaşoğlu, ya bəlkə mən yaxşı qanmıram?

T a n y a. Elədir, yoldaş İmamyar.

T o ğ r u l. Daha gəl, Tanya, axşam olur, bu saat işçilər gələrlər.

İ m a m y a r. Mən də uşaqları yığım, göndərim qarovula, bu saat gələrəm.

H ə s ə n. Yoldaş, Toğrul bu böyük inşaatın intihayə varması münasibəti ilə kənd ispalkomu altı qoyun kəsib, məhəlli-hadisədə bütün işçilər və kəndlilərə bu axşam qonaqlıq verəcəkdir. Binaən-əleyh burada səddin üstündə, məməfi...

T o ğ r u l. Aha... çox yaxşı işdir. Çoxdandır can rahatlığı ilə kabab yeməmişəm.

H ə s ə n. Məməfi, bütün kəndlilər, klubumuzdakı qızlar, qadınlar da iştirak edəcəkdir, binaən-əleyh...

T o ğ r u l. Onu indi özünüz bilərsiniz, onsuz da bu gecə qorxuludur. Heç kəs yatmasa yaxşıdır. Gedək, Tanya!

H ə s ə n. Məməfi... mən də mürəxxəs olum.

Gedir. T ü r b ə t gəlir.

İ m a m y a r (*Türbətə*). Uşaqların hamısı tüfəngləri götürsünlər, bu gecə səhərə kimi barı üstündə gəzişsünlər, heç kəs gözünü yummasın, bütün çatlaqlara, söküklərə fikir versünlər.

T o ğ r u l . Hə, hə, başına dönüm, hər yerə baxsınlar.
İ m a m y a r . Arxayın ol, mən özüm də orada olacağam.
N i y a z . Yoldaş Toğrul, burdasan? Qızı təzədən yazdırdım kluba.
T o ğ r u l . Ay sağ ol, Niyaz! Aktivist belə olar.
N i y a z . Dahı sənin sözün yerə düşüncə, düşmənin beli sınısın.
İ m a m y a r . Adamın gərək dərrakəsi olsun. İndi bu nədir, o vurhavur nəydi?
Ara yerdə uşaqciyəzi saldınız cəncələ.
N i y a z . Eh, yenə də ağzımı açır a...
İ m a m y a r . Yaxşı, yaxşı, adamın gərək dərrakəsi olsun!
T o ğ r u l . Gedək, Niyaz, yolda danışarıq.

Gedirlər.

İ m a m y a r (*Türbət*). Bəri gəl, görün! Dinamitin piltəsini ki, gördün?.. Adamların başı burda qatışıq olanda, özünü basdırarsan divarların dibinə, piltəsini o uzaqda yandırarsan, qaçarsan...

T ü r b ə t . Bəs deməzlər, bu qarovulçular harada idi?

İ m a m y a r . Adə, nə dərrakəsizsən! Barının nə qədər uzunluğu var? Harda idi? Barının o başında.

T ü r b ə t . Yaxşı, mən deyirəm, bu gecə qonaqlıqdır, adamlar hamısı oyaq olacaq, olmaz ki, bunu bir başqa gecəyə qoyaq?

İ m a m y a r . Olmaz, hələ bu gecə olmalıdır. Bizə lazımdır ki, çay daşsın, bir yandan bu maşınları darmadağın eləsin, bir yandan da Yaşarın o bostanını dağıtsın, bir yandan da düzə yayılsın ki, sabah toxum səpə bilək. Sabah ki, çay yatdı, sonra sənə nə xeyri var. Ancaq piltəni elə vaxtda yandırmaq lazımdır ki, özü barı üstündə olsun. Mən onu elə basım bu ləpələrin içinə ki...

T ü r b ə t . Onda nə olar, bəs deməzlər kim elədi?

İ m a m y a r . Adə, ay... kim elədi? Yoldaşaynan savaşıb, acıqdan ya paxılıqdan hamısını partladıb, özünü də atıb çaya... Dahı sən get, özü gəlir. Səni görməsin.

Türbət gedir, İmamyar lapatkaları sayır. Y a ş a r gəlir.

Qapımı bağladım, qardaşoğlu?

Y a ş a r . Gərək ki, bağladım, açarı cibimdədir.

İ m a m y a r . Evdə adam yoxdur, oğul-uşaq girər, min dənə şey var... Haraya belə Allah qoysa?

Y a ş a r . Heç, elə gəldim bu barını-zadı gözdən keçirim. Bu gün gərək ki, işlər qurtarır.

İ m a m y a r. Qurtarmışsıq, qardaşoğlu...

Y a ş a r. Hələ bağçadan gəldim, yorulmuşdum, dedim bir az da bu dikin üstündə oturum.

İ m a m y a r. Pambıqdan nə xəbər var, baş verir?

Y a ş a r. Yox dayı, hələ ki, bir əsər yoxdur. Görək üç-dörd günə nə olar.

İ m a m y a r. Uzağa getmə a... bu saat qonaqlıq var. Kənd soveti qoyun kəsib qonaqlıq eləyir.

Y a ş a r. Yox, hələ stansiyaya baxım, bəlkə bir şey yaddan çıxmışdır, sonra o dikin üstündəyəm. Ancaq, bu bir-iki günü barılara yaxşı baxmaq lazımdır. Sədd hələ möhkəmləşməmişdir. Partlasa, bütün stansiyanı dağıdır.

İ m a m y a r. Hava da bir az bulaşıqdır. Səhərdən göy guruldayır. Deyəsən yağış olacaq.

Y a ş a r. Bu saat çayın ən quduz vaxtıdır. Mənə kağız yazıblar ki, bu gün kağızları çıxartmasam, sabah yazacaqlar prokurora. Ancaq bilirsən, dayı, deyirəm bəlkə kağızlar stolun üstündən düşüb, mən də fikir verməmişəm, hələ götürüb atmışam oda.

İ m a m y a r. Mən hələ sənə dedim ki, yaxşı bax, birdən gərəkli kağız-zad olar.

Y a ş a r. Yox, dayı, yəqin proyektı Toğrul özü aparmışdır. Üzünü yazdırmaq istəyir. Özü də məni qorxudur ki, danışmayım.

Uzaqdan çalğı səsi gəlir.

İ m a m y a r. Odur, başladılar həngaməni.

Y a ş a r. Barı, bu gün dayansa, daha qorxusu yoxdur. Daşqın vaxtında qabaq başlanmışdır (*Bariya tərəf gedir*).

İ m a m y a r (*onun ardınca*). Uzağa getmə a, qardaşoğlu, çılpaqsan, soyuq olar.

Yaşar gedir. T ü r b ə t gəlir.

İ m a m y a r. Evdə yoxdur. Get, qaş qaralan kimi götür gəl.

T ü r b ə t. Bu saat...

Türbət gedir. Y a q u t görünür. O biri tərəfdə çalıb, oxuyub oynayırlar.

İ m a m y a r (*Yaquta*). Nə var, kirkirə kimi nə fırlanırsan? Məxluq çalıb oynayıb, get sən də qaxıl, otur bir yanda da. Gör bəlkə yenə də başımı cəncələ sala bilərsən?

Y a q u t. Mən atamı axtarıram (*Gedir*).

Şəkil dəyişir. T o ğ r u l, T a n y a, Y a q u t, N i y a z, Ə m i r q u l u
və başqaları oturmuşlar. Bir yanda kabab bişir, qablara ayran tökülmüşdür.
Çalır, oynayrlar. Xanəndə oxuyur.

O x u y a n

Dağ başından aşan bir çobandan,
Yar elin sevdiyini sordum, gəldim;
Min nəfər gözlərin arasında
Öz yarımı gördüm, gəldim.
Qara gözlərə, şirin sözlərə,
Gülər üzlərə uymaq olmaz.
Qara gözlərdən, şirin sözlərdən,
Gülər üzlərdən doymaq olmaz.

Sonuncu bənd hamı tərəfindən təkrar olunur.

T o ğ r u l. Biz bu gün Azərbaycan əməkçilərinə, Zaqafqaziya və bütün
Sovetlər İttifaqı əməkçilərinə birinci rayon elektrik stansiyası veririk. Yoldaş
İmamyar, barıda adam var?

İ m a m y a r. Həri ya, həri ya... qardaşoğlu, bəs necə?

T o ğ r u l. Mən bütün mənimlə işləyən işçi və kəndlilərə, inşaatçı, injener və
texniklərə, bizi təbrik edən təşkilatların nümayəndələrinə təşəkkür edirəm.

H a m ı. Ura... Ura...

N ü s r ə t. Yoldaşlar! Rəsmi hissəmiz qurtardı. Bizim sözumüz işimizdir.
Hərçənd mən özüm də əvvəl günlər quruluşumuzdan qorxurdum, sonradan
mərkəzə çağırılıb anladılar, lakin bu günkü qələbəmiz sübut eləyir ki, bizim üçün
mümkün olmayan şey yoxdur. Biz bir itirmişik, yüz qazanmışıq... Hələ bu günkü
məclisimizə baxın: Dünən kişilərin təpiyi altında yaşayan qadınlar, bu gün bizimlə
azad bir qadın kimi çiyin-çiyinə işləyir, çalışır, oxuyur, oynayır, gülürlər...

Ş ə r ə b a n ı. Bəs nədəndir bu qolçomaq oğlu qolçomaq məni işlədir, dəstimar
eləyir, harama gəldi vurur, heç kəs danışmır?

Ə m i r q u l u. Qolçomaq sənin atandır. Yekə qolçomağı burada qoyub, mənim
yaxama yapışmısan.

N ü s r ə t. Toğrul demişkən o, sinfi mübarizəni bir az saxla, sonar apararsan.
Demək səhərdən yeni stansiyamız köhnə çıraqlı kəndimizi elektrik işığı ilə
bəzəyəcəkdir. Bu bizim işimiz və sözumüzdür. Mən

raykom adından bütün burada çalışan işçilərə, xüsusilə böyük əmək çəkən Toğrul yoldaşa və kəndimizin aktiv kolxozçusu olan İmamyar yoldaşa təşəkkür edirəm.

T ü r b ə t, T o ğ r u l. İmamyar hamıdan çox işləmişdir.

Ə m i r q u l u. Vay, ürəyim yandı, mənə bir kasa ayran verin!

İ m a m y a r. Mən öz hökumətimiz üçün, öz partiyamız üçün, hərçənd mən partiyaçı deyiləm...

Ə m i r q u l u. Sən harada aş, orada başsan də.

İ m a m y a r. Öz partiyamız üçün kolxoz yolunda, hər bir işdə candan-başdan keçməyə hazırım. Qoy mən ac olum, yalovac olum, tək işimiz yerisin.

N ü s r ə t. Sağ ol! Yoldaşlar, mən o biri yoldaşların yanına gedirəm, daha Həsən yoldaş buradadır.

H ə s ə n. Binaən-əleyh və məməfi, bir kənd soveti katibi kimi, bəndəniz idarə edəcəkdir.

Ə m i r q u l u. Bircə mən bunun məfiyəsini başa düşmədim axı.

H ə s ə n. Arqardaş, siz həmişə mənim sözlərimi sui təfəhhümə uğradırsınız və sizin sui-təfəhhümünüz məni sui-təzənnümə düşürür.

Ə m i r q u l u. Itəm, əgər bir kəlmə başa düşdüm sə... Belə qırıldı ki, bu xalq da bir şey başa düşsün də...

H ə s ə n. Məməfi... çalan çalsın, oynayan oynasın, əlbəttə ki, ayırıyırlar...

T o ğ r u l. Mən təklif edirəm: yastıbalaban çalsın, Əmirqulu dayı da bir-iki ağız oxusun.

Ə m i r q u l u (*oxuyur*).

İşiq çıxardaram çayın selindən,

Pambıq əkərəm, ipək çıxar telindən.

Ancaq qurtarın məni bu zındıq qızının əlindən,

Əl verirən, təpik atır,

Can deyirsən, yan deyir...

Minnətim yox bəydən, sultandan, xandan,

Zalım qızı əl çəkməyir yaxamdan,

Gündə bir yorğanlıq yırtır çuxamdan.

Dindirirsən, tuman deyir,

Dindirmirsən qan deyir...

Oxlov qapdın, dinmədim,

Kösöv qapdın, dinmədim...

Ş ə r ə b a n ı. Yalançının atasına lənət! Əgər dinmədin, bəs bu gözümün altını kim qaraldıb?

Ə m i r q u l u. Mən nə bilim, bəs mən kişi-zad deyiləm! Sən məni vur, mən durum baxım!

T o ğ r u l. Mən təklif edirəm: Yaquət bir yaxşı hava bilir, oxusun, qulaq asağ.

H a m ı. Ay yaşa, yaşa...

Y a q u t. Mən oxumaq istəmirəm...

H a m ı. Olmaz, olmaz...

H ə s ə n. Məməfi oxumalısınız...

Çalırılar.

N i y a z. Oxu, zalımın qızı! İgidin sözü sınmaqdaysa, namərdin beli sinsın. Təmiz ürəyə can qurbandır...

Yaquət istəməyərək oxumağa başlayır.

Y a q u t.

Mənə hər görən dedi: ey pəri, bu gözəllərin vəfası yox.

Çəkil eşqdən, uzaq eşqdən ki, səfası yox, cəfası çox,

Sənin ardınca yaşıl bağları, uca dağları aşaram, gözəl.

Sənin eşqindən gecə bilmədən,

gündüz gülmədən yaşaram, gözəl...

Hamı oxuyur, oynayır.

Bu qara duman dağdan aşar, yar bağına yol salar.

Bu qara tikan tapdalanar, ayaqlanar, yar bağında gül qalar...

Getdikcə hava qaralır. Səhnə dəyişir. Y a ş a r tək barının üstündə oturmuş, düşünür.

Arxada Yaquətin mahnısı, xor və gurultu bir də təkrar edir...

Yağış başlayır, ildırım çaxır, ü ç n ə f ə r bəriyə yanaşır...

İkisi uzaqlaşır, birisi fitili çəkib aparır və uzaqdan yandırır.

Qaçarkən Yaşar birdən-birə başını qaldırır. Onu görəncə yerindən sıçrayır.

Y a ş a r. Ey, kimsən? Nə edirsən? Dayan deyirəm sənə.

Birdən dinamit partlayır, daş-torpaq göyə sovrulur. Yaşar yerə çırpılır.

Arxadan bir kölgə ona tərəf qaçır. Uzaqdan güllə səsləri eşidilir.

İ m a m y a r. Kimsən? Tərpənmə!.. *(Yaşarı tutub, suya atmaq istəyir)*.

Y a ş a r. Burax, burax məni...

İ m a m y a r. Ölsən də buraxmaram. Namərd oğlu, biz bura bir ətək pul qoymuşuq, sümük sındırmışıq, hamısını hədəyə verdin. Sənin atovu yandıracağam...

Y a ş a r. Kim partlatdı? Mən deyiləm. Atan qaçdı. Burax deyirəm sənə. O tərəfdən gurultu qopur. Məşəllər görünməyə başlayır.

T ü r b ə t v ə M i r s ə q u l u əllərində tüfəng qaçırlar.

İ m a m y a r. Adə, Yaşar, Yaşar, Toğrul, Nüsrət... Buraya gəlin, tutmuşam. Evimizi yıxdı zalım oğlu... Su basdı ələmi... Bura gəlin!..

T o ğ r u l (*ardınca Nüsrət, Tanya, Yaqut qaçaraq*). Nə var, kimdir?

İ m a m y a r. Budur, burda tutmuşam. Barını partlatdı, evimizi yıxdı, zalım oğlu.

T o ğ r u l. Kimdir? (Məşəli üzünə tutur). Yaşar! Tfu, köpək oğlu! (*Bütün qüvvəti ilə ona bir şillə vurur*).

H a m ı. Yaşar?

İ m a m y a r. Yaşar! Vay zalım oğlu, nə elədin? Evimizi yıxdın ki...

Y a ş a r (*həyəcanla*). Tez suyun qabağını kəsin! Stansiya məhv olur...

Yaqut onun üzünə baxır və üzünü örtərək, gücsüz divara söykənir.

T o ğ r u l. Tez, daş verin, kisələri doldurun...

S ə s l ə r. Su qalxır...

H ə s ə n. Su gəlir, qaçın...

Ş ə r ə b a n ı. Su gəlir, qaçın.

Y a ş a r. Dayanın! Nə edirsiniz? Stansiyanı dağıdırırsınız. Ey, briqada, əmrinə qulaq as!

S ə s l ə r. Su qalxır.

Ş ə r ə b a n ı. Su gəlir, qaçın...

Y a ş a r. Heç kəs danışmasın. Briqada, 8 nəfər ayırıb, yuxarı döndükdən arxın qabağını aç! Kisələri geriyə, istəməz! Qoy su əvvəlki axınla getsin...

T o ğ r u l (*bağıraraq*). Nə edirsən, Yaşar? Bu yol dağılıb, indi o birini də dağıtmaq istəyirsən?

Y a ş a r. Qoy dağılsın, orada arx dağılır, burda stansiya. Ey, briqada, əmrinə qulaq as! Döndükdən arxın qabağını aç...

T o ğ r u l. Doğru deyirsən, Yaşar! O mənim əqlimə gəlməmişdir. Tanya, tez yuxarı...

N i y a z. Ay haray, qızımı su apardı!..

H a m ı. Yaqutu su apardı...
Y a ş a r. Kəndir verin! Türbət, atıl suya!
T ü r b ə t. Necə? Bu qiyamətin içinə atılmaq olar? Adamın atasını yandırar.
N i y a z. Ay camaat, qoymayın, qızımı su apardı!
T a n y a. Yaşar, Yaşar!..
Y a ş a r. Qapağı açdılar?..
N i y a z (*qaçaraq*). Açdılar, stansiya xilas oldu, ancaq Yaqutu su apardı! Heç kəs qorxusundan suya atılmır.
Y a ş a r. Mən onu qurtararam (*Suya atılır*).
H a m ı. Ah!..
T a n y a. Yaşar!
N ü s r ə t. Batdı...
N i y a z. Odur, çıxdı...
N ü s r ə t. Kəndir verin...
H ə s ə n. Tutdu qızı...
N ü s r ə t. Atın kəndiri!
H ə s ə n. Çəkin, çəkin!..
N ü s r ə t. Paltar verin!
T a n y a. Ala!..
N ü s r ə t. Su yavaşıdı...
H ə s ə n. Su azaldı!
Y a ş a r. Su azaldı, indi atın kəndiri.
T o ğ r u l. Stansiya xilas oldu...
N ü s r ə t. Bu qoçağı isə, birbaşa dustağa...

P ə r d ə

SƏKKİZİNCİ GÖRÜŞ

Hazır stansiyanın bayır görünüşü. Y a ş a r məhkəmə qarşısında... dalğın bir görünüşlə oturub papiros çəkir. Məhkəmə heyətində s ə d r, p r o k u r o r, İ v a n o v, e k s p e r t, N ü s r ə t və başqaları... Kəndlilər yığışb qulaq asırlar.

P r o k u r o r (*durur*). Müttəhim Yaşar Süleyman oğlu proyektı yandırmaqla və elektrostansiyanı partlatmaqla xalqın malına qəsd

etmişdir. Halbuki sovet qanuni-məcəlləsinə görə ictimai əmlak – el malıdır, toxunulmaz və müqəddəsdir. El malına qəsd edənlərə ən ağır cəza verilməlidir. Mən bir dövlət prokuroru kimi, bunu israrla tələb edirəm...

H ə s ə n. Deməli, prokuror güllələnmək tələb edir...

S ə d r. Vətəndaş Yaşar! Deməli, siz proyekt yandırmağınızı və stansiyanı partlatmaq istədiyinizi inkar edirsiniz?..

Y a ş a r. Mən inkar etmirəm: proyektı mən yandırmamışam, stansiyanı da partladan mən deyiləm. Mən təkrar edirəm ki, mənim işlərdən xəbərim yoxdur...

P r o k u r o r. Vətəndaş Yaşar! Siz öz yoldaşlarınız olan Toğrul və Tanyaya demişsiniz ki, proyektı yandırmışsınız, doğrudurmu?

Y a ş a r. Mən belə söz deməmişəm...

P r o k u r o r. Vətəndaş sədr! Mən şahidlərə bəzi sorğular verə bilərəmmi?

Y a ş a r. Mən belə söz deməmişəm...

P r o k u r o r. Vətəndaş Toğruldən soruşmaq istəyirəm (*Toğrul qalxır*). Vətəndaş Yaşar proyekt və stansiya haqqında sizə nə demişdir?

T o ğ r u l. Yaşar bizə dedi ki, proyektı yandırmışdır. O deyirdi ki, proyekt el malı deyil, mənim öz xüsusi malımdır. Doğrusu, mən ona inanmırdım, yəni axtarsanız, indi də heç inana bilmirəm. Ancaq özüm də elə qalmışam məəttəl: yaxşı sən vurmadın, mən yıxılmadım, bəs bu nə oldu?

P r o k u r o r. Nə üçün, səbəbini demədimi?

T o ğ r u l. Səbəbini mən bilmirəm... deyirəm bəlkə onun başladığı işi alıb mənə tapşırdılar, bu ona toxundu. O vaxtdan mən onda özümə qarşı bir soyuqluq hiss edirdim.

P r o k u r o r. Vətəndaş Tanya Sviridova! (*Tanya qalxır*). Vətəndaş Yaşar proyekt haqqındakı sözləri sizin yanınızdamı dedi? Siz də eşitdinizmi?

T a n y a. Mən eşitdim... o dedi: proyekt mənimdir, yandırmışam. Ancaq, doğrusu, mən də inana bilmirəm.

P r o k u r o r. O sizin öz işinizdir. Bizə isə fakt lazımdır. Vətəndaş Yaşar Süleyman oğlu, sizin üçün bu şahidlər kafi deyilsə, başqalarını dindirək.

Y a ş a r. Yox, mənim indi yadıma düşür, onlar doğru deyirlər. Mən bu sözləri demişəm.

P r o k u r o r . Rica edirəm, müttəhimin sözləri yazılsın!

Y a ş a r . Mən ancaq onları hələ-belə demişəm.

S ə d r . Necə hələ-belə?

Y a ş a r . Bilmirəm, mənim onda ağılım başımda deyildi. Yaxşı yadımda yoxdur, bilmirəm nə oldu ki, dedim, gərək ki, acıqdan dedim.

P r o k u r o r . Əlbəttə, sakit vaxtda siz öz işiniz haqqında onlara doklad verməzdiniz... Toğrul sizin işinizi apardığı üçün ondan xoşunuz gəlmədiyindən acıqlanıb demişsiniz. Rica edirəm bunu da yazasınız.

S ə d r . Siz hadisədən bir az qabaq evdə kağız yandırmışsınız mı?

Y a ş a r . Yandırmışam. Ancaq mən ayrı kağızları yandırmışam.

S ə d r . Bəlkə acıqlı olmuşsunuz, bilmədən o kağızları da qatışıq oda atmışsınız.

Y a ş a r . Güman etmirəm... Doğrudur, mən acıqlı idim, ancaq yadıma gəlir, İmamyar yoldaş mənə dedi ki, yaxşı bax, gərəkli kağız olmasın. Bu söz hər halda mənə diqqətli baxmağa məcbur edə bilərdi...

P r o k u r o r . Siz onda nə üçün acıqlı idiniz?

Y a ş a r . Bir çox səbəblər var idi.

P r o k u r o r . Məsələn?

Y a ş a r . Biri odur ki, məni səbəbsiz və təqsirsiz olaraq işdən çıxartmışdılar, mən öz başladığım işə qıraqdan baxmağa məcbur olmuşdum...

P r o k u r o r . Rica edirəm bu sözləri yazasınız oraya!

Y a ş a r . Çoxusu da səbəbi bu deyildi. Mən onda öz təcrübə tarlamdan qayıtmışdım. Mənim hesabıma görə, pambıq çoxdan baş verməli idi. Ancaq bir əsər yox idi. Çoxusu da ona görə acıqlı idim.

P r o k u r o r . Rica edirəm bunu da yazasınız oraya!

Y a ş a r . Yəni axtarsanız, acıqlı deyildim, ancaq ovqatım təlx idi, həm də onlar mənimlə çox acıqlı danışdırlar... Mən də acıqlandım...

P r o k u r o r . Onun fərqi yoxdur.

S ə d r . Vətəndaş Yaşar, dinamik partlayan gecəsi hamı qonaqlıqda ikən, siz tək barı üstündə nə edirdiniz?

Y a ş a r . Mən işləri gözdən keçirmək, həm də bir az dincəlmək istəyirdim.

S ə d r . Siz qonaqlığa nə üçün getməmişdiniz?

P r o k u r o r . Bəlkə buradakı işiniz ondan vacibli imiş?

Y a ş a r . Yox... bir elə işim yoxdu... ancaq ürəyim incikdi... Mən o iş üstündə can qoymuşdum. Qurtarandan sonra günahım da olsa, onlar məni çağıra bilərdilər.

P r o k u r o r . Deməli, bu sizə toxunmuşdu?

Y a ş a r . Bir az...

P r o k u r o r . Rica edirəm bunu da yazasınız oraya... Demək onu çağırmamışdılar, ona toxunmuşdur.

Y a ş a r . Mənə bir qədər toxunmamışdı... belə azacıq.

P r o k u r o r . Qədəri vacib deyil.

H ə s ə n . Məməfi. Biz heç kəsi tək-tək çağırmamışıq.

S ə d r . Sonra siz evdən çıxarkən dinamit evdə idi. Qapını açarladınız mı və dinamit harada idi?

Y a ş a r . Mən evdən çıxarkən dinamit evdə idi. Qapını açarladım, açar axıra kimi cibimdə idi.

S ə d r . Buna baxmayaraq siz dinamit partlatmış olduğunuzu inkar edirsiniz? Siz deyilsiniz, kim ola bilərdi?

Y a ş a r . Çünki mən partladanı görə bilmədim.

P r o k u r o r . Şahidə sorğu vermək olarmı?

S ə d r . Soruşa bilərsiniz.

P r o k u r o r . Şahid İmamyar Rəhim oğlunun sizə qarşı bir ədavəti, ya sizinlə bir düşmənçiliyi varmı, varsa, nədir?

Y a ş a r . Onun mənə qarşı heç bir düşmənçiliyi yoxdur.

T o ğ r u l . Projekt haqqında da bizim təklifimizə birinci səs verən yoldaş İmamyar olmuşdur. Sonra da, bütün işlərdə hamıdan artıq çalışmış və bizə hamıdan artıq kömək etmişdir.

Ə m i r q u l u . Zatuva bərəkallah, İmamyar, özgə sözüm yoxdur.

P r o k u r o r . Vətəndaş İmamyar, siz neçin hadisə yerinə gələn kimi Yaşar Süleyman oğlunu tutdunuz?

İ m a m y a r . Çünki özgəsi yox idi. Birdən mən onu tanımadım. Olar ki, mən öz gördüyümü yerbəyer danışım?

P r o k u r o r . Olar, olar danışın.

İ m a m y a r . Mən hələ qonaqlıqda idim, bir də gördüm bir şey partladı. Tez atıldım bayıra. Gördüm biri sürünə-sürünə qaçır, hələ çatdım girişdim ona, əlbəyaxa oldum...o məni, mən onu... Gördüm yox, gücüm çatmayacaq, uşaqları səslədim. Uşaqlar gəldilər, fənəri tutdular, gördüm bu... Deyirəm yaxşı ki, Allah üzümə baxıb, uşağı vurub yıxmamışam çaya...

P r o k u r o r . Vətəndaş Yaşar, siz nə üçün sürünə-sürünə qaçırdınız?

Y a ş a r . Mən dinamitin gücündən yıxılmışdım. Qaranlıqda, ayağım ilişdi, yerə yığıldım. Bu halda o məni tutdu.

P r o k u r o r. Çox gözəl. Rica edirəm müttəhimin sürünərək qaçdığını qeyd edəsiniz. Vətəndaş İmamyar, deyin görək: o, axır vaxtlar nə üçün acıqlı idi?

İ m a m y a r. Vallah, yoldaş, dahı onu ərz eləyim. Axtarsanız, bunlarda da az yoxdur. Hələ bu təqsirin bir ucu da bax, bu Toğrulun boynundadır...nəyə ki... Mən gördüm ki, deyir belə yandırırım, belə kəsərəm. Mən gəldim Toğrula dedim. O, istəsəydi hələ mən deyəndə kağızları ondan xoşluqla alardı. Bu, hələ özü də bir başısoyuqluqdur.

T o ğ r u l. Yoldaş İmamyar doğru deyir, o mənə demişdi... xəbərdarlıq vermişdi. Ancaq elə yumşaq bir şəkildə dedi ki, mən fikir vermədim. Bir də mən inana bilmirdim, yəni indi də inana bilmirəm ki, Yaşar belə iş eləsin... Axı mən bu zalim oğlunu tanıyıram: bir yerdə oxumuşuq, dost olmuşuq.

İ m a m y a r. İndi o biri tərəfinə gələk. Hələ sən Toğrul bilirsən ki, bu uşaq, yalan-doğru, o qızın üstündə cəncələ düşübdir. Ondan sonra götürüb o qızı avtomobilə mindirmək, atasıynan dost olmaq, pencək vermək, papaq vermək, yəni?.. Hər kəs olsa, bir az toxunar ona da... Atası mənim qardaşımdır ki, ancaq itməcazdır.

N i y a z. Eh... yenə ağzımı açır a...

S ə d r. Yavaş, səs salmayın, yoldaşlar!

P r o k u r o r. Vətəndaş Toğrul! Siz vətəndaş Yaqut Niyaz qızını maşına mindirmişsiniz və əgər mindirmişsiniz, nə üçün?

T o ğ r u l. Mən o qızı tovlamaq istəyirdim, mən onları ata-bala şefliyə götürmüşdüm. Onun atası yoxsuldur, bir az cini boğazındadır. Ancaq yaxşı adamdır. Mən istəyirdim ki, qızın da, atasının da, ürəyini alım, Yaşarın yaxasından əl çəksinlər.

P r o k u r o r. Sizcə, o sizi qısqana bilməzdimi?

T o ğ r u l. Ola bilər. Ancaq bu mənim ağıma gəlməmişdi. Mənə qalırsa, bu işin əsası daha dərin ola bilər.

P r o k u r o r. Məsələn?

T o ğ r u l. Məsələ belə ola bilər. Biz onun proyektı ilə stansiya tikdik, sədd çəkdik, milyonlarla pul tökdük. Həməən projekt ilə Yaşar təcrübə tarlası salmışdı, pambıq bitmədi. Laboratoriyadakı təcrübədə duz puç olurdu, açıq havada olmadı. Professor Belokurovun dedikləri doğru çıxdı. Yaşar öz işlərinin üstünü örtmək üçün bu işi görmüş olar. Beləliklə iş səssiz-səmirsiz ötüb gedə bilərdi.

P r o k u r o r. Rica edirəm bunu da yazasınız.

T o ğ r u l. Ancaq yenə də inanmağım gəlmir, doğrusu məəttəl qalmışam. Mənə elə gəlir ki, burada bir sinfi düşmənin əli vardır... Odur ki, mən xahiş edirəm: proletar məhkəməsi bizə bu işdə kömək eləsin.

Y a ş a r. Sonra yenə də suyu sən saxlamadın, mən saxladım.

P r o k u r o r. İş başında tutulandan sonra çarə yox idi.

Y a ş a r. Mən stansiyanı, o kağızları göz bəbəyim kimi istəyirdim, necə oldu ki, mən onları məhv etdim?!

P r o k u r o r. Müttəhim: son bir sorğu: siz o qızı nə üçün qucaqlamışdınız?

Ə m i r q u l u. Eh... dahı adam adamı nə üçün qucaqlayar! Şərəbanı deyil ki, qucaqlayıb məni bassın əhəng vedrəsinə.

Ş ə r ə b a n ı. Yaxşı eləmişəm, əcəb eləmişəm.

S ə d r. Səs salmayın, yoldaşlar!

Y a ş a r. Mən onu qucaqlamamışdım... o ağlayırdı, mən onu sakit eləmək istəyirdim.

P r o k u r o r. O neçin ağlayırdı?

Y a ş a r. Mən bu sorğuya cavab vermək istəmirəm.

S ə d r. Vətəndaş Yaşar, prokuror sizi el malına qəsd etməkdə təqsirləndirir, siz isə özünü müdafiə etmək və cavab vermək istəmirsiniz... Bunun nəticəsi isə ən ağır cəzadır.

P r o k u r o r. Qanun fakt tələb edir. Şahidlər və bütün açıq vəziyyət göstərir ki, proyekt o yandırmışdır... dinamiti o partlatmışdır. Ona görə onun deməyə sözü yoxdur.

Y a ş a r. Məni öz yaratdığımı yox etməklə təqsirləndirmək, proletariatin düşməni kimi mühakimə etmək, inqilabın 15 illiyində məni əksinqilabda təqsirləndirmək! Qoy məni güllələsinlər, mən artıq heç bir sorğuya cavab verməyəcəyəm.

Y a q u t. Dayanın, yoldaşlar, qoyun, mən özüm cavab verim.

A d a m l a r. O kimdir? O nə deyir?.. Yaqut!..

S ə d r. Sən nə istəyirsən, qız?

Y a q u t. O heç bir şey bilmir, mən hamısını bilirəm. Qoyun, onun yerinə mən cavab verim.

İ m a m y a r. İtil bir yana, qız.

Y a q u t. Yox, daha bəsdir, qoy məni öldürsünlər. Mən hamısını deyəcəyəm. Qulaq asın... onda heç bir təqsir yoxdur. Bütün bu işləri özgələri eləyiblər... Qoyun, mən hamısını deyim. Sonra hər nə olacaq olsun.

S ə d r. Qorxma, qızım, danış... hamısını...

Y a q u t. Mən ağlayıb ona yalvarırdım ki, kənddən getsin. Mən ona demirdim, qorxurdum, onu yox eləmək istəyirdilər.

S ə s l ə r. Kim, axı?

Y a q u t. Budur, bunlar, bax... bu... bu... bax... bu... (İmamyarı, Türbəti, Mirsəqulunu göstərir). Məni o qucaqlamamışdı, mənə (İmamyarı göstərir) o dedi ki, deyinən məni gücnən tutmuşdu. Kağızları yandıran da odur, barıt qutusunu da evdən aparın, bax, onlardır. Əmim onları göndərdi, mən dallarınca getdim... Pəncərədən girdilər, götürdülər.

P r o k u r o r. Deməli, kağızları o yandırdı, sən gördün?

Y a q u t. Mən onların fikrini bilirdim. Yaşar evdən getdi, mən pəncərədən baxırdım (*İmamyarı göstərir*). O qayıtdı, kağızları götürdü, oda atdı...

P r o k u r o r. Demək kağızlar yanmışdır...

Y a q u t. Yox, kağızlar yanmamışdır, kağızlar budur, məndədir. Mən qabaqca onları götürüb, yerinə başqa kağız qoymuşdum. Budur, bu da kağızlar!

Y a ş a r (*həyəcanla*). Proyekt özüdür, özüdür...

İ m a m y a r. Elə isə, al!

Tapança ilə atarkən Əmirqulu onun qolundan tutub, gülləni göyə sovurur.

S ə d r. Tutun onu!

A d a m l a r. Tutun onu, tutun, o birilərini tutun...Tutub tapançasını alırlar.

T o ğ r u l. Vay, köpək oğlu.

B ə h r a m. Tfu! Gördün, adə Toğrul, nə oldu? Dedim sizə bunun sir-sifəti mənim gözümə tərs-avand görünür, dediniz yox.

Bu aralıq bayırda gurultu qopur.

B e l o k u r o v u n s ə s i. Hanı Yaşar, hanı Yaşar?..

Professor B e l o k u r o v şalvarını çəkə-çəkə içəri yüyürür, sevincindən atılaraq Yaşarı axtarır. Yanına qaçıb onu qucaqlayır.

Yaşar, axır ki, tapdım zəhrimarı... Bilirsən nə imiş! Ağdaş, ağdaş. Əkdim, getdim Rostova, dünən qayıtdım, gördüm göyərək. Təkcə ağdaş.

S ə d r. Vətəndaş, siz nə edirsiniz, nə deyirsiniz?

B e l o k u r o v. Hə? Ağdaş, ağdaş. Başqa heç bir şey yox. Hələ o şeylər, bir də ağdaş. Mən sənin canını qurtardım.

T a n y a. O, məhkəmə qarşısındadır, professor!

Ə m i r q u l u. Kişinin az qalmışdı atasını yandırıb, söykəsinlər divara ki...

B e l o k u r o v. Necə yəni məhkəmə, hanı məhkəmə? Mən onu vermərəm... O mənim ən yaxşı tələbəmdir. Beş il onun üstündə əzab çəkmişəm, bir ana kimi nazını çəkmişəm. Yox, vermərəm, mən qoymaram! (*Həyəcanla Yaşarı qucaqlayır, birdən yadına bir şey düşür*) Dayan, dayan, ağdaş bir də kömür, kömür, zəhrimar lap yadımdan çıxmışdı (*Bayırdan bir yekə yeşikdə pambıq gətirir*). Açıq havada əkmişəm. Gözəl pambıq olacaqdır. Yaşar, bəs sənin stansiyan budur?

T a n y a. Stansiya və hər şey hazırdır, professor!

B e l o k u r o v (*ona tərəf dönür*). Tanya, sən də buradasan? Hamısı bizimkilərdir (*Onlarla görüşür*). Doğrudan bu məhkəmə nədir?

S ə d r. Məsələ aydındır: aldığımız materiallar vətəndaş Yaqut Niyaz qızının sözlərini təsdiq edir. Prokuror vətəndaş Yaşarı ittiham etməkdən boyun qaçırır. Müqəssirlər məsuliyyətə alınırlar. Aparın onları... Bununla bərabər, məhkəmə qeyd edir ki, yerli təşkilat rəhbərlərindən bəziləri bu işdə oportunizmə yol verib, sinif düşməninə göz yummuşlar, əlbəttə, lazımi idarələr bunu nəzərdən qaçırmışlar... Siz isə yoldaş Yaşar, bu gündən azadsınız...

H a m ı. Ura...

T o ğ r u l. Hə, yoldaş Niyaz, necə görürsən bu işləri?

N i y a z. Məni də o köpək oğlu yoldan çıxarmışdı. Yaxşı, köpək oğlu, gələrsən, evdə danışarıq!

T o ğ r u l. Sağ ol, yoldaş Yaqut.

Y a ş a r. Sağ ol, Yaqut. Mən səni bu qədər qoçaq bilməzdim.

Ə m i r q u l u. Ağız, Şərəbanı, dahı biz neçin qalmışıq. Gəl barışaq da (*Şərəbanı ilə öpüşürlər*). Ancaq o xəmir-tabağa yoxam.

B e l o k u r o v. Daha qorxma, Yaşar. Sal işə stansiyanı. Pambıq olacaqdır.

Səhnə yavaş-yavaş qaralır və birdən elektrostansiyada və bütün evlərdə işıq yanır...

Səhnə işıqlandıqca stansiyanın yanında geniş bir pambıq zəmisini görünür.

Qızlar, oğlanlar bir səsle oxuyaraq, pambıq yığirlar.

Mən bir azad, şən ölkənin oğluyam,
Başdan-başa əməkçi bir elim var.
Daşqın-daşqın Arazları, Kürləri
Poladlarla qapaqlayan əlim var.
Şoranları bağçalara döndərər əməyim...
Dəmirlərə həyat verib işlədər biləyim...
Yer üzünü alarıq,
Şən bir bağça salarıq.
Yerdən uçar,
Aydan keçər,
Ulduzlara varmaqçın
Göyün geniş qəlbinə
Dəmir qanad çalarıq.
Əsgəriyəm mən bu polad ordunun, gücüm çox,
Bizim üçün yer üzündə alınmaz bir qala yox!

P ə r d ə

DÖNÜŞ

Pyes 11 şəkildə

İ Ş T İ R A K E D İ R L Ə R

G ü l s a b a h – Moskva teatr məktəbini bitirib Bakıya gələn gənc aktrisa

Z a m a n, S a p a n – Bakı teatr aktyorları.

Ə m r u l l a – teatrın müdiri, irəli çəkilən.

Ə l i m u r a d – aktyor və yerli komitə sədri.

İ l y a s – siyasi rəhbər.

X u r ş i d, A s y a – aktrissalar

Ə l i m u x t a r – özündən yetişmə rejissor.

B a y r a m – məktəb bitirmiş gənc rejissor.

Ş ö v q i – rejissor köməkçisi.

A r i f H i k m ə t – Moskvada oxumuş aktyor.

M i r z ə C a m a l, X o s m ə m m ə d – qoca aktyorlar.

Q ü d r ə t A r s l a n – məşhur dramaturq.

Ö t g ü n – gənc dramaturq, tələbə.

Q ə m ə r – qoca şəriət müəlliməsi, hərdən rus dilindən də dərs verirmiş.

G ü l ə r – onun gənc qızı, məktəbli.

T u r a c – Qüdrət Arslanın arvadı, savadlı gənc qadın.

M ü n ə v v ə r – gənc səhnə həvəskarı.

Ə l a b b a s – teatrın kuryeri.

D a ş d ə m i r – konkurs komissiyasının sədri.

T u t u – Qüdrət Arslanın qızı 4 yaşında.

S t a r o v e r o v – teatrın rəssamı.

E l d a r – fəhlə.

X u d a y a r, M o l l a R ə h m a n, Ə b d ü l – 11-ci şəkildəki səhnəcikdə iştirak edən kəndlilər.

5-ci şəkildə iştirak edən Hikmət Kamal və Fikrət Kamal yazıçıdırlar. Kamal Fikri isə “münəqqiddir”.

Kütləvi səhnədə iştirak edənlər: yazıçılar, münəqqidlər, aktyorlar və tamaşaçılar.

Kütlədən başqa 25 nəfər aktyor da iştirak edir.

BİRİNCİ ŞƏKİL

Teatrdə bir otaq. Z a m a n Güzgünün qabağında durub əlindəki kağızdan deklomasiya əzbərləyirmiş kimi, müxtəlif hərəkətlər göstərərək oxuyur.

Z a m a n.

Sən ey meymun sürüsündən insanlığa yüksələn!
Sən ey kühüllərdən çıxıb tunel üçün dağ dələn!
Sən ey coşqun dalğaları beton töküb saxladan!
Sən ey sudan od çıxaran, Arazları toxtadan!

Siz ey paslı dəmirlərdən canlı motor yapanlar!
Siz ey məftil və heçlikdən elektrik tapanlar!
Siz ey yerin mərkəzinə uzun yollar salanlar!
Siz ey sonsuz fəzalarda dəmir qanad çalanlar!
Siz ey keçmiş yaşayışa ağır balta vuranlar!
Siz ey dəmir qollar ilə yeni həyat quranlar!

Hücum yerin mərkəzində misə, neftə, daş duza!
Hücum göyün ortasında işıq saçan ulduza!
Hücum bütün təbiətə, yerə, suya, irmağa!
Hücum birgə vurğumuzla məğlub olan torpağa!

X o s m ə m m ə d (*səhnəyə çıxır*). Adə, güzgü Zaman, yenə nə meymun kimi atdanıb-düşürsən? Uşaqlar haradadır?

Z a m a n. Getdilər təzə rejissorun əlindən Həzrətabbasa ərizə verməyə.

X o s m ə m m ə d. Eh, əclaf oğlu əclaf, həmişə bir söz soruşanda gərək əclaflığını göstərəsən (*Getmək istəyir*). Adə, güzgü Zaman! Biri də gəlib ey... mən heç görməmişdim, hələ indicə gördüm, bayırdadır...

Z a m a n. Kim?

X o s m ə m m ə d. O təzə aktrisa da. Amma sən öləsən, zalımın qızı elə gözəldir ki, bir qələm üzünə baxmaq olmur. Elə bil üz-gözündən nur yağır.

Z a m a n. Gözlə birdən imamdan-zaddan olmasın ha!

X o s m ə m m ə d. Eh, əclaf oğlu əclaf, yenə də başladı.

Z a m a n. Adə, Xosməmməd... səhərdən Təzəpirin azançısı səni axtarırdı.

X o s t ə m m ə d. Neyləyirdi məni?

Z a m a n. Mən nə bilim? Deyir: Xosməmməd təzə rejissorun əlindən zəncir tərpadəndə, vurub mənbərin qıçın da çıxardıb.

X o s m ə m m ə d. Yalançının hələ o mənbər sahibi belindən vursun. Heç Təzəpərin mənbərində zəncir var?! Həzrətabbas haqqı, o qədər deyəcəksiniz ki, axırda meymun kimi ağız-burnunuz əyiləcəkdir. Nə olsun, balam? Təzə rejissor sizin dostunuzdur da. Bizi ki pəsənd eləmir. İyirmi ildir səhnədə ya haqq vururam, indi bir qarış boyuynan gəlib ki, gərək sənə yerimək öyrədəm.

Z a m a n. Öyrən də, nə olar?.. Belinə balta düşməyib ki...

X o s m ə m m ə d. Get, adə... mən sizin hamınıza ac qarına iyirmi il dərs verərəm. Artistliyim artistlik, şairliyim də üstəlik...

Z a m a n. Adə, Xosməmməd, şalvar satıram.

X o s m ə m m ə d. Get adə, əclaf oğlu əclaf, mən bəyəm dəllalzadam? Neçə dənə?

Z a m a n. Neçə dənə?.. Yüz dənə. Zalım oğlu, Baksayuz-zad deyiləm ki... məvacib almamışıq, pulum yoxdur, bir şalvarım var, satıram da...

X o s m ə m m ə d. Canın çıxsın, pulun yoxdur, get sən də xalturaya, yüz dənə klub var, bu məxluq getmir... sən hələ yapışmışsan bir sınıq güzgünün qulağından, çəyirtkə kimi səhərdən axşama kimi atdanıb-düşürsən.

Z a m a n. Adə, ay Xosməmməd... çıxış üçün material lazımdır. Belə material yoxdur ey...

X o s m ə m m ə d. Bəs bu məxluq haradan tapır? Budur ey, mənim şerim var da, satıram. Sən öləsən, Həzrətabbas haqqı, hələ dünən gecə demişəm, özü də modnı məsələ, qızların pudralanması haqqında. Srağagün Sapan on iki manat verdi, vermədim; sənə səkkiz manata verərəm.

S a p a n (*yandan çıxaraq*). Yalan deyir, adə... Öləsən də üç manatdan artıq verməyəcəyəm.

X o s m ə m m ə d. Get, adə... əclaf oğlu əclaf. Üç manata bir girvənkə kartof vermirlər. Bu gün-sabah bağdan qayıdandır, hər kimə versəm, on beş manat göydə götürər.

S a p a n. Səni Allah döymüşdü. Ağzına gələni yığıb doldurmuşsan oraya, nə duzu var, nə mənası, nə vəzni var, nə qafiyəsi. Verirsən xalqın xurduna, baxan kimdir.

X o s m ə m m ə d. Sənin öz başınçın, elə şairlər bəyənib ki...

S a p a n. Əgər o şerin qafiyəsi bir-birinə düz gəlsə, tüpür mənim üzümə. Eşşək buynuzu kimi heç kökündən qafiyəsi yoxdur.

X o s m ə m m ə d. Yalançının atasına lənət! Bu şerin qafiyəsi düz deyil! Mən ölüm, güzgü Zaman, sən də qulaq as, bunu başa sal (*Ciblərini axtarır*). Sənin heç ədəbiyyatdan xəbərin yoxdur ki. İndiki şeirlərdə heç kökündən qafiyə yazmırlar.

S a p a n. Heç olmasa, bir mənası olur ki.

A r i f H i k m ə t, X u r ş i d v ə M i r z ə C a m a l hərəsi bir yandan gəlirlər.

A r i f H i k m ə t (*gəlir*). Yoldaşlar, Moskvadan gələn o qız, Gülsabah xanım bu gündən iş başlayır. İndicə müdir onu bizə predstavit eləyəcək.

X o s m ə m m ə d. Mən ölüm, Arif Hikmət, sən də qulaq as!

X u r ş i d. O da yaqın gələcək, beş-altı gün işləyəcək, sonra da gedəcək özü üçün ərə, səhnəni də atacaq bir yana. Dahı bizim kimi olmayacaq ki, qoca rolü verdilər oynasın, kolxoza göndərdilər getsin.

Z a m a n. Acığın nə üçün gəlir, Xurşid xanım? Neçə ildir mən səni səhnədə danışan görmüşəm, amma rolunu bilən görməmişəm, bilməyəne öyrədərlər də.

X o s m ə m m ə d. Sən allah, Xurşid xanım, bir zəhmət çək, bu şerə sən də qulaq as!

S a p a n. A balam, bir qoyun, bu Allahın öküzü öz zəhrimar şerini oxusun da...

M i r z ə C a m a l. O özü nədir ki, öyrətdiyi nə olsun. Neçə ildir Fərhad kimi külüng vururam, bu səhnəni mən düzəltmişəm, indi o gəlib mənə dərs verəcəkdir!

X u r ş i d. O yaxşı öyrədəndir, getsin hələ öz bacısını öyrətsin. Gecədə dodaqlarını boyayır, üz-gözünü şirələyir, çıxır bulvara...

X o s m ə m m ə d. Mən də hələ o barədə yazmışam da, bir zəhmət çək qulaq as (*Oxuyur*).

Gündə vurur qızlarımız pudrasın, gedir çıxır bulvara,

Gah görürsən yubka geyir, gah da girir şalvara.

S a p a n. Havasıynan oxu, havasıynan.

X o s m ə m m ə d. Sən öləsən, pulun verməsən, havasıynan oxuyan deyiləm.

S a p a n. Eh, nə olsun ey! Bu şeir deyil ki: nə vəzni var, nə qafiyəsi.

X o s m ə m m ə d. Sən heç anlamırsan qafiyə nədir. “Bulvar, şalvar” bəs bu qafiyə deyil?

Z a m a n. Adə, Xosməmməd, o hansı qızıdır ki, şalvar geyir?

X o s m ə m m ə d. Belə burda məsələ şalvarda deyil ey, məsələ qızlarımızın pudra vurması haqqındadır.

S a p a n. Nə olsun ey... qızlar pudra vurmasın, bəs kişilər vursun? Gördün ki, mənası yoxdur?

Ş ö v q i (qaçaraq səhnəyə çıxıb şeri dinlədikdən sonra). Görəsən bulvarla şalvar mərsiyədir, ya payi-mənbər?

S a p a n. Yox, bu qəsidədir, şalvar da onun vəgirliyi.

X o s m ə m m ə d. Eh, əclaf uşağı əclaf (Şövqiyyə). Buna bax, buna, siçan-pişik padşahına oxşayır, bu da bizim pomoşnikimiz!

Z a m a n. Odur, gəlirlər...

S a p a n. Mən ölüm, Xosməmməd, o qəsidəni hələ burada saxla! Gerisini sonra oxuyarsan.

X o s m ə m m ə d. Mərsiyəxan sənın atandır, əclaf!

Ə m r u l l a G ü l s a b a h ı gətirir, bütün a k t y o r l a r, a k t r i s a l a r
toplaşır, aktyorlar, xüsusilə g ə n c l ər Gülsabahı alqışlayırlar.

Z a m a n. Yaşasın oxumuş və bilikli gənc Azərbaycan qızı!

M i r z ə C a m a l. Yaşasın bizim yeniyyətə balalarımız, urra...

Ə m r u l l a. Yoldaşlar, sizin hamınıza məlumdur ki, biz öz teatrımızda istəyirik böyük-böyük dəyişiklik düzəldək. Sonra, yoldaşlar, gənc bir aktrisa, hansı ki, Gülsabah xanımdır, özü də buradan göndərilmişdi oxumağa, oxuyub Moskvada teatralni texnikumda və Moskva teatrlarında işləyib, hansı ki, əlində yaxşı otzıvları vardır. O da indi bu gündən işə başlayacaqdır. Özü də həmi artistlikdə... həm də rejissorluqda... Beləliklə, yoldaşlar, biz partiyanın kadr haqqındakı tapşırıqlarına əməl etmiş oluruq. Özü də yoldaşın bəzi gözəl planları da var, hansı ki, sizin üçün danışar.

M i r z ə C a m a l. Gəlib, xoş gəlib, səfa gətirib. Biz hamımız səhnədə işləyən artistlər, o artistlər ki, bu səhnənin yolunda can qoyublar, hamımız ona kömək etməyə hazırıq... O, hələ bizim qızımızdır. Bizim fəxrimizdir. Biz də onu alqışlayırıq...

Hamı əl çalır.

X o s m ə m m ə d. Ancaq bir şərt ilə ki, o da Moskvadan gəlmişəm deyə, bizimlə qoz-qoz oynamasın!

Z a m a n. Bu şərt ilə ki, siz də Bayramın başına gətirəni onun başına gətirməyəsınız.

X o s m ə m ə d. Bəs o necə olur ki, mən iyirmi ildir səhnədə məharətlə işləmişəm, kolxoza da getmişəm, indi o bu boyda boynan gəlib deyir ki, sənə gərək səhnədə yerimək öyrədim. Özü də siçanpişik padşahına oxşayır, heç rejissora da oxşamır.

Z a m a n. Sən iyirmi ildir səhnədə çalpaşığı yerimışsən, daha bu xalq neyləsin.

S a p a n. Şeyrlərinin də nə vəznə var, nə qafiyəsi.

X o s m ə m ə d. Yalançının atasına lənət... bu şeirdə qafiyə yoxdur? Yoldaş Gülsabah, sən olasan öz əziz canın, bir qulaq as, gör bu şerin qafiyəsi var, ya yox?

Ə m r u l l a. Yoldaşlar, yoldaşlar, səs salmayın!

A r i f H i k m ə t. Yoldaşlar, bu heç gizli məsələ deyil ki, bizim rejissorlarımızın ekspozisiyası, eksplikasiyasına düz gəlmişdir. Moskvada Stanislavski özü məni çağırdı, dedi, gərək spesifikasiya rol eləyəndə ekspozisiyanı elə qurasan ki, əsl sübstrat araya çıxsın və superdinasiya ayrılısın, ondan sonra da gəlir sentryajesti aktyora və sentrnməniya, o ki qaldı süprematizmə...

S a p a n. Yoldaş Arif Hikmət, olar ki, zəhmət çəkib o ekspozisiyanı bir az xırdalayasınız...

A r i f H i k m ə t. Ekspozisiya, ekspozisiya¹... yəni eksplikasiya, başa düşdün?

S a p a n. Mən ki, başa düşmədim, bəlkə Xosməmməd başa düşdü.

X o s m ə m ə d. Anlamaz atandır. Mən çoxdan başa düşmüşəm.

A r i f H i k m ə t. Ekspozisiya, yəni ekspozisiya... burada çətin bir şey yoxdur ki. Eks, yəni eksport... yəni xaricə, pozisiya da yəni front, ekspozisiya, yəni xarici front.

X o s m ə m ə d. Dahı bunda nə var ki, başa düşməyəsən... ay...

S a p a n. Yoldaş Xosməmməd, sən dahı qocaman artistsən, bilirsən də, biz, atam, bilmirik güc deyil ki. Zəhmət çək o süprematizmi də sən xırdala, biz də başa düşək.

¹ Arif Hikmət surətində müəllif, ibarəçiliklə, yalançı alimliklə məşğul olub özünü ixtisaslı kimi göstərən gopçu bir aktyor tipi yaratmışdır. İşlətdiyi ayrı-ayrı sözlər teatr və sənət istilahları olsa da, heç bir mənə ifadə etmir. Məsələn, onun ekspozisiyaya verdiyi mənə, sözün həqiqi mənasını qətiyyənlə anlamadığını göstərir.

X o s m ə m ə d. Hələ bu baş-qulaqnan artistliyə gəlmişsiniz, danışanda da heç kəsi bəyənirsiniz... Sup, yəni bozbaş, rematizm də yəni yel düşmək, adamın ombasına yel düşmür?

Ş ö v q i. Yaxşı, bir bilmək olar ki, bu bozbaşnan ombaya yel düşməyin Gülsabah xanıma nə dəxli vardır?

A r i f H i k m ə t. Yoldaşlar, siz başa düşürsünüz, ona görə də ələ salırsınız. Bura təzə aktrisa gəlib, rejissorumuz da təzədir, yaqın işlərdə bir spesifikasiya olacaq, ona görə də biz öz ekspozisiyamızı təyin etməliyik ki, gələcəkdə superdinasiya aparılanda hər kəsin sentr tyajesti bilinsin. Ona görə də mən yoldaş Gülsabah xanımın bizim teatrımıza gəlməsinə səmimi qəlbədən təşəkkür edirəm...

Ş ö v q i. Bax, bax bu axırıncı cümləni başa düşdüm.

Ə m r u l l a. Yoldaşlar, yerinizdən danışmayın! Yaxşı deyil axı. İndi ikicə kəlmə də bizim gənc rejissorumuz Bayrama söz verək, çünki hamı onun barəsində danışır. Hanı o?.. Ondan sonra da son sözü Gülsabah xanıma verək.

M i r z ə C a m a l. Tapsan onu, verərsən.

S a p a n. Başına elə bir oyun gətirməmişsiniz ki, bir də tapılsın.

Z a m a n. O, söz adamı deyil, iş adamıdır. O yazıq teatrda bir yenilik düzəltmək istəyirdi, hamınız yerbəyerdən düşdünüz üstünə.

Ə l i m u x t a r. Əlbəttə... sən gələrsən otuzillik pyesi alt-üst elərsən, padşahı vurub çobana döndərərsən ki, nə var mən proletar ideolojisi düzəldirəm, onda, əlbəttə, hamısı danışar da... Bu məxluq onların üstündə zəhmət çəkib, kişi neçə ildir rol oynayır, tip yaradıb, indi də başına bir dirabı papaq keçirib ki, nə var, mən sosialni obraz yaradırəm. Əlbəttə, o da oynamaz da...

Z a m a n. Oynamaz, mən oynaram.

M i r z ə C a m a l. Mən axı razı olmaram ki, sən mənim tipimi vurub korlayasan.

Ə l i m u x t a r. Yazıq onun üstündə 20 il can çürüdüb.

Z a m a n. Nə etmək, yoldaşlar, mübarizədir: köhnə ev uçulurkən kərpic bənnanın qabırğasına dəyir. Biz bundan qorxmuruq.

Ə m r u l l a. Yoldaş Mirzə Camal... bəsdir deyirəm... Söz Gülsabah xanıma verilir.

Ə l i m u x t a r. Yoldaş müdir, qabaqca qoy o sizin rejissorunuzun advakati desin görək o, mübarizəni kiminlə aparmaq istəyir?

M i r z ə C a m a l. Yox axı... aybdır onunçun. Bir qarış boyu var, gəlib ki, döyərək, burada böyük var, kiçik var, adamı elə sıxarlar ki, əzilib suyu çıxar...

G ü l s a b a h. Yoldaşlar, mən buradan oxumağa gedərkən səhnəmizin vəziyyətini bildiyim üçün, qayıdırkən mübarizə olacağını gözləyirdim. Ancaq çox sevinirəm ki, o mübarizə çoxdan başlanmış və bir yerə çatmışdır ki, adamı sıxırlar, əzilir, suyu çıxır. Bunsuz olmaz, yoldaşlar. Bu, mübarizədir; bu həyatın dialektikasındır. Fikirlər, metodlar üz-üzə gəlirəkən, adamı sıxarlar, əzilər, suyu çıxar. Ancaq görək kim kimi?

Z a m a n. Biz hələ pambıq deyilik ki, isladıb sıxasan suyu çıxsın.

M i r z ə C a m a l. Aha...

X o s m ə m m ə d. Bunun atını haraya bağlayaq?

X u r ş i d. Heç evə girməmiş başlayıb ki, tüfəngimi haradan asım?

G ü l s a b a h. Mən heç işə başlamamış hər gün gəlib oturub, sizing işlərinizlə tanış olmaq istəyirdim. Oldum da. İndi meydan açıqdır. Silahlar çiyinlərdən əllərə və qəti döyüş!

Ə l i m u x t a r. Kim kimə qarşı?

G ü l s a b a h. Hamı hamıya qarşı.

Ə l i m u x t a r. Nə üçün?

G ü l s a b a h. Yeni teatr yaratmaq üçün, yeni metod, yeni nəzəriyyə, yeni temp və yeni sürət üçün. Bütün bacaranlar, dəyərlilər, yaradıcılar irəliyə, əl-ayağa dolaşanlar isə geriyə, tarixin amansız təkəri altına!

Ə l i m u x t a r. Pəh-pəh-pəh.... əz Bədkubə tacir amədə.

M i r z ə C a m a l. Bizim teatrımızın bir yolu var, yoldaş Gülsabah, o yolnan da gedir. Sən də gəlmişsən, Azərbaycan qızısan, xoş gəlmişsən, səfa gətirmişsən, gözümüz üstə yerin var, dahı bu hədələmək lazım deyil ki...

A r i f H i k m ə t. Yoldaşlar, mən də hələ bayaq bunun üçün deyirdim də... Qoy hər kəs indidən öz ekspozisiyasını təyin etsin ki, sonradan spesifikasiya aparanda supermatizm əmələ gəlməsin...

S a p a n. Ay Arif Hikmət, mən ölüm, sən o bozbaş qazanını bir az saxla.

G ü l s a b a h. Bu saat "Rote-Fane" qəzetinin idarəsi bütün sovet teatrlarına bir yarış bayrağı göndərmişdir. Yarış şərti: repertuarı və oyunları keyfiyyətcə yaxşılaşdırmaqdır. Kim bu yarışda birincilik qazansa, bayraq ona veriləcəkdir.

Ə m r u l l a. Qulaq asın, yoldaşlar, bu vacibli məsələdir.

A r i f H i k m ə t. MXAT¹ kimi əjdaha orada dayana-dayana bizim Xosməmməd bayraq ala bilər...

X o s m ə m m ə d. E... e... Xosməmməd sən özünsən...

A r i f H i k m ə t. Balam, acığın neçin gəlir, öz adıdır də...

S a p a n. Adı deyil, adə, ləqəbidir.

Ş ö v q i. Ləqəbi deyil, adə, təxəllüsüdür.

Ə m r u l l a. Yoldaşlar...

G ü l s a b a h. Ola bilər, yoldaşlar. Bunun üçün bizə nə lazımdır? İşlərimizi yenidən qurmaq, teatrın sifətini dəyişdirmək.

Ə l i m u r a d. Yoldaşlar, mən kak bir predsedatel mestkom, deyirəm ki, əlbəttə, yarış məsələsi lazımdır. Ancaq yeri gəlmişkən bu müdiriyyətdən bir şey soruşmaq istəyirəm...

S a p a n. Ay Əlimurad, dayan bir də, kişi söz danışır axı.

Ə l i m u r a d. Yoldaşlar... sonra mən bu qədər adamı haradan yığacağam. Danışacaqsınız, sonra da dağılışıb gedəcəksiniz... amma mənim məsələm lap vacibli məsələdir.

Ə m r u l l a. Nə istəyirsiniz, yoldaş Əlimurad?

Ə l i m u r a d. Yoldaşlar, mən necə ki, mestkom, onu soruşmaq istəyirəm ki, bu müdiriyyət bu məvacibləri haçan verəcəkdir? Və nə üçün bu vaxtdək verməmişdir?

Z a m a n. Ay Əlimurad, sən yarış məsələsini qoydun, məvacibə getdin. Heç yeridir?

Ə l i m u r a d. Hələ əsl yeridir. Bu hamısından vacibli məsələdir. Deyəndə də qoymursunuz, sonra da deyirsiniz mestkom işləmir. Hələ bu ağız-burunna da yarışa çıxmaq istəyirik.

S a p a n. Ay Əlimurad, məvacib yaxşı şeydir, ancaq bura dəxli yoxdur axı...

Ə l i m u r a d. Çox dəxli vardır, yoldaşlar. Burada belə deyirsiniz, sonra da gəlib yapışırsınız mənim hülqumumdan... Sən mənim məvacibimi ver, sonra istəyirsən yarışa, istəyirsən barışa. Hər kim olur olsun, biz bir saatda onun atasını yandıraq, qoyaq ora.

A r i f H i k m ə t. A kişilər, MXAT kimi əjdahalar dayana-dayana siz ondan bayraq ala bilərsiniz?

Ə m r u l l a. Yoldaşlar, qulaq asın! Bu vacibli məsələdir. Belə olmasın ki, böyük fillərlə döyüşək, axırda da biabır olaq.

¹ MXAT – Moskva Bədaye Akademik Teatrı

G ü l s a b a h. Yoldaşlar... qoy kimsə özünü qorxutmasın. Başqa teatrlarda adamyeyən yoxdur. Bizim bunun üçün qüvvətimiz vardır. Ancaq gedişimiz ölgündür. Bərk silkələnmək lazımdır.

X o s m ə m m ə d. Silkələmək, görək də.

S a p a n. Başına dönüm, Xosməmməd, sən silkələnmə, yoxsa şeirlərin qafiyələri dağılar.

Ə m r u l l a. Yoldaşlar... Allahü əkbər...

G ü l s a b a h. Bizim gedişimiz iki yolla olmalıdır: bir əllə sökmək, dağıtmaq, o biri əllə tikmək, yaratmaq. İndiki repertuarla yarışa çıxmaq olmaz. Çoxunu çıxarıb atmaq lazımdır. Bizim bu günkü quruluşlarımızda müəyyən bir prinsip yoxdur.

Ə l i m u x t a r. Sən beş-altı porsiya prinsip artırarsan...

A r i f H i k m ə t. Doğru deyir də, acığın niyə gəlir?! Mən onu çoxdan demişəm ki, quruluşun ekspozisiyası eksplikasiyasına düz gəlir.

G ü l s a b a h. Hər halda repertuar bu günün istədiyi əsərlərlə doldurulmalıdır və xüsusilə yarış üçün yeni qüvvətli bir əsər yazılmalıdır.

M i r z ə C a m a l. Bilirsən, Gülsabah xanım, avazın yaxşı gəlir, oxuduğun Quran olsa. Yeni əsər lazımdır, ancaq bacaran var, yazmır. Bacarmayan da yazır, bir şey çıxmır... Nə geroyu məlumdur, nə də lyubovniki.

G ü l s a b a h. Kimdir bacaran və yazmayan?

M i r z ə C a m a l. Bacaran və yazmayan odur, Qüdrət Arslan!

G ü l s a b a h. Qüdrət Arslan!

Gülsabah birdən-birə diksinir və bir şeyi xatırlayırmış kimi, bir saniyə düşünür.

M i r z ə C a m a l. Özü də həmişə qüvvəli əsərlər, inqilabi əsərlər yazıbdir. Amma indi ağzına su alıb oturubdur: nə dinir, nə danışır.

S a p a n. Özü də məktəbdə müəllimlik edir.

M i r z ə C a m a l. Mən sizə deyim: bizlərdən yarışa ondan başqa girişə bilən olmaz.

Z a m a n. O da ki, yazmayacaqdır.

G ü l s a b a h. Mən, yoldaşlar, Qüdrətlə çoxdan tanışam. Müsəidə etsəniz, mən onunla danışaram. Sizə söz verirəm ki, o yazar.

Ə m r u l l a. Danış, atam da. Kor nə istər iki göz, biri əyri, biri düz.

M i r z ə C a m a l. Hə... onu eləyə bilsəniz, deməli, çaldıq.

X o s m ə m m ə d. Nəyi çaldıq?

S a p a n. Sənin qafiyəsiz şerini Rast havasında.

X o s m ə m m ə d. Əclaf oğlu əclaf. Yoldaş müdir!

Ə m r u l l a. Yoldaşlar, Gülsabah xanıma tapşırırlar ki, Qüdrətlə pyes haqqında danışsın.

M i r z ə C a m a l. O yazmaz. Kişi bu saat neçə məktəbdə dərs deyir, bir aləm gəliri var, yazı nə qulağına girir.

G ü l s a b a h. Yazar, yazar. Burada səhnəmizin taleyi həll olunur. Bütün qüvvət və vasitələr səfərbərlik altına... buradan kimsə geri qala bilməz! Siz kitabımızı məndən alın!

X u r ş i d. Zalımın qızının hökmünə bax! Hələ bil dünya ona baxır.

G ü l s a b a h. Sonra, yoldaşlar, biz ilk əvvəl gedişimizi kустarlıqdan çıxartmalıyıq. Gənclərimiz qüvvətlidir. Qadın qüvvəsi də yaman deyil. Material vardır, ancaq bacarıqlı bir əllə, bir metodla işlədilməlidir.

Ə l i m u r a d. Sən gəlib düzəldərsən də.

G ü l s a b a h. İndilik qadınlarımızın bir çoxusu özünə bir sənətkar deyə bilməz.

X u r ş i d. Sən gəlib deyərsən də.

G ü l s a b a h. Mən hər halda deyə bilmək üçün var qüvvətimlə çalışacağam. Ancaq qadınlarımız qırıq bir qanadla, könülsüz, diqqətsiz, odsuz və intizamsız çalışırlar. Məsələn: məşqi qoyub dərziyə gedirlər, aktrisa öz işinə yənmir, odur ki, oyun günü sözünü bilmir.

X u r ş i d. Sən öz sözünü danış! Bir eşşəyə minib, əllisini döyəşdümə.

M ü n ə v v ə r. Sənə nə var, ay Xurşid xanım, sənə ki bir söz deyən yoxdur!

X u r ş i d. Xeyr, mən öz fitimi çox yaxşı tanıyıram.

M i r z ə C a m a l. O kişinin qızı heç sənənin adını çəkmədi ki.

X u r ş i d. Mən özüm çox yaxşı bilirəm o soncığı hansı tərəfə atır...Srağagün o, orada oturmuşdu, mən də, partnixa gələcəkdi, çıxdım getdim. Bu bunun sımsığına dəyib. Dahı neynəyək, bizim də paltarımız Moskvada tikilib gəlməyib ki...

G ü l s a b a h. Mən, yoldaşlar, kimsəni incitmək istəmirəm. Təktək adamlar olsaydı, mən heç deməzdim də... Çox təəssüf ki, çoxusu belədir.

A s y a. Sənə nə var, sən məgər pürkürül-zadsan?.. Mən haçan məşqdən getmişəm?

M ü n ə v v ə r. Canım, sənə nə var, səni ki, dindirən yoxdur!

A s y a. Yox, axı, yalan niyə danışır?

M ü n ə v v ə r. Doğru deyir də.

G ü l s a b a h. Mən artıq hamısını bilirəm, yoldaşlar.

X u r ş i d. Cəhənnəmə ki, bilirsən, gora ki, bilirsən. Sən öz sözünü danış! Xalqda işin olmasın. Müdir deyilsən, rejissor deyilsən. Teatra hələ gəldiyin bu gündür, aləmi çaxnaşdırmışsan bir-birinə. Görəsən beş gün qalsan, nə eylərsən.

A s y a. Heç nə, beş gündən sonra çıxar gedər birinə, qurtardı getdi.

M ü n ə v v ə r. Sən ki, Allaha şükür, bu vaxta qədər dördünə getmişsən.

A r i f H i k m ə t. Yoldaşlar, dayanın, o kişi öz ekspozisiyasını desin, sonra da hər kəs istəsə, öz eksplikasiyasını açıb qoyar ortalığa.

G ü l s a b a h. Mən, yoldaşlar, nə müdirəm, nə də rejissor. Bu gündən bu kollektivin bir üzvüyəm. Şüarım: sökmək, dağıtmaq, tikmək, yaratmaq... Mən bilirəm ki, açıq söz acı olar. Ancaq biz böyük bir yarışa girişirkən, tək-tək adamlardan utanıb susmaq – səhnəmizə, quruluşumuza qarşı bir xəyanət olmuş olar.

M i r z ə C a m a l. Kişinin qızı doğru deyir də. Hələ sən Xurşid, həftə səkkiz, mən doqquz, gah hamama gedirsən, gah kooperativə... O da deyir işinə dürüst bax da.

H a m ı. Doğrudur, doğrudur...

G ü l s a b a h. Bir də, yoldaşlar, bizdə bir konservatizm vardır: yenilikdən qorxmaq, köhnəliyə pərəstiş. Mən o gün gördüm, gənc rejissordur. Başında yeni fikirlər vardır. Aktyora deyir, aktyor isə öyrənmək əvəzinə ona acıqlanır, uşaq, malçışka və daha bilməm nələr deyir... Buna da qəti zərbə...

M i r z ə C a m a l. Rejissorun canı çıxsın danışdığını bilsin. Qundaqdan dünən çıxıb, mən bu səhnədə neçə ildir can çürüdürəm, xüsusi məktəb yaratmışam, indi gəlib nə deyir: belə dayanma, belə dayan, şunu götür, şunu qoy.

G ü l s a b a h. O doğru deyirdi... Sizin göstərdiyiniz adamda ictimai bir sifət yox idi. Əsla yeni quruluşda o kimi rollar heç sizə verilməməlidir.

M i r z ə C a m a l. Mən sənətkaram. Mən Yaqo oynayanda, Frans oynayanda, Otello oynayanda siz harada idiniz? Mən göz açmışam, Əmrəstan bəyi o cür oynayıram. Tip yaratmışam. Mən razı olmaram

ki, dünənki bir uşaq gəlib mənim tipimi dəyişdirib, hindirabadı bir şəkllə salsın.

G ü l s a b a h. Qoy, yoldaşlar, heç kəs bizi öz stajı ilə qorxutmasın. İnqilab ona görə inqilabdır ki, o, əsrlərin sükutunu pozur. Əsrlərin yaratmadığını inqilabın ayları yaradır, siz isə ondan ata-baba qaydası tələb edirsiniz. Bu doğru deyil, yoldaşlar. Bu, konservatizmdir, irticadır. Biz buna yol vermərik. Onda cəsərət olsaydı rolu büsbütün sizdən almalı idi. İnqilab səhnəsinə ictimai surət lazımdır.

M i r z ə C a m a l. Bura bax, ey!.. Sən kimi küyə basırsan? Bu xalq bəyəm inqilab-zad görməyib? Siz özünüz nə bilirsiniz ki, mənə nə öyrədəsiniz! Bu teatrın binasını mən qoymuşam. Kazinodan arvad paltarını mən daşımışam. Camaat yumurtanı mənim başıma vurubdur. Mən artist olanda, siz ananızın qarınında şıllaq atırdınız.

X o s m ə m m ə d. Bəs bu da işdir ki, mən 20 il bu səhnədə çəkic vurum, indi sən gəl mənə bəyənmə? Rollarımı al, özgəyə ver. Zamana ver. Bəs bunu Allah götürər?

Z a m a n. Çünki sən bu günün istəyi ilə hesablaşmaq istəmirsən...Dünənki sənət bu gün yaramaz... Biz bu vaxta qədər danışa bilmirdik.

M i r z ə C a m a l. Danışa da bilməzsən. Mən duran yerdə sən danışa bilməzsən. Narkomprosdan tutmuş Savnarkomacanın bütün qapılar üzümə açıqdır. Səni, amma heç kəndən buraxmazlar. Camaat teatra mənə görə gəlir. Sabahdan bu adamlar teatra gəlməsələr, neynərsiniz? Bir sən ol, bir dərnək rejissorun, işlə görüm necə işləyirsən.

X u r ş i d. Sabah birbaşa Narkomprosa gedəcəyəm. Müdirin gözünün qabağında ağzına gələni deyir, ağzını açıb danışmır da.

Ə m r u l l a. Yoldaşlar, yoldaşlar... səs salmayın, sözdür deyir, lazımı cavabını alar.

X o s m ə m m ə d. Sabahdan mən heç teatra gəlməyəcəyəm. Gedib boynuma papiros qutusu salıb papiros satacağam. Qoy görsünlər ki, qocaman artistin başına nə gətirirlər.

A s y a. Sabahdan mən də gəlməyəcəyəm. Ya onun dilini kəssinlər, ya da...

M ü n ə v v ə r. Gəlməyəndə teatr bağlanmaz ki.

M i r z ə C a m a l. Yoldaş müdir, mən rəsmi deyirəm: mən hər ötənlə ağızbaağız verən deyiləm, sabahdan biz teatra gəlməyəcəyik, rolların üçün adam tap, atam.

Z a m a n. Adam, budur mən.

Ə l i m u r a d. Sən üç aydır üzvlük haqqı vermirsən, heç ittifaq üzvü deyilsən.

S a p a n. Hər kim istər gəlməsin, mən ölməmişəm ki.

G ü l s a b a h. Bizim üçün dəyişməz adam yoxdur, yoldaş Mirzə Camal. Bunların hamısı ictimai işlərin zəifliyindəndir. Yerli komitə məvacib məsələsindən başqa bir şey düşünmür.

Ə l i m u r a d. Yoldaş, siz də çox baş-ayaq vurmayın. Mən, bir kak predsedatel mestkom, hər bir işi aparıram. Siz isə özünüzü elə aparırsınız ki, guya müdirzadsınız, heç kəs də bir şey anlamır, təkcə siz anlayırsınız.

A r i f H i k m ə t. Doğru deyir, yoldaş. Bu, individualizmdir.

G ü l s a b a h. İttifaq divarlarla işləmir. İşləyən mənəm, sənsən. Biz işləməsək, ittifaq heç bir iş görə bilməz.

S a p a n. Doğrudur.

M i r z ə C a m a l. Mən sabah birbaşa gedirəm şikayətə, görün zakonda köhnə mütəxəssisləri sıxmaq var?

İ l y a s. Biz köhnə mütəxəssisləri incidə bilmərik.

M i r z ə C a m a l. Durun, adə, ayağa... Qoy müdiriyyət getsin, bu məsələni aydınlaşdırın, ondan sonra ya biz artistləri saxlasın, ya Gülsabah xanımdan öz cürübbi rejissorunu.

X u r ş i d. Alın, bu da sizin rolunuz. Verin, qoyun təzə aktrisanız əzbərləsin... biz bacarmırıq.

Z a m a n. Qorxma, yoldaş Əmrulla... tək-tək adamların getməsindən teatr dağılmaz.

Ə m r u l l a. Yoldaşlar, dağılışmayın. Heç kimə burada ixtiyar verilməmiş ki, müdiriyyətin adından baş-ayaq danışsın. Burada heç kəs heç kəsnən mübarizə aparmır. O adamlar ki, istəyir burada ara qarışdırın, əlbəttə, onlara da öz yerlərini göstərən olar.

G ü l s a b a h. Yoldaşlar, biz yarış məsələsini qurtarmadıq.

M i r z ə C a m a l. O sən, o da sənin rejissorun. Get nə istəyirsən elə, istəyirsən yarış, istəyirsən barış, o dahı öz işindir.

Ə m r u l l a. Yoldaş Gülsabah, dahı bəsdir! Yoldaşlar, siz heç gurultu qoparmayın! Biz özümüz hələ bu gün məsələni ayırd elərik.

M i r z ə C a m a l. Bu teatrı mən yaratmışam, heç kəs mənim gözümü də filəyə bilməz. Sabahdan bir aktyor olmayacaqdır. Qoy gəlsin malçışkalar oynasın. Alın, bu da sizin rolunuz!

S a p a n. Hər kəs oynamır, oynamasın. Nə ki rol var, hamısını oynayacağam.

M i r z ə C a m a l. Bu boyda boyuynan gəlib mənə dərs öyrədir. Gərək gənclərə yol verilsin. Böyük artistlər rejissora malçışka deyirlər. Deyərəm gözüni də çıxardaram.

M ü n ə v v ə r. Qoy, canım, desin də... Deyəndə nə olar ki, biz burjin kimi bir şeyik: nə qədər bərk bursalar, bir elə çox işlərik.

M i r z ə C a m a l. Vallahı, onu elə buraram ki, bütün burjinləri, bütün yayları partdar.

P ə r d ə

İKİNCİ ŞƏKİL

Qüdrət Arslangildə qonaq otağı.

Q ə m ə r (*çox acıqlı içəri otaqdan çıxıb, deyilərək*). Yox, Turac, heç üz vurma. Çestnoe slovo, qalmaram.

T u r a c (*gülümsəyərək*). Qəmər xanım!

Q ə m ə r. Məni, bütün şəhərdə məşhur olan bir aktrisanın olduğu yere çağırmaq. Priqlasitğ menə v obhestvo s kakoy-to aktrisoj, da ehe somnitelğnoy reputaiiej¹. Çox sağ ol, Turac, mən heç gözləməzdim.

T u r a c. Qəmər xanım, siz axı bu adamların laqırtısına neçin qulaq asırsınız? Mən heç o qızın elə bir adam ola biləcəyinə inanmıram. Siz ikicə dəqiqə onunla danışırsınız, özünüz də görərsiniz ki, bütün danışılanlar boş-boş sözlərdir.

Q ə m ə r. Bunu bir adam demir, əzizim, bunu bütün şəhər danışır, aktyorlar, aktrisalar, özləri deyirlər. Deyirlər: teatra ayaq basan gündən oğul-uşağı yığıb başına, elə bir çaxnaşma salıbdır ki, gəl görəsən.

T u r a c. Yaxşı, nə olsun ki, siz uşaq deyilsiniz, Qəmər xanım.

Q ə m ə r. Yox, yox, əzizim, mən əlbəttə, bir o qədər fikir verməyə də bilərdim, no so mnoy rebenok, yanımda uşaq var, eşidən nə deyər. Yox, yox, əzizim, mən sizdən çox razıyam, sağ olun.

C ü l ə r. Ay ana! Siz heç mənim üçün qorxmayın. O da yəqin bizim kimi bir adamdır. Bizi yeməyəcəkdir ki. Kimin dalınca danışmırlar?

¹ Məni şübhəli ad çıxarmış aktrisa ilə məclisə dəvət etmək...

Q ə m ə r. Ne smey, Qölər!¹ Bəs mənim şlyapam nə oldu?

T u r a c. Qəmər xanım, axı Gülər demişkən, o bizi hop eləyib udmayacaqdır ki. Siz allah getməyin.

Q ə m ə r. Net, net, milaya! Vallah üz vurma, qala bilmərəm. Deyirlər, o elə bir bələdir ki, haraya ayaq bassa, yaqın bir gurultu çıxartmalıdır. Bunu camaat eşitsə ki, mən onunla bir yerdə oturmuşam... da prosto samoy nepriätno!² Gedək, Gülər!

Q ü d r ə t (*çixaraq*). Qəmər xanım, siz hara gedirsiniz?

Q ə m ə r. Təşəkkür edirəm, əzizim, balaca işim vardır.

T u r a c. Qəmər xanım Gülsabahla bir yerdə oturmaq istəmir. Səhərdən valvarıram.

Q ə m ə r. Mən öz uşağımın tərbiyəsini bütün dünyaya dəyişməyəm.

G ü l ə r. Ana...

Q ə m ə r. Ne smey Qölər, ne budğ komsomolkoy³.

T u r a c. Qəmər xanım, biz yeddi-səkkiz nəfər adam, onlar iki-üç nəfər, siz heç onlarla danışmayın!

Q ə m ə r. Daje iki-üç nəfər... Nu, Turac... sən istəyirsən ki, mən öz qızımı komsomolkanın yanında oturdum. Daje aktrisa somnitel'noy reputaüiey...⁴

Ö t g ü n (*içəridən çıxır*). Bağışlayın müəllim, mən sizə zəhmət verdim.

Q ə m ə r. Bəs mənim redükülüm nə oldu?

T u r a c. Bəlkə içəridə qaldı.

İçəri keçirlər.

Ö t g ü n. Bağışlayın, müəllim. Mənə heç bir şey lazım deyil, mən ancaq özümü yoxlamaq istəyirəm.

Q ü d r ə t. Mən sizin kitabınızı hələ oxuya bilməmişəm, hələ bu gün oxuyuram, əlimdən gələn köməyi əsirgəməyəm.

Ö t g ü n. Kimə verirəmsə, bir əvvəl-əvvəl mənim sir-sifətimə baxır, sonra da kitabın bir o yanına, bir bu yanına baxıb deyir ki: iki gündən sonra gələrsən, cavab deyirik. Sonra da gedirəm, deyirlər: hələ bir qədər işləməlisən. Bilsəm ki, doğrudan yaramaz, başqa bir iş gedərdim.

¹ Bəsdir, Gülər

² Yox... mənim üçün yaxşı olmaz

³ Bəsdir, Gülər, komsomolka olma!

⁴ Hətta şübhəli bir ada malik olan aktrisa.

Q ü d r ə t. Siz arxayın olun. Budur, sizin kitabınız stol üstə, mənim qabağımdadır, oxuyan kimi sizi çağırırdıram.

T u r a c (*içəridən qaçaraq*). Qüdrət, mən onu saxlamışam, sən tez gəl oturmaq, yoxsa o qız üçün də yaxşı düşməz. Səs dağılar ki, filankəs filankəsə oturmaq istəməyib getmişdir.

Q ü d r ə t. Bu saat...

T u r a c. Budur, özləri də gəldilər. Buyurun, buyurun!..

G ü l s a b a h. Biz çağırılmamış qonağıq. Desəniz də gələcəyik, deməsəniz də. Xoş gördük, Turac! Tanış deyilsinizsə, tanış olun. Bu Zamanıdır, bu Bayram, bu aktyordur, bu da rejissor, mən də ki, ikisindən də avara (*Qəmər və Gülər gəlirlər. Gülsabah Qüdrətə*) Xoş gördük, yoldaş ədib! Nə səliqə ilə geyinmişsiniz... Mən heç sizi bu qədər frant¹ bilməzdim. Siz əvvəl daha sadə idiniz.

Q ü d r ə t. Nə etmək, mən gördüm ki, adamlar adamları paltarla qarşılayırlar. Ona görə də bəzənməyə başlamışam.

G ü l s a b a h. O, köhnə məsəldir. Siz haçandan belə nimdaş fikirlərlə məşğul olursunuz?.. Biz həmişə adamları soyundurub baxırıq...

Q ü d r ə t. Çılpaq?

G ü l s a b a h. Çılpaq.

Q ə m ə r. İzvolgite radovatğsə!²

G ü l s a b a h. Bu qızçığaz kimdir? Nə yaxşı da səhnəlik boyu vardır! Bantikinə baxın! Təzə parçadan köhnə bantik.

Q ə m ə r. Ona ehe ne komsomolka i ne aktrisa. Ona v staroy forme.³

G ü l s a b a h. A soderjanie mozqa kakoe: novoe ili staroe?⁴

Q ə m ə r. Bilmirəm, mən ki, doktor deyiləm.

G ü l s a b a h. Eybi yoxdur, zaman özü yoxlar, düzəldər...

G ü l ə r. Siz, pojaluyusta, sancaq atmayın. O mənim öz işimdir.

G ü l s a b a h. Nə?

Q ə m ə r. Ne smey, Qölər, qovoritğ pri mne i svəzatğsə...⁵

G ü l ə r. Mən ondan qorxmuram. İndi ki, belədir, mən getmirəm. mən onunla qalmaq və onunla toqquşmaq istəyirəm.

¹ Şıq – modaçı

² Buyurun, feyziyab olun!

³ O hələ komsomolka və aktrisa deyil. O, köhnə formadadır.

⁴ Bəs beyni necədir, köhnədir, ya təzə?

⁵ Mən olan yerdə sən danışma və baş qoşma...

G ü l s a b a h. Bravo, Gülər, bravo! Toqquşmaq güclü adamların işidir. Ancaq bu bantik ilə toqquşmaq olmaz. Əsrimiz dəmir əsridir, toqquşarkən başı dəmir olmayanların başı çatlayar.

G ü l ə r. Mənim atam dəmirçi deyil, müəllimdir.

G ü l s a b a h. Anan da çərçi.

Q ə m ə r. Gedək, Gülər.

G ü l s a b a h. Düşünmək olar ki, siz mənim gəlişimdən qorxub qaçırsınız.

G ü l ə r. Mən qorxmuram və getmirəm.

T u r a c. Qəmər xanım, siz allah getməyin!

Q ü d r ə t. Qalın, Qəmər xanım... Mən də rica edirəm.

T u r a c. Gəlin, gəlin!

Onları dartaraq, içəri otağa aparır.

Q ə m ə r (*içəriyə keçərək, Gülərə*). Yaxşı, səninlə isə evdə danışaram, devçonka!

G ü l s a b a h. Mən, deyəsən, dava frontuna düşmüşəm.

T u r a c. Buyurun içəri hamınız...

Ö t g ü n. Müsəidənizlə, müəllim, mən gedim. Sağ olun!..

Q ü d r ə t. Yaxşı, xoş gəldiniz. Mən sizi çağırırdıram.

G ü l s a b a h. Bu oğlan kimdir? Siz məni heç kəslə tanış etmədiniz, hamınızı bir-bir özüm soruşmalıyam?

Q ü d r ə t. Siz içəri gəlirkən elə bir top-tüfənglə gəldiniz ki, hamımız özümüzü itirdik.

G ü l s a b a h. Özünüzü itirdiniz? Eybi yoxdur. Yoldaş ədib, indicə biz sizi taparıq.

Q ü d r ə t. Bu oğlan mənim tələbəmdir. Özü də işçi müxbiridir. Bir kitab yazmışdır. Heç bir yerdə baxmırlar. İndi özünü yoxlamaq üçün mənim yanına gətirmişdir.

G ü l s a b a h. Siz onun gözlərinə baxmışsınız mı? Olduqca iti və canlı gözləri vardır. Üzündə də bir qüdrət, bir qüvvət hiss edilir.

Q ü d r ə t. Onun hələ Qüdrət olmasına çox qalmışdır.

G ü l s a b a h. İnqilab saatının əqrəbi sürünərək deyil, atdanaraq yeriyir, yoldaş ədib.

T u r a c. Buyurun, Gülsabah xanım, içəridə sizi gözləyirlər.

G ü l s a b a h. İçəridəkilər hamısı o bayaqkı xanım kimi isə, güman etmirəm orada məni gözləyən olsun.

T u r a c. Siz allah, fikir verməyin. Gülsabah xanım. O çox əsəbidir.

G ü l s a b a h. O əsəbi deyil. Onu zaman əsəbiləşdirir.

Z a m a n (*səhnəyə çıxır*). Bu nədir, Gülsabah xanım! Bizi gətirdiniz, özünüz qaçdınız... biz ki, orada heç kəsi tanımırıq.

G ü l s a b a h. Bu saat... Buyurun, yoldaş ədib, donub qalmayın.

T u r a c. Buyurun, Gülsabah xanım. O, çox güman ki, sevincindən donmuşdur.

İçəri keçir. Onların ardınca Z a m a n getmək istərkən G ü l ə r qapıdan çıxır və onun əlindən bərk tutub saxlayır.

G ü l ə r. Hara gedirsiniz? Siz məni aldatmışsınız.

Z a m a n. Bağışlayın, Gülər, mən ananızın qorxusundan sizin üzünüzə baxa bilmirəm.

G ü l ə r. Demək, biz bir daha görüşməyəcəyik?

Z a m a n. Bilmirəm, Gülər... bizim aramızda keçilməz bir uçurum vardır. Beş ildir mən göz yummadan çalışıram.

G ü l ə r. Artıq çalışmağa dəyməz. İndi səni əyləndirən vardır.

Z a m a n. Mən nə edə bilərəm, Gülər? Sən bir Çin divarının ardında gizlənib qalmışsan. Mən o divarı sökərəm, ancaq daşları sənin öz üstünə tökülər. At hər bir şeyi, çıx gəl. Zaman səni həmişə bir can kimi qəbul edər.

G ü l ə r. Mümkün deyil, Zaman. Mən anamı incidə bilmərəm. Mən hər gün canımı dişimə tutub, onunla açılışmaq, onun bu qara bantikini yırtmaq və dörd yanımda guruldayan bu həyata qoşulmaq, çarpışmaq, vuruşmaq istəyirəm. Mən hər gün küçədən keçən əli bayraqlı, çiyini tüfəngli qızları görürkən, anamın bütün kitablarını cırıb tullamaq istəyirəm. Ancaq onun göz yaşlarına yazığım gəlir.

Z a m a n. İndi nə etmək, Gülər, sən özün de?

Q ə m ə r (*çıxır*). Gülər, sən buradasan?.. Bu nə deməkdir? (*Zaman gedir*). Adamlar hamısı o biri otaqda oturub, amma sən burada bir xəlvətə çəkilib, danışarsan... özü də kiminlə?

G ü l ə r. Mən onunla bir şey danışmırdım, ana.

Q ə m ə r. Gülər... sən anla ki, sən qızsan. Mən istəmirəm ki, sənin adına güldən ağır bir söz deylsin. Sən görürsən ki, o qız üçün nə qədər sözlər deyirlər?

T u r a c. Qəmər xanım, siz buradasınız? Mən qorxdum ki, yenə də qaçdınız.

Q ə m ə r. Mən onunla bir yerdə otura bilmirəm. O heç bir nəzakət qaydası ilə hesablaşmır.

T u r a c. O çox ötkəmdir. Ancaq mənə elə gəlir ki, olduqca ürəyiaçıqdır, nə varsa dilindədir. Ürəyində bir şey yoxdur.

Q ə m ə r. Mən, Turac, səndən yaşlıyam. Preduprejađ¹, özünü gözle! Sən öz başına bəla açarsan.

T u r a c. Bilmirəm, Qəmər xanım. Mən onu əvvəl gündən başlamış sevmişəm və getdikcə də daha artıq sevirəm.

Bu aralıq G ü l s a b a h səhnəyə çıxır.

G ü l s a b a h (*Qəmər xanıma*). Siz deyəsən, uçub qaçmaq istəyirsiniz.

Q ə m ə r. Nə sən ovçusan, nə mən turac... (*Gülərə*). İçəri gəl, qız (*İçəri girir*).

G ü l s a b a h. Bu arvad kimdir?

T u r a c. O bizim dostlarımızdan biridir. Özü də çox əsəbidir. Siz allah, fikir verməyin.

Q ü d r ə t (*qucağında kiçik bir qız səhnəyə çıxır*). Turac, bir bura bax, qızdan xəbərin yoxdur ki! Gör özünü nə günə salmışdır.

T u r a c. Nə olub ki?

Q ü d r ə t. Gedib Qəmər xanımın pudrasını oğurlayıb, hamısını da üz-gözünə sürtüb. Sonra da gedib birbaşa un kisəsinin üstünə.

T u r a c. Şeytan, bu nədir? Sən un çuvalına neçin girmişsən?

G ü l s a b a h. Sənin ki, atan dəyirmançı deyildir.

T u r a c. De xalaya: beş kərəm beş neçə eləyər?

G ü l s a b a h. Oho... O, riyaziyyat da bilir. De görüm, şeytan, beş kərəm beş neçə eləyər?

T u t u. İçi...

G ü l s a b a h. Ay bərəkallah, qiyamət qızıdır!

T u r a c. İndi gedək, mən də aparıb başını salacağam su çəlləyinə... (*Gedir*).

G ü l s a b a h. İndi, yoldaş ədib, mən sizinlə hesablaşmaq istəyirəm. Mən indi görürəm ki, siz neçin bir şey yazmaq istəmirsiniz. Qəmər xanımın pudrası sənin gözlərinə elə səpilmişdir ki, sən öz meşşan cəmiyyətini buraxıb bir şey yaza bilmirsən.

¹ Səni xəbərdar edirəm

Q ü d r ə t. Mənə bax, Gülsabah... Açıq de: neçin gəlmişsən? Məndən nə istəyirsən? Mən bu qədər ömrümü sənin yolunda itirdim. Artıq hər bir şey keçdi, getdi. İndi mənim evim, arvadım, uşağım, ailəm vardır.

G ü l s a b a h. Mən səni bu hərəkətsiz bataqdan, bu dirilər məzarlığından qoparmaq və yeni həyatın od nəfəsli ocağına atmaq istəyirəm.

Q ü d r ə t. Mən inqilabın odunu daima ürəyimdə və bağrımnda gəzdirən bir adamam. Ömrümün üçdəbirini mən çar dustaqxanalarında keçirmişəm. İndi isə...

G ü l s a b a h. İndi isə...

Q ü d r ə t. İndi isə mən başqa bir cəbhədə çalışmaq istəyirəm...mən müəlliməm.

G ü l s a b a h. Sən indi öz batareyanı buraxıb, mətbəxdə soğan doğrayan bir topçuya oxşayırsan.

Q ü d r ə t. Bəsdür, Gülsabah, mən danışmaq istəmirəm, danışa bilmirəm.

G ü l s a b a h. Sən indi vaxtın ağır vurğusundan yaralı düşmüş bir arslana bənzəyirsən. Gözlərində əvvəlki qüvvət və qüdrət yoxdur. Hanı sənin o günlərin ki, səhnədə qızmış bir arslan kimi dayanır və qarşıya çıxanı əzib parçalamağa hazır görünürdün. Gözlərin bir od parçası kimi yanırdı. O zaman mən onlardakı qüvvət və qüdrətə pərəstiş edirdim. İndi isə onlar sönük bir vulkan kimi donub qalmışdır.

Q ü d r ə t. O zaman mən sənin xəyalınla yaşayırdım. Gülsabah, batan günəşin son görünüşündə sənin çöhrəni xatırlayır, doğan günəşin ilk şüasında sənin gülüşünü axtarırdım. Sən isə məndən uzaq qaçırdın.

G ü l s a b a h. İndi artıq bir xəyal deyiləm. Mən bir həqiqətəm və qarşında dayanmışam. İndi artıq xəyal sənsən... Cəmiyyət üçün xəyal, sərab, adı var, özü yox.

Q ü d r ə t. Məndən nə istəyirsən?

G ü l s a b a h. Mən heç bir şey. Səndən bizim səhnəmiz istəyir. Bizi yarışa çağırırlar. Bizə əsər lazımdır. Deyirlər ki, o sənin işindir. Ölkəmizin neft ordusu hələ heç bir yarışda, heç bir vuruşda basılmamışdır. Onun sənət cəbhəsi bizim əlimizdədir. Biz onunçun nə gətirməliyik? Ürək sevindirən zəfər bayrağı!

Q ü d r ə t. Mən artıq yazmaq istəmirəm.

G ü l s a b a h. Neçin?

Q ü d r ə t. Bir zamanlar mən sevirdim. Mən şöhrət qazanmaq, böyük yazıçı olmaq istəyirdim. Mən azadlıq uğrunda mübarizə aparır-

dım. İndi artıq hamısı keçdi. Mən evlənmişəm. Evim var, ocağım var, azadlıq var, şöhrət var. Sevgi, ehtiyac və vuruş hamısı bitdi, getdi. İndi mənə təkən verəcək bir qüvvət yoxdur. Ona görə də istəmirəm.

G ü l s a b a h. Sən artıq mən tanıdığım və sevdiyim Qüdrət deyilsən. Sən artıq sönmüşsən, sən yalan deyirsən, sən yazmaq istəyirsən, ancaq bacarmırsan. Sən kirpi kimi öz tikanlarının içinə bükülüb, bütün dünyadan ayrılmışsan.

Q ü d r ə t. Məni söylətmə, Gülsabah. Sən doğru deyirsən. Mənim ruhum sönmüşdür.

G ü l s a b a h. Mən onu yenidən yandırmaq istəyirəm.

Q ü d r ə t. Nə etmək? Mən səni sevdim, gözlədim, nəhayət, ümidimi kəsdim. İndi nə etmək?

G ü l s a b a h. Ümitsiz yaşamaq, məqsədsiz yaşamaq – ölmək deməkdir.

Q ü d r ə t. Demək, mən səni sevərsəm, sən də məni sevə bilərsən?

G ü l s a b a h. Mən pələnglərlə pəncələşən arslanları sevirəm.

Q ü d r ə t. Mən öz müvazinətimi itirirəm, Gülsabah. Nə etmək, hər bir şeyi atmaq... getmək... haraya atmaq və haraya getmək?

İçəridə oxuyurlar.

Bir də bəlaya salma məni, çox bəlalıyam.
Sən bivəfa demə mənə, ey gül, vəfalyam.
Can nəqdini yolunda nisar eylərəm, gülüm,
Cananə can bahasını verrəm, səxalıyam.
Sirri-nəhanımı sənə izhar edəmmirəm.
Çoxdandır aşıqəm sənə, amma həyalıyam.

Q ü d r ə t. Mümkün deyil. Gülsabah! Mən özümü itirmişəm. Mən vaxtın mehvrini itirmişəm. Mən cəmiyyətin nəbzini, mən həyatın can damarını, mən əsrin təkən mərkəzini itirmişəm. Mən bilirəm ki, müharibədir. Mən əvvəlki kimi onda iştirak etmək və bir komandir olmaq istəyirəm. Ancaq səngərlər elə bir sürətlə əldən-ələ keçir ki, mən qaçmaq üçün belə, yer tapa bilmirəm. Bəli, Gülsabah... zaman elə bir sürətlə qaçır ki, mənim fikirlərim belə onu təqib edə bilmir. Bu gün bir şey yazıram, deyirlər xəyaldır, xülyadır, sabah baxıram, artıq əsrlərcə köhnəlmişdir.

G ü l s a b a h. Tikən, yaradan proleter kütləsidir, sosializm qurur.

Q ü d r ə t. Eh... onu mən özüm də bilirəm. Mən həmişə kütlə içərisində öz fikirlərimi yürütməyə və onu ardınca aparmağa alışmışam. İndi isə kütlə mənə qarşı basqın edir. Öz fikirlərini mənim beynimə mıxlayır və elə bir sürətlə söyləyir ki, mən bir stenoqraf kimi yazmaq üçün belə vaxt tapmıram. Mən yazmaq istəyirəm. Ancaq illərlə düşündüyümü hansı bir zavodun isə çıxartdığı bir qərar bir gündə alt-üst eləyir. Budur, iki il çalışdım, cəhalət haqqında əsər yazdım. Heç araya çıxmamış gördüm ki, məktəblərdə yer yoxdur. Faytonçular belə qəzet oxuyurlar. Qadın azadlığı haqqında əsər yazdım və düşündüm ki, heç olmazsa qadınların başındakı çadralar yırtılana qədər yaşar. Sabahısı, bir günün içində qadınlar çadralarını atdılar. Nəhayət, beşillik plan haqqında yazmağa başladım ki, heç olmazsa beş il sürər. İki il yarım keçdi, heç əsəri bitirməmiş beşillik plan bitdi. Budur, bu da yarımçıq, hamısı yarımçıq...

G ü l s a b a h. Ədiblərin fikri əsrləri qabaqlamalındır.

Q ü d r ə t. Yox, Gülsabah, o xəyaldır, fantaziyadır. Mən öz xəyalımda sinifsiz cəmiyyətlər çox yaratmışam. İndi isə cəmiyyəti mənim ixtiyarına vermişlər. Al, öz cənnətini yarat, deyirlər. Mən isə bacarmıram, çünki bu həqiqətdir. Mən bütün ömrümü ancaq keçmiş mühiti dağıtmaq üzərində çalışmışam. Yaratmaq işini isə heç düşünməmişəm. Bu aralıq Turac içəri girir və təəccüblə danışığa qulaq asır.

G ü l s a b a h. Sən məhv olursan, Qüdrət. Çıx bu mühitdən, uzaqlaş! Sən meşşanlaşmışsan, gec deyilkən at hamısını, çıx qaç!.. Fabrikalara, zavodlara, dəmir çıxaran mədənlərə, çuqun tökən zavodlara, əsrin can damarı oradadır. Sözlərimə qulaq as, Qüdrət. Sən sönürsən, sən bu günkü proletar kütləsi ilə, onun ehtiyacları ilə yaşamırsan... Mən artıq gedirəm. Düşün, Qüdrət. Sən indi əvvəlki Qüdrət deyilsən, çıx bu qurumuş şalbanların altından, onlar səninçin məzar daşındır. Atıl həyata, əsrləri sarsıdan bu axında doğrudan da bir qüvvət, bir qüdrət ol! O zaman mən səni yenidən sevər, bir sənətkar, bir qüdrət kimi yenidən sənə pərəstiş edərəm, (*İçəriyə*). Gedək, Zaman, artıq gecdir.

Q ü d r ə t. Dayan, Gülsabah, getmə! Sən mənim bütün həyatımı alt-üst etdin. Mənim ailəm, mənim uşağım. Yox, getmə, Gülsabah, biz hələ bitirmədik.

G ü l s a b a h. Artıq gecdir, dayana bilmirəm. Gəlmək istəsən, gələ bilərsən.

T u r a c (*çıxaraq*). Yox... o gəlməyəcəkdir. Sən onu hara aparmaq istəyirsən?

G ü l s a b a h. Mən onu canlı həyat ilə qarşı-qarşıya gətirmək, bir sənətkar kimi diriltmək istəyirəm. Sən onu boğursan. O indi cəmiyyət üçün nədir? Ancaq keçmiş adı ilə yaşayan bir sərəb, bir xəyal.

T u r a c. Mən onu dünyalar qədər sevirəm. Gülsabah, mənim həyatım onundur. Sən neçin bizim sakit həyatımızı pozursan? Sən neçin bizim ocağımızı söndürürsən? Mən ki sənə bir yamanlıq etməmişəm!

G ü l s a b a h. Mən sənə və ona düşmən deyiləm, Turac! Mən onu bu məzar daşlarının altından qaldırmaq istəyirəm. O getməlidir.

T u r a c. Yox, o heç bir yana getməyəcəkdir. Sən getməyəcəksən, Qüdrət, deyilmi?

Qüdrət susur, Q ə m ə r və G ü l ə r səhnəyə çıxırlar.

Q ə m ə r. İzvolgite radovatğsə!¹ Gəmidə oturub gəmiçi ilə döyüşür.

G ü l s a b a h. Sənin gəmin heçliyə gedir, ölümə gedir, o gəmi deyil, tabutdur.

T u r a c. O getməz. Mən də ölərəm, o da ölər, amma getməz.

G ü l s a b a h. Onu gələcək göstərer. Gedək, Zaman!

G ü l ə r. Zaman səninlə getməyəcəkdir. O mənimlə gedəcəkdir.

G ü l s a b a h. Sən ki hələ ana uşağısan. Gülər, başından bantik açılmamışdır. Zamanla ayaq tuta billməzsən. Onun addımları çox iridir.

Q ə m ə r. Ne smey, Qölər! Gto çto ehe za fokus!² Hər yoldan ötənlə ağızlaşmaq.

G ü l ə r. Yox, o, yoldan ötən deyil. O qüvvətlidir, onunla hesablaşmaq lazımdır. Mən artıq uşaq deyiləm. Bu bantik sənə cəsarət verir sə, al, bu da bu! (*Bantiki açıb yerə ataraq*). Biz hələ görüşərik... (*Cəld və əsəbi addımlarla çıxıb gedir*).

G ü l s a b a h (*əşəbi bir gülüşlə*). Ha-ha-ha... İnqilab bəzəkli gəlin deyildir. O öz dostlarını da qorxudur, düşmənlərini də.

Q ə m ə r. Sən mənim fəlakətimə gülürsən. Bu vaxtadək o mənim yanımda iki söz belə danışmamışdır. Sən onu mənim üzümə qabartdın. Yaxşı, vaxt olar, görüşərik...

¹ Buyur, feyziyab ol!

² Bu nə hoqqadır

G ü l s a b a h (*əsəbi bir gülüşlə*). Ha-ha-ha... Gələrsiniz, görüşərik...Gedək, Zaman!..

Çıxmaq istərkən Q ü d r ə t yerindən qalxır.

Q ü d r ə t. Getmə, Gülsabah. Mən yazaram, mən hələ ölməmişəm. Dayan, mən də gəlirəm.

G ü l s a b a h. Mən səhnədəyəm. Gəl, gözləyirəm (*Çıxır*).

Q ü d r ə t. Dayan, Gülsabah, mən də səninlə gedirəm. Mən səni ötürmək istəyirəm.

T u r a c. Yox, sən getməyəcəksən!

Q ü d r ə t (*duruxaraq*). Turac!..

Qüdrət bir oddan çəkilirmiş kimi, addım-addım geriləyir. Səhnə arxasında kim isə oxuyur... Qüdrət yuxudan ayılırmış kimi, alnını ovuşdurur.

Görün həyat haraya getmişdir! Hələ dünən mənim fikrimə qarşı diz çökən uşaqlar, mənim yazılarımla, şerimlə məktublaşan xırda qızlar, Gülsabah, Ötün, bu gün mənim fikrimə meydan oxuyur və üstün gəlirlər. Görün kütlə haraya getmişdir! Mən harada qalmışam! Dayan, Gülsabah, dayan, getmə, mən də gəlirəm.

T u r a c. Sən bizi atıb haraya gedirsən?

Q ü d r ə t. Mən yenə də qayıdaram, Turac (*Getmək istəyir*).

T u r a c (*uşağını qabağında tutub, iki əlini açaraq, onu saxlamaq istəyir*). Getmə, Qüdrət. Sən öz evini, öz uşağını atıb getmək istəyirsən? Mən sənənin çağırışına can deyə cavab vermişəm. Yox, Qüdrət, sən getməzsən, sən getməyəcəksən, deyilmi?

Q ü d r ə t. Mümkün deyil, Turac... O mənim bütün varlığımı altüst etdi... Mən boğuluram... Mən getməliyəm, Turac, getməliyəm (*Yüngül bir hərəkətlə onu itələyib, qapıdan çıxır*).

T u r a c (*bayırdan*). Getmə, Gülsabah, dayan, mən də gəlirəm.

Turac öz uşağı ilə olduğu yerdə qalır. Uşaq heyrətlə anasının üzünə baxır.

U ş a q. Ana, atam hara getdi?

T u r a c (*dərin bir sükutdan sonra göz yaşlarını boğaraq*). Mən bilmirəm, bilmirəm (*Hönkürtü ilə ağlamağa başlayır*).

P ə r d ə

ÜÇÜNCÜ ŞƏKİL

Teatrda müdirin kabinetini

İ l y a s. Budur, mən hamısını yazmışam. Birbaş Sekaya. Maarif Komissarlığının ixtiyarı yoxdur ki, yedinonaçalyeni pozsun.

Ə m r u l l a. Orasını da yaz ki, mən özüm partiya tərəfindən göndərilmişəm.

İndi Maarif Komissarlığı götürüb bir bədər havanın birin də yapışdırıb mənim xirdəyimə, yetənə yetir, yetməyəni bir daş atır. Mən qələt elədim, ölüm-dirimlə dedim ki, onu bizim teatrımıza verin?!

X u r ş i d. Sənə o da azdır, əsl cəzandır. İndi çək!

Ə m r u l l a. Mən bədbəxt oğlu nə bilim axı. Mən dedim nə var, Azərbaycan qızıdır, oxumuşdur, aktrisasız yoxdur, gələr başını salar aşağı, adam kimi işlər. Dah mən nə bilim ki, bu zontanın qızı həs-hüs bilmir. İndi qalmışam başıma döyə-döyə... Gedirəm Narkomprosa ki, baba, canım, gözü, anlamamışam, qələt eləmişəm, alın bunu, hara istəyirsiniz göndərin! Göndərin Naxçıvana, dahı mən eləyə bilmərəm ki, bütün artistlər dağılsın, tək o qalsın.

Ə l i m u x t a r. Ha... o yaxşı, qoy sonra getsin orada öz dialektikasını yeritsin.

Ə m r u l l a. Mən burada bir dənə dikt tapa bilmirəm, o gəlib başlayıb ki, gərək Məsko teatrları ilə yarış aparam.

Ə l i m u x t a r. O bu saat da deyir ki, dünyada mənim kimi artistka yox, Bayram kimi də rejissor. Sən öləsən, yaxşı tapışıblar.

A s y a. Biri dəmirçi qızı, biri də xarrat oğlu, odur ki, bu xalqı taxta-şalban kimi rəndələmək istəyirlər.

X u r ş i d. Əlbəttə, mənə də bütün qeroiniyaları versə, mən də deyərəm onun kimi rejissor yoxdur da.

A s y a. Rolları o bölmür ki, Gülsabah bölür də... Desə ona öl, ölür, qal, qalır.

Ə l i m u x t a r. Atam, bir bələyi-nagəhani kimi keçib xirdəyimizə. Muzikantlar gəlir ki, bu Mürsəl gənədir, sarsaq bir şey yazıb, çala bilmirik. O saat görürsən Gülsabah atdı özünü oraya ki, nə var, bəs bu milli formadır, onlar başa düşümlər. Deyirəm: ay xanım, görüm sən müdirsən, rejissorsan, muzikantsan, nəsən axı! Artistkasan, sal başını aşağı, işini işlə də... Xeyr, kimə deyirsən!..

İ l y a s. Budur, yarım saat keçir, hələ gəlib çıxmırlar.

X u r ş i d. Hə... hələ ondan xəbəriniz yoxdur. Bir neçə gün bundan qabaq durub bu gedib Qüdrətgilə. Qonaqlar bunu görəndə kimi hamısı bir-bir durub dağılışblar, gediblər. Qüdrətin arvadı da gəlib görüb ki, bu o biri evdə Qüdrətlə öpüşür. Yayıb bunun saçlarından. Qüdrət də öz arvadını xub əzişdirib. Hər ikisi çıxıb gediblər. İndi kişi o vaxtdan evə də gəlmir.

Ə l i m u x t a r. Sonra da bunların hamısını yazırlar teatrın ayağına.

X u r ş i d. Hələ o gün Qəmər xanımın da qızını söyüb. O da dünən deyirdi ki, biz bilirdik səhnəmizin dalı biabırçılıqdır, ancaq bu cürəsini bilmirdik.

Ə m r u l l a. İşi hələ belə-belə adamlar korlayır da... İndi buyur, bundan sonra bir Azərbaycan qızını səhnəyə çağır, görüm necə çağırırsan. İlyas, sən hələ bu məsələni də yaz oraya. Ancaq bir az supermatizmdən, dialektikadan, marksizmdən də yapışıdır oraya ki, tutarlı olsun! Yadına düşürsə, Arif Hikmətdən soruş, o bu sözlərdən çox bilir.

A r i f H i k m ə t (*Sapanla girərək*). Hansı sözlərdən?

S a p a n. O bozbaşnan revmatizmdən də.

X o s m ə m m ə d. Eh, əclaf oğlu əclaf, yenə başladı zatını bürüzə verməyə.

I l y a s. Onları yazmışam, o bir şey deyil.

M i r z ə C a m a l (*girərək*). Təzə xəbərdən xəbəriniz yoxdur ki?

Ə m r u l l a. Yenə nə var?

M i r z ə C a m a l. Hə, təzə xəbər var!.. Götürüb bu bizim cənab Gülsabah xanım Narkomprosa bir danos yazıb ki, teatrdakılar hamısı opportunistdir. Mestkom bürokratdır. Proletar kadrları yaradılmasına yol verilmir. Artistlər savadsızdır, müdir təcrübəsizdir. Xulasə, bir Quran... Narkompros da qərar çıxarıb ki, Gülsabah xanımı teatra müdir təyin eləsin.

Ə m r u l l a. Müdir?.. Eləsin də... Sizin əziz canınız üçün, qızımın ölmüşünə ki, lap yaxam qurtarar. Hələ o gün bir yekə tort alıb hamınızı qonaq elərəm.

M i r z ə C a m a l. Bilmirəm, müdir deyir, mestkom deyir, gərək çıxsın axır ki.

Ə m r u l l a. Necə? Mestkom çıxsın?

M i r z ə C a m a l. Bilmirəm, axır ki, belə olsun ki, o hamısının üstündə gözetçi olsun. Hə... instruktor... Narkompros da qərar çıxarıb ki, teatra xüsusi bir komissiya göndərsin.

Ə m r u l l a. Onu Allah döymüşdü. Sizin əziz canınız üçün, qızımın ölmüşünə ki, mənim ona yazığım gəlirdi. İndi ki, belə oldu, əgər o, iki gündən artıq bu teatrda qaldı, heç məndən nakişi adam yoxdur. Bu xalq uşaq-zaddır bəyəm?

Ə l i m u x t a r. Onu Allah döymüşdü, hansı köpək oğlu sonra bu teatra ayaq basar?!

Ə l i m u r a d. Mestkomu tanımaq istəmir. Mən bu saat gedirəm, birbaşa Seperabisə, hamısını deyərəm.

Ə m r u l l a (*zəngi çalır*). Adə, Əlabbas!

Ə l a b b a s (*gəlir*). Kimdir zəng çalan?

Ə m r u l l a. Yeri bircə o Gülbadam xanıma de ki, özək komisyanı gözləyir, zəhmət çəkib təşrif gətirsin.

Ə l a b b a s. Gülbadam xanım hansıdır?

Ə m r u l l a. O Gülsabah xanım da.

Ə l a b b a s. O alıxdım-yandımdı?... O ki, yuxarıda vuruşur.

Ə m r u l l a. Yenə kiminlə?

Ə l a b b a s. Xudojnikdən... Odur, Bayramdır, ikili düşüblər xudojnikin üstünə, xudojnik də qızışıb, ağzına gələnı deyir.

Ə m r u l l a. Lailaha-illəllah kəbirə... ay müsəlmanlar, işə düşüb qalmamışam. Adə, sən yeri bir onu çağır bura.

Ə l i m u x t a r. Bax, yoldaş Əmrulla, sən ona bildir, mən bu teatrda neçə ildir işləyirəm. Dünən gəlib mənim yanımda oturub qulağıma deyir ki, yoldaş Əlimuxtar, Mirzə Camal sözünü düz demir. Bəlkə mənasını başa düşmür. Belə bir baxdım, istədim bir atım ona, yenə saxladım. Kişi iyirmi ildir o rolunu oynayıb, indi bu gəlib ki, sözünü düz demir. Səni sifəti yoxdur. Sən ona tapşır ki, zəhmət çəkib mənim işimə qarışmasın.

Ə m r u l l a. Mən sənə min kərəm demişəm qatışdı işinə, gəl mənə de, mən özüm danışaram.

A s y a. O gün də gəlib mənə deyir ki, köynəyin rəngi tumannan tutmur. Mən də dedim: Bu gün-sabah teatrda boyaqxana açacaqlar, girib boyanarıq, olarıq qırmızı.

M i r z ə C a m a l. Dayan, dayan... guya mən sözümlü bilmirəm, düz demirəm?

Ə l i m u x t a r. Hə də.

M i r z ə C a m a l. Yaxşı, deyinən biz düz demirik, sən gəl dialektikaynan öyrət də... Deyir: kül başuva, ay Kür ki, üstündən Araz

atdanır. Gör iş nə yerə çatıb ki, builki sərçə bildirki sərçəyə cib-cib öyrədir.

A r i f H i k m ə t. Onun heç öz ekspozisiyası eksplikasiyası ilə düz gəlmir. Spesifikasiya aparanda subordnasiya çıxıb bilmir. Sentrtyajesti ilə də sentrvnimanıyası düz gəlmir.

M i r z ə C a m a l. Mən ərəbcə bilirəm, farsca bilirəm, azərbaycanca bilirəm, urusu da bilirəm, sən, deyindən heç qazannan qablamanı bir-birindən ayıra bilməzsən.

T e a t r r ə s s a m ı a c ı l ı ç ə r i g i r i r .

S t a r o v e r o v. Yoldaş müdir, bu mənim ərizəm, bu da mən özüm, verin mənim haqq-hesabımı, mən daha işləmək istəmirəm.

Ə m r u l l a. Nə var, nə olmuşdur?

S t a r o v e r o v. Hər yetən uşaq-muşaq gəlib mənə dərs öyrədəcək. Cəhənnəmə olsun hamısı, mən onların hamısına tüpürmək belə istəmirəm.

Ə m r u l l a. Yoldaş Staroverov, nə olmuşdur? Qabaqca bir danışın, ondan sonra hamısını ayırd edərik.

S t a r o v e r o v. Mən işləmək istəmirəm, qurtardı getdi. Mən balaca Süleymana məktəp tapşırırmışam, gedib Bayramnan məsləhətləşib sarsaq bir şey düzəldib gətiribdir. Deyirəm bu yaramaz, rejissor da aktrisa da gəliblər ki, bu yaxşıdır, milli formadır. Mən otuz ildir ki, bu teatrlarda çalışıram, əgər mən bilirəm, onlar nə qələt eləyirlər, əgər siz bilirsiniz, mən nə qələt eləyirəm?

Ə m r u l l a. Görürsünüz, balam da, görürsünüz bu mənim başıma nə oyun gətirir də. Vurub tullayacaqsan bayıra, çatan əbləh, qurumsaq gələcək ki, siz Azərbaycan qızlarını yola aparmırsınız.

M i r z ə C a m a l. Mən əgər o Bayramın rejissorluğunda bir oyun oynasam, məndən köpək oğlu adam yoxdur.

S a p a n. Oynamayın! Mən də gəlib hamınızın rolunu oynayacağam.

M i r z ə C a m a l. Xeyr, siz boynunuzun ardını görərsiniz onu görəndə.

X u r ş i d. O oyunda ki, Gülsabah oynadı, Bayram rejissor oldu, mən də o oyunda yoxam. Açıq demişəm.

A r i f H i k m ə t. Azərbaycan qızı olanda nə olar, canı çıxsın dezorqanizasiya salmasın. Moskvada bizim teatrdə müdirdən ixtiyarsız bir adam cıncırını çəkə bilməzdi. Seperatizm yaxşı deyil axı.

Ə m r u l l a. Adə, Əlabbas, nə oldu bəs bu zontanın balası?

Q ü d r ə t (*qapıdan içəri baxaraq*). Gülsabah xanım buradadır?

Ə m r u l l a. Allah öldürsün Gülsabah xanımı, qurtarım onun üzündən.

S a p a n. Yoldaş Qüdrət, buyurun, oturun.

Q ü d r ə t. Yox, mən Gülsabah xanımı görəcəyəm (*Gedir*).

Ə l i m u x t a r. Görər, balam da.

S a p a n. Hə, görəndə nə olar. Bəlkə bir işi var.

Ə m r u l l a. Yoldaş Sapan, səndən də xahiş edirəm, hər yetənin yerinə cavab verməyəsen. Mən köpək oğlu burada oturmuşam, sən deyirsən buyur içəri. Bəlkə mən onu heç otağıma qoymayacağam.

S a p a n. Hər halda bu yazıq yazıçıdır axı.

M i r z ə C a m a l. Bu vaxtadək nə üçün gəlmirdi, hələ ki, Gülsabah gəldi, o da gəldi?

Ö t g ü n (*qapıdan baxaraq*). Gülsabah xanım buradadır?

Ə m r u l l a (*əsbəbi*). Yoxdur, yoldaş, yoxdur. Qapını örtün, iclasımız var.

M i r z ə C a m a l. Bu yazıq uşağı da işindən, dərindən avara eləməyib. Səhər zavoda get, işdən çıxan kimi də Gülsabah xanım üçün pyes yaz!

Ə l i m u x t a r. Yazar balam da. Sən öləsən, əcəb işlər tərs-avand olub. Ədibləri dəmirçi eləyirlər, dəmirçiləri ədib.

X u r ş i d. Gündə bir dəftəri vur qoltuğuna, bu küncdə söhbət, o küncdə söhbət... pıç-pıç, pıç-pıç...

A s y a. Görən də deməsin nə söhbət eləyirlər.

X u r ş i d. Deyəndə də deyir: pyes yazacaqdır.

M i r z ə C a m a l. Kül o pyesin başına ki, bu gicbəsər yazacaqdır.

A s y a. Elə deyərlər də... O gün orada elə sıxılmışdılar küncə ki, lap dodaqları bir-birinə toxunurdu. Pyesi bir az uzaqdan da yazmaq olar da.

Ə l i m u x t a r. Mən bir bilmirəm bu Gülsabah burada nəçidir? Pyes yazan onun yanına gedir, xudojnik onun yanına gedir, muzıqant onun yanına gedir. Onda gəlsin otursun bizim yerimizdə, biz də çıxaq gedək öz işimizə də.

M i r z ə C a m a l. Gələcək də... O cürə ki, onu görürəm, o cürə ki Narkomprosu görürəm, hələ gələr də.

Ə m r u l l a. Hansı köpək oğlu nəzir-niyaz verməz. Qızımın ölmüşünə ki, bu boydana bir tort alıb, hamınızı qonaq edərəm.

G ü l s a b a h adi, lakin zərif tikilmiş iş paltarında gəlir.

G ü l s a b a h. Siz məni çağırırdırmışdınız?

Ə m r u l l a. İki saatdır bu adamlar gözləyir, belə iş olmaz ki, gəl görək də, bizim də dərdimiz var, çorumuz var.

G ü l s a b a h. Nə var ki?

Ə m r u l l a. Nə olacaq? Bu yoldaşlar hamısı səndən şikayət eləyirlər.

M i r z ə C a m a l. Mən şikayət-filan eləməmişəm.

X u r ş i d. O kimdir ki, mən ondan şikayət eləyim: müdir deyil, rejissor deyil.

Ə m r u l l a. Bəs səhərdən nə vurhəvur salmışdınız? Bircə oturun! Mən özüm çağırırdımışam, belə iş olmaz axı!.. Bunları burada dərbədər eləmişsən, muzikantlar o yandan gəlib mənim üstümə, xudojnik bu yandan gəlib – Gah Qüdrət gəlir, gah o gicbəsər gəlir, belə iş olmaz axı!..

G ü l s a b a h. Yoldaş müdir, mən bu saat işdəyəm, işdən çıxandan sonra kim nə desə hazırım.

Ə m r u l l a. Buyur, ağa... buyur da... bu da Azərbaycan qızı... Vallah, billah Həzrətabbas haqqı, gedib mərgümiş içərəm, öldürərəm özümü, özüm də yazıb qoyaram ki, mənim ölümümə təqsirkar Gülsabahdır.

G ü l s a b a h. Sizin, əlbəttə, öz boğazınıza mərgümiş tökməyə ixtiyarınız var, ancaq teatrın boğazına tökmək istəsəniz, onda, əlbəttə, əlinizdən tutan tapılar.

Ə m r u l l a. Kim tutar mənim əlimi?

G ü l s a b a h. Kim? Mən!

M i r z ə C a m a l. Sən kimsən axı? Bir qarış boyun var, özünü dünyanın hakimi bilirsən. Sən ki yoxdun, dialektika ki yox idi, iş getmirdi? Bu teatrı mən yaratmışam. İndi sən hazırına gəlmişsən.

X u r ş i d. Yəni kasa aşdan isti oldu?

X o s m ə m m ə d. Sənin heç ədəbiyyatdan xəbərin yoxdur. Mənim şerimi bəyənmişsən. Yoldaş Əmrulla, sən olasan bircə balovun canı, bulvarnan şalvar qafiyədir, ya yox?

Ə l i m u x t a r. Yoldaş Gülsabah xanım, mən, necə ki, bir predsədətel mestkom, Rabisə demişəm, sizə də deyirəm: siz burada sol ge-

dirsiniz, hamının işinə qatışırsınız, mütəxəssisləri incidirsiniz, teatrın da gedişini pozursunuz.

G ü l s a b a h. Mənim nənəm də mütəxəssisdir. Cəhrə qabağında oturanda cırıltısından qulaq tutulur. Biz onlara kaverkot toxutmaq istəyirik, onlar isə bizə ata-baba qaydası ilə yun corab geydirmək istəyirlər. Bu baş tutmayacaqdır, yoldaş predsedatel mestkom!

Ə m r u l l a. Yaxşı, artist anlamadı, artistka anlamadı, muzıqant anlamadı, xudojnik anlamadı. Bu xudojnik ki, balam, Moskvadan gəlib, yəni bu da anlamır?

G ü l s a b a h. Nə etmək ki, gənc bir rəssam, həyatı ondan daha canlı qavrayır.

S t a r o v e r o v. Məndə bütün Moskva teatrlarının quruluşları vardır. Sən mənə belə bir kombinasiya göstər, gözümlü çıxart.

B a y r a m. Bu savadsızlıqdır. Müəllimin öyrətdiyi tələbə üçün pozulmaz bir qanun olursa, həyat irəliləməz. Bu, həyatın dialektikasıdır. Onların tapmadığını bu gənc uşaq tapmışdırsa, kimsə onun əlinə vurmaz və vura da bilməz.

Ə l i m u x t a r. Vay atonnan. İndi deyər Moskvadakılar da heç bir şey anlamır, hələ mən tum düşmüşəm!

Ə m r u l l a. Deməli, Moskvada da heç kəs bir şey anlamır, hələ sən anlayırsan?

M i r z ə C a m a l. Bilirsən, sən bu boyda boyunnan istəyirsən gəlib burada ağalığ sürəsən... axırda da onun-bunun yanına soxulmaqla müdirdən-zaddan olasan. Ondən göz çək!

Ə m r u l l a. Səni göndəriblər buraya işləməyə, daha göndərməyiblər bu idarələri ayaqdan salmağa ki...

Ə l i m u x t a r. Kəlməbaşı da bir inqilabdan, dialektikadan goplayırsan qabırğamıza.

G ü l s a b a h. Mən heç bir idarəyə getməmişəm.

M i r z ə C a m a l. Əgər getməmişsən, bu danosu Narkomprosa yazan kimdir?

G ü l s a b a h. Mən danos yazmamışam. Mən oraya öz fikrimi yazmışam.

İ l y a s. Biz dal qapıdan kabinetlərə soxulan ayaqları qırırıq.

G ü l s a b a h. Zaman öz haqqını tələb edir. Ona qarşı kimsə hasar çəkə bilməz.

İ l y a s. Deməli, sən burada özün üçün bir ayrı qruppa düzəltmişsən, qruppovşina aparırsan da?

G ü l s a b a h. Mən Narkomprosa yazdığımı gizlin yazmamışam, sizə də yazmışam. Budur, kağızınızın altındadır.

Ə m r u l l a. Baba, canım, gözüm, mən qələt elədim ki. Gəlmişsən, gəlməmişsən, düşmüşsən bu qapılara, birini Azapda avara eləmişsən, Qüdrətgilin evinə o yandan vəlvələ salmışsan, teatrı burada çaxnaşdırmışsan bir-birinə, xudojnik bu yana acıq tutub, muzıqant o yana acıq tutub.

X u r ş i d. Qəmər xanımın qızını o yanda sancırsan.

Ə m r u l l a. Sonra da bunların hamısını yazırsan teatrın ayağına.

A r i f H i k m ə t. Yox, axı, bu da müdirdir. Onu da abstraqirovat eləmək olmaz.

Ə m r u l l a. Neyləmək olmaz?

A r i f H i k m ə t. Abstraqirovat.

Ə m r u l l a. Yoldaş İlyas, onu da yaz ora!

Ə l i m u r a d. Mən, necə ki, predsedatel mestkom, deyirəm ki, bunlar burada qruppovşina aparırlar.

B a y r a m. Qruppovşik siz özünüzsünüz.

İ l y a s. Sən mestkomu tanımaq istəmirsən, özün də maska altında işləyirsən. İçərişəhərdə də ikimərtəbəli eviniz vardır. Özün də çastni sobstvenniksən, xalis opportunistсэн.

S a p a n. Sən özün xalis opportunistсэн.

X o s m ə m m ə d. Opportunist sən özünsən. Mən qızların pudralanması haqqında şeir yazıram, sən deyirsən: qafiyəsi yoxdur. Ay camaat, siz olasınız balalarınızın canı, bulvarnan şalvar qafiyədir, ya yox?

Ə l i m u r a d. Yoldaşlar, bunlar hamısı sonrakı məsələdir. Ancaq mən də, necə ki, bir mestkom, bir bilmək istəyirəm, bu müdiriyyət bu məvəcibləri haçan verəcəkdir?

G ü l s a b a h. Yoldaş müdir, bizim boş danışmaq üçün boş vaxtımız yoxdur. Biz işləyirik.

Ə m r u l l a. Biz, yəni kim?

X u r ş i d. Öz qruppaları.

Z a m a n. Burada qruppa yoxdur. Burada teatrın yüksəlişinə çalışan bir qüvvə var. Siz isə bizi pıçıldılarla məşğul etmək istəyirsiniz.

X u r ş i d. Görürük pıçıldayan kimdir. Biz, yekəbaşlının biriynən pıçıldamağa öyrənməmişik.

S a p a n. Gedək, yoldaşlar... haçan çağırarlar, biz də sözüümüzü deyərik.

Z a m a n. Mən bir bilmək istəyirəm ki, siz nə istəyirsiniz?

M i r z ə C a m a l. Sən çox yaxşı bilirsən... Biz onu istəyirik ki, mən otuz ildir Əmirəstanbəyin rolunu oynayıram. Tip yaratmışam. İndi siz gəlib mənim başıma bir dirabı papaq qoymaq, quyruğuma da bir dialektika bağlamaq istəyirsiniz. Özü də Gülsabah xanımın buyruğu ilə rejissor o cür tipi, mənim rolumu alıb sənə veribdir.

B a y r a m. O, yeni metodla işləyir, yeni nəzəriyyə ilə işləyir. Sən isə o metodla işləmək istəmirsən, bacarmırsan.

M i r z ə C a m a l. Neçin bu otuz ildə bacardığ. Hələ indi sən gəldin, Gülsabah xanım gəldi, bacarmadıq. Mən çox yaxşı bacarıram. Ancaq öz tipimi korlamaq istəmirəm.

Z a m a n. Otuz il bundan qabaq mənim də nənəm qız idi.

A r i f H i k m ə t. Bəs necə olur ki, mən həmişə palajitəni roller oynamışam, Moskvada Stanislavski özü də dedi. İndi nə ki atrisatəni rollar var mənə veriblər. Mən bu teatrdan gedəcəyəm. Atrisatəni rollar oynamayacağam.

G ü l s a b a h. Yoldaş müdir, mən işə gedirəm.

Ə m r u l l a. Bir bilmək olar ki, siz orada nə işləyirsiniz?

S a p a n. Biz oxuyuruq. Gülsabah xanım və Bayram bizə dərslər verir.

Z a m a n. Biz yarışa hazırlaşırıq.

Ə m r u l l a. Yaxşı, bunu kimə demişsiniz?

S a p a n. Mestkoma demişik.

Ə m r u l l a. Qələt eləyir mestkom atasıynan, anasıynan. Mən öz çulumu sudan çıxara bilmərəm, gedib Məsko teatrı ilə kəlləkəllə gələcəyəm.

M i r z ə C a m a l. Yox, Gülsabah xanım və Zaman döyüşəcəklər

G ü l s a b a h. Zaman döyüşəcəkdir. Onun kəlləsi bərkdir. Döyüşməkdən, qoy kəlləsi laxlayanlar qorxsunlar. Biz döyüşəcəyik... və yarış bayrağı bizim olacaqdır.

İ l y a s. Bircə durun ayağa! Mən gərək bu teatrı bağlatdıram, ya gərək sabahdan onun ayağı bu teatra dəyməsin... Vəssalam, şüd tamam.

Bu saat gedirəm birbaşa Seperabisə (*Portfelini götürüb gedir*).

Birbaşa Məskova kimi varam (*Portfelini qoltuğuna vurub çıxır*).

P ə r d ə

DÖRDÜNCÜ ŞƏKİL

G ü l s a b a h ı n o t a ğ ı

G ü l s a b a h (*Zamanla gəlir və soyunaraq*). Yoruldum, Zaman onlar məni çox incidirlər.

Z a m a n. Sən çox sərtsən, Gülsabah. Sən bilirsən ki, Mirzə Camal teatrın allahıdır. Bu vaxtadək onun ağacının qabağında ağac uzaqdan olmamışdır. Hər yerdə adı, şöhrəti var. İş bərkə düşəndə hamı onun sözlünə inanacaq və teatrı öz istəyinə təslim olmağa məcbur edəcəkdir. məsələni özəyə keçirmək və qəti qoymaq lazımdır.

G ü l s a b a h. Onlar yeni iş metodunu qavraya bilmir və ona görə də öz mövqelərini itirməkdən qorxurlar. Biz onlara anlatmalıyıq ki, bizə ancaq teatrın yüksəlişi lazımdır.

Z a m a n. Onlara iş onların özü lazımdır. Gedirlər Narkomprosa, oyan-buyana, Əmrulla yazığı da sıxışdırırlar.

G ü l s a b a h. Əmrulla özünü itirmişdir. O təzədir, qorxur, elə bilir ki, bir-iki nəfər getməklə teatr dağılar.

Z a m a n. Onu yaman sıxırlar. Bayram yazıq bir yol kefli gəlidiyi üçün tez fürsətdən istifadə edib teatrdan çıxartdılar. İndi növbə sənindir, sonra da mənim.

G ü l s a b a h. Burada iş keflilikdə deyil, iş, sistemlərin vuruşundadır. Nə etmək, mübarizədir. Təslim olmaq? qaçmaq?

Z a m a n. Məncə girişi bir az yumşaltmaq lazımdır.

G ü l s a b a h. Yox, Zaman. Vuruşdan qaçmaq qorxaqların işidir. İgidin bıçaq kürəyinə deyil, köksünə sancılmalıdır. Bayramı qovdularsa, bu kimsəni qorxutmamalıdır. İnqilab qurbansız olmaz. Qoy hələ Qüdrət də pyesi yazsın, bu saat bərk işləyir. O gün deyirdi ki, götürdüyü mövzu son dərəcə gözəldir.

Z a m a n. Qüdrət məsələsi işi daha da korlamışdır. Bütün şəhərə səs yayılmışdır ki, Gülsabah Qüdrəti öz ev-əşiyindən avara edib, külfətini dağıtmışdır.

G ü l s a b a h. Ancaq nə üçün?

Z a m a n. Sən onu kimə sübut edəcəksən. Bir də tək o deyil ki.

G ü l s a b a h. Sən doğru deyirsən, Zaman. Düşmən çoxdur. Mən hiss edirəm ki, adamlar, mənimlə əvvəllər dostcasına danışan adamlar indi məndən yan keçirlər, məndən qaçırlar. Mən dünən Bayramın işinə görə Maarif Komissarlığına getmişdim. Katib məni qəbul etmədi.

Bütün gecəni səhərə kimi yatmamışam, düşünməkdən beynim çatlayır.

Z a m a n. Biz indi buraya gəlirkən Gülsabah qapınızdan keçirdi.

G ü l s a b a h. Gülsabah? Bizi gördünüz?

Z a m a n. Bilmirəm.

G ü l s a b a h. Mən bilmirdim ki, o səni sevir... O mənimlə kəllələşmək istəyir... Eh, Zaman, dünyanın işləri çox dolaşıqdır... O qız mənimlə vuruşarsa, sən kimin tərəfində olarsan, Zaman?

Z a m a n. Mən?

G ü l s a b a h. Yox, cavab vermə, Zaman, mən istəmirəm.

Z a m a n. Mən sənə hər şeyi demək istəyirəm, Gülsabah, çoxdan demək istəyirdim.

G ü l s a b a h. Yox, mən eşitmək istəmirəm. Bir kəlmə də danışma!.. Hər şey Qüdrətin yazacağı kitabdan asılıdır. Sən otur, Zaman, mən pilotəni yandırım, bir az çay qoyum.

Z a m a n. Yox, Gülsabah, sən çox yorğunsan, çayı mən qoyaram, sən otur. O havanı bir də çal ki, yadımdan çıxmasın.

Zaman o biri otağa gedir, Gülsabah pianino başına keçib
çalmaq istərkən Q ü d r ə t içəri girir.

G ü l s a b a h. Aha... sən gəlmişsən!

Q ü d r ə t. Mən teatra gəlmişdim, Gülsabah, səni axtarırdım. Ancaq nədənsə mənə çox soyuq cavab verdilər.

G ü l s a b a h. Nə var ki?

Q ü d r ə t. Heç bir şey... Bu gün səni görməmişdim, darıxırdım.

G ü l s a b a h. İşlərin necə gedir?

Q ü d r ə t. Çox gözəl gedir, Gülsabah, pyesi yarıya yetirmişəm. Mövzunun möhkəmliyi çox kömək edir.

G ü l s a b a h. Turacı gördünüz?

Q ü d r ə t. Eh... yadıma salma, Gülsabah. Mən o gündən onu görməmişəm. Beynim duman kimidir, Gülsabah. Bütün kainat gözümün qabağında hərlənir. Elə bir sürətlə də hərlənir ki, heç bir hissəsini görə bilmirəm. Bu gün zavoda getmişdim. Baxıram, təkərlər fırlanır, motorlar işləyir, hər şey hərəkət edir. Bu qədər, artıq heç bir şeyi görə bilmədim. Yalnız hərəkət.

G ü l s a b a h. Bəli, hərəkət, sürət, temp... hərəkət həyatın birinci əsəridir.

Q ü d r ə t. Siz yeni pyesdən bir parça istəmişdiniz.

G ü l s a b a h. Bircə şeir olsa bəsdir. Gənc bir kompozitorumuz var, ona verəcəyəm.

Q ü d r ə t. Budur gətirmişəm. Gənc bir işçi öz nişanlığı üçün oxuyur.

G ü l s a b a h. Aha... yeni insanların mahnısı. Bizə də hələ o lazımdır. Oxuyun görək.

Q ü d r ə t. Bu saat... (Çıxardaraq). Mən bunu zavodda gedəndə yazmışam.

Mənim yarım bir gözəldir,

Altun kimi saçı var;

Mirvarıdan sırması var,

Göy zümrüddən tacı var.

G ü l s a b a h. Altun saç... çeynənmiş obrazdır. Həm də tacir təbiridir. Bu günün təbiri deyildir.

Q ü d r ə t. Bəs nə yazım? Yazım çüyün saçlar?

G ü l s a b a h. Bilmirəm, bəlkə də çüyün yazmaq lazımdır.

Q ü d r ə t. Altun saçlar, ipək saçlar... Bu, şərq ədəbiyyatında ən məşhur təşbihlərdir.

G ü l s a b a h. O dünən idi.

Q ü d r ə t. Yaxşı onu düzəldərik.

G ü l s a b a h. Sonra sənın mirvarı sırmalı, zümrüd taclı gəlinin nə ot çala bilər, nə də dizəldə işləyə bilər. O ancaq hərəmxana gəlinidir.

Q ü d r ə t. Niyə, işçinin bekar vaxtı olmur?

G ü l s a b a h. İşçinin, qadının bekar vaxtı onun özünüküdür. Bizə isə indiki halda qadının cəmiyyətdəki vəziyyəti lazımdır. Vuruş cəbhəsi burasıdır. Sonra...

Q ü d r ə t.

Mərmər kimi ağ döşündə

Al yaqutdan düyməsi,

Şahanə bir baxışı var,

Məftun edər hər kəsi...

G ü l s a b a h. Əvvələn, sənın gəlinin zərgər qızına bənzəyir. Atasının bütün daş-qaşını oğurlayıb yar-yaxasına sancmışdır. Sonra şahanə baxış da bu günün təbiri deyildir.

Q ü d r ə t. Sən də lap döndün bir para adamlara. Bəs nə yazım?
Yazım, dvornikanə baxışın, ya da biçinçiyənə baxışın?
G ü l s a b a h. Bilmirəm, mən ki, şair deyiləm. Ancaq onu bilirəm ki, artıq nə şah var, nə də onun baxışı.

Q ü d r ə t. Yaxşı orasını da düzəldərik.
G ü l s a b a h. Sonra...
Q ü d r ə t. Sonra...

Göydə uçan durnalara
Kağız yazıb verərəm,
Sevdiyimə yetirsin
Yazda bitən çiçəklərlə
Gözəl bir at bəzərəm,
Getsin gəlin gətirsin.
Hə... buna ki, sözün yoxdur?

G ü l s a b a h. Sən, Qüdrət, əsrin can damarını axtarırsan. O hər halda burada deyildir. Yeni insan sevdiyinə məktubu durnalarla, göyrəçinlərlə göndərməz... Və gəlinini at ilə gətirməz... Yeni insanların ideali bu deyildir. Temp, sürət, dəmir, polad, qüvvət, hərəkət...

Radio verən dalğalara
Sözlərimi deyərəm
Sevdiyimə yetirsin.
Göydə uçan aəroların
Qanadların bəzərəm,
Səni gəlin gətirsin.

Yeni insan belə düşünə bilər. Bu da hamısı və həmişəlik deyil. Həyat hərəkətdir, dialektika son bilmir.

Q ü d r ə t. Bilirsən, Gülsabah, mən bu şəri zavoda gedəndən qabaq yazmışdım. Zavoda getdim, baxdım, zavod mənə heç bir şey, heç bir fikir vermədi. Ancaq bayıra çıxandan sonra bu şəri oxudum, nədənsə bəyənmədim. Neçin? Özüm də bilmirəm. Ancaq Gülsabah, sən neçinsə çox yorğun görünürsən?

G ü l s a b a h. Məni incidirlər, Qüdrət, çox incidirlər. O kimdir? Turac olmasın.
Q ü d r ə t. Turac?

G ü l s a b a h. Ona oxşadı.

Qalxıb qapıya tərəf getmək istərkən, qapı döyülür. Qüdrət yerindən sıçrayaraq.

Q ü d r ə t. Dayan, Gülsabah, dayan... açma... mən onunla görüşmək istəmirəm.

O biri qapıdan çıxır. Gülsabah qapını açır. T u r a c ö z q ı z ı l ilə solmuş bir halda içəri girir və sözsüz qapı ağzında durur.

G ü l s a b a h. İçəri gəl, Turac!

T u r a c. Məni bağışlayın, siz bizim evimizə çağırılmamış gəlmişdiniz, mən də sizin evinizə çağırılmamış gəlirəm.

G ü l s a b a h. İçəri gəl, Turac, gəl otur.

T u r a c. Mən oturmaq istəmirəm. Mən ancaq sizinlə danışmaq istəyirdim.

G ü l s a b a h. Otur, Turac, otur danışaq.

T u r a c. Mən ancaq səndən bir şey soruşmaq istəyirdim. Sən onu sevirsənmi?

G ü l s a b a h. Mən, Turac, azad bir qadınam. Mən sənə deyə bilərdim ki, o sənənin borcun deyildir, qapını çırpardım və bir kəlmə də danışmazdım. Ancaq mən sənəninlə danışmaq, sənənin dərdini bilmək və bölmək istəyirəm.

T u r a c. Mən soruşmaq istəyirəm ki, mən sənə nə yamanlıq etmişdim. Nə üçün sən mənim sakit həyatımı pozdun?

G ü l s a b a h. Sakit həyat ölümdür, Turac. O yazıçıdır, o həyəcansız, gurultusuz, mübarizəsiz yaşaya bilməz.

T u r a c. Mənim dünyada ondan başqa kimsəm yox idi. Mən onu sevirdim.

G ü l s a b a h. Qulaq as, Turac. Onu sənənin kimi bir başqası da sevir. O adam onu ala bilərsə, neçin o öz səadətini öz əli ilə sənə verməlidir. Versə də, bu bir sədəqə olmazmı? Söylə, Turac, mən sənəninlə bir düşmən kimi danışmıram. Təsəvvür et ki, mən səndən güclüyəm, həyatı öz qüvvətli pəncələrimlə tutmuşam. Mən onu sənə neçin verməliyəm?.. Düşün, Turac, özün düşün və yaxşı düşün!

T u r a c. Bilmirəm. Mən sənə cavab verə bilmirəm.

G ü l s a b a h. Sən çox acızsən, Turac. İndi nə etmək? Sən özün de!

T u r a c. Bilmirəm. Mən dünyada onun rahatlığından başqa heç bir şey düşünməmişəm. O da məni sevirdi. Ancaq sən gəldin, o getdi... daha gəlmədi.

G ü l s a b a h. Qulaq as, Turac. İş mənim öz səadətimdə olsaydı, mən onu məmnuniyyətlə sənə qaytarardım. Ancaq nə etmək, səhnəmiz yarış aparır. Sən onu bir ər kimi öz yanında, ya bir əsgər kimi əlində zəfər bayrağı yürüş aparən bir ordunun başında görmək istərdin?

T u r a c. Bir həftədir ki, uşağım qızdırma içində yanır. Gecələr göz yummur. Hər həftə atasını çağırırkən başıma od tökülür. O öz atasının qucağından düşməzdi, indi isə...

G ü l s a b a h. Mən hamısını anlayıram, Turac. Nə etmək, sən onu ancaq mübarizə ilə ala bilərsən. Onu almaq üçün yüksəlmək, çalışmaq, pəncələşmək lazımdır. Kimin pəncəsi daha güclü olarsa, qələbə onun olacaqdır.

T u r a c. Mən ata evindən məktəbə getmişəm, məktəbdən də ər evinə. Mən mübarizə görməmişəm.

G ü l s a b a h. Öyrəş! Hazırlaş! Mən sənə kömək edərəm, Turac! Gir işə, fabrikaya, konservatoriyaya.

T u r a c. Mən heç bir şey istəmirəm. Mənim uşağım öz atasını görməsə... Neçə gündür otaqları axtarır, axır dünən demişəm ki, səni atanın yanına aparacağam.

G ü l s a b a h. Nə etmək, Turac, indiki halda sənin səadətin kütlənin zərərinədir. Mən onu Qəmər xanımın cəmiyyətindən qoparmalı idim. Mən onda yeni bir od yandırmalı idim. Kim bilir, Bəlkə də mən səhv edirəm. Bəlkə də o heç bir şey yaza bilməyəcəkdir. Ancaq, səhvsiz, nöqsansız, qurbansız tərəqqi mümkün deyildir.

T u r a c. Bəs mənim uşağımın təqsiri nədir?

G ü l s a b a h. İnsanlığın yüksəliş yolu qurbanlarla doludur, Turac. Bir kütlənin səadəti üçün mən və mənim uşağım məhv olmalıdırsa, mən əsirgəmərəm.

T u r a c. Hər gün səhərdən qalxıb yol üstündə oturur, gözləyir ki, indicə atam işdən gələcək, mənim üçün qolbaq gətirəcək, çəkmə gətirəcək. Sən ana deyilsən, Gülsabah, sən heç bir şey anlamırsan. Günün son şəfəqləri saraldıqca onun üzü saralır və yenə də yoldan gözünü çəkmir... Qoyun evə gəlsin, işə getməsin. İstəmirəm, mən gedib dilənçilik edərəm və onun yaza bilməsi üçün hər nə lazımsa mən hamısını etməyə hazırım.

G ü l s a b a h. Yox, Turac, bu çox ağır işdir; Onun gözləri tutulmuşdur. O bu gündü həyatı görə bilmir. O, zavoda gedir, heç bir şey görə bilmir. O hiss etmir ki, görülməz bir sürətlə hərlənən o çarxların

hər bir dönüşü vuruş aparən kütləmizin ürək döyüşü, can döyüşüdür. O, vuruşa uzaqdan baxır. Onun yaxasından tutmaq, onu ilk sıraya çəkmək lazımdır. O öz gözləri ilə görməlidir ki, onun qurşunu boşa çıxarsa, düşmən qurşunu onun alnını didəcəkdir. Yox, Turac, yox, bu çox çətin işdir. Bu vuruşdur, mübarizədir, burada mərhəmət yaramaz... Bacarırsan çalış, mənimlə vuruş, aslan kimi vuruş, görək tale kimi güldürəcəkdir.

T u r a c. Yaxşı, gedək, qızım! Tale səni güldürür. Gülsabah, sən gül, hər sabah gül, mən isə hər axşam ağlayacağam. Gedək, qızım, atan burada yoxdur, evimizə getmişdir.

Uşaq dinməz durur və anasının qabağına düşür.

G ü l s a b a h (*yerindən sıçrayır, uşağı qucaqlayır*). Sən mənim ürəyimi əzdin, Turac. Nə etmək, bunu mən istəmirəm, bunu səhnə istəyir, bunu həyat istəyir. Yaxşı, qoy siz deyən olsun (*Uşağa*). Get, gülüm, get. Mən sənə söz verirəm ki, atan hələ bu gün sənin yanına gələcəkdir. İnan, Turac, ərin sənin yanına qayıdar... Var qüvvəmlə çalışaram, mən söz verirəm.

T u r a c. Mənə sədəqə lazım deyil (*Gülsabaha bağlı bir paket verir*). Onu görsəniz, bu kağızı ona verərsiniz. Gedək, qızım!

Turac çıxır. Gülsabah olduğu yerdə hərəkətsiz qalır, uzaqdan kim isə həzin bir səslə oxuyur. Q ü d r ə t ağır və ölgün addımlarla içəri girir, dinməz və söyləməz olaraq, donmuş kimi yerində qalır.

O x u y a n

Bağlandı könül zülfi-pərişanına, ey gül,
Tapşırdı özün qul kimi fərmanına, ey gül,
Sən bağçada, sarmış bütün ətrafi tikanlar.
Mümkün deyil enmək bu gülüstanına, ey gül.
Sandım ki, səadət verəcəkdir mənə vəslin,
Öldüm, dəxi yox taqətim hicranına, ey gül.

Q ü d r ə t (*inildəyərək*) Getdi!

Gülsabah kağızı dinməz ona uzadır.

Q ü d r ə t (*oxuyur*). “Uşaq xəstə idi, pianinomuzu satmışam, bəlkə pulun yoxdur, deyə sənin üçün gətirdim...”

G ü l s a b a h. Artıq sən et! Qüdrət, get, qayıt öz ailənə!

Q ü d r ə t. Getmək, qayıtmaq!.. Haraya qayıtmaq! Yox, Gulsabah, artıq yol kəsilmişdir. Qayıtmaq mümkün deyildir. Nə etmək... Kamandan çıxan ox geri qayıtmaz.

G ü l s a b a h. Get, Qüdrət, get, qayıt, bu yol çox qorxuludur. Sonu kim bilir nə ola bilər.

Q ü d r ə t. Sən məni bir ər, bir ata kimi öldürdün, Gulsabah. Bu iş bir dastan kimi dillərdə gəzir. İndi bir də qayıtmaq, əliboş, haraya? Yox, Gulsabah, mən qayıda bilmərəm, qoy əsərimi qurtarım.

G ü l s a b a h. Qayıt, Qüdrət, sənın uşağın xəstədir. Bu axın dönməzdir, sonradan qayıda bilməzsən, gec olar, vaxt var ikən, dön, qayıt!

Q ü d r ə t. Yaxşı, Gulsabah, mən gedərəm!

Z a m a n (*şad bir gülüşlə çıxaraq*).

Bölüyümüz komandanın ilk əmrini alınca,
qazmasından sıçradı.

Hədəf – qarşı təpəlikdə səngər tutan düşməndir!

Ya təpədə ordumun sancağı!¹

Ya yurdumuz torpaqların qucağı!

Bölük coşqun bir sel kimi nişan aldı, yüyürdü,

Dörd tərəfdən od parladı, düzü duman bürüdü.

Top səmindən atlar hürkdü, kişnədi;

Təpəlikdən düşmən gördü, pulemyotlar işlədi.

Mən tufəngi umuzuma sıxaraq, gedirdim.

İki yandan od çarpaşır, düzən boyu axırdı.

Pulemyotlar şaqqıldayır, yanar qurşun yağış kimi yağırdı.

Hər addımda snaryadlar gurlayır,

Dörd yanıma dəyirdi...

Sanki ölüm cəhəngini açaraq,

Mənə: – Qayıt, qayıt, qayıt, qayıt! – deyirdi.

Sanki evim, ocağım,

Gözlərini yola dikən

Gənc gəlinim, uşağım,

Ölüm, qurşun, vızıldayan güllələr,

Ayaq altı yuvarlanan əllər, qollar, kəllələr

Bir-bir beynimə girirdi...

Hamı mənə bir ağızdan: Qayıt, qayıt! – deyirdi...

¹ Bayrağı

Yox, qayıtmam, ölmək vardır, dönmək yoxdur bir yana,
Hücum, hücum, hücum, hücum qarşısındakı düşməna!
Arxamızdan toplarımızı yaylım odu açdılar,
İlk sıralar ilk təpəni aşdılar.
Düşmən susdu, pulemyotlar kəsildi.
Qaçdılar, qaçdılar...
Yolu kəsən maneələr yandırıldı, yaxıldı.
Sancağımız qarşı dağda düşmənin səngərinə taxıldı.
Əldə tüfəng dağ başında dayandım.
Sanki düzlər gülümsəyib,
Çiçəklərin üzərimə səpirdi.
Sanki uzaq bir təpədən
Doğan səhər günəşi
İlk şəfəqin göndərüb,
Bərk alınmdan öpürdü.
Sanki mənə qızılızlü geniş yurdum
Bir ağızdan: – Fateh, fateh! – deyirdi.
Çay qaynada-qaynada əzbərləmişəm, Gülsabah. Yaxşıdırımı?

Qüdrət əlində papağı, yorğun bir halda çıxıb getmək istəyir.

Q ü d r ə t. Sağ ol, Gülsabah!
G ü l s a b a h (*bir həyəcanla*). Yox, ölmək var, dönmək yoxdur!

...Yolu kəsən maneələr yandırıldı, yaxıldı,
Sancağımız qarşı dağda düşmənin səngərinə taxıldı.

Getmə, Qüdrət! Ayaq altına tökülən cənazələr, başlar, qollar, kəllələr bizi yürüşdən qaytara bilməz. Basqına gedən əsgər evdə ki uşağını düşünərsə, düşmən ağ bayraqdan başqa heç bir şey görməz. Yaz, Qüdrət, yaz!..

X o s m ə m m ə d (*Sapanla vuruşaraq, içəri girir*). Əl çək, adə, əclaf oğlu əclaf, hələ ona görə qoşuldun mənə! Budur, Qüdrət əfəndi də buradadır. Dahı ona ki, sözün yoxdur. Salaməleyküm! Yoldaş Qüdrət əfəndi, sən olasan o balovun canı, bir mənə de görüm: bulvarın şalvar qafiyədir, ya yox?

Z a m a n. Çay hazırdır, Gülsabah!

G ü l s a b a h. Qafiyədir, yoldaş Əliməmməd, qafiyədir (*Pianinonun yanında oturur*).

X o s m ə m m ə d. Yoldaş Gülsabah xanım, mən özüm qocaman artistəm, talant da məndə nə qədər istəsən vardır. Mən görürəm, ki, sizin sözlünüz haqdır. Neçə kərəm mənə söz vermişsiniz, xəlvətdə fikir eləmişəm, görmüşəm, hələ yaxşı çıxır, ancaq mənim bu yoldaşlarım Kufə camaatıdır. Bir də, budur, hələ bu Sapan kəsmiş, adını görmürsən, Sapan, yox bir rezinkə, mantkrest... Hə, mən xahiş edirəm ki, məni incitməyəsiz, siz hər nə cür desəniz, mən də o cür oynaram. Ancaq, deyəsiniz, mənim rolumu özümə versinlər.

G ü l s a b a h. Mən nəçiyəm, yoldaş Əliməmməd! Rolu rejissor verir. Sənin rolunu dəyişdirən Bayramdır. Onu da ki, çıxartdılar.

X o s m ə m m ə d. Yox, təzədən götürdülər partiyadan kağız gəldi, götürdülər. Vallah, Quran haqqı, bağa gedəndə sizin üçün bir yekə səbət əncir gətirərəm. Məni yoldaşlarımın yanında geri qoyma.

Z a m a n. Bu yaxşı oldu! Çox yaxşı oldu! Demək, biz tək deyilik. Stəkanımı bəri ver, yoldaş Xosməmməd...

X o s m ə m m ə d. Vallah, yoldaş Gülsabah, yaxşı da düşmür, səbətiniz varsa, verin, bağdan gələndə sizin üçün üzüm də gətirim.

G ü l s a b a h. Əncirdən, üzümdən bir şey çıxmaz, yoldaş Əliməmməd. Sən ondansa, çalış, öyrən, öz sənətini öyrən. Öz sənətini yaxşı bilməyən bir usta, bir yaradıcı ola bilməz. O daima başqalarının işini təkrar edir.

X o s m ə m m ə d. Öyrənərəm də, öyrənərəm də... hər nə desəniz, öyrənirəm də... Budur, şeir də yazmışam.

S a p a n. Eh, çox da yazmışsan, nə vəzni var, nə qafiyəsi.

X o s m ə m m ə d. Eh, əclaf oğlu, əclaf, yalançının atasına lənət. Yoldaş Gülsabah, sən olasan o əziz canın, bulvarın şalvar qafiyədir, ya yox?

S a p a n. Yenə bulvarın samovar olsaydı, dərd yarı idi.

Z a m a n. Mənim ruhum yüksəldi. Deməli, Bayramı götürdülər (*Bir ruh yüksəkliyi ilə oxuyur*).

Axan çaylar, sən kiminsən? – Mənə körpü salanın!

Doğan günəş, sən kiminsən? – Məndən işıq alanın!

Sonsuz fəza sən kiminsən? – Məndən qanad çalanın!

Həyat, söylə sən kiminsən? – Mən həyatı öyrənənin,
bacaranın, alanın!

X o s m ə m m ə d (*dəftərini çıxararaq*). Bunun qafiyəsi gəlir, qalanın, talanın, alanın, balanın, xalanın, fırlananın, tullananın...

Z a m a n. Kim nə deyir desin, o Ötgünün əsəri heç yaman deyildir.

Bu aralıq qapı açılır, G ü l ə r sərt və ötkəm bir hərəkətlə içəri girir.
Gülsabah və Zaman yerlərindən sıçrayırlar.

Z a m a n. Gülər!..

G ü l s a b a h (*gülümsəyərək, ancaq ciddi*). Aha, siz də gəldiniz! Nə istəyirsən, qız?

G ü l ə r. Mən qız deyiləm, uşaq deyiləm, mən də sənini kimi bir adamam. Mən öz gücümü sənə göstərməyə gəlmişəm.

G ü l s a b a h. Siz öz gücünüzü göstərmək üçün sirkə getsəydiniz daha yaxşı olardı.

G ü l ə r. Yox... mən səninlə gülüşmək istəyirəm. Səninlə döyüşmək istəyirəm. Sən Turaca demişsən ki, sənini pəncən qüvvətlidir. Mənim də pəncəm qüvvətlidir.

G ü l s a b a h. Pəncən qüvvətlidir, ürəyin zəif. İş qüvvətdə deyil, cəsarətdədir!

G ü l ə r. Mənim ürəyim daş kimidir. Sənini nə ilə mübarizə aparırsan, silahın nədir? Bilik, bacarıq... Mən mübarizəyə hazırım. Çalmaq bilirsən, bilirəm, oxumaq bilirsən, bilirəm!

G ü l s a b a h. Sən hələ uşaqsan, qız! Ana uşağısan! Sən qabağımı dirilər deyil, ölümlər belə saxlaya bilər.

G ü l ə r. Mənim qabağımı artıq heç bir kəs saxlaya bilməz. Sən nə ilə vuruşmaq istəyirsən? De! Mən gecələr yatmaram, öyrənərəm.

G ü l s a b a h. Səndə, bəlkə də, bacarıq tapılar, ancaq cəsarət tapılmaz. Mən sənini cəmiyyətinin müqəddəs sandığı ismət pərdəsini yırtıb, kimsənin bəyənmədiyi bir işə getmişəm. Səhnəyə çıxmışam. Sən bunu bacarmazsan. Sənini bacardığın, hələ də ismət pərdəsindədir. Sən çıxmazsan!

G ü l ə r. Yox, çıxaram!

G ü l s a b a h. Sən mənimlə döyüşə bilməzsən, qız! Sənini səngərin cəsəddir. Sən onların üstündən belə atıla bilmirsən... Sən diriləri tapdayıb keçə bilməzsən.

G ü l ə r. Kimdir ölü?

G ü l s a b a h. Sənini anan, xalan, nənən! Sən onların göz yaşından qorxursan.

G ü l ə r. Mən heç bir şeydən qorxmuram. Səhnə bizim üçün bir vuruş meydanıdırsa, mən hazırım! Düşünməyin ki, mən (*Zamanı gös-*

tərərək) ona görə gəlirəm. Siz mənim insanlıq şərafimə toxundunuz, siz məni aciz bir qadın sanıb güldünüz. Mən bu günün qızıyam, mən sizə öz varlığımı göstərməyə gəlirəm. Mən öz səhnəmiz üçün, kütləmiz üçün çalışmağa gəlirəm. Mən gözlərimi ovaram, beynimi ovaram, yatmaram, çalışaram, öyrənərəm, ancaq Zaman dediyi kimi, həyatı alaram.

G ü l s a b a h. Gəl Gülər, mən sənə kömək edərəm!

G ü l ə r. Mənim sənin köməyinə ehtiyacım yoxdur. Mən özüm öyrənərəm, özüm gələm.

G ü l s a b a h. Gəl, Gülər, səhnə meydandır, biz orada görüşərik.

Q ü d r ə t (*əлиндə qəzet gəlir*). Budur, bu da getdi, ikinci pərdəni bitirməmiş bir zavodun qərarı hamısını alt-üst etdi. Qayıqlar yürüyür, təkərlər yürüyür, motorlar yürüyür. Onlar məni pozmaq, boğmaq, öldürmək istəyirlər. Yox, mən sağ ikən təslim olmayacağam. Mənim beynim talanttır. Mən sizin axınıınızı toxtadaram, mən yazaram, mən başqasını yazaram.

Bu aralıq Ə l a b b a s yavaşca qapını açaraq.

Ə l a b b a s. Yoldaş Gülsabah, buyurun (*ona bir kağız verərək*), yoldaş Əmrulla verdi.

G ü l s a b a h (*kağızı oxuyaraq*). “Yoldaş Gülsabah, sizə bəlli olan səbəblərə görə, siz vəzifədən azad edirsiniz”. Hesabınızı ala bilərsiniz”.

Ə l a b b a s. Deyir: Sabah vıxadnoydu, hələ bu gün gəlsin ki, gecikməsin.

G ü l s a b a h (*dərin bir sükutdan sonra*). Yaxşı, gələm...

P ə r d ə

BEŞİNCİ ŞƏKİL

Teatrdə. Açıq səhnə. X u r ş i d oturub corab toxuyur.

Z a m a n onun yanında əl-qolunu ölçərək gəzişir və səssiz oxuyur.

A s y a səhnəyə girərək baxır. Xurşidi baş barmağı ilə öz yanına çağırır.

A s y a. Ay qız, Xurşid, bura gəl!

X u r ş i d. Qucağımda iplik var, ayağa dura bilmirəm, gəl görüm nə deyirsən.

A s y a. Ağız, bura gəl, söz deyirəm ey...

X u r ş i d (*Asyanın yanına gələrək*). Hə, nə var?!

A s y a. Xəbərin yoxdur ki, belə həngamə olmuşdur ey... Heç biz bilməmişik.

X u r ş i d. Nə həngamə?!

A s y a. Beş-altı gün bundan qabaq Qüdrətin arvadı Turac gedib Gülsabahgilə, ağzından çıxanı deyib ona, o da ona, dünyada daha bir söz qalmayıb ki bir-birinə deyiblər.

X u r ş i d. Yəni lap söyüşüblər?

A s y a. Həri, ağız ey... belə lap bir-birinin atasını, anasını qəbirdən çıxarıdılar. Az qalıb ki, lap saçlaşsınlar. Mənə Qəmər dedi. Sonra da, deyirlər, Gülər gedib, o da ağzından çıxanı ona...

X u r ş i d. Sən allah belədi?

A s y a. Vallah, o Güləri deyirlər balacadır, amma çox əzazil şeydir.

X u r ş i d. Canı çıxsın. Özünü inqilabçı göstərmək istəyir. Qınayan olmasa, deyər lap Şekspirdən də çox bilirəm.

A s y a. Daha ağzından çıxartma, sonra da deyər, söz gəzdiririk, yenə də Münəvvər yapışar yaxamıza.

X u r ş i d. Nəyimə lazımdır. Cəhənnəmə olsun hamısı, özləri bilərlər: itin diş, donuzun tükü.

A s y a. Mən gedim, Mirzə Camal üçün danışmışam (*Gedərkən Əlimuxtarla toqquşur*). Yavaş, adə, başım yarılmışdır ki...

Ə l i m u x t a r. Hara gedirsən, məşq başlanır.

A s y a. Gəlirəm, gəlirəm... vacib işim vardır... Siz başlayın, mən də gəlirəm (*Gedir*).

Ə l i m u x t a r. Bəs bu həzərat təşrif gətirməyib?

X u r ş i d. Bura gəl! (*Barmağı ilə Əlimuxtarı bir küncə çağırır*). Xəbərin yoxdur ki?

Ə l i m u x t a r. Nədən?

X u r ş i d. Yekə həngamə olubdur. Biz bilməmişik.

Ə l i m u x t a r. Nə həngamə?

X u r ş i d. Hə... bir iki gün bundan qabaq Qüdrətin arvadı Turac bir şüşə kislata götürüb, gedir Gülsabahgilə... qapını açır, görür qüdrətlə Gülsabah bir yorğan-döşəkdə yatıblar. Necə ki, bunu görür, şüşənin ağzını açır, kislatanı birbaşa bunların üstünə, bunlar da yorğanı örtürlər başlarına, yorğan qəlpə-qəlpə yanır.

Ə l i m u x t a r. Yox a?..

X u r ş i d. Vallah... Bu durur ayağa, Qüdrət də durur Turaca bir stul, iki stul, o yandan da Qəmərın qızı gəlir yapışır Gülsabahın saçlarından. Gülsabah da qapır qaynar çayniki, bir dənə qızın təpəsinə. Su tökülür qızın sinəsinə, başından dırnağına kimi yandırır. Turac da götürür pılətəni Gülsabahın başına nöyüt dağılır, az qalır ev alışınsın, yansınsın. Axırda qonşular yığışır, evi söndürürlər.

Ə l i m u x t a r. Daha deyinən qiyamət olub ki...

X u r ş i d. Hə... axırda skoripomoş çağırırlar, qızı aparır balnitsəyə... Neçə gündür oradadır. Deyirlər, ölər, bunu da aparırlar rayona, indi də zamindədir.

Ə m r u l l a (*səhnəyə girir*). Meşq qurtardı?

Ə l i m u x t a r. Haradan? Həzərat tənəffüsə çıxıb, bir saatdır yığışmırlar.

X u r ş i d. Sən meşqi başla, mən bu saat gəlirəm.

Ə l i m u x t a r. Yoldaş Əmrulla! Bəs bu zalımın qızının işi necə oldu? Vallah, işləmək mümkün deyil. Sən söz verdin ki, heç bir işə qarışmayacaq, amma daha da üst eləyibdir. Kəlməbaşı bir hoqqa çıxardır. Bu nə üçün belə oldu? Filankəs nə üçün belə dayandı? Onlar da başlayırlar donquldanmağa... düşür yekə bir cəncəl.

Ə m r u l l a. Bilmirəm, vallah, partiyanın sözüne qulaq asım, hökumətin sözüne qulaq asım, ya sizin. Gördünüz ki? Dediniz, çıxartdım, sabahısı əlində bir rözətüş-şühədə qayıtdı gəldi, dalınca da bir komissiya.

G ü l s a b a h (*Ötginlə gələrək*). Yoldaş Əmrulla, bu yoldaş bir əsər yazmışdır, neçə vaxtdır çalışır, nə bir baxan var, nə də bir yol göstərən.

Ə m r u l l a. Yazıb, gətirsin gəlsin, baxarıq, cavabını deyərik.

Ö t g ü n. Mən gətirdim verdim sizə, siz də verdiniz siyasi-bədəyə şurasına, onlar da dedilər yaramaz.

Ə m r u l l a. Yaramaz, znaçit, yaramaz da... Daha mən nə eləyə bilərəm.

Ö t g ü n. Mənə elə gəlir ki, onlar heç oxumamış dedilər yaramaz.

Ə m r u l l a. Elə şey ola bilməz, yoldaş. Nə ki kitab gəlir, oxuyurlar, baxırlar, ölçüb-biçirlər, ondan sonra “hə, yox” cavabını deyirlər.

G ü l s a b a h. Yoldaş Əmrulla, o gənədir, təzə başlayır, hə, yox onunçün kafi deyildir. Ona nöqsanlarını bildirmək və gələcək üçün bir yol göstərmək lazımdır. Bunlar gələcəyin ziyəsidirlər. Sabahki günümüz onlardan asılıdır.

Ə m r u l l a. Sən allah, Gülsabah xanım! Sən olasan o önlənlərin gəru, bir yoldaş kimi xahiş edirik səndən: sən hər işə qarışma, nəyüvə gərək axı! Sonra da hərə bir söz desin (*Ötgünə*) Sən get, yoldaş, sabahda-zadda gələrsən, pyesi gətirərsən, cavabını deyərək.

Ö t g ü n. Gülsabah xanım, bir də sizi görmək olarmı?

G ü l s a b a h. Mən evdə oluram. İstədiyiniz vaxt gələ bilərsiniz. Kitabınızı da gətirin. Bir də oxuyarıq.

Ö t g ü n. Yaxşı, sağ olun (*gedir*).

Ə m r u l l a. Bu da sizi xamlayıbdir, siz də hələ deyirsiniz ki, belə. Mən axı tanıyıram bu donuz oğlunu. Deyirlər gicbəsərin biridir ey. Dörd pyesin var, birini də Qüdrət yazır, bu beş...

G ü l s a b a h. Qüdrət öz yerində, bu öz yerində... Bəlkə bu, sabah Qüdrətdən qüvvətli olacaqdır.

Ə m r u l l a. Ey, ölmə eşşəyim, yaz gələr, yonca bitər. Kül o teatrın başına ki, bu gicbəsərə möhtac olacaqdır.

G ü l s a b a h. O, gic deyil, yoldaş Əmrulla. Mən onunla çox danışısam. Çox alıcı və idraklı uşaqdır. Yazısı da heç yaman deyildir. Mən bir ötəri oxumuşam.

Ə m r u l l a. Bilirsiniz, Gülsabah xanım, sən allah, dahı sənün uşağın yoxdur, – sən olasan mənim qızımın canı, sən bu tatar cəncəlini at bir yana. Sən deyirsən, onlar da donquldanırlar. Məni də buraya göndəriblər işləməyə. Hamısı dağıldı, getdi. Sonra mənə də söz gələr, deyərlər getdi, bir şey bacarmadı. Sənün hər nə sözün oldu, sən gəl, yavaşca mənə de, mən pişim-pişimnən qoyum boyunlarına.

G ü l s a b a h. Pişim-pişimlə inqilab olmaz, yoldaş Əmrulla. Burada güclü bir təkən lazımdır. Dəmiri oda atmamış suya salsan, polad olmaz.

Ə l i m u x t a r (*gəlir*). Bu həzrətin tənəffüsü dönüb acı bağırsağa, çəkməynən qurtarmır.

Ə m r u l l a. Yoldaş Əlimuxtar, tənəffüsün də müəyyən vaxtı olar, belə iş olmaz ki.

Ə l i m u x t a r. Kimə deyirsən, heç qulaq asan var, get özlərinə de də...

G ü l s a b a h. Yoldaş Əlimuxtar, təqsir sizdədir. Siz özünüz onları yaradıcılıq odu ilə yandıra bilmirsiniz. Əvvələn, vaxtlarının çoxunu boş danışıqla keçirirlər.

Ə l i m u x t a r. A kişi, bəsdir, siz Allah, siz də... hər işə qatışmayın. Sənünlə danışan yoxdur ki. Hər nə oldu, bir qəpiklik qutab kimi

özünüzü salırsınız ortaya... Yandıra bilmirsən! Gəl sən rejissor ol, vur pilotəni başlarına, hamısını Qəmər xanımın qızı kimi yandır... Eh, çox mənim hövsələm var! Açım gül ağzımı, dişimin dibindən çıxanı sadalayım...

Ə l i m u x t a r. Bəsdir, yoldaşlar, bəsdir... Ayıbdır səninçin, adam aktrisa ilə belə danışmaz (*Gedir*).

G ü l s a b a h. Dişinin çıxanı deyənlərin vururlar dişləri qarnına tökülər.

Ə l i m u x t a r. Oh! Xux! Qorxdum səndən... Bağışlarsan, mənim dişimi vuran hələ anasından olmamışdır. Gözlə, biləyin burxulub qırılmasın...

G ü l s a b a h. Mənim biləyim kütlənin biləyidir, sənin çürük dişlərin onu qıra bilməz. Birini dişlərsən, yerində milyonlar vardır.

Ə l i m u x t a r. Yaxşı da, get de, Zaman vursun dişlərimi qırsın.

G ü l s a b a h. Zaman sənin dişlərini çoxdan qırmışdır. Sən indi damağınla dişləyirsən. Ancaq gözlə cəhəngini də cırmayasan! (*Əsəbi addımlarla səhnədən gedir*).

Ə l i m u x t a r. Gələ də... Hələ belə olur da.. Köpək oğlunun xarabasında çatan gəlib bir ağalıq eləyir... Eh... cəhənnəmə olsun hamısı.

Z a m a n. Yoldaş Əlimuxtar, onu sən gedib demişsən ki, Gülsabah pilotəni vurub Gülərin başına, alışıb yanıb, aparıblar rayona?..

Ə l i m u x t a r. Mən neçin deyirəm, gizlin şeydir? Kişinin qızını sabah basdırırlar ki...

Z a m a n. Yoldaş Əlimuxtar, siz bu uydurmaların əvəzinə işlə məşğul olsaydınız, daha yaxşı olardı. Gedib yalandan söz yaymağın...

Ə l i m u x t a r. Eh... yaxşı eləmişəm. Get əlindən gələni beş qaba çək.

Ə l a b b a s. Gülsabah buradadır? Bayırda arvad onu çağırır.

Z a m a n. Qoy gəlsin də...

Ə l a b b a s. Yox, yoldaş, qanun var. Buraxa bilmərəm. Müdir desin, buraxım.

Z a m a n. Gedək, görək kimdir?

Gedirkən X u r ş i d əlində T u r a c ı n u ş a ğ ı səhnəyə qaçır.

X u r ş i d (*Əlimuxtara*). Sən öləsən, Turac xanım gəlib, bu saat tamaşa var, dava qurşaqdandır.

Ə l i m u x t a r. Eh, cəhənnəmə olsun hamısı, xarabani döndəriblər karvansarayaya.

X u r ş i d. Ağız, Asya, Asya, Asya! Zəhrimar, bura gəl, tamaşa var, sus... o tərəfə, o tərəfə...

Bu aralıq Z a m a n və T u r a c səhnəyə çıxır. Xurşidgil gizlənilər.

Z a m a n. Gülsabah xanım, sizi çağırırlar.

G ü l s a b a h (*səhnəyə çıxaraq*). Turac!..

Aktyor və aktrisalar oyan-buyanda gizlənilib,
hərdən başlarını çıxarırlar və baxınırlar.

T u r a c. Mən, Gülsabah, səninlə bir də danışmaq istəyirdim.

G ü l s a b a h. Siz gərək evə gələydiniz. Turac, yaxşı, nə istəyirsən?

T u r a c. Mən sənin sözlərini sınamaq istəyirəm. Sən deyirsən ki, sən ancaq kütlə üçün çalışırsan.

G ü l s a b a h. Mən doğru deyirəm, Turac.

T u r a c. Sən deyirdin ki, onu almaq üçün çalışmaq, vuruşmaq lazımdır.

G ü l s a b a h. Deyirdim.

T u r a c. Sən deyirdin mənə kömək edərsən.

G ü l s a b a h. Əlimdən gələn qədər edərdim, Turac.

T u r a c. Öz düşməninə?

G ü l s a b a h. Mən sənin düşmənin deyiləm.

T u r a c. Mən sənin sözlərini sınamaq istəyirəm. Mən çalışmaq, vuruşmaq və sən deyən kimi mübarizəyə hazır bir adam olmaq istəyirəm. Mənə kömək et, yol göstər! Mən nə etməliyəm?

G ü l s a b a h. Hər şeydən qabaq, qapandığın o meşşan cəmiyyətdən çıx, öz ərin üçün yüngül bir əyləncə olmaqdan qurtar, öz həyatını ələ al.

T u r a c. Mən nə etməliyəm? Yol göstər!

G ü l s a b a h. Get işləməyə!

T u r a c. Nə iş?

G ü l s a b a h. Sən nə bacarırsan?

T u r a c. İndilikdə mən heç bir şey bacarmıram. Mən həmişə onu əyləndirmək üçün çalmaq, oxumaq və bu kimi şeylər öyrənməyə çalışırdım.

G ü l s a b a h. Vuruşmaq, yaşamaq istəyənlər üçün bacarmıram sözü yoxdur, Turac, mən öyrənərdim sözü vardır...

T u r a c. Mən öyrənərdim.

G ü l s a b a h. Sənin əlində gözəl bir sənət var, Turac!

T u r a c. Nədir?

G ü l s a b a h. Çalmaq, oxumaq. Sən onu dörd divarın arasında gizlədib saxlamışsan. Bu, oğurluqdur, Turac. O kütlənin malıdır. Sən öz gözəl səsinə, öz gözəl istedadını kütlədən gizlədirsən.

T u r a c. Bəs nə edim?

G ü l s a b a h. Çıxart onu səhnəyə...

T u r a c. Səhnəyə... yox! Mən səhnəyə çıxamam. Sən bütün xalqı mənə güldürmək istəyirsən. Eşidən nə deyər?

G ü l s a b a h. Qoy kim nə deyir, desin. Gülər səndən qoçaqdır, Turac. Sən tüpür hamısına, tapda, keç, o həşərat yatağının üstündən keç! Atıl! Çıx səhnəyə! Çıx ortaya! Göstər öz bacarığını, göstər öz gücünü! Söylə öz xalqına ki, sən də onun vurucu bir qolusan... cəbhədəsən...İndi isə sən bilirsən nəsən, Turac?... Xərçinaməlum.

Ə m r u l l a (*çıxır*). Doğru deyir, bacı. Sənin əziz canın üçün, qızımın ölmüşünə ki, səhərdən mən oradan eşidirdim. Lap ağlamağım gəlirdi.

G ü l s a b a h. Yazın onu, yoldaş Əmrulla. Mən onun səsinə, çalmasını eşitmişəm, o, gözəl bir qüvvət ola bilər.

Ə m r u l l a. Yazım da, yazmayanın atasına lənət, hələ bu saat yazım.

T u r a c. Sən mənə kömək edərmisən?

G ü l s a b a h. Edərəm, Turac, söz verirəm.

T u r a c. Yox! Mən gələ bilmərəm. Bəlkə Qüdrətin xoşu gəlmədi.

Ə m r u l l a. Hələ belə olur da. Sonra da deyirlər azərbaycankaları verbovat eləmirsiniz. Bacı, vicdanım haqqı, sən onu bil ki, bu il bizə dotasiyanı az veriblər. Smetamızı da urezat eləyiblər, mən yenə deyirəm, cəhənnəmə ki, beş-altı dənə kadrımız olsun.

T u r a c. Mən ancaq ondan çəkinirəm.

G ü l s a b a h. O səni atıb gedirkən səndən razılıq aldımı? Hansı yaxşıdır? Onu dörd divar arasında gözüyaşlı aciz bir qadın kimi gözləyib, ondan mərhəmət və sədəqə ummaq, ya da bir fəteh kimi səhnədə milyonlarla kütlələrin alqışı altında onun qabağına çıxıb: “Mən buyam” – demək? Gəl, Turac, gəl! Qorxma! İnan ki, sənin uzadılan əlin boş qalmaz, biz sənə kömək edərək.

T u r a c. Yaxşı, gəlirəm, artıq mənimçin dönüş yolu yoxdur. Görünür, Qüdrət doğru deyirmiş. Kamandan çıxan ox geri qayıtmaz.

Ə m r u l l a. Yaxşı da, rəhmət atova da... Vicdanım haqqı, mən də səhərdən hələ onu deyəcəkdim. Gülsabah xanım, bircə tez götür onu,

doqovor bağlayaq ki, sonra peşman olar... Həzrətabbas haqqı, sabah sizin üçün baks soyuzdan bu boydana bir tort alacağam...

X u r ş i d (*acıqlı səhnəyə çıxıb, uşağı Turacın qabağına ataraq*). Al öz uşağını (*Gedərkən öz-özünə*). Az idi arıq-yırıq, bir də gəldi dabanı cırıq...

Ə l i m u x t a r. Bircə səhnədən çıxın, meşqə başlayıram.

Turac səhnədən çıxmaq istərkən Q ü d r ə t içəri girir
və Turacı görüncə, donub qalır.

Q ü d r ə t. Turac...

Turac onun üzünə baxır və birdən ayrılmış kimi, onun yanından keçib gedir.

X o s m ə m m ə d (*səhnəyə çıxır, bir şey əzbərləyir kimi*). Dialektika hərəkətdir, adi yürüş və təkən. Tezis vəziyyətdədir. Antitezis təzaddır – inkar... Sintez... sintez... adə, sintez zəhrimar yadımdan çıxdı. Yoldaş Zaman, Gülsabah xanım sintezi nə dedi?

Z a m a n. Sintez...

M i p z ə C a m a l. Sintez sənin babovun kəlləsi. Sən öləsən, bu vaxta qədər ki, dialektika yox idi, dahı bu xalq artist deyil idi. Hələ dialektikanı öyrəndin, artist oldun.

X o s m ə m m ə d. Hələ əsl iş odur ki, biz anlamamışıq. Sən köhnə formasan, yeni tezissən, Gülsabah xanım da antitezis, antitezis, yəni inkar etmək. Başa düşdün? Yəni sən pinəçisən, yüz ildir çarıq tikirsən, deməli, tezissən. İndi o gəlib deyir ki, çarıq yaxşı deyil, gərək çəkmə tikək, o da oldu antitezis. Başa düşdün? Sintez də mənəm... Yəni siz vuruşarsınız, nəticəsində çıxan yeni forma mənəm. Yox, deyəsən, bu düz olmadı... Dayan, axşam dərsdə Gülsabah xanımdan soruşum, sonar başa sallam səni.

M i r z ə C a m a l. Sən öləsən, bir sən dialektikasan, bir də sənin o şeirlərin ki, nə vəznə var, nə qafiyəsi.

X o s m ə m m ə d. Sən heç bilmirsən qafiyə nədir. Amma mən indi bilirəm: mənəm şerimdə qafiyə varmış. Yoldaş, Zaman sən önlənlərin goru, bulvarnan şalvar qafiyədir ya yox?

M i r z ə C a m a l. Mənə bax ey, baş götürmə! Camaat adamdan dialektika soruşmur ey, oynamaq soruşur.

X o s m ə m m ə d. Oynamaq soruşur? Əlbəttə... ancaq sənin oynamağını yox, çarıqçılıq yox, ləpçinçilik yox, tufliçilik. Başa düşdün?

M i r z ə C a m a l. Hələ birdən-birə, ya ayrı-ayrı?

X o s m ə m ə d. Savadın yoxdur, dahı mən neyləyim səninçin? Bilirsən, dialektika hərəkətdir, hərəkət də bir hələ belə yerimək, bir də ki, atdanmaq. Məsələn: adamın belinə ki güc yığışdı, görürsən atlandı, bax, bu olur inqilab. İnqilab, yəni atdanmaq. Başa düşdün? Sən indi tezissən, yəni varsan, yox olacaqsan. Gülsabax xanım da antitezisdir, yəni yox idi, var olacaq. Mən də ki, hələ var oğlu varam ki, varam.

Ə l i m u x t a r. Səhnədən çıx, adə... Tezis, antitezis... Bu vaxta qədər ki xoruz yoxdu, sabah açılmırdı?..

X o s m ə m ə d. Sən hələ özün də tezissən (*Səhnədən qaçır*).

Ə l i m u x t a r. Hə, başlayın, yoldaşlar, üçüncü pərdənin ikinci şəkli.

G ü l s a b a h (*rol*da). Səhər başladıqda üfüqlər bir lələ kimi qızarıy, yer üzündən gecənin qara örtüsü qalxır, bütün kainat sanki bir sevinclə gülümsəyirdi.

M i r z ə C a m a l (*rol*da). Bəs sən onu tanımırısan, bəs sən onu tanımırısan?.. Doğru cavab ver... sən onu gördün, görmədin?

G ü l s a b a h (*öz səsi ilə*). Kimi?

M i r z ə C a m a l (*öz səsi ilə*). Necə yəni kimi?

G ü l s a b a h. Bilmirəm. Siz soruşursunuz onu, mən də soruşuram ki, kimi?

M i r z ə C a m a l. Mən nə bilim kimi? Budur, mənim rolumda yazılıbdır “onu görmədin?”, replikam da “gülümsəyirdi”.

G ü l s a b a h. Siz onu məndən soruşmursunuz, Durnadan soruşursunuz.

M i r z ə C a m a l. Bəs Durna kimdir?

G ü l s a b a h. Durna, Xurşid xanım.

M i r z ə C a m a l. Bəs hanı Xurşid xanım?

G ü l s a b a h. Mən nə bilim hanı. Siz onu rejissordan soruşun.

M i r z ə C a m a l. Yoldaş Əlimuxtar əfəndi! Bəs bu Xurşid xanım haradadır?

Ə l i m u x t a r. Bu saat... (Gedir).

G ü l s a b a h. Sizin sözlünüz heç bu pərdədə deyil, bundan sonrakı pərdədədir, yoldaş Mirzə Camal!

M i r z ə C a m a l (*aşağı düşərək*). Hə... deyirəm axı, düz gəlmiş, ancaq replikam “gülümsəyirdi”.

G ü l s a b a h (*Zamana*). Gerisini özümüz keçək (*Rolda*). Mən bütün gecəni göz qapmadan səni gözləyirdim.

Z a m a n. Mən tez gələrdim, Çinar... ancaq onlardan baş qaçıra bilmirdim. Onlar məni izləyirdi (*Öz səsi ilə*). Bəs nə oldu bu?

Ə l i m u x t a r (*səhnəyə qaçaraq çağırır*). Adə... adə... yoldaş Arif Hikmət... orada qiyamətdir!..

Z a m a n. Yoldaş Əlimuxtar, biz burada işləyirik axı...

Ə l i m u x t a r. Sən öləsən, Arif Hikmətnən Bayram sözləşdilər. Arif Hikmət elə vurdu yumruğu stolun üstə ki, stolun şüşəsi parçaparça oldu. Parçası birbaşa Bayramın gözünə... Gördüm iş şuluqdur, mən yavaşcadan sürüşquluya dəm verdim. Nə lazım, axı, kasıb adamam, vurdular başımı partlatdılar, əhl-əyalımı kim saxlayacaqdır?

Z a m a n. Yoldaş Əlimuxtar!

Ə l i m u x t a r. Bu saat, bu saat, siz sözlünüzü deyın, qulağım sizdədir.

Ə m r u l l a (*səhnəyə çıxaraq*). Yoldaşlar, belə olmaz ki... Neçin vaxtında işə gəlmirsiniz?

Z a m a n. Biz gəlmişik, yoldaş müdir, ancaq rejissor hələ düyü alış-verişi eləyir. Arif Hikmət də, deyirlər, orada vuruşur.

Ə m r u l l a. Necə yəni vuruşur yoldaş Əlimuxtar?!

Ə l i m u x t a r. Bu saat, bu saat. Adə, kilosu bir manat on dörd şahıdan, bu səkkiz manat, yaxşı, on dörd şahı da yol xərci.

Ş ö v q i. Yoldaş Əmrulla, orada məsələ ciddidir. Arif Hikmət vurub stolun şüşəsini sındırıb, indi Bayram gözünə yod tökür, Arif Hikmət də şüşəni quraşdırır.

A r i f H i k m ə t (*səhnəyə qaçaraq, həyəcanla*). Yoldaş müdir, bax, sən də buradasan, mən hamısının yanında öz ekspozisiyımı sənə deyirəm. Belə olmasın ki, sentryajesti mənim boynuma düşsün, sentrvnimanie özgənin.

Ə m r u l l a. Necə yəni ekspozisiya? Sən işini burada qoymuşsan, şüşə-pəncərəni neçin sındırırsan?

A r i f H i k m ə t. Yoldaş Əmrulla, mənim spesifikasiyam hamıya məlumdur. Otuz iki manat şüşənin pulunu verərəm, ancaq mən atritsatelni rollar oynamayacağam.

Ə m r u l l a. Necə yəni atritsatelni rol oynamayacağam. Mən heç bilmirəm sən nə danışırsan?

Ş ö v q i. Yəni, Həzrət Abbas rolu olsa, oynayacaq, Şümür rolu olsa, yox.

X o s m ə m m ə d. Həzrət Abbas tezisdır. Şümür antitezis. Mən də ki, sintez.

A r i f H i k m ə t. Əlbəttə ki, bütün palajitelni rolları verir öz dostlarına ki, qızların onlardan xoşu gəlsin. Mən də dəli deyiləm ki, atritsatelni rolları oynayım. Mən öz rolumu ondan alaram.

G ü l s a b a h. Bu bir metod deyil, yoldaş Arif Hikmət!

A r i f H i k m ə t. Dahi o sənin borcun deyildir. Biz inqilab dövründə yaşayırdıq. Daha əvvəlkilər keçdi ki, hər kəs öz bildiyini eləsin. Mən Məskoda olanda, Stanislavski özü mənə dedi ki: “Düşmən təslim olmayanda, vurarlar başı partlar”.

Z a m a n. Sən, ey meymun sürüsündən insanlığa yüksələn! Sən, ey beyni kütləşəndə yumruq ilə baş dələn...

A r i f H i k m ə t. Həlbəttə ki, siz istəyirsiniz burada supermatizm əvəzinə superfosfat metodu yeridəsiniz, halbuki...

G ü l s a b a h. Siz sözləri əzbərləmək əvəzinə, mənasını əzbərləşəyirsiniz, daha yaxşı olardı. Superfosfat metod deyil, gübrədir, küldür, bostana səpirlər.

A r i f H i k m ə t. Necə, necə küldür, superfosfat küldür?

Ş ö v q i. Odur ki, binəvanın başını vurub superfosfata döndərmişsən də.

G ü l s a b a h. Biz sizi gözləyirik, yoldaş rejissor.

Ə l i m u x t a r. Daha məni neçin gözləyirsiniz, söz kimindir? Arif, sözünü de də.

A r i f H i k m ə t. Söylə, Çinar, bu bir təzadmıdır?

G ü l s a b a h (*öz səsi ilə*). Necə təzad, təzad nədir?

A r i f H i k m ə t. Mən nə bilim, nədir? Budur, rolumda yazılıb də, özümdən demirəm ki...

G ü l s a b a h. Təzad ola bilməz, təsadüfi ola bilər.

Ə l i m u x t a r. Sözünü de adə! Təzad, təsadüf nə təfəvütü var? İki də bir zibildir də. Şairdir, keyfli-keyfli ağzına gəlib, görəsən nə yazıb. Çox qurtdalasan, içindən qənbərqulu çıxar. Sən sözünü de, başa düşən özü başa düşər. Keç orasını, dalmı de!

A r i f H i k m ə t. Yoldaş Əlimuxtar, doğrusu, indi mənim nastroyeniyəm yoxdur.

Ə l i m u x t a r. Yaxşı. Sonra kimdir?

X o s m ə m m ə d. Sonra, mən!

Ə l i m u x t a r. Sözünü de də.

X o s m ə m m ə d. Yoldaş rejissor, mən bir bilmək istəyirəm ki, mən hansı sinifdənəm?

Ə l i m u x t a r. Necə yəni hansı sinifdənəm? Özünüzdən təzə hoqqa çıxartmayın. Mən hansı sinifdənəm?.. Kəndlisən də...

G ü l s a b a h. Kəndlilik bir sinif deyil, yoldaş rejissor. Görək yoxsuldur, muzdurdur, ortababdır, qolçomaqdır....

Ə l i m u x t a r. Hə, o barədə deyirsən. Eh, mən də deyirəm səhərdən bunlar nə üsulidin başlayıblar. Hansı birindən olursan ol da, bu o qədər vacibli adam deyil ki.

X o s m ə m m ə d. Olmaz axı; qolçomaq tezisdır, yoxsul antitezis. Obrazın ictimai sifətini təyin etmək lazımdır. Gülsabah xanım, düz dedim? Dayan, dəftərimi çıxardım.

Ə l i m u x t a r. Allahü əkbər. Tezis, antitezis, ictimai sifət... Bu vaxta qədər ki bu adamlar ictimai sifət bilmirdi, oynaya bilmirdi? Axmaq uşağı, çatan gəlib mənimçin bir rejissorluq eləyəcək. Sözüünü de, deyirəm sənə!

X o s m ə m m ə d (rolda). Çinar, başuva dönüm, ağa, gəlir... (*Qaçır və yolda dayanaraq, öz səsi ilə*) Hanı bəs, heç kəslə toqquşmadım ki.

Ə l i m u x t a r. Necə yəni heç kəslə toqquşmadın?

G ü l s a b a h. O gərək səhnədən qaçırkən Xurşid ilə toqquşaydı.

Ş ö v q i. Teatrı əldən də, ayaqdan da salmışam. Xurşid yoxdur. Bayaq çəkmə əlağa getmişdi, qayıtmayıb.

Ə l i m u x t a r. Yaxşı, orasını buraxın. Sonra kimdir?

Ş ö v q i. Sonra Mirzə Camal, buyurun!

M i r z ə C a m a l. Görəsən, harasıdır?

G ü l s a b a h. Aha, sən, göylərin mələkəsisən...

M i r z ə C a m a l. Hə... orasıdır... (Ciblərini axtarır, rolunu tapıb vərəqləyərək) Dayan, bu saat tapım... (*Araşdırıb tapdıqdan sonra*). Aha... sən göylərin mələkəsi, yerlərin gözəl məxluq, ismət pərdəsində saxlanmış gözəl pəri! Siz ki, eşitmişəm, günəş batırkən bağçaya çıxır, günəş doğurkən ismət pərdəsinə çəkilirsiniz. Neçin bu gün gecikmişsiniz?

G ü l s a b a h. Yoldaş Mirzə Camal, siz oynayırınsız, ya zarafat edirsiniz?

M i r z ə C a m a l. Necə yəni zarafat edirsiniz? Bu xalq bəyəm oyunbaz-zaddır, zarafat eləsin.

G ü l s a b a h. Neçin bəs qışqırırsınız?

M i r z ə C a m a l. Bəs nə edim?

G ü l s a b a h. Siz bu sözləri mənə rişxənd ilə deyirsiniz. Məni incə sözlərlə sanmaq istəyirsiniz, sonra da mənim sözüm gəlir ki: "Mən artıq bu acı kinayələrdən usandım, öldür məni, öldür".

M i r z ə C a m a l. Yaxşı, buyur sən de, görüm nə cür demək lazımdır. Bəlkə biz də başa düşdük.

G ü l s a b a h. Siz içəri girib bir saniyə dinməz baxırsınız, sonar gözlərinizdə, dodaqlarınızda saxta bir təbəssüm, sakit, ancaq zəhərli bir deyişlə deyirsiniz: “Aha, göylərin mələikəsi, yerlərin pak və gözəl məxluqu”, sonra birdən bağırırsınız: “Sözlərimə cavab ver”.

M i r z ə C a m a l. Mən, atam, elə deyə bilmirəm. Mən bu rolu iyirmi ildir belə oynamışam, camaat da həmişə görüb, bəyənilər.

G ü l s a b a h. Yoldaş Mirzə Camal, axı rolun özündə ictimai bir sifət, sinfi bir maska olmalıdır.

M i r z ə C a m a l. Mən, atam, dialektikaynan oynaya bilmərəm. Alın, özünüz oynayın, mən o cür oynamıram. Mən aktyoram, diplomat deyiləm, yoldaş Əlimuxtar!

Ə l i m u x t a r. Yoldaş Gülsabah, mən köpək oğlu sənə yüz kərəm demişəm ki, mənimçin rejissorluq eləmə! Adamda da abır-həya yaxşı şeydir, axı. Kişi iyirmi ildir rol oynayır, sən indi gəlib başlamışsan ki, üsulidən çəndəst.

G ü l s a b a h. Siz səhnənin yürüş təkərinə ağac taxırsınız, yoldaş rejissor. Biz buna yol vermərik.

Ə l i m u x t a r. Pəh, yenə də ağzımı açıb ha... Bu xalq, sənin Azərbaycan qızı olmağına yazığı gəlir. Yoxsa sənin başuva bir oyun gətirərlər ki, iki gündə özün cırırt deyib qaçarsan.

G ü l s a b a h. Mən qaçmaram, yoldaş Əlimuxtar. Mən bu vuruş səhnəsinə qaçmaq üçün gəlməmişəm.

M i r z ə C a m a l. Yaxşı, anam, bacım, dava lazım deyil ki, mən gedib bir klubda işləyəm. Aparın bu səhnəni görüm necə aparırsınız.

S a p a n. Eh, bir gün də işləsən, iki gün də.

Z a m a n. Bu gedişlə siz heç bir yana gedə bilməzsiz.

Ə l i m u x t a r. Onda, atam, qoy gəlsin Gülsabah rejissorluq eləsin. Mən xudahafiz. Gəlin, atam, bəri, mən də meşq eləmirəm.

M i r z ə C a m a l. Rəhmət atova... Axır, axır bir adam çıxıb, bizə göstərər ki, biz kimik.

G ü l s a b a h (*əsəbi bir deyişlə*). Siz təyyarənin ayaq dəmirindən tutub göyə dırmaşan adamlar kimisiniz, yoldaş Mirzə Camal! Həyat yüksəlir, siz isə yarı yolda əllərinizi buraxıb, paltarınızı təmizləyib, parçalanacaqsınız.

M i r z ə C a m a l. Yaxşı, görərik də!

Bu aralıq Ə m r u l l a tələsik və sevincək bir halda səhnəyə çıxır.

Ə m r u l l a. Yoldaşlar, yoldaşlar, qulaq asın! Yoldaş Qüdrət Arslan neçə vaxtdan bəri bir pyes üstündə işləyirdi. Pyesi qurtarıbdır, gətirdi təhvil verdi. Özünü də göndərmişdi Moskvaya yarış komissiyasına. Sabah müdiriyyət və xudpolitsovet pyesə baxacaqdır. Aktyorlardan da istəyənlər gələ bilərlər. Moskvadan alınan teleqrama görə pyes yarış komissiyasında birincilik qazanmışdır.

G ü l s a b a h. Başqa bir pyes də vardır. Gənc bir uşaq tərəfindən yazılmışdır. Aktyorlar ona da baxmalıdırlar.

Ə l i m u x t a r. Kül o teatrın başına ki, gicbəsər Ötgünün pyesinə göz dikəcəkdir.

M i r z ə C a m a l. Artistlər qələt elər ölü-dirisiynən, bir də sən olan yerə ayaq basar. Hələ sən özün hamının tərəfindən get, kifayətdir.

G ü l s a b a h. Mən gedəcəyəm, yoldaş Mirzə Camal. Mən bu kimi kinayələrlə ağ bayraq qaldıranlardan deyiləm.

Z a m a n. Yoldaşlar, özəyin təklifinə görə yeni əsərin quruluşu Gülsabah xanıma tapşırılmalıdır.

X u r ş i d. Qeroinyaları da ki, özü oynasın.

Ə m r u l l a. Rollar hər kəsin adına görə deyil, bacarığına görə veriləcəkdir. Quruluş haqqında müdiriyyət də o fikirdədir.

M i r z ə C a m a l. Siz teatrı oyuncağa çevirmək istəyirsiniz. İyirmiillik aktyoron heç olmasa otuzillik rejissorluq olmalıdır. Mənə kim rejissorluq eləyəcək? Dünənki uşaq. Yox, yoldaşlar, mən necə ki, demişəm, demişəm. Mən bu işdə yoxam.

Ə m r u l l a. Teatr tək-tək adamlarla yaşamır, yoldaş Mirzə Camal! Kim yoxdur, yoxdur! Siz oynamazsınız, gənc kadrlar yetişir, canları çıxar oynayırlar. Yoldaşlar, əsərin quruluşu gənc kadrlara tapşırılır, qoy çıxsınlar, öz bacarıqlarını göstərsinlər. Apara bilərsiniz, yoldaşlar?

X o s m ə m m ə d. Onlar tezisdır, mən antitezis, mən hazırım!

H a m ı. Biz hamımız hazırıq.

ALTINCI ŞƏKİL

Teatrda müdirin kabineti.

Ə m r u l l a. Yoldaşlar, kitabların hər ikisini oxudunuz: biri yoldaş Qüdrətin kitabıdır, kənd həyatından, biri də yoldaş Ötgün Zamanbəylinin kitabıdır, səhnə həyatından. Qüdrət yoldaşın əsəri Moskvada

yarış komissiyasına göndərilmişdir. Hər kəs bu kitab haqqında danışmaq istəyir, xahiş edirəm, qısa və aydın danışsın ki, müxtəsər və müfid olsun.

H i k m ə t K a m a l. Yoldaşlar, biz görürük ki, bu günkü metodoloji üzrə bu əsərlər bizə və proletar ideolojisinə daban-dabana ziddir. Bu onu göstərir ki, yoldaş Qüdrət Arslan hələ də öz dünyagörüşünü yabançı təsirdən qurtara bilməmişdir. Yoldaş Qüdrət dəzğah dalında olmadığı üçün, yazıları da xırda-burjua individualizmi üzrə əsaslanmış və əsərə subyektiv nəzəriyyat ilə yanaşıldığından obyektiv analiz nəzərdən qaçırılmışdır.

F i k r ə t K a m a l. Heç elə şey yoxdur. Yoldaşlar, yoldaş Hikmət Kamal Azap¹ üzvü olsa da, tutduğu pozisiya Rappın² əsas xəttinə ziddir. Mən Azapın adından Hikmət Kamalın bu pozisiyasına qarşı protest edirəm. Proletar olmayan, proletar şairi də ola bilməz. Hikmət Kamal da subyektiv bir surətdə Rapp arqumentini irəli sürsə də, obyektiv bir surətdə düşmənin nəzəriyyəsinə yuvarlanır.

Ə m r u l l a. Yoldaşlar, belə şey olmaz axı, belə danışın ki, biz də bir nəticə çıxara bilək də...

S a p a n. Deyin görək bu kitablar haqqında fikriniz nədir?

F i k r ə t K a m a l. Bu kitablar metodoloji cəhətcə idealizm məktəbi üzərində qurulmuşdur.

H i k m ə t K a m a l. Yoldaşlar, bir əsəri tənqid etmək asan deyildir. Bu teoretik, fəlsəfi bir mübahisədir. Biz görürük ki, yoldaş Əmrulla bolşevik tənqidindən qorxur və metodoloji cəhətcə yabançı olan bir əsəri keçirmək istəyir. Belə olan təqdirdə biz məsələni partiya təşkilatlarına və mətbuata keçirməliyik.

Ə m r u l l a. Ay atam, bəs tənqid eləyin də. Vicdanım haqqı, bircə qızımın ölmüşünə ki, sözlərinizi başa düşmürəm, yaxşı-yaxşı tənqid eləyin, göndərim sizin üçün bir tort da aldırım.

K a m a l F i k r i. Yoldaşlar, mən bir münəqqid olmaq hesabı ilə onu qeyd edə bilərəm ki, bu əsərlərdə, görək ki, iki əsər oxunmuşdur? Hər ikisində müsəvat və ittihad nəzəriyyəsi, bir az sol əyinti, bir az da sağ sapıntı vardır.

G ü l s a b a h. Məsələn, fakt göstərin.

¹ Azərbaycan proletar yazıçılar cəmiyyəti

² Rusiya proletar yazıçılar cəmiyyəti (1932-ci ildə ləğv edilmişdir).

K a m a l F i k r i. Mən, yoldaşlar, çox təəssüf ki, əsər oxunanda burada deyildim, gecikmişdim, ancaq mübahisələrə yetişə bildim. Yalnız orası var ki, mən 1920-ci ildən bəri münəqqid kimi çalışıram, yoldaş Qüdrətın keçmiş əsərləri ilə tanışam və bu bərədə 1914-cü ildə bir məqalə yazmışam, o məqaləni də “Pti-Parizyen” qəzetəsi Parijdə nəşr etmiş, sətir hesabını da poçta vasitəsi ilə göndərmişdir. Ona görə də mən hərçənd bu əsərləri oxumamışam, ancaq yəqin bilirəm ki, hər halda pantürkizm və panislamizm nəzəriyyəsinəndən xali deyildir. Buna görə də, məndən fakt istəmək – açıq qapını zorlamaq deməkdir.

G ü l s a b a h. Yoldaş münəqqid, bu əsərlərin biri Qüdrətdir, biri də başqasının – Ötgün Zamanbəylinin!

K a m a l F i k r i. Aha... hər ikisi Qüdrətın deyilmiş! Onda əfv edərsiniz, mən ancaq Qüdrət yoldaşın əsəri haqqında danışıram. Hərçənd bilirəm yoldaş Qüdrət bunları şəxsi-qərəz hesab edəcəkdir. Çünki bədbəxtənə, bir yol, bir yol deyəndə ki, 1923-cü ildə iyul ayında, gərək ki, Ağdamda onun arvadı ilə mənim yoldaşım sözləşmişlər və indiyə qədər yoldaş Qüdrət mənim arvadıma salam vermir və həmişə də, oyan-buyanda deyir ki, Kamal Fikri keyfli ikən yazdığı resenziyaları ayıqlıqda özü oxuya bilmir. Amma bununla bərəbər, bu mənim vicdani qənaətimdir və bunu mən hər dəqiqədə sübut etməyə hazırım.

M i r z ə C a m a l. Yoldaşlar, bizə də danışmaq olar?

Ə m r u l l a. Olar, yoldaş buyurun!

M i r z ə C a m a l. Mən oyan-buyan bilmirəm. O pyes ki mollalar, qolçomaqlar haqqındadır, yoldaş Qüdrətın pyesi, o yaxşıdır. Ancaq o pyes ki artistlər haqqındadır, teatr haqqındadır, o gedənin pyesi, bir qəpiyə dəyməz. Başdan-baş a yalan-palandır. Nə bizim teatrimızda o cür artistlər var, nə də o cür işlər. O gedə, hələ özündən goplayıb oraya, özünün də bir vinti bir az çatmır.

X u r ş i d. O gedənin kitabı bəzi adamların xatirəsi üçün yazılmışdır. Zakaznan yazılmışdır. Biz özümüz çox yaxşı bilirik.

A r i f H i k m ə t. Yoldaşlar, bu vaxta qədər heç bir teatrdə belə iş olmamışdır. Yoldaş Qüdrət hələ bizim hörmətli yazığımızdır. Yaxşı da yazmışdır. Ancaq o biri yoldaş, o balaca, siyasi savadı yoxdur... Bu vaxta qədər əsərində ekspozisiyası eksplikasiyasına düz gəlmir. Əsər imperessiyonizm qaydası ilə yazılmış, sonra da ekspressiyonizmə keçmişdir. Axırda da gəlib çıxır supermatizmə. Odur ki, sentrtyajesti

sentrvmaniyesi ilə tutmur. Əlbəttə, bizim partiyamız bu kimi əsərləri, hərçənd mən partiyaçı deyiləm, yenə də deyirəm, partiyamız bu kimi əsərləri qəbul edə bilməz. Çünki bizim teatrımızda belə adamlar qətiyyəən yoxdur. Bu, başdan-başa bizə böhtandır.

X u r ş i d. Biz bilirik ki, bu kimin zakazıdır.

S a p a n. Mən bilmirəm, bu məxluq soğan yeməyib, içi nə üçün göynəyir?

X u r ş i d. Ona görə ki, səni tərif eləyir. Sənin üçün də ağzından çıxanı yazsaydı, başqa cür danışardın.

Z a m a n. Sənin ki, adını çəkən yoxdur.

Ə l i m u x t a r. Necə yoxdur? Orada yazır ki, rejissor iş vaxtı koopbürodan düyü alır. O gün Gülsabah xanım meşq eləyəndə düyü alan kim idi, mən idim də. Bu xalq çörəyi burnuna yemir ki... Yox, bilməmişdik, gərək gəlib xanımın qabağında isluşi dayanaydıq.

A r i f H i k m ə t. Çox da adı yazılmayıb, bu teatrda şüşəni sındıran kimdir? Mən sındırmışam da... bu xalq meşədən çıxmayıb ki.

M i r z ə C a m a l. Görmürsən!.. Deyir: rejissora malçışka deyib. Belə demişəm, canını da çıxartmışam. Mən otuz ildir Fərhad kimi külüng vururam, indi hər nə teatrda çırt oldu, pırt oldu, yaz, tək camaatın qabağına... Siz öz bildiyinizi eləyin, mən də öz bildiyimi. O gedə özü dörd kərəm dəlixanadan qaçıbdır. Özü də atası öləndən sonra anadan olubdur. Mənim əlimdə faktlar vardır.

Ə m r u l l a. Ay yoldaşlar, ay başuvuza dönüm, axı məsələ qaldı kənarında, siz, heç bilmirəm, nədən danışırırsınız?

X u r ş i d. Biz çox yaxşı bilirik nədən danışırıq. Sənin də ağzını malalayıblar... həlbəttə... cavan qız, mən də olsam, ləbbeyk deyərəm də... Qabaq özün teatrdan çıxartmışdın, indi başına and içirsən.

Ə m r u l l a. Yoldaşlar, qulaq asın: kim əyri işlər, mən də onunla əyri olaram, kim düz işlər, mən də düz.

E l d a r. Yoldaşlar, mən sadə bir işçiyəm. Bayaقدan diqqətlə qulaq asıram. Burada gənc bir yoldaş teatr həyatından bir əsər yazmışdır. O əsər teatrın həyatından deyil, bizim quruluşumuzun nə kimi sürətlə irəlilədiyini göstərir. Bu sürətə qarşı şairlərin belə fikri aciz qalmışdır. O sürətə çata bilmir, bu heç yaman metod deyil, bu bir təcrübədir. Ancaq əsərdə bir pərdə çatmır. O da bu günkü iclasdır. Mən təklif edirəm bu iclas da əsərə əlavə edilsin. Mən ədəbiyyatçı deyiləm, ancaq orasını bilirəm ki, bu əsərdə bir çox nöqsanlar vardır. Onu, əlbəttə,

marksist tənqidçilərimiz göstərəcəklər. Ancaq siz yox, yoldaş Kamal Fikri, sizin kimi tənqidçilərin yazısını mətbuatda buraxanların əlini kəsmək lazımdır. Ancaq mən inanıram ki, bu, dünən olmuşdu. Sabah isə heç oxumadan yazdığı bir tənqid üçün artıq yetişmiş proletar cəmiyyəti sənin gözünü çıxardar. Mən işçiyəm, yoldaşlar, bəlkə də kobud danışırım. Ancaq bir əsər ki, hər kəsin ya paxırını açıb onu özünə göstərir və yerindən oynadır, o əsər, əlbəttə, lazımdır. Mənim fikrim budur. Yoldaş Qüdrətin də əsəri, demək olar ki, yaman deyildir. Bir az vaxtı keçmişdir. Ancaq oynamaq olar.

M i r z ə C a m a l. İstəyir dünya yığışsın, bu əsər zakaznan yazılıb, vəssalam, bir qəpik də qiyməti yoxdur.

H i k m ə t K a m a l. Əsər metodoloji cəhətcə və ideoloji cəhətcə bizə yabançıdır.

K a m a l F i k r i. Mən yoldaş Qüdrətin əsərinə qulaq asmış olsaydım, orada pantürkizm olduğunu açıq sübut edə bilərdim və 1924-cü ildə bunu mətbuat vasitəsilə də sübut etmişəm.

G ü l s a b a h. Yoldaşlar, mən burada edilən tənqidlərdən bir şey anlamadım. Sanki adamlar öz fikirlərini söyləməkdən qorxur, başqalarının fikrini kos kimi oynadırlar. Bu, yoldaşlar, fikri iflasdır. Sən öz fikrini söylə, nöqsanlı olarsa, düzəldərlər. Yoxsa özgə bir şərait içində deyilmiş fikirləri, düzəlmiş formaları və terminləri tutdu, tutmadı, ortaya sürmək – kaverkot paltarlara ləzgi şalından yamaq salmaq deməkdir. Mən belə düşünürəm: bu əsərlərin hər ikisi yaraya bilər. Ancaq birincisini, yoldaş Qüdrətin əsərini, düzəltmək lazımdır. Çünki bir qədər vaxtı keçmişdir. İndi həyatımızda o cür molla, axund, qolçomaq və sairə yoxdur. Onun bu günün süzgəcindən keçirmək lazımdır. Əsər qüvvətli bir rejissor əlinə tapşırılmalı, qadın rolları da çox ağır olduğu üçün teatrdakı aktrisalar üzərində ciddi çalışmalıdır.

Ə l i m u x t a r. Bizdə rejissor yoxdur. Verin hələ Bayramnan Gülsabah qoysun.

X u r ş i d. Qadın rollarını da özü oynasın.

M i r z ə C a m a l. Kişi rolunda da Zamannan Sapan.

S a p a n. Mən hazırım.

X o s m ə m ə d. Yalançının atasına lənət! Yoldaşlar, siz hamınız burada ədəbiyyatçısınız, siz olasınız öz uşaqlarınızın canı, bulvarnan şalvar qafiyədir ya yox? Siz özünüz xalis tezissiniz!

Z a m a n. Yoldaşlar, bu nöqsanlar bizdə vardır. İnkâr etməyə və gizlətməyə dəyməz. Ancaq qorxaqlar öz nöqsanlarının üzünə açıq baxmaqdan qorxarlar. Biz bu əsərləri oynamalıyıq.

Ə l a b b a s. Yoldaş Əmrulla, tələsik teleqramdır. Əmrulla teleqramı oxuyur.

H i k m ə t K a m a l. Bu əsərlərin heç biri bizim proletar cəmiyyəti üçün yaramaz.

M i r z ə C a m a l. Bir qəpik də qiyməti yoxdur.

X u r ş i d. Özü də bilirik kimin zakazı ilə yazılmışdır.

Ə m r u l l a. Yoldaşlar, yoldaşlar, qulaq asın. Moskvadan teleqram. Teatrın yarış komissiyası... bütün respublikalardan gələn əsərlərə baxıb qurtarmışdır.

G ü l s a b a h. Nəticəsi yoxdurmu?

Ə m r u l l a. Vardır... Birinciliyi Azərbaycanından yazılmış bir əsər qazanmışdır.

G ü l s a b a h. Bu əsərlərin hər ikisi yarış komissiyasına göndərilmişdir.

M i r z ə C a m a l. Yox, yoldaşlar, iş orasına qalsa, əsərlərin hər ikisi bədii cəhətcə çox yaxşıdır. İndi birində aktyorlar haqqında, bəzi şeylər yazılmışdır. O bir şey deyil. Axtarsan, çoxusu hələ doğrudur də... Nahaq yerə acığınız gəlir. Deyir şüşəni sındırıblar, doğru deyir də... Bəzi idraksız yoldaşlarımız var ki, hələ doğrudan da sındırıblar.

A r i f H i k m ə t. Yoldaş Mirzə Camal, mən əgər şüşəni sındırmışam, sən də teatrı dolamışsan barmağına.

M i r z ə C a m a l. Dahı mən də şüşəni sındırıb, rejissorun gözünü çıxartmamışam ki.

A r i f H i k m ə t. Mən də deyirəm əsər bədii cəhətcə yüksəkdir. şüşəni sındırmışam, yazıbdır, deyir aktrisa söz düzəldir, doğrudur. Siz demirdiniz ki, Gülər ölüb, bu gün basdırırlar?

H i k m ə t K a m a l. Yoldaşlar, madam ki, komissiyada bu əsərlər birinciliyi qazanmışdır, onda təbii, bu əsərlər geniş kütlələr arasında müzakirəyə qoyulmalı və bütün rayonlarda oynanmalıdır.

H a m ı s ı. Əlbəttə, əlbəttə... hər ikisi...

Z a m a n. Yoldaşlar, özəyin təklifinə görə əsərin quruluşu Gülsabah xanıma tapşırılsın.

M i r z ə C a m a l. Özü də baş rolları yığsın versin sizə.

A r i f H i k m ə t. Nə ki palajitelni rollar var, versin sizə, atritsatelni rolları bizə.

X u r ş i d. Qeroinyaları da özü oynasın.

Ə m r u l l a. Yoldaşlar, müdiriyyət özü də bu fikirdədir.

M i r z ə C a m a l. Bunlar hamısı xəyalplovdu. Siz teatrı oyuncağa çevirmək istəyirsiniz. İyirmiillik aktyorun heç olmasa otuzillik rejissoru olmalıdır. Mənə kim rejissorluq edəcək? Dünənki uşaq. Yox, yoldaşlar, mən necə ki demişəm, demişəm mən bu işdə yoxam.

Ə m r u l l a. Siz teatr deyilsiniz, yoldaş Mirzə Camal. Kim yoxdur, yoxdur bunu hər saatda başımıza vurmaq lazım deyildir. Siz olmazsınız, yerinizə adam tapılar. Əsərin rejissorluğu Gülsabah xanıma tapşırılır. Onun da bacarığını yoxlamaq lazımdır. Bacarar, bacarar, bacarmaz, deyərik bacarmırsan, otur, yoldaş, yerində, istəmirsən, xoş gəldin.

P ə r d ə

YEDDİNCİ ŞƏKİL

Səhnədə G ü l s a b a h boynuna götürdüyü əsərin məşqini aparır.

Z a m a n. Duman gəldi, dörd tərəfi bürüdü.

X o s m ə m m ə d. Qarşı dağdan düşmən qopdu, yürüdü.

Z a m a n. Ey briqada... yürüş var, hazır ol!

G ü l s a b a h. Gecikdin, Zaman! Sözüün vəzni pozuldu. Bir də başdan! Muzıka!

Gecikmə!

Z a m a n. Ey briqada, yürüş var, hazır ol!

S a p a n. Toplar səngərdə, silahlar əllərdə.

Z a m a n. Pulemyotlar qurulsun.

X o s m ə m m ə d. Düşmən döndü.

S a p a n. Təqib edin, yorulun.

Z a m a n. Briqada, səngərdən qop! Yürüşə!

G ü l s a b a h. Dayan, dayan... sağ qrup, sağdan sola! Sol qrup, soldan sağa, aşağı və sola! Komanda ver, Zaman! Muzıka!..

Z a m a n. Briqada, səngərdən qop! Yürüşə!

X o s m ə m m ə d. Arxadan gələn var...

T u r a c (*böyük bir həyəcanla qaçaraq*). Gələnlər bizimkilərdir.

G ü l s a b a h. Çox gözəl, Turac!

M i r z ə C a m a l. Bərk durun, igidlər! Bütün kənd silahlıdır və sizinlədir.
 G ü l s a b a h. Saxla... Yoldaş Mirzə Camal, səşində qüvvət və qətiyyət yoxdur. Kəndlilər görünmür, sənin səsin bir ordunun səsi olmalıdır.
 M i r z ə C a m a l. Baş üstə, baş üstə, Gülsabah xanım.
 G ü l s a b a h. Replika ver, Turac! Muzika, başla!
 T u r a c. Gələnlər bizimkilərdir.
 M i r z ə C a m a l. Bərk durun igidlər... Bütün kənd silahlıdır, sizinlədir.
 G ü l s a b a h. Saxla! Çığırmaq qüvvət deyil, yoldaş Mirzə Camal... çığırırsınız, tondan çıxırırsınız, dissonas əmələ gəlir. "Qorxmayın, igidlər, bütün kənd silahlıdır və sizinlədir".
 M i r z ə C a m a l. Bu saat. Gülsabah xanım, bu saat, bağışlayın! Zəhrimar səsim öyrəşib qışqırmağa.
 G ü l s a b a h. Replika ver, Turac!
 T u r a c. Gələnlər bizimkilərdir.
 M i r z ə C a m a l. Qorxmayın, igidlər, bütün kənd silahlıdır və sizinlədir.
 Z a m a n. Briqada, yürüşə!
 H a m ı s ı. Urra!..
 G ü l s a b a h. Hamı bir yerdə... Muzika... Başlayın! Replika ver, yoldaş Mirzə Camal.
 M i r z ə C a m a l. Qorxmayın, igidlər, bütün kənd silahlıdır və sizinlədir.
 Z a m a n. Briqada, yürüşə!
 H a m ı s ı. Urra!..
 G ü l s a b a h. Yaxşı, oyun hazırdır.
 M i r z ə C a m a l (*körpüdən düşərək*). Allah sənə insaf versin, Gülsabah xanım, kürəklərimdən tər axır.
 G ü l s a b a h. O, yaradıcılıq tərdir, yoldaş Mirzə Camal.
 M i r z ə C a m a l. Vallahı, elə qızıışmışam ki, lap yüz kərəm də desən, bu pillələri çıxıb düşərəm. Belə qızışdırırsan adamı ey... elə bilirəm ki, hələ bu saat doğrudan davadır, özüm də xalis əsgərəm.
 G ü l s a b a h. Çox sağ ol, yoldaş Mirzə Camal, bizə də o lazımdır.

P ə r d ə

SƏKKİZİNCİ ŞƏKİL

Açıq səhnə... G ü l s a b a h rol paltarında və qrimdə.
Oyundan qabaq səhnəni gözəndən keçirərək.

G ü l s a b a h. Şövqi, o arxa pərdəni bir az endir, yan pərdələri bir az geri çək.
Hücum vaxtı işıq qırmızı keçəcəkdir... Dolaşdırmayasan...

Ş ö v q i. Hamısı yerli-yerində hazır.

G ü l s a b a h. Səhnə hazırdır! Bax gör adamlar hamısı öz yerlərindədirlərmi?
(*Şövqri qaçmaq istərkən*). Hə, mənə bax, Bayrama tapşır o, Gülər ilə Turaca kömək etsin. Gülər yenə zirəkdir, özü bacarar, ancaq Turaca baxmaq lazımdır. Bax, gör gəlibdir, yox?

Ş ö v q i. Kim, Turac? Axşam saat altıdan gəlibdir, üzünü boyayır, pozur. Ancaq Gülər, gərək ki, hələ gəlməmişdir.

G ü l s a b a h. İndi gəlmiş olar. Get bax, mənə bildir. Oyunu başlamaq lazımdır.

X o s m ə m m ə d (*Xurşid ilə dolaşaraq, səhnəyə çıxırlar*). Əl çəksənə məndən, tezisni biri tezis...

G ü l s a b a h. Nə var yenə yoldaş Əliməmməd?..

X o s m ə m m ə d. A kişi, heç nə, gedib o yazıq Turacın belbağısını götürüb bağlayıb öz belinə, o da yazıq səhərdən axtarır... ağlayır. Belə sənənin rolun antitezisidir. Bu belbağı sənənin üçün yaramaz ey... deyəndə də məxluqun acığı gəlir. Buna heç bir dialektika yol verməz. Başa düşdün? Sən heç bilirsən dialektika nədir?

G ü l s a b a h. Bu belbağı sizin üçün yaramaz, Xurşid xanım. Bu Turac üçündür.

X u r ş i d. Pojalusta, çox lazımdır. Aparıb ataram üstünə, qoy o bəzənsin, onu bəzənsinlər, bizi yox.

Z a m a n (*səhnəyə çıxaraq*). Xurşid xanım, bu yazığın belbağısını götürmüşsən, axtarmaqdan yazığın başı gicəlidir.

X u r ş i d. Pojalusta... alın (*Kəməri açıb ataraq*). Aparın, hamınız bəzəndirin onu. Kstati əri də qovub onu, bəlkə, hələ bu gecə ərə verəsiniz ki, əl-qolunuz açılısın.

Z a m a n (*acıqlı səhnədən çıxan Xurşidə*). Xurşid xanım!

G ü l s a b a h. Zaman!

Z a m a n. Yox, Gulsabah xanım, siz bilmirsiniz o nə danışır... O demək istəyir ki, guya sən, Qüdrət, Turac...

G ü l s a b a h. Mən çox yaxşı bilirəm, Zaman. Hər daş atan baş yara bilsə, yarılmamış baş qalmaz. Sən belə xırda şeylərdən yüksək ol.

Uşaqlar hazırdır mı? Bu gecə imtahandır, Zaman! Möhkəm dayanın, yoxsa bir də bizə kimsə inanmaz.

Z a m a n. Qorxma, Gülsabah. Uşaqlar hamısı dəmir kimidir. İş bir yerə çatıb ki, Mırzə Camal da öz rolunu bülbül kimi əzbərdən bilir.

G ü l s a b a h. Ancaq uşaqların hamısına tapşır: səhnədə fikirləri Turac ilə Gülərdə olsun, birdən çaşıb eləsə, hamısı kömək eləsin.

Z a m a n. Gülərdən sən heç qorxma, Gülər od kimidir. Mən ancaq bir az Turacdan qorxuram, yazıq çox utanır.

S a p a n. Əgər Gülər bizim hamımızı bu gecə cibinə qoymasa... Gülər deyil, xalis oddur, od.

X o s m ə m m ə d. Antitezisdir də... amma Xurşid tezisdir.

Ə m r u l l a (*tələsik səhnəyə qaçaraq*). Hə, yoldaşlar, hazırsınız, yox? Bütün camaat gəlib. Amma zalda adam var ha! Ağcaqanadın sayı var, adamın yox. Moskvadan gələn yarış komissiyası bıçaqlarını bilövləyir. Bəziləri deyir ki, neçin bu yarış quruluşunu, guya köhnədən tanınmış adamlara verməmişsiniz? Dedim: atam, baxarsınız da... biz də bir şey bilirik axı. Başuvuza dönüm, möhkəm dayanın ki, yoxsa bütün şəhərdə biabır olarıq... hər şeyə fikir verirlər, hamısına baxacaqlar, qiymət qoyacaqlar.

X u r ş i d. Bizə nə var? Bizə ki, baxan olmayacaq.

Ə m r u l l a. Hamısına baxacaqlar. Xudojnikin işinə də, aktyorların işinə də, pyesin də, rejissora da... Dörd adama mükafat veriləcəkdir. Nə yaman şeymiş bu yarış, adə. Lap ürəyim gup-gup guppuldayır. Başuvuza dönüm, belə eləyin ki, üzümüzü qaraltmayasınız. Sonra da nümayəndələri təbrik etmək lazımdır.

G ü l s a b a h. Qorxma, yoldaş Əmrulla, bütün rollar möhkəm əllərdədir.

X u r ş i d. Hələ, bir o Turac möhkəmdir, bir də o Gülər. Dünən küçədən gəlibdir, bu gün baş rol oynayırlar.

G ü l s a b a h. Qorxmayın! Onları Zaman özü hazırlamışdır.

X u r ş i d. Zaman özü çox bir şey bilir ki, onları da hazırlasın.

Ə m r u l l a. Daha mən bilmirəm. Gülsabah xanım, bu gün oyunda hər nə varsa, mən sənə yaxandan yapışacağam. Belə olmasın ki, desinlər gəncələr korladı. Sən öləsən qızımın ölmüşünə ki, bu gün oyun yaxşı keçsə, heç bir kəsri olmasa, sabah sənə üçün bu boyda bir tort alacağam.

S a p a n. Avtor bəs haradadır?

Ə m r u l l a. O da mənim yanımdadır. Ancaq ovqatı çox təlxdir. bir az da deyəsən, belədir... (*Barmağı ilə boğazına vurub, kefli olduğunu göstərir*). Daha mən gedirəm, özün bil də... (*Gedir*).

Ş ö v q i. Yoldeş Gülsabah xanım, uşaqlar hazırdır. Ancaq Turac oturub ağlayırdı, getdim sakit elədim. Geyinib hazırdır.

G ü l s a b a h. Bəs Güllər?

Ş ö v q i. Vada, Güllər heç deyəsən, yenə də gözümlə toxunmadı?!

G ü l s a b a h. Necə gözümlə toxunmadı? Bu saat oyunu başlayıram.

Ş ö v q i. Bilmirəm vallah, başım qatışdı Turacın ağlamasına, o biri lap yadımdan çıxdı.

Z a m a n. Gedim bir baxım. Birdən gəlməz, biabır olarıq.

Ş ö v q i (*onun ardınca qaçaraq*). Mən də, hələ, onu deyirəm də.

T u r a c. Rol paltarında geyinmiş səhnəyə çıxır.

G ü l s a b a h (*gülümsəyərək*). Nə var, Turac deyirlər ağlayırsan?!

Uy, nə gözəl çıxmısan, Turac, lap yeməli bir gəlin olmuşsan.

T u r a c. Belbağım itmişdi. Qrimim də bir az yaxşı düşməmişdi. Dedim indi gələrsən baxarsan, yenə də gülərsən.

G ü l s a b a h. Mən güləndə sən inciyirmisən, Turac?

T u r a c. Yox, bilirəm ki, istədikdən gülürsən. Onda, daha da ürəyim sevinir. Mən gəldim ki, paltarına baxasınız, bəlkə, bir şey yadımdan çıxmışdır.

G ü l s a b a h. Yox, Turac, hər şey yerindədir. Ancaq bu belini aç, bir az yuxarıdan bağla. Gözlərinin altını da buradan bir az qaralt, azacıq.

T u r a c. Mən utanıram, Gülsabah. Ürəyim elə döyünür ki, dünən gecə lap ağlamışam. Mən o qədər adamın arasına necə çıxacağam. Hamısı məni tanıyacaq, mənə güləcəkdir. Mənə elə gəlir ki, birdən danışanda boğazım tutulacaq, səsim çıxmayacaqdır.

G ü l s a b a h. Bir həftə güllərlər, Turac, bir həftədən sonra sənə istedadına pərəstiş edərlər.

T u r a c. İki gündür qorxudan çörək də yemirəm. Hər şey yadımdan çıxmışdır. Uşaqlar da, ev də, hətta o da...

G ü l s a b a h. Hətta o da?

T u r a c. Yox, o yadımdan çıxmamışdır. Ancaq hərdən ki, bir belə adamın arasına çıxacağımı düşünürəm, hətta o da yadımdan çıxır. O buradamıdır?

G ü l s a b a h. O səni bu vəziyyətdə görərkən dəli olacaqdır. O, hələ, sənə ardınca çox sürünəcəkdir. Turac, ancaq geriyə yox, irəliyə!

T u r a c. Gülsabah, sən doğru deyirsən. Mən əvvəllər işsiz darıxırdım, indi isə səhərdən axşama kimi dinc vaxtım olmur: vuruşmaq, çalışmaq həvəsi. Başıma min cür fikirlər gəlir. Mən istəyirəm ki, o məni görsün və bilsin ki, mən də bir heç deyiləm.

G ü l s a b a h. O, bir də sənin yanına gələrsə, qəbul edərsənmi?

T u r a c. Onu? Bilmirəm, Gülsabah... Mən bu saat ancaq onu düşünürəm ki, səhnəyə necə çıxacağam. Başqa bir şey düşünə bilmirəm. Bu pyes yaxşı pyesdirmi?

G ü l s a b a h. Yox, Turac, deyirlər Moskvada birinciliyi qazanmışdır. Ancaq mən inanmıram. Biz onu bir qədər dəyişdirmişik. Özü bilmir. Ancaq o var ki, o həyatı qavramaq üçün elə güclü bir təkən almışdır ki, ya öləcək, ya da yüksələcəkdir.

T u r a c. Mən onun yüksəlməsi üçün hər bir əzaba hazırım.

G ü l s a b a h (*gülümsəyərək*). Eh. Turac, Turac... Mən çox sevinirəm ki, sən bu qədər gözəl və bu qədər ağıllısan.

T u r a c (*Gülsabahın üzünə baxır və birdən onun boynuna sarılıb, bərk-bərk öpərək*). Mən səni sevirəm Gülsabah. İnan ki, mən səni ondan artıq sevirəm. Evdə darıxan kimi durub sənin yanına qaçıram, səni görən kimi ürəyim açılır.

Ş ö v q i. Gülsabah, balam, saat səkkizdir, bu Gülər gəlməmişdir ki...

G ü l s a b a h (*bir qorxu ilə*). Necə, gəlməmişdir?

Ş ö v q i. Bilmirəm. Gəlməmişdir də... Daha bunun necəsi yoxdur ki, bu saat oyunu başlamaq lazımdır.

Ə m r u l l a (*tələsik səhnəyə qaçaraq*). Balam, bəs sənin bu təzə qızın yoxdur.

Ş ö v q i. Vaxsey, birdən gəlməz, biabır olarıq a.

Ə m r u l l a. Mən oyan-buyan bilmirəm, onun üçün Gülsabah zamin olmuşdur.

G ü l s a b a h. Ola bilməz ki, gəlməsin.

Ş ö v q i. Vada... gəlməmişdir də.

Ə m r u l l a. Yerinə başqası yoxdur?

G ü l s a b a h. Yerinə heç kəs yoxdur. Onsuz da kim var ki? Bütün aktrisalar məşğuldur.

Z a m a n (*səhnəyə qaçaraq*). Gülsabah, Gülər gəlməmişdir.

S a p a n (*səhnəyə qaçaraq*). Gülsabah xanım, bu necə işdir? Gülər gəlməmişdir... bəs bu nə olacaqdır?

Ə m r u l l a. Vicdanım haqqı, lap boğazım quruyur... Bütün şəhərdə biabır olarıq... O birilər cəhənnəmə... Narkompros gəlib, komissiya

gəlib, idarələrdən gəlirlər ki, görək gənclər nə eləyirlər? Lap biabır olarıq.

B a y r a m (*səhnəyə qaçaraq*). Gülsabah xanım... Gülər gəlməmişdir, saat səkkizdir.

G ü l s a b a h (*sarsılmış halda bir qədər düşünüb, birdən qəti bir deyişlə*). Bayram! Sən beş dəqiqə gözlə, yoldaşların hamısını gözdən keçir. Biz bu saat qayıdırıq. Gedək, Zaman!

Z a m a n. Haraya?

G ü l s a b a h. Evlərinə.

Z a m a n. Sən onların evlərinə gedəcəksən? O ki səninlə danışmır?

G ü l s a b a h. Gedəcəyəm.

Z a m a n. Axı onların evində... Onun səhnəyə gəldiyini axı heç kəs bilmir.

G ü l s a b a h. Fərq etməz. Bu gecə son imtahanır.

Z a m a n. Sən hələ belə gedəcəksən? Qrimdə?

G ü l s a b a h. Hə, belə, vaxt yoxdur.

Ə m r u l l a. Qurban olum sizə, belə eləyin ki, dahı biabır olmayaq. Vicdanım haqqı bu gecəni başa versən, sabah səninçin Baksoyuzdan bu boyda bir tort alacağam.

G ü l s a b a h. Gedək, Zaman!

Gedirlər.

X u r ş i d. Gözlə, hələ bu saat durdu gəldi.

M i r z ə C a m a l (*tutqun bir halda*). Sən öləsən, yazıq dişlərinin dibinə kimi sapsarı saraldı, lap ürəyim yandı.

X u r ş i d. Hələ, haçandan belə canıyanan olmuşsan?

M i r z ə C a m a l. Yox, onu demə. İşləməyinə söz yoxdur... Adamın Allahu var. Balaca bir qızdır, səhnə üçün canından keçir, hələ, bilir də, bacarır da... İnsafən, mənim özümə çox şeylər öyrətmişdir. Nə olar? Ağıl yaşda olmaz, başda olar.

Ş ö v q i (*səhnəni aşağı-yuxarı qaçaraq*). Ay Allah, indi birdən bu gəlməsə, biz nə edəcəyik?

Mirzə Camal düşünərək ona baxır və birdən bir şey qararlaşdırmış kimi, qəti hərəkətlə ayağa qalxır və səhnədən gedirkən işiq söntür.

P ə r d ə

DOQQUZUNCU ŞƏKİL

Qəmər xanımın evində. Gülərin otağı.

G ü l ə r (*otaqda əsəbi bir halda gəzinərək*).

Gülsün günəş, ziyasını saçsın səmələrə!
Gülsün də, kainatı batırsın ziyalərə.
Keç, keç sən ey uzaq qayalıqdan qopan duman,
Artıq sonun gəlir sənin, artıq gəlir zaman.
Parlar üfüqdə telləri tezdən doğan günün.
Sarsıb sökər qaranlığı, artıq gələr sonun...

Q ə m ə r. Gülər, sən nə oxuyursan qızım?

G ü l ə r. Mən öz rolumu oxuyuram.

Q ə m ə r. Rol hansıdır? Kimin rolu, rol nədir? Sən, qızım, çaşmısan nədir?
Axır vaxtlarda baş-ayaq vurursan. Görünür, Gülsabahlə bir saat görüşün sənə təsir etmişdir.

G ü l ə r. Etmişdir, ana, çox təsir etmişdir. Mən onunla görüşməyə gedirəm.

Q ə m ə r. Onunla görüşməyə? Ə tebe zaprehəö qovoritğ so mnoy takim tonom?¹ Sənə kim ixtiyar vermişdir ki, onunla görüşürsən? Sən bilirsənmi ki, onunçun nələr deyirlər?

G ü l ə r. Yalan sözdür. Onu ancaq alçaq adamlar deyə bilərlər. O, onların hamısından yüksəkdir. O, güclü bir qadımdır. O, qüvvətdir, o həyatdır!

Q ə m ə r. Sənin onunla nə işin vardır?

G ü l ə r. Mən onunla döyüşməyə gedirəm, çarpışmağa gedirəm.

Q ə m ə r. Sən, qız, nə altıbeş vurursan? Sənin ağlın başındadırmı? Əlini bəri ver görüm, qızdırman yoxdur ki?

G ü l ə r. Mənim qızdırmam yoxdur, ağlım da başımdadır.

Q ə m ə r. O kimdir ki, sən ona baş qoşasan.

G ü l ə r. Mən sənə deyirəm ki, o bir qüvvətdir. Onunla baş-başa gəlmək asan deyildir. Onun kəlləsi dəmirdir. Onun beyni poladdır.

Q ə m ə r. Sən, Gülər, lap açarını itirmişsən.

G ü l ə r. O məni səhnədə gözləyir.

Q ə m ə r. Sən hələ səhnə ardına gedəcəksən?

¹ Mənimlə bu cür danışmağı sənə qadağan edirəm.

G ü l ə r. Səhnə ardına yox, səhnəyə!

Q ə m ə r. Kak, prəmo na süenu, birbaş səhnəyə?

G ü l ə r. Birbaş səhnəyə! O mənə gülür, o məni bir heç sanır, Sən, ana, mənim əl-qolumu bağlayıb, bu dörd divar arasında boğursan, mən boğuluram. Mən həyata çıxmaq, vuruşmaq, döyüşmək istəyirəm. O məni öz sevdiyimdən ayırır.

Q ə m ə r. Kak to yest sevdiyimdən? Tı ehe smeeşğ bez moeqo razreşeniə löbitğ? Marş v temnuö komnatu!..¹

G ü l ə r. Yox, ana! Məni öldür, ancaq mən artıq o qaranlıq otağa getməyəcəyəm! Mən işiq istəyirəm. İşiq, səhnə, meydan!

Q ə m ə r. Vot kak, odur ki, sən kitab oxuyarkən qapıları da bağlayırsan. Bunlar nə kitabdır? Aktyor və rejissor, sovetiski teatr, hamısı teatr, aktyor... Hələ o çatmırdı ki, gedib bir aktrisa da olasan!

G ü l ə r. Mən artıq gizlətmək istəmirəm, ana. Mən aktrisa olacağam, mən səhnəyə gedəcəyəm.

Q ə m ə r. Çox gözəl işdir! Gedərsən səhnəyə, aktyorlardan da birini seversən.

G ü l ə r. Mən onsuz da sevirəm.

Q ə m ə r. Uje sevirəsən? Kimi?

G ü l ə r. Aktyorlardan birini.

Q ə m ə r. Oy kakoy pozor!² Bunlar hamısı onun təsiridir. Turacgilin evini yıxmışdır, indi də bizə əl uzatmışdır. Sən səhnəyə gedib nə edəcəksən? Sən nə bilirsən?

G ü l ə r. Mən hər şeyi bilirəm, mən öyrənmişəm, gecə-gündüz yatmamışam. Bu kitabların hamısını oxumuşam. Mən ona boyun əyməyəcəyəm. Mən onunla bir qüvvət kimi çarpışacağam. Zaman güclüləri sevir. Zaman güclülərindir. Mən ona göstərəcəyəm ki, mən onun mərhəmətinə sığınacaq qədər aciz deyiləm. Mən Turac deyiləm.

Q ə m ə r. Sən haraya getmək istəyirsən, Güllər? Hansı səhnəyə, kimin səhnəsinə, Gülsabahın səhnəsinə?

G ü l ə r. Mən öz səhnəmizə gedirəm (*Bu aralıq arxadan musiqi və marş səsləri eşidilir. Güllər pəncərəyə qaçaraq*). Bax, ana! Dəstədəstə qızlar, pələng kimi sağlam və qüvvətli, çiyinlərində tüfəng, mü-

¹ Necə yəni sevdiyimdən? Sən hələ məndən icazə almamış sevirsən də? Keç qaranlıq otağa!

² Ah nə biabırçılıq!

bariz bir əsgər kimi keçirlər. Mən məktəbdə onlardan yaxşı oxuyuram. Evə gəlincə, əlim-qolum bağlanır, qorxaq bir dovşan kimi bir küncə sıxılıb qalırım. Mən artıq bu həyatı istəmirəm. Mən yaşamaq istəyirəm, yaşamaq, vuruşmaq, çarpışmaq!

Q ə m ə r. Vuruşmaq? Kiminlə?

G ü l ə r. Bilmirəm. Hamısı ilə... mənim yolumu kəsmək istəyənlərlə. Bəlkə də, sizin özünüzlə. Mən artıq bu ölü tozunu üzərimdən silmək, bu məzar daşını üstümdən qaldırmaq istəyirəm.

Q ə m ə r. Bəsdir, Gülər. Mən səni atasız saxlamaq üçün əldən düşmüşəm. Sən indi bütün dünyanı mənə güldürmək istəyirsən.

G ü l ə r (*qalxaraq*). Artıq vaxtdır, ana! Qorxan gözə çöp düşər. Qoy kim nə deyirsə, desin. Yarışdır. Ellər yarışır. Kütlə mənə əl uzadır. Mən kütlənin qızıyam. Mən boynuma vəzifə götürmüşəm. İndi qəti bir gecədə meydandan qaçmaq... yox, ana, yalvarıram sənə... (*Getmək istəyir*).

Q ə m ə r. Mən sağı ikən, sən heç bir yana gedə bilməzsən. Dayan, deyirəm sənə, dayan! Qayıt!

G ü l ə r. Ana, artıq gecdir. Mən getməliyəm, ana!

Q ə m ə r. Sən heç bir yana getməyəcəksən. Mən səni səhnəyə, əxlaqsızlıq yurduna, Gülsabah kimi məşhur bir arvadın olduğu yerə buraxmaram. Mən qoymaram!

G ü l ə r. Mən özümü öldürərəm, ana!

Q ə m ə r. Səhnəyə getməkdənsə, qəbrə getmək daha yaxşıdır. Heç olmazsa təmiz bir adla gedərsən.

G ü l ə r. Sən məni məğlub etdirirsən, ana!

Q ə m ə r. And içirəm ki, Gülər, ayağımı kandardan bayıra bassan, qayıdıb cənazəmi görəcəksən. İndi gedə bilərsən.

Gülər qayıdır, kitabları bir yana atır və ağlayaraq, stol üzərinə düşür.

Sən gedib öz bədəninini satacaq, öz gözəlliyini satacaq, çörək qazanacaqsan, yox, mən istəmirəm!

G ü l ə r. Bu, satış deyil, ana... bu sənətdir, bacarıqdır. Bu yarışdır. Hər kəs öz biliyini, öz qüvvətini yarış səhnəsinə atır. Mən isə öz bacarığımı, öz qüvvətimi kütləmdən gizlədirəm. Gülsabah doğru deyir: bu oğurluqdur. Mənim buna ixtiyarım yoxdur, yoxdur, ana, yoxdur!

Q ə m ə r. Sən indi ondan sitat gətirirsən? Özün bil, Gülər, kandardan bayıra çıxsan, qayıdıb mənim ölümümü görəcəksən!

Bu aralıq qapı açılır, G ü l s a b a h və Z a m a n içəri girirlər. Gülər yerindən sıçrayır, bir dəqiqə hamı bir-birinin üzünə baxır... nəhayət, Qəmər sükutu pozur.

Q ə m ə r. Nə istəyirsiniz? Mənim evimdə sizin nə işiniz var?

G ü l s a b a h. Biz sizin yanınıza gəlməmişik, biz onunçun gəlmişik.

Z a m a n. Gedək, Gülər! Pərdə qalxmış, adamlar səni gözləyirlər.

Q ə m ə r. O heç yana getməyəcəkdir. Siz tələsirsiniz, gedə bilərsiniz.

G ü l s a b a h. Söz sənindir, Gülər! Biz səni gözləyirik.

Z a m a n. Sən getməsən oyun gedə bilməyəcəkdir.

G ü l s a b a h. Mən güman etmirəm ki, sən öz intiqamın üçün, bilərək belə dəyərsiz bir yol seçəsən.

G ü l ə r (*Gülsabah və Zamandan baxışlarını qaçıraraq, sakit bir deyişlə*). Mən getməyəcəyəm!

Q ə m ə r. Bərəkallah, qızım. Mən indi sənin əllərindən və ayaqlarından öpməyə hazırım.

G ü l s a b a h (*hiddətini boğaraq, sakit bir deyişlə*). Sizin bu öpüşünüz onunçun ilan öpüşündən daha zəhərlidir.

Q ə m ə r (*sinirli bir deyişlə*). Mən qoymaram, mən qoymaram ki, o da sənin kimi əxlaqsızlıq ocağına girib, bir satış malı kimi bu sayaq üz-gözünü boyasın (*Gülsabahın qrimini göstərir*). Ə ne dopuhu, çtobı ona bila jertvoy vaşeqo zakulisnoqo razvrata. Ə ne dopuhu, çtobı ona raskrasila bı svoe liüo dlə publicnoy prodaji, kak vot vı teperğ.¹

G ü l s a b a h (*getdikcə əsəbiləşərək*). Mən bu boyaq ilə işləyirəm. O mənim üçün instrumentdir. O mənim çəkicimdir, iynəmdir. Mən bilmək istəyirəm ki, bunlar nə üçündür? (*Stol üstündəki pudra qablarını göstərərək*) Bu sırğalar, bu qolbaqlar, bu pudralar, bu pomadalar, sürmələr, saçburanlar, bunlar, bunlar nə üçündür? Sizi boyamaq, üz-gözünüzdəki bürüşükləri örtmək və oynaşlarınıza bəyəndirmək üçün deyilmi? O da, vı jenhini vısseqo obhestva!

Siz yüksək cəmiyyətin adamısınız, qadınsınız, siz hər gün həyatda üz-gözünüzü boyayır, kəbindən-kəbinə, oynaşdan-oynaşa keçirsiniz. Heç kəs də bunu görmür və bilmir. Çünki sizi özünüzdən və oynaşlarınızdan başqa kimsə tanımır. Aktrisa isə bütün cəmiyyətin diqqət

¹ Mən qoymaram ki, o sizin pərdə arxasındakı səhnə əxlaqsızlığının qurbanı olsun. Mən qoymaram ki, o da sizin kimi özünü camaata satmaq üçün üz-gözünü boyasın.

mərkəzindədir. Azacıq büdrəyən kimi bütün mühakiməsiz beyinlər, bütün zəhərli dillər danışmaq üçün mövzu tapırlar. O bütün həyatını qan-tər içində işləyir, axırda da sizin ona verdiyiniz mükafat, ancaq bir ad olur: əxlaqsız!

Q ə m ə r. Mən uşağımın yanında belə sözü danışmağı sizə yasaq edirəm.

G ü l s a b a h. O sizin deyil, o bizimdir, o bu gün deyilsə, sabah bizim olacaqdır. Onu bizim cəmiyyətimiz yetirmişdir. Sən isə mirassan, ölüsən sənənin səsin məzardan gəlir, ölümlər dirilərə əmr edirlər.

G ü l ə r (*qaşlarını çataraq*). Mən istəmirəm ki, siz mənim yanımda ona elə sözlər deyəsini... o mənim anamdır.

Z a m a n. Gülər, düşün! Sən getməsən, bu gecə hər şey məhv olacaqdır: o da, mən də. Bütün gənclər, bir daha bizə şey tapşurmazlar. Bu gecə bizim müqəddəratımız həll edilir. Sən bütün dünyanı bizə güldürmək istəyirsən.

G ü l ə r. Mən getməyəcəyəm!

G ü l s a b a h. Uşaq, mən sənə dedim ki, sən hələ uşaqsan, sən mənimlə döyüşə bilməzsən. Sənənin qabağına cəsədlərdən divar çəkilməmişdir. Sən dirilər deyil, ölümlərin beli üzərindən atıla bilmirsən. Yürüşə gedən kütlənin isə dabanları və pəncələri dəmir kimi sinirsiz və duyğusuz olmalıdır. Gedək, Zaman! (*Gülərə*). Sən onu bil ki, güclü olmaq hər kəsin işi deyildir. Qəhrəmanlıq üçün kainat kimi geniş ürək, dəmir kimi sarsılmaz kəllə və pəncə lazımdır.

Z a m a n. Getdik! Bəs bu gecə oyun necə olacaqdır?

G ü l s a b a h (*saxlanmaz bir hiddətlə*). Gedək, Zaman, gedək! Mən burada göz yaşlarında boğuluram.

Gedirlər.

Q ə m ə r (azacıq sükutdan sonra Gülərin ayaqlarına atılaraq). Sağ ol, qızım, sən mənim üzümü ağartdın. Bu yaşında bir uşaq kimi sənənin ayaqlarına düşüb, öpür və təşəkkür edirəm.

G ü l ə r (*sərt bir hərəkətlə qalxaraq*). Yox, həyat məni gözləyir. Kütlə məni gözləyir. Vuruş məni gözləyir. Sən mənim silahımı aldın, ona təslim etdiniz. Sən məni onun yanında qızartdınız, utandırdınız, məğlub etdiniz, öldürdünüz, ana!

P ə r d ə

ONUNCU ŞƏKİL

Səhnədə.

Ş ö v q i. Adə, vay dədəm vay... Saat doqquz oldu, bunlar gəlib çıxmadı. Biz nə edəcəyik?

S a p a n. Sən öləsən, ürəyim qorxudan gup-gup guppuldayır. Birdən gəlməsə, nə olacaqdır.

Ş ö v q i. Vaxsey-vaxsey... elə bir biabırçılıq olar ki, kiş, kiş, kiş... ağızından külək aparsın.

S a p a n. Yox, adə, inşallah ki, gəlib çıxar. Yəqin yuxuya-zada qalıbdır. Sən öləsən yazıq Gülsabah sapsarı saralmışdı. Bütün bədəni əsim-əsim əsirdi.

Ş ö v q i. Mən, hələ, ondan qorxuram ki, axırda bu rol boynumda qalmasın.

X o s m ə m m ə d (*çıxaraq*). Yenə nə yapıbmısan mənə, tezisni biri tezis. Bu yaşa çatmısan, Allahın dialektikasını da bilmirsən.

X u r ş i d. Podumaeş, yaxşı ki, bozbaş yadından çıxıb.

S a p a n. Adə, Xoşməmməd, yapışdır bozbaşın qafiyəsini: aş, baş, bozbaş, vızbaş, bozbaş, öküzbaş.

X o s m ə m m ə d. Eh, əclaf oğlu əclaf, tezis oğlu tezis... Adə, Şövqi, sən də pomoşnik rejissorsan axı... Sən öləsən, o gələcək balovun canı, bulvarın şalvar qafiyədir, ya yox?

Ş ö v q i. Atam, anam, mənim xalqın şalvarıyınan işim yoxdur.

X u r ş i d. Sən get onu öz rejissorundan soruş.

X o s m ə m m ə d. Əlbəttə ki! Belə, bir adamın ki, bacarığı oldu, bilişi oldu, başı oldu, onu yıxmaq olmaz ey! Buradan basarsan, oyannan baş vurur, pırtıdar çıxar. Kişinin qızı bacarır da.

X u r ş i d. Elə bacarır da... Götürüb küçədən keçəni doldurub buraya ki, nə var, mən kadr hazırlayıram. Odur ki, axırda arabanın dümbəsini vurdu yerə.

Ə m r u l l a (*qaçaraq*). A balam, bəs nə oldu, bunlar gəlmədilər?..

Ş ö v q i. Vallah, ürəyimiz yarpaq kimi əsir. Heç bilmirəm nə olacaq.

X u r ş i d. Onlar heç bəyəm gələcəklər. Yüyəni verərsən uşaqmuşaq əlinə, axırı belə olar da.

Ə m r u l l a. Ay Allah, birdən gəlməsə, mən nə edəcəyəm. Narkompros, Sovnarkom, bütün SSRI-də biabır olacağam. Dedim bu zalı-

mın qızına ki, bulara etibar yoxdur, hələ dedi: mən zalım oluram. Vallah, o qədər tələsdiriblər ki, qorxudan durub qaçmışam. Yaxşı, bəs o biri nə oldu?

X u r ş i d. Qaçmaz, qaçmaz, üzünə qrim dəydi, daha qaçmaz.

Ə m r u l l a. İndi, mən köpək oğlu, camaata nə cavab verəcəyəm?

Ə l a b b a s. Yoldaş Əmrulla, Narkomprosun lojasında olanlar deyirlər ki, əgər oyun olmayacaqsız, biz gedək.

Ə m r u l l a. Allahü əkbər...

Ş ö v q i. Odur gəldilər (*Qabaqlarına qaçaraq*). Hə, nə xəbər var?

Ə m r u l l a. Başuvuza dönüm, bağrım çatladı, bir tez deyın görək nə oldu?

S a p a n. Gəldi?

Z a m a n. Gəlmədi.

Ə m r u l l a. Gəlmədi?

G ü l s a b a h (dərın bir sükutdan sonra). Yox gəlmədi.

Ə m r u l l a. Ay Allah, indı mən bu xalqa nə cavab verəcəyəm?! O rolu dahi başqa bir adam bilmır?

Z a m a n. Heç kəs.

T u r a c. Gülsabah xanı, mən ikinci pərdədə onunla görüşməşəydim, onun da rolunu oynardım. Mən hamısını əzbər bilirəm.

Ş ö v q i. Adə... gec gəldi, tez öyrəndi budur ha!

X u r ş i d. Qudurasan, qurbağa, gəldi bizi udmağa!.. Özü üçün umac ova bilmır, özgə üçün əriştə kəsir.

Ə l i m u r a d. Oyunu saxlamaq lazımdır.

Ə m r u l l a. Necə? Mənim atamı yandırarlar. Səhərdən itin suyunu tüküblər üstümə. Bir mənə deyən yoxdur: ay əbləh, qurumsaq, bu ağrımayan başuvu yaylıqla neçin bağlayırsan? Kadr, kadr, indı budur biabır olduq, o yaxşıdır?

Z a m a n. Nə etmək?

G ü l s a b a h. Nə etmək? O özü mənimlə yarışmaq istəyirdi. Ancaq o özündə, öz meşşan cəmiyyətinin cəsəd hasarlarını söküb atmaq üçün cəsərət tapmadı. O qorxdı, o qorxaqasına gerilədi, döndü, qaçdı.

Tam bu sırada G ü l ə r tələsik qaçaraq, səhnəyə atılır.

G ü l ə r. Mən heç bir şeydən qorxmamışam və qaçmamışam. Mən buradayam, yoldaş Gülsabah!

Ş ö v q i. Adə... bu buradaymış ki.

G ü l ə r. Mən o hasarı sökmüşəm, mən bu saat öz anamın cənazəsi üzərindən atılıb gəlmişəm. Mən səninlə vuruşmuram, yarışırım. Açın, pərdəni, mən hazırım!

H a m r: Urra...

Bu aralıq səhnə ardında bir gurultu qopur.

M i r z ə C a m a l. Həmi Gülsabah? Mən otuz ildir bu səhnə üçün can qoymuşam. Mən onu və onun üçün çalışanları uşaq da olmuş olsa, darda qoymaram, bəri gəl! (*Əli ilə bir arvadı dartıb səhnəyə çıxararaq*) Bax, bu mənim arvadımdır. Mən onu yorğan-döşəkdən çıxarıb gətirmişəm. Ala, bəlkə bir şeyə yaradı.

G ü l s a b a h (*ruh yüksəkliyi ilə*). Yarar. Yoldaş Mirzə Camal, o da yarar, hər şeyə yarar. Başlayın! Açın pərdəni!..

P ə r d ə

ON BİRİNCİ ŞƏKİL

Səhnədə oyun başlanmış. T u r a c kəndli qızı paltarında işləyərək oxuyur.
Q ü d r ə t və Ə m r u l l a müdirin lojasında. Salonda tamaşaçılar. Suflyor,
Ş ö v q i, Z a m a n, S a p a n və başqa aktyorlar səhnə ardından, Q ü d r ə t,
Ə m r u l l a və D a ş d ə m i r lojadan, camaat salondan, G ü l s a b a h,
G ü l ə r və T u r a c isə səhnədən danışırlar. Pərdə açılınca səhnədə
T u r a c işləyərək, həzin bir səsle oxuyur.

T u r a c.

Hicrindən oldu, ey gözəl, viranə könlüm,
Bağlandı eşqə bilmədən divanə könlüm.
Sevda mənə nə verdi?..
Qovğa nədəndir bilmədim;
Dünyada bir gün gülmədim,
Sandı səadət görməyi əfsanə könlüm.
Bağlandı eşqə bilmədən divanə könlüm.
Könlüm səfa dilərdi,
Hər dərdə köksün gərdi,
Sevda mənə nə verdi?
Hicrindən oldu, ey gözəl, viranə könlüm.
Bağlandı eşqə bilmədən divanə könlüm...

Q ü d r ə t (*lojadan*). Bu səs Turacın səsidir. Mənim, deyəsən, beynim çalpaşq vurur.

Ə m r u l l a. Vicdanım haqqı, sənin əziz canınçın, qızımın ölmüşünə ki, onda bir səs vardır ki, nə bilim! Özü də elə akuratındır ki... Belə göydəndüşmə kimi oldu mənimçin. O saat süpürürəm, qoymadım canına yel dəysin. Uşaqsan, heç qoyaram.

Q ü d r ə t. Bu səs onundur. Bu oxuyan Turacdır.

Ə m r u l l a. Hə, odur də, sənin külfətidir də, sən bəs bilmirsən?

G ü l s a b a h (*rol paltarında içəri girir*). Aha, xoş gördük, qız!

T u r a c. Sağ olun!

G ü l s a b a h. Atan haradadır?

T u r a c. Atam başqa evdə olur, bu ərimin evidir.

Ş ö v q i (*səhnənin ardında sevincindən atılıb-düşərək*). Sən öləsən, zalımın qızı hələ bil bülbüldür.

S a p a n. Mən dedim tutular.

G ü l s a b a h. Ərin haradadır? Sən ərizə vermişsənmi?

T u r a c. Vermişəm! Bildirdən iki ərizə vermişəm.

Ş ö v q i. Adə, bəs Gülər haradadır? Birdən yadından çıxara... İndicə içəri girməlidir.

G ü l s a b a h. Ərin haradadır?

T u r a c. Kənd içindədir.

Ş ö v q i. Adə, bu Gülər nə oldu?

S a p a n. Gülər, odur ey, keçdi içəri.

G ü l ə r içəri girir.

Ş ö v q i. Əhsən!

G ü l s a b a h. Siz kimsiniz?

Gülər danışmır.

Ş ö v q i. Adə, vaxsey, sözü yadından çıxdı.

S u f l y o r. Mən prokuroram, şəhərdən gəlmişəm.

Ş ö v q i. Adə, vaxsey, vaxsey... adə, suflyor, bərkədən de, sözü yadından çıxmışdır.

S a p a n. Yadından çıxmamışdır, dili tutulmuşdur.

G ü l s a b a h (*sözünü başqa şəkildə təkrar edərək*). Mən sizdən soruşuram: kimsiniz? Gülər susur, danışmaq üçün udqunur, ancaq danışa bilmir.

S u f l y o r. Ay qız, ay təzə gələn qız, mən prokuroram, şəhərdən gəlmişəm.
 Gülər susur.
 Ş ö v q i. Vaxsey, vaxsey, evimiz yıxıldı!
 G ü l s a b a h (*onun yanından keçərək yavaşdan*). Söz sənindir, Gülər!
 G ü l ə r. Mənim boğazım tutulub açə bilmirəm.
 X u r ş i d. Şövqi, başına dönüm, yeri köməyə, qoy o dayansın səhnədə, sən buradan sözlərini de.
 Z a m a n (*səhnə ardından yavaşca*). Gülər!
 S u f l y o r. Sözüdü de, qız, “Mən prokuroram, şəhərdən gəlmişəm”.
 G ü l s a b a h (*sərt və acıqlı bir səslə*). Sizdən soruşuram: siz kimsiniz? Danış deyirəm sənə, cavab ver!
 G ü l ə r. Hiddət ancaq sizin boğazınızı yırtə bilər. Mən sizə bir soldat kimi cavab verməyə məcbur deyiləm.
 G ü l s a b a h. Mən acıqlanmıram, mən soruşuram, siz kimsiniz?
 G ü l ə r. Mən hələ bilmək istəyirəm ki, siz kimsiniz?
 G ü l s a b a h. Mən kənd sovetinin sədriyəm.
 G ü l ə r. Mən də prokuroram, şəhərdən gəlmişəm.
 Ş ö v q i. Ura... bravo... gördün necə çıxdı vəziyyətdən!
 Z a m a n. Yavaş, nə edirsən?
 G ü l s a b a h. Sizin məni görmədən heç bir iş görməyə ixtiyarınız yoxdur. Bu kənddə hakim mənəm.
 G ü l ə r. Mən hələ sizin özünüzü məsuliyyətə alacağam.
 G ü l s a b a h. Biz onu hələ görürük. Qanun kitabı yuxu deyil ki, istədiyiniz kimi yozasınız.
 G ü l ə r. Sənin adın nədir, qız?
 T u r a c. Mənim adım Lalədir.
 G ü l ə r. Neçə vaxtdır ərə getmişsən?
 T u r a c. Bir il iki aydır.
 G ü l ə r. Özün ərə getmişsən, ya zorla vermişlər?
 T u r a c. Mən məcbur olmuşam. Atam ərimə borclu idi, başqa çarəm yox idi.
 G ü l ə r. Kənd sovetinin sədri, bir ildir kəndinizdə canlı bir adamı satın alırlar, siz heç xəbər tutmağı da lazım bilmirsiniz.

G ü l s a b a h. Əfv edərsiniz, mən bu kəndə on gündür gəlmişəm, onun kağızını dünən tapmışam, bu gün də gəlmişəm.

G ü l ə r. Axşam, qız, ərinə bildir, kənd sovetinə gəlsin.

G ü l s a b a h. İstəməz... biz özümüz çağırırdırıq (*Pərdə enir*). Sağ ol, Gülər! Sən danışmayanda, mən yaman qorxdum.

G ü l ə r. Mənim dilim tutulmuşdu, hələ bilirdim ağzımı açan kimi hamı güləcəkdir. Sən çığırmasaydın, mən də hiddətlənməseydim, danışmayacaqdım.

T u r a c. Mənim qələtim çıxmadı ki?

G ü l s a b a h. Yox, Turac çox yaxşı apardın.

Q ü d r ə t. Bu sözlər mənim kitabımda yoxdur.

Ə m r u l l a. Bunu bir az düzəldiblər də...

Q ü d r ə t. Mənim kitabımda arvad prokuror, arvad kənd soveti yoxdur. Mənim kitabımda kökündən kənd soveti yoxdur. Məhkəmə yoxdur.

Ə m r u l l a. Onun eybi yoxdur, onu balaca surətə salıblar də...

Q ü d r ə t. Yox, mənim bunlardan xəbərim yoxdur. Mən bütün camaat qabağında, bütün qəzetlərdə etiraz edəcəyəm.

Ə m r u l l a. Başuva dönüm, komissiya-zad gəlib, biabır olarıq ki... Qoy oyun qurtarsın, sonra yığışarıq, danışarıq, hər nə əgər-əksiyyəti olsa, hamısını düzəldərik.

Q ü d r ə t. Yox, bəlkə, belə daha yaxşıdır. Ancaq bu fikir mənim deyil, özgənidir (*Düşünür*).

Ə m r u l l a (*sevinəntək*). İndi ki, yaxşıdır, daha yaxşı!

Q ü d r ə t. Hələ Turac!.. O dilsiz-ağızsız qadın... iki adamın yanında oxuyunca, qıpqırmızı qızardı... iki sözü dalbadal deyə bilməzdi. İndi bütün kütlənin qabağında bülbül kimi oxuyur, danışır. hələ Gülər! O üçüncü qız Gülər deyilmi?

Ə m r u l l a. Hə, hə, Gülərdir, Gülər! O ki lap qiyamətdir, hələ bil od parçasıdır. Onu da təzə tapmışam.

Q ü d r ə t. Odur, hələ dünənədək başında bantik gəzdirirdi. İndi səsindəki qüvvət! Yox, bunların heç birindən mənim xəbərim yoxdur.

Ə m r u l l a. Hamısını gənclər düzəldiblər. Bilirsən nə qədər çalışıblar. İllah ki, Gülsabah, yazıq səhərdən girib teatra bir də gecəyarısı çıxıbdir. Bir əvvəl soruşdum, sonra gördüm yox, bu ayrı şeydir. İndi hələ ki, meşqə baxıram, sənin əziz canınçın, ürəyim açılır. İstəyirəm lap tutum üzündən öpüm. Sonra deyirəm onu da bir söz elərlər.

Q ü d r ə t. Yox, mən özgənin fikrini istəmirəm. Bu fikirlər mənim deyildir.

Səhnədə işıq yanır, kənd sovetinin dəftərxanası. T u r a c, X u d a y a r,
M o l l a R ə h m a n və Ə b d ü l səhnədədirlər.

Ə b d ü l. Qızım, Lalə, bu daha el adətidir. İşdir, olub keçibdir. İndi sən bizi padsuda vermək istəyirsən? Gözlərüvə qurban olum, qızım, ayaqlaruvun altında ölüm, bizi rüsvay eləmə!

T u r a c. Məndən soruşdular, mən də dedim.

M o l l a R ə h m a n. Pərvərdigara, səndən kömək və kəlbühüm basitün ziraeyhi bilvəsit...

X u d a y a r. Sən sözünü dəyişdir. Deginən ki, yalan demişəm.

T u r a c. Mən kənd məktəbində oxuyurdum, mən klubda işləyirdim, mən adam olacaqdım, sən məni öz pulunla satın alıb, dörd divar arasına qoydun.

M o l l a R ə h m a n. Və kəlbühüm basitün ziraeyhi bilvəsit. qızım, qorx Allahdan, bari mənə yazığın gəlsin. Deginən yalan demişəm. Bizi zalımın çəngəlinə verməginən. Mənə deyirlər ki, zaqsdan kağız almamış neçin kəbin kəsmişsən?

Ə b d ü l. Gör, qızım, birdən-birə neçə adam padsuda gedir.

M o l l a R ə h m a n. Və kəlbühüm basitün ziraeyhi bilvəsit!

T u r a c. Mən o qara dustaqla dayanmaq istəmirəm. Buraxın məni öz xoşunuzla! Mən işə getmək istəyirəm, mən işlərəm, onun da pulların verərəm.

X u d a y a r. Sən əgər özgəsinə getmək istəyirsənsə, ondan göz çək! Məni tutarlar, mən sənə talağ vermərəm, qiyamətə kimi altında çürüyərsən.

T u r a c. Mən heç kəsə getmək istəmirəm. Mən ancaq o evə getmək istəmirəm. O da mənim üçün dustaqlıdır, dustaqlı!

Ə b d ü l. Qızım, bu ağ saqqalımı ayaqlaruvə sürtürəm, bu şələ papağımı ayaqlaruvun altına qoyuram. Sənə yalvarıram: bu yaşında mənə yazığın gəlsin.

T u r a c. Ata, neçin sən əvvəldən fikirləşmədin? Mən sənə nə qədər yalvardım, göz yaşına baxmadın, kənd soveti baxmadı, bu çəpgöz mollanın özünə yalvardım, heç biriniz baxmadınız, çünki o hamınızı satın almışdı. İndi nə edim: sənin bu ağ saçlarına yazığım gəlsin, yainki bütün ömrümə?

Ə b d ü l . Bilməmişəm, qızım. Mən gedərəm sənin anovun qəbri üstə yığılaram, onun da torpaqlarından öpərəm.

T u r a c . Yaxşı, ata... Qoy mənim ömrüm çürüsün. Mən demərəm.

M o l l a R ə h m a n . Odur, gəlirlər, gəlirlər və kəlbühüm basitün ziraeyhi bilvəsit.

G ü l ə r və G ü l s a b a h içəri girir və bir qədər onların üzünə baxdıqdan sonra.

G ü l ə r . Hamısı buradadır.

M o l l a R ə h m a n . Və kəlbühüm basitün ziraeyhi bilvəsit!

G ü l ə r . Ancaq doğrusunu de. Bunlar sənin kəbinini gücnən kəsdirmişlər? Kəbini də zaqsdan iznsiz bu molla kəsmişdir?

M o l l a R ə h m a n . Və kəlbühüm basitün ziraeyhi eyhi bilvəsit!

T u r a c . Yox, mən özüm getmişəm (Üzülərək, gözlərini yerə dikir).

G ü l ə r . Yox? Qorxma, qız, heç bir şeydən qorxma! Doğrusunu de.

T u r a c . Mən özüm getmişəm.

G ü l s a b a h . Sən özün deyirdin ki, səni güclə vermişlər.

T u r a c . Mən yalan demişəm.

X u d a y a r . Başuvuza dönüm, indiki vaxtda gücnən bir toyuğu tutmaq olmur.

G ü l ə r . Axmaq qız... bunlar çox güman ki, bütün gecəni sənə yalvarmışlar. Sən indi həyatını, öz gənc üyrəyini bunların yalvarışına qurban verirsən. Sən azad bir qadın kimi işləyib, cəmiyyətin sağlam və dəyərlı bir üzvü ola bilərsən, verdiyin qurban çox böyükdür. O sənın həyatındır. Biz hamısını bilirik. Düşün, doğru cavab ver! Sən buna getmək istəmərdin?

T u r a c . Qoy, nə olursa olsun, mən doğrusunu deyəcəyəm. Yox, mən getmək istəmərdim.

Q ü d r ə t (*lojada yerindən sıçrayaraq*). Bəsdır, saxlayın! Örtün pərdəni, mənım kitabımda bu sözlər yoxdur. Mənım kitabımda qızı güclə verirlər və aparırlar. Örtün pərdəni!

Ə m r u l l a . Başuva dönüm, dayan, bu saat qurtarır.

Q ü d r ə t . Yox, mən istəmərəm. Mən özgəsinin fikrinə möhtac deyiləm. O onların qüvvətinə təslım olur.

G ü l s a b a h (səhnədən üzü salona dayanaraq). O keçmişdi, yoldaş Qüdrət, indı zaman başqadır. Bəs qanun, bəs hökumət, bəs inqılab, bəs qadınlara verilən azadlıq, sizin gözləriniz bunları görmür?

Q ü d r ə t. Mən öz atasının ağ saçları üzərindən atılıb keçən bir Azərbaycan qızını tanımıram. Yoxdur.

G ü l s a b a h. Vardır, siz onları görmürsünüz!

Q ü d r ə t. Haradadır, kimdir?

G ü l ə r (*sərt bir hərəkətlə irəliyə keçərək*). Budur mən! Mən hələ bu saat öz anamın cənazəsi üzərindən atılıb gəlmişəm.

S ə s l ə r. Adə, o kimdir? Nə olmuşdur? Səs salmayın! Yavaş! Ne meşayte!¹

G ü l s a b a h. Çıxın səhnəyə, baxın salona! Bunlar hamısı dünən çadralarda çürüyən, günəşə həsrət qalan gücsüz qadınlardır. Zaman dəyişmiş, əsrlər toqquşmuş, iplər qırılmış, hamısı həyata çıxmışdır. Həyat, hərəkət, sürət, temp, inqilab, sən bunları görmürsən. Sənin gördüyün və tanıdığın həyat isə keçmişdir.

Q ü d r ə t. Onlar hamısı keçmiş isə, mənim yazdıqlarım da keçmişdir.

G ü l s a b a h. Tarixin təkərini döndərmək olmaz, yoldaş Qüdrət Arslan, onlar keçmişdir. Açın gözlərinizi. Kamandan sıçrayan ox, geri qayıtmaz.

S ə s l ə r. Çıxardın onu zaldan.

G ü l s a b a h. Örtün pərdəni.

P ə r d ə ö r t ü l ü r.

Ə m r u l l a (*salonda*). Yoldaşlar, teatrların yarış komissiyasından gələn heyət sizə bir neçə söz demək istəyir.

D a ş d ə m i r. Bu gün burada gördüyümüz vəziyyət təsadüfi bir şey deyildir, yoldaşlar. Zaman irəliləyir, dünənki dahilər kütlənin yeniləmiş fikrinə və quruluşuna qarşı dayana bilməyib, özlərini itirirlər. Bu vəziyyəti, diqqətlə baxanlar, hər yerdə görə bilirlər. Biz teatrın vəziyyətini yoxlamalı və onun böyük yarışa qoşula biləcəyini təyin etməli idik. Biz bütün teatrları yoxlayıb ancaq beş teatrı yarışa qoşduq. Bu gün biz böyük bir sevinclə deyə bilərik ki... sizin teatrınız ən birinci yer tutur. O qüvvət, o yaradıcılıq, xüsusən iki gənc aktrisada gördüyümüz istedad, temperament, ümumiyyətlə, o incəsənət döyüşü ki, burada gördük, doğrudan da oyunun sənətkar bir rejissor əlindən çıxdığını açıq göstərir. Sevinməli bir şey vardır. Teatr inqilab odu

¹ Mane olmayın!

içində yanır. Yanğın var. Hücum var. Nəsillər döyüşür, sistemlər döyüşür, sonu isə, inandırırım ki, qələbədir... Bu axın davam edərsə, şübhəsiz teatr yarış bayrağına ümid edə bilər.

Ə m r u l l a. Hələ əsərimiz də birincilik qazanmışdır, yoldaş Daşdəmirov.

D a ş d ə m i r. Əsəriniz birincilik qazanmışdır. Ancaq bu əsər deyildir. Mən bu əsərlə tanışam. Yarışda birincilik qazanan əsər isə Ötgün Zamanbəyli adlı bir nəfərindir. Əsərin adı “Əsrlərin toqquşması” dır.

Ş ö v q i. Tələsməyin, yoldaşlar, bu saat pərdə açılacaq – oyunun son pərdəsi başlanacaqdır.

Q ü d r ə t. Yox, açmayın pərdəni! Bu əsər köhnədir. O, əsrlərin toqquşmasında əzilib məhv olmuşdur.

S ə s l ə r. Çıxardın onu zaldan, o keflidir!..

T u r a c (*yalvarıcı bir səslə*). O xəstədir.

Q ü d r ə t (*dalğın baxışlarını Turaca doğru qaldıraraq, demək olar ki, inlər bir səslə*). Mən xəstə deyiləm, Turac, xəstə deyiləm! Mən böyük bir faciənin qəhrəmanıyam. Dayanın, yoldaşlar! Açmayın pərdəni! Dayanın (*Səhnə qarşısına atılıb, hərəkət etməkdə olan pərdəni tutaraq*). Mənə də qulaq asın! Mən bir zamanlar böyük Qüdrət idim. Basılmaz bir Arslan idim. İndi nəyəm: basılmış Arslan. Məni məğlub edən kimdir? Zaman, mənim saymadığım, hesablaşmadığım kütlə, temp, sürət, hərəkət. Ötgün Zamanbəyli, kimsənin saymadığı və tanımadığı bir tələbə, öz tələbəm... Deyirlər ki, mən kefliyəm. Yox, mən ancaq indi ayılmışam. Mən həyatı düşünməmişəm. Mən onun nəbzini, can damarını itirmişdim, ancaq indi tapıram... Gülsabah, Gülər, Turac, Ötgün, əsrlərin toqquşması... Mən bu döyüşün içində yelkənsiz bir gəmi, əsgərsiz bir general idim... Mən bilmirdim ki, əsrlər, döyüşürkən, ortada qalanlar kəllələrin döyüşündən əzilir, suyu çıxır... Mən bir faciənin qəhrəmanıyam. Mən indi öz faciəmi yazacağam. O, köhnəlməz... çünki bu başlanmış axın dayanmayacaqdır. Onu heç bir qüvvət toxdana bilməz.

G ü l s a b a h. Qoşul kütləyə, Qüdrət Arslan, sənə nicatın oradadır.

Q ü d r ə t. Mən yatmışdım, sən məni oyatdın. Gülsabah, məni yenidən həyata sən çıxartdın. Sən inqilabın qızısı: sənə əlin əsrin dəmir pəncəsi, sənə nəfəsin inqilabın yaradıcı qüvvəsidir.

G ü l ə r. Məni də həyata o çıxartdı.

T u r a c. Məni də həyata o çıxartdı.

X o s m ə m m ə d. O olmasaydı, mən hələ xalis tezisdim ki, vardım.

Q ü d r ə t. Artıq mən kütlədən ayrı bir vücut deyiləm. Kütlənin vurur bir qoluyam... (*İrəli gələrək, salondakı kütləyə*) Yoldaşlar! Mən bu gündən sizinlə addım-addıma gedən və quruluş cəbhəsində qələmlə yarışan bir əsgərim... əlbir vuruşmaq, əlbir sökmək və tikmək!

D a ş d ə m i r. Yarışın şərti: repertuar və quruluşu keyfiyyətcə yaxşılaşdırmaqdır.

Q ü d r ə t. Mən hazırım!

G ü l s a b a h. Mən də hazırım!

G ü l ə r. Mən də hazırım!

T u r a c. Mən də hazırım!

A k t y o r l a r. Biz hamımız hazırıq!

G ü l s a b a h (*üzünü salona çevirərək*). İşçilər, əməkçilər, gənclər! Biz səhnəmizi yüksəltmək üçün qəti vuruşa başlayırıq. Bizə kömək etmək sizin borcunuzdur.

S a l o n. Biz hazırıq!

İşıqlar sönür.

Yalnız Z a m a n səhnədəki oyun üçün doğan günəşin qızıl şəfəqləri altında...

Z a m a n.

Hücum bütün təbiətə, yerə, suya, ırmağa!

Hücum birgə vürğümüzə məğlub olan torpağa!..

P ə r d ə

QEYDLƏR VƏ ŞƏRHLƏR

Sevil. Pyes 1928-ci il oktyabr ayının 29-da Aleksandar Tuqanovun rejissorluğu ilə ilk dəfə uğurla tamaşaya qoyulmuşdur. Yazıçı Seyid Hüseynin dediyinə görə (“Maarif və Mədəniyyət” jurnalı, 1927, № 4-5) Cabbarlı hələ 1925-ci ildən belə bir əsər yazmaq fikrində olmuş, görünür ki, “Od gəlini” üzərində işlədiyi üçün ədib bu əsəri ondan sonra tamamlaya bilmişdir. Müəllifin “Balaca hekayə” adı ilə 1924-cü ildə “Qızıl tələbə” jurnalının 2-3-cü nömrəsində “Sancaq” imzası ilə çap etdiyi “Qara Qənbər” “Sevil”in hekayə variantıdır.

“Sevil” pyesi ilk dəfə 1939-cu ildə “Azərnəşr” tərəfindən nəşr edilmişdir.

Almaz. Pyes ilk dəfə 1931-ci il aprel ayının 13-də Cəfər Cabbarlının və Aleksandr Tuqanovun rejissorluğu ilə D.Bünyadzadə adına Dövlət Türk Bədaiə Teatrosunda uğurla tamaşaya qoyulmuşdur. Müəllif tərəfindən rus dilinə tərcümə olunmuş bu pyes ilk dəfə 1935-ci ildə Moskvada, “Qoslitizadat”da nəşr edilmişdir.

Azərbaycanda ilk dəfə “Azərnəşr” tərəfindən C.Cabbarlı “Əsərləri”nin 2-ci cildində 1939-cu ildə nəşr olunmuşdur.

Əsərin bir neçə əlyazma nüsxəsi vardır. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun arxivində saxlanan bir əlyazma nüsxəsində (inv. № 6535) müəllif öz əli ilə bir sıra təshihlər, ixtisarlar etmişdir.

1905-ci ildə. Pyes ilk dəfə 1931-ci il oktyabr ayının 1-də Cəfər Cabbarlının və Leninqraddlı Vladimir Lütšenin rejissorluğu ilə D.Bünyadzadə adına Dövlət Türk Bədaiə Teatrosunda tamaşaya qoyulmuş, 1937-ci ildə “Azərnəşr” tərəfindən ayrıca kitabça şəklində çap olunmuşdur. Əsər üzərində C.Cabbarlı çox işləmiş, onu dəfələrlə təshih etmişdir. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun arxivində saxlanan (inv. № 5632; inv. № 6599 əlyazmalarında pozulmuş bəzi yerlərə təsadüf edilir.

* Əsərin əvvəlki nəşrlərindən fərqli olaraq müəllif əlyazmasında obrazın adı Gülsüm yox, Gülsün yazılmışdır. Bu nəşrdə əlyazma nüsxəsi əsas götürülmüşdür.

Yaşar. Pyesin əlyazma nüsxələrindən birinin axırında C.Cabbarlının öz əli ilə yazdığı belə bir tarix vardır: “26 oktyabr 1932, gecə 2-35”.

Variantlardan birində “Dağlarda” adlanan bu pyes müəllifin 1932-ci ildə “İnqilab və mədəniyyət” jurnalında (1932, № 10-12) çap olunan ilk irihəcmli əsəridir. Tiflisdə “Zakqiz” tərəfindən 1934-cü ildə rus dilində nəşr edilən “Yaşar” pyesi C.Cabbarlının sağlığında işıq üzü görmüş ilk kitabıdır (?).

Əlyazmasında bəzi yerlər müəllif tərəfindən pozulmuşdur.

Dönüş. Pyes ilk dəfə 1932-ci il oktyabr ayının 1-də Cəfər Cabbarlının və İsmayıl Hidayətadəninin rejissorluğu və aktyorlardan Ülvi Rəcəb, Sona Hacıyeva, Mərziyə Davudova, Rza Əfqanlı, Mustafa Mərdanov, İsmayıl Osmanlı, Mirzağa Əliyev, Kazım Ziya və b. iştirakı ilə tamaşaya qoyulmuşdur. Rus dilində 1940-cı ildə, Azərbaycan dilində isə 1948-ci ildə C.Cabbarlı “Əsərləri”nin 3-cü cildində nəşr edilmişdir.

MÜNDƏRİCAT

Sevil	7
Almaz	55
1905-ci ildə	144
Yaşar	214
Dönüş	279

Buraxılışa məsul: *Əziz Güləliyev*
Texniki redaktor: *Rövşən Ağayev*
Tərtibatçı-rəssam: *Nərgiz Əliyeva*
Kompyuter səhifələyicisi: *Alianna Duxanina*
Korrektor: *Ceyran Abbasova*

Yığılmağa verilmişdir 07.12.2004. Çapa imzalanmışdır 20.06.2005.
Formatı 60x90 ¹/₁₆. Fiziki çap vərəqi 23. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 162.

Kitab “PROMAT” mətbəəsində çap olunmuşdur.